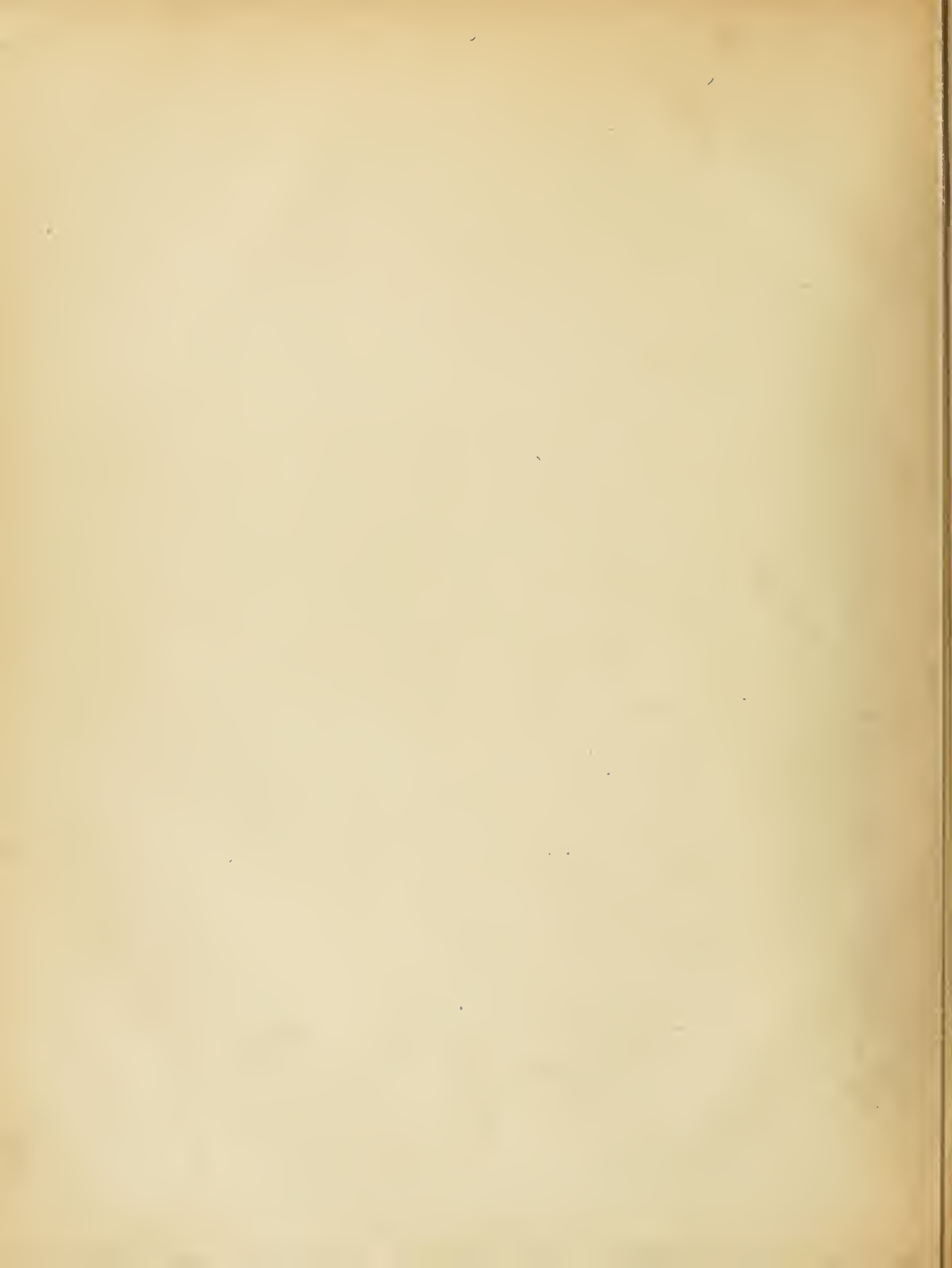

3 1761 08122880 1

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

MAGYARORSZÁG

CSÚCS-ÍVES STYLÜ

M Ü E M L É K E I.

MAGYARORSZÁG
CSÚCS-ÍVES STYLÜ
M Ü E M L É K E I

GYÖR, SOPRONY, POZSONY, SZ.-GYÖRGY, BAZIN, MODOR

ÉS

NAGY-SZOMBAT.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MAGY. KIR. MINISTER UR MEGHAGYÁSÁBÓL

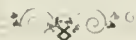
IRTA

DR. HENSZLMANN J MRE,

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK IDEIGL. BIZOTTSÁGÁNAK ELŐADÓJA.

II. KÖTET.

(Négy táblával és 191 fémetszettel.)

BUDAPESTEN,

NYOMATOTT A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

—
1880.

DE
100
FAC
100-2

BEVEZETÉS.

Jelen munkának első részében, mely a m. n. vallás- és közoktatási m. kir. minister rendeletére iratott és a m. t. országgyűlés tagjai közt 1876-ban elosztott, hogy a műemlékeink bizottságának részbeni működéséről tanuságot tegyen; jelen munkának első részében röviden tárgyaltam kiválóbb ó-keresztény, román és átmenet-stylü emlékeinket. Érintettem, hogy nálunk a román emlékszerű építészet csak III. Béla korában, a XII-ik század utolsó negyedében veszi kezdetét, még pedig nem, mint Franciaországban a szerzetesek építkezéseikben, hanem a nagyobb, azaz a székesegyházakban, hogy, mivel ekkor Franciaországban már a csücsíves styl terjedett el, nálunk a román építészet nem fejlődött szervileg, hanem már kezdete óta a másutt divó csücsíves elemekkel vegyült, s így az átmenet e stylbe már legrégibb épületeinken is tűnik elő: érintettem, hogy székesegyházaink szapora monumentalis újraépítésére közvetlen következett, a XIII. század eleje óta a szerzetes templomok és zárdák újraépítése román és átmeneti stylben, és hogy ezen lendület ama század közepéig, a tatárjárásig, sőt némely példányokban (p. a jáki templom) még ezen határponton túl is tartott.

Egészben azonban nálunk stylhatárt a tatárjárás és az erre következett új népesítés a külföldről képez. A vendégeknek nevezett új jövevények Német- és Lengyelországból szállották meg az országot. Németből jöttek leginkább a városok vendégei, polgárai, kik az addig nálunk alig ismert középrenget s annak kereskedelmi és ipar-működését meghonosították; miért is a magyar városok élete csak most kezd virágozni. Lengyel- és Németországból jöttek az e század elején keletkezett kolduló barátok, a domonkosok és a ferencziek, kik, nem mint a régibb szerzetesek a városokon kívül, hanem azokban telepedtek le, és templomaikat nemcsak magok, hanem laicus polgártársaik számára is építették. Így például régibbek voltak a plébániái templomoknál a domonkosoké Budán, Kassán, Selmeczbányán és talán Győrött is, így más városokban a ferenczieké.

Németországban, a jövevények régi hazájában, a XIII-dik század második felében a csücsíves styl inkább s inkább terjedt el, még pedig a kevésbé pompás egyházakban az egyszerűbb kora csücsíves styl, mely kivált a még nem gazdag kolduló barátok és a csak imént bevándorlott városi polgárok vagyonbéli körülményeinek jobban felelt meg.

Mindezekből következik, hogy városaink legrégibb csücsíves emlékei, melyek a XIII-ik század második felében, sőt még inkább utolsó negyedében

épültek fel, a német építészeti iskolának kora esúcsíves stíljét mutatják. A kivételek ezen szabály alól csakékev számuak : Kassán sz. Erzsébet, Sopronyban sz. Mihály arkangyal és a benzések temploma, mely utóbbi eredetileg a ferencziek számára épült. Gyöngébb vagyombéli körülmények okozták továbbá azt is, hogy templomaink csak lassan épültek fel, hogy azoknál ritkán van a faragott kő alkalmazva, hanem falaik a rendesen törött és termelt kőből szerkesztvék, hogy a belső felszerelés eredetileg talán csak ideiglenes volt, mely későbben az építkezők vagyonossága, inkább s inkább növekedvén, újabbal, gazdagabbal cseréltetett fel: miért is erre nézve csak kevés példánynyal birunk, mely még a kora esúcsíves stíl idejéből származik.

Miután, mint mondvá volt, régibb szerzeteseink újra építkezésüket már a tatárjárás előtt befejezték, és az ellenség visszavonulása után csak tatározásra volt szükségük, a esúcsíves stílnak meghonosítása nem azoknak, hanem a városok polgárainak és a kolduló barátoknak tulajdonítandó, s egyszersmind természetes, hogy ezen stílnak főképen, sőt a kora esúcsívesnek teremtményei csaknem kizárólag városainkban fordulnak elő, és csak is a késő stílt találjuk a vidéken, azon kisebb templomokban, melyeket Mátyás király uralma és a vagyonosság általánosabb elterjedése következtében a városokon kívül építtettek. Egyébiránt a városokban is vannak a stíl virágzó és hanyatló korából származó egyházak: sőt e stíl csaknem minden városi templomainkban is mutatkozik, a mennyiben t. i. alig van oly épület, melyet nem tatároztak a XIV., XV. és XVI. században. A tudomány feladata tehát a különböző korok részleteit, melyek ugyanazon épületen fordulnak elő, egymástól elválasztani, megkülönböztetni.

E szerint jelen munka folytatásának városi emlékeink körül kell forogni: itt kell lépésről lépésre követnünk azon lendületet, mely emlékszerű építészetünk a XIII-dik század második felében tapasztalt.

És itt ismét van három városesoport, mely figyelmünket kiválólag veszi igénybe : a bányavárosoké, a felföld ugynevezett pentapolisé, azon öt városé, melyet Kassa, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben és Lőese képeztek és a Duna felső részén keletkezett városoké, t. i. Pozsony, Győr, Budapesté, mely esoportba számíthatjuk Pozsony vármegyének még három kisebb városát : Sz.-Györgyöt, Bazint és Modort, valamint N.-Szombatot és Sopronyt is.

Földtani rendszerben az utóbbi esoporttal (Budapestet még kivéve), kezdjük tárgyalásunkat. Mondhatni másrészt, hogy ezen esoportban, melyre leginkább a közel levő osztrák tartományok építésze gyakorlott befolyást, hogy ezen esoportba tartozik, e kornak legrégibb temploma, az eredeti győri székesegyház, melyben az átmenet korának alakzása még igen feltűnő szerepet játszott, következtek erre a sopronyi parochialis, a pozsonyi prépostsági és a nagy-szombati székesegyház, valamint Pozsonyban a mostani benzések temploma, és későbben több sopronyi, pozsonyi és nagy-szombati zárda és zárda-templom, végre Pozsonymegye három kisebb városainak egyházai.

Első részünkben az ottan csak röviden ismert emlékek építkezéséről szóló okmányok csakékev számmal vannak idézve: részben mert ilyenek elvesztek,

részben mert az írott okmányok annál inkább gyérülnek, minél tovább szállunk le a régi világ ösvényén, részint mert ott az emlékek sokkal nagyobb számát átkarolván ismertetésükben is kisebb térre kellett szorítkoznunk.

Városi emlékeink leírása azonban már több tért és tüzetesebb ismertetést igényel, ámbar ezek leírásának még távol kell maradni az illusztrált monographiától, minőt legkiválóbb emlékeink érdemelnek, és minőt szolgáltatottam, a székes-fehérvári királyi templom¹⁾, a pécsi székesegyház²⁾ és a lőcsei plébánia templom³⁾ monographiáiban, minőt Ipolyi szolgáltatott az egri székes-⁴⁾ és besztercebányai⁵⁾ templomról és minőt fog szolgáltatni Myskovszky Viktor a sajtó alatt levő bártfai templom leírásával, mely a „Magyarországi régészeti műemlékek” IV. kötetének I. részét teendi⁶⁾.

Többi városi emlékeink közt különös figyelmet érdemelnek még a Selmeczbányának, Budavárának restauratio alatt levő temploma, de főképen a kassai dom, mint hazánk legdiszesebb esücsíves épülete. Leírtam ugyanazt már 1846-ban, de az akkor, valamint általán, ugy nálam is még kevésbé haladt tudomány és ismeret értelmében és esekély apparatussal. E művem kezdő volt, és remélem, lesz még alkalmam e hazai építészeti nagy hűzagnak jobb betöltésére.

Mondám, hogy építészeti régi lendületünk ezen második korszakát illető okmányok nagyobb számmal maradtak fenn, fennmaradtak kivált olyanok, melyek összhangzásban vannak a styl tanuságával; de mindazáltal itt sem vagyunk képesek mindig és mindenütt ezen okmányokból a styl különböző mozzanatait behatólag kimutatni, a részletek egymásutánját kellőleg felderíteni.

Tudva van, hogy a középkor hanyag volt a művészeti adatok feljegyzésében. Leggyakrabban részletesen felírták a templomok alapításkorát, felszentelésének esztendejét, sőt napját is és azon birtokot, melyvel az adományozó a templomnak és még inkább a zárdának kedveskedett; de ezen épületek csaknem mindnyáját érő tökéletes, alaptól való újraépítéséről új stylben az okmányok mélyen hallgatnak. Legfeljebb, ha oly mellékes eseményről értesítenek, melyből, mint tűzvészről, egyes oltár felszenteléséről, temetkezésről stb., ily újraépítésre biztosan következtethetünk. Imen van, hogy jó sokáig a régen elenyészett, sokszor kétszer és háromszor újra emelt épületek első alapításáról szóló okmányos adatokat a még fennlevőkre, századokkal későbbben építettekhez vonatkoztattak. E tévedést, mint olyant, világosan kimutatta Mertens Ferencz⁷⁾ bebizonyítván, hogy az írott ok-

¹⁾ „A sz.-fehérvári ásatások eredménye” című 1861-ben megjelent munkában.

²⁾ A „Magyarországi régészeti emlékek” című munka I. kötetében.

³⁾ A „régészeti emlékek” III. köt. II. részében.

⁴⁾ Következő című alatt: „Az egri megye sz. János Apostol s Evangelistáról nevezett régi székesegyháza a várban”. Eger, 1865.

⁵⁾ „A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása” Ipolyi Arn., besztercebányai püspök által, Budapest, 1878.

⁶⁾ Ide számíthatjuk igen díszes kiadásuk miatt (sajnáljuk a szöveg rövidségét) „Emléklapokat”, melyeket a pamonthalmi főpap Krusz Kriz. 1876-ban kiadott, és mint ide tartozó gyűjteményes munkát Rómernek „Régi falkepeit Magyarországon”. Ezek megjelentek a Rég. emlékek III. köt. I. részében.

⁷⁾ L. Die Baukunst des Mittelalters, Geschichte der Studien über diesen Gegenstand von Franz Mertens, Berlin 1859.

mányok csak akkor érvényesek, ha összhangzatban vannak a styl tanúságával, és hogy a styl az építészeti chronológiában hasonlíthatatlanul többet nyom az okmány adatánál. Mertens utmutatása nyomán közzétettem Tanulmányokat a középkori román építészeti chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre¹⁾.

Érintettem e munka első részében azon nehézséget, mely a chronologiai meghatározások ügyében nálunk azon körülményből is eredt, mely szerint hazánkban nincsen folytonos, szervi, a részleteknek egymásból folyó kifejlődése, mert általános elkésésünk miatt, a másutt már újabb alakzások rendszerütleinül vegyültek a régiekkel az építészek kénye kedve szerint. Ez főleg egész a csúcsíves korszak beálltaig történt, melyben a külföldi fejlődést már rendszeresebben követték azon építészek, kiket az új polgárok magukkal hoztak; sőt elkésésünk másrészt annyiban előnyös volt, hogy későbbben már hazai építészeink is a szigorubb alakzást tovább megtartották, mint a külföldiek, s így elég izletes épületeket emeltek még a XVI-ik században is, melyben a csúcsíves építészet már teljes hanyatlásban volt nemcsak Francia-, hanem Németországban is, sőt az előbbiben a „renaissance” a nemzeti építészetet már egészen elnyomta volt.

Leírtam általánosan és röviden e munka első részében a nálunk előforduló részletek alakzását: jelenleg ezen alakok egyes példányokban egyenként és mintegy egyénileg főgnak megjelelni: de mindezek még sem elegendők, nem elegendők a fennmaradt okmányok és alakok, hogy jelesen a chronologia útján egész biztosággal haladhassunk. Erre még kettő hozzájárulhat: a technika és az arányok változásainak tanulmányozása, felderítése. A technikának fejtegetése csaknem egyedül a gyakorlati építést illetvén, erről itt csak keveset szólhatunk, de az arányokat, az arányozást, azon módszert, melyvel a régiek építészeti arányaikat meghatározták, sehogy sem mellőzhetjük oly munkában, melynek főadata világot deríteni a magyar culturalis viszonyokat legelőnkebben magyarázó építészetünkre.

Az újabb korban feledékenységre ment régi arányozási módszer, melyet számtalan kísérletek, méregetések és tévedések után ismét feltalálhóm sikerült²⁾, fölötte egyszerű; hiszen természetes, hogy a naiv régi művészek nem boesátkozhattak szövevényes fejtörő számítgatásba, és épen egyszerűsége az, mi engemet csak sok tévedés után vezetett az óhajtott célhoz: de az eljárás, minden egyszerűsége dacára, valóban tudományos: mert oly sorozaton alapszik, melyből a tervező arányait legjobb belátása szerint választhatja. Hozzáadhatom, hogy a régiek nem dolgoztak számokkal, hanem esakis rajzolással, „graphice”. A számok pontosabb eredményt adnak ugyan, de a régiek a csekélyebb rajzbeli pontosságot azzal pótolták, hogy építészeti terveiket igen nagy léptékre készítették. Fennmaradtak több, a XIV-ik századból származó tornyok rajzai, melyeknek hossza több mint 12 lábra terjedt, s e nagyságával közel jár a számítás által elért eredményhez.

¹⁾ L. A m. tudom. Akademia arch. bizottsága által kiadott „Archaeologiai Közlemények” IV. köt. II. füzetét (új folyam II. kötetét).

²⁾ L. E. fölfölözés történetét „Théorie des proportions dans l'architecture” című, 1862-ben Párisban megjelent munkámban.

Építészeti arányozás.

Tudományos módszert, mely szerint az építészeti arányokat határozták, mára az egyiptomiak találtak, még pedig kétfőt, az egyiket alkalmazták a piramisoknál, a másodikat későbbi építményeiknél. Az előbbiről csak annyit mondok, hogy a gízéi piramisok alapvonala a magassághoz úgy áll, mint 8 az 5-hez, és hogy a középkori rendszeres tompa esűsív szintén oly egyenszáru háromszög fölött van szerkesztve, melynek alapvonala a magassághoz úgy áll, mint 8 az 5-hez: miért némelyek ezen esűsívet „egyiptomi”-nak nevezik.

Sokkal fontosabb ennél a második módszer, melyet az egyiptomiaktól a classikai világ átvett. Vitruv egyik helyéből kitűnik, hogy e módszerről emlékezik Pythagoras, csak hogy Vitruv Pythagoras megjegyzését nem értette, és így a magától nagyon is elkapatott római író a görög bölcset nevetségessé akarta tenni.¹⁾

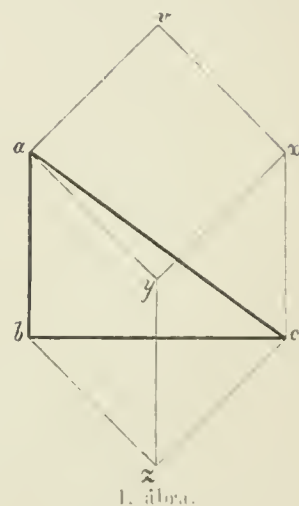
Az egyiptomi és classikai arányozási módszer következőleg fejthető meg:

Legyen r, a, b, z, c, x, y, a , egy szögletéről tekintett köb: ha ezen köbnek a, b, c pontjai egyenes vonalakkal kötjük össze, lesz a, b, c -ben oly háromszögünk, melynek $a) b)$ kis oldala a köb oldala, $b) c)$ nagy oldala a köb négyegének átlója, diagonálja és $c) a)$ az egész köbnek átlója, diagonálja. Ha az ab oldalt egységnek vagy egy egésznek vesszük, leend bc -nek értéke 1 és $\frac{94}{10000}$ vagyis 1,411...

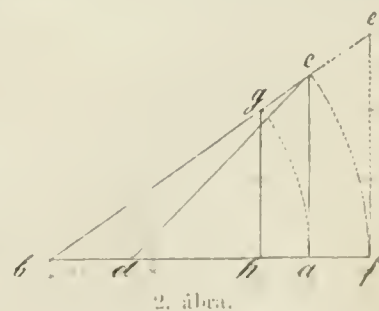
¹⁾ L. a „Théorie des proportions” 16. l., hol Pythagorasnak Vitruv által elferdített mondatát magyarázom.

és ca -nak értéke 1,732... Mivel e háromszög egyenesen a köbből eredt, ezt köbháromszögnek nevezzük.

A köbháromszögnek szerkesztésére nincsen szükség az egész köb rajzolására; elég 2 ábránkon acd egyenszáru épszögű háromszöget rajzolni, és annak cd átlóját $a)$ -ból $b)$ -ig átvinni: ekkor $c) a)$ leend a köb oldala, $a) b)$ a köb négyegének átlója és $b) c)$ az egész köbnek átlója.

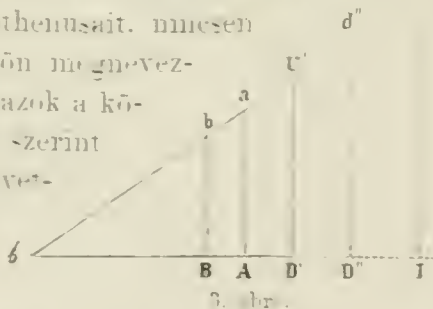
A köbháromszögből fejlődnek hasonló nagyobb és kisebb háromszögek: az előbbieket, ha a $c) b)$ köbátlót, hypotenussát vagy diagonalisát a hosszabbított $b) a)$ vonalra átviszem $f)$ -be, és innen az $e) f)$ függőlegest húzom, a $b) c)$ hosszabbított vonalra leend $c) b)$ -ben a $b) c) a)$ köbháromszöghöz arányosított, hasonló nagyobb háromszög: ha ellenben a $b) a)$ vonalat, azaz a köbnégyeg átlóját átviszem $g)$ -be, az egész köbnek átlójára, diagonáljára,

hypothenusájára, és innen leereszttem a gh függőleget, leend ghh -ban a cha köbháromszöghöz hasonló kisebb háromszögöm.¹⁾

Hogy már most az arányozásra szükségem, növekedő és fogyaszkodó háromszögeket fejleszszem, nincsen szükségem többre, mint az chf és cha két háromszögre, mert az chf -nek kis oldala cf tökéletesen megfelel a harmadik (mindkét szélőt számítva cf , ca és gh) ghh háromszög gh oldalának úgy, hogy cf -nek két harmada leend, és az chf háromszögnek hf nagy oldala tökéletesen megfelel a cha háromszög ah nagy oldalának úgy, hogy ah tökéletesen hf két harmadát teendi. Megfordítva cf leend gh -nak három kettede és hf leend ah -nak három kettede. Ha tehát van a köbháromszögből fejlesztett két háromszögöm, a hasonlókat végtelenig fejleszthetem vagy növekedésben, vagy fogyatkozásban.

A következő ábra (3.) vonatkozik a fenttalált arányok vagy háromszögek oldalainak elnevezésére és ezen elnevezések egyszerűsítésére. Az átlókat, a háromszögek hypothenusáit, nincsen szükség külön megneveznünk: mert azok a körülmények szerint mindig a következő növekedő ha-

3. ábra.

sonló háromszög nagy oldalává válnak, tehát mint ilyenek neveztetnek meg. Marad tehát a nagy és kis oldalnak megnevezése, és itt is

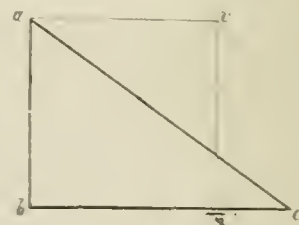
¹⁾ Az algebrai formulák ezek, ha az egységet ca -t vagyis a kör oldalát egy egészbe, vagy gyökbe az egyből veszem, leend a kör négyegének átlója, diagonálja bc gyök a kettőből, az egész kör átlója, diagonálja hc gyök a háromból és a legközelebb a kör háromszögénél nagyobb háromszögnek kis oldala gyök a háromból, elosztva gyökkel a kettőből, és azok értékei a ca egységnek $= 1,000$ a bc átlónak $1,414...$ a hc átlónak pedig $1,732...$ mint fentebb volt adva, az cf kis oldalnak pedig $1,2247...$

könnyen egyszerűsíthetünk, midőn a nagy oldalakat csak egy betűvel vagy számmal jegyezzük, elég a bA oldalt nagy A -val jegyezni, és az aA oldalt kis a -val, ugyancsak a bI -t római I-el, és az II -et arab jeggyel. Négy jegy itt némi különbséget vagy kivételt tesz: mert az $U D'$ kis oldalt, mint a fő- és alapmértvet nagy betűvel, azaz U -val (Unitas) jegyezzük, a bD' vonalat, a köbnégyeg Diagonálját, hogy az alább következő kisebb D nagy oldalával össze ne tévesztjük, D' -vel; az egész körnek átlóját vagy Diagonálját, mint új nagy oldalt, hogy ezt a négyeg diagonáljától megkülönböztessük D'' -vel, és az ennek megfelelő, szintén már a kisebb köbháromszögon túlfekvő kis oldalt d'' -vel.

Alább fogom adni az e szervileg fejlesztett hasonló háromszögek oldalaiából keletkező rendszeres sorozatot: de elebb magyaráznom kell azon viszonyt, melyben a középkori mesterek köbháromszöge az antik világból átvett classikai köbháromszöghöz áll.

A középkoriak a köbháromszög szerkesztésénél az egész $ab\mathfrak{K}'c$ négyezet rajzolták, aztán kimérték ennek bc átlóját, és ezt a bc alapvonalra viték át, úgy hogy ez a köbnégyeg átlóját tevén, a ca -t a -val összekötő vonal nem egyéb az egész körnek átlójánál: így eredt egy kisebb hasonló háromszög, melybe csakis fogyatkozó kis háromszöget lehetett szerkeszteni, és mely az antik módszer csakis Ffb (5. ábra) háromszögnek felel meg úgy, hogy az utóbbi valamivel nagyobb az előbbinél. A különbség az F és \mathfrak{K}' nagy oldal közt tesz $0,0057$ -et, az f és k' kis oldal közt pedig $0,0034$ -et.

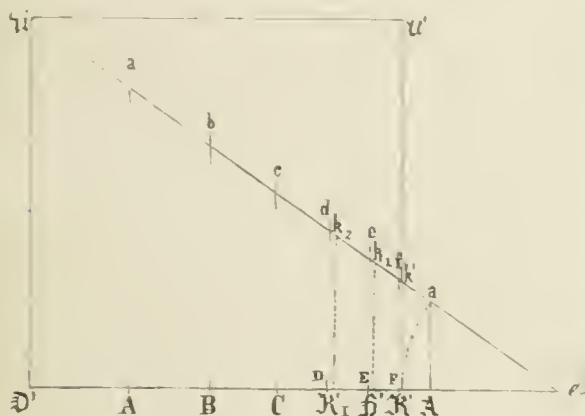
Innen következett, hogy a középkoriak a nagyobb mérveket nélkülözvén, azokat háromszögek oldalainak sorozásával vagy ősz-

4. ábra.

szeadásával, vagy töresével voltak kénytelenek pótolni. Ritkábbak és leginkább csak a francziáknál fordulnak elő a kis háromszögekön túl növekedő háromszögek.

A középkori oldalakat ekkép jegyzem megkülönböztetés végett gót betűkkel: az egység (unitas) marad II' , a köbnégyez átlója (diagonalja) D' és az egész köbnek átlója

5. ábra.

(diagonalja) D'' . A kisebb háromszög átlóját (hypotenusát) jegyzem H' -val, nagy oldalát (nagy kathetját) K' -val, kisebb oldalát (kis kathetját) k' -val. A ritkábban előforduló növekedő oldalak megnevezése leendő, az első nagy oldalának H' -val, kis oldalának k_1 , a második nagy oldalának K_1 , kis oldalának k_2 stb.¹⁾ Kis mérvű rajzban, mint minő 5. ábránké, az antik és középkori háromszög oldalainak különbségét nem lehet elég világosan kifejezni, ezért a különbséget számokban adom az ábrában latin betűkkel feljegyzett és az azoknak megfelelő középkoriak szerint:

antik	középkori	különbség
$f = 0.2962$	$k' = 0.2928$	0.0034
$e = 0.3628$	$k_1 = 0.3587$	0.0041
$d = 0.4444$	$k_2 = 0.4393$	0.0051
$c = 0.5143$	$k' = 0.5379$	0.0061 stb.

¹⁾ Itt megjegyzendő, hogy szorosán és rendszeresen véve, az első növekedő háromszög kis oldalának jegye h' volna, s ekkor a második két oldalának jegye is rendszeresen lenne K_1 és k_1 . Azonban a jegyzési hibát elkövettem, mikor a módszerben még nem igen voltam jártas, és mivel több rendbeli munkámban a hibás megjegyzés meg van tartva, a tévedés elkerülése végett, itt is kell annak megmaradnia.

Az antik és a középkori arányozási sorozat tehát némileg különbözik egymástól. Hogyan jutottam e kettőnek megállapításához, a sorozat betűi és jegyei, melyeket itt adom, magok magyarázzák.

Antik sorozat.	Középkori sorozat.
$2U' = 2.0000000$	$2H' = 2.0000000$
$\frac{1}{2}IV = 1.9185$	hézag
$2B = 1.8856$	hézag
$2 = 1.8371$	hézag
$\frac{1}{2}VII = 1.7898$	hézag
$1D'' = 1.7320508$	$D'' = 1.7320508$
$\frac{1}{2}5 = 1.6875$	$4K' = 1.6568$
$2a = 1.6329$	hézag
$\frac{1}{2}III = 1.5909$	hézag
$2C = 1.5396$	$3H' = 1.5219$
$1 = 1.5000$	$\frac{3}{2}H' = 1.5000$
$\frac{1}{4}VI = 1.4611$	hézag
$D' = 1.4142135$	$D' = 1.4142135$
$\frac{1}{4}4 = 1.3778$	$1A = 1.3528$
$2b = 1.3333$	hézag
$\frac{1}{2}II = 1.2990$	$\frac{3}{4}D'' = 1.2990$
$2D = 1.2570$	$3K' = 1.2426$
$d'' = 1.2247$	hézag
$\frac{1}{4}V = 1.1932$	$4K' = 1.1715$
$A = 1.1547$	$\frac{3}{4}D'' = 1.1547$
$\frac{1}{2}3 = 1.1250$	$4B = 1.1045$
$2c = 1.0886$	hézag
$\frac{1}{2}I = 1.0606$	$\frac{3}{4}D' = 1.0606$
$2E = 1.0264$	$2H' = 1.0146$
$U' = 1.0000000$	$H' = 1.0000000$
$\frac{1}{4}IV = 0.9743$	$4a = 0.9565$
$B = 0.9428$	$\frac{3}{4}D' = 0.9428$
$\frac{1}{2}2 = 0.9185$	$4C = 0.9018$
$2d = 0.8888$	$3K' = 0.8787$
$\frac{1}{2}D'' = 0.8660$	$\frac{1}{2}D'' = 0.8660$
$2F = 0.8380$	$2K' = 0.8284$
$a = 0.8161$	hézag
$\frac{1}{4}III = 0.7955$	$4b = 0.7840$
$C = 0.7698$	hézag
$\frac{1}{2}1 = 0.7500$	$4D = 0.7363$
$2e = 0.7257$	hézag
$\frac{1}{2}D' = 0.7071$	$\frac{1}{2}D' = 0.7071$
$2G = 0.6842$	$2A = 0.6761$
$b = 0.6666$	hézag
$\frac{1}{4}II = 0.6495$	$4c = 0.6377$
$D = 0.6285$	hézag
$\frac{1}{2}d'' = 0.6123$	$4E = 0.6012$
$2f = 0.5925$	$2K' = 0.5857$
$\frac{1}{2}A = 0.5773$	$\frac{3}{4}D'' = 0.5773$
$2H = 0.5587$	$2G = 0.5522$
$e = 0.5443$	hézag
$\frac{1}{4}I = 0.5303$	$4d = 0.5206$
$E = 0.5132$	$H' = 0.5073$
$\frac{1}{2}U' = 0.5000000$	$\frac{1}{2}H' = 0.5000000$

Az antik és középkori sorozat ezen összeállításából kitűnik az előbbinek előnye az

utóbbi fölött, melyben ezen kívül többféle hézag is van: ezeket csak a $k'k'$ e fölötti¹⁾ növekedő háromszögök oldalával betölthetni: például a $4b$ és $4D$ között $k'II$ -al $= 0,7609$ s így tovább, de ezt, mint mondva volt, ritkábban történik, és legfeljebb ha a középkori mesterek ezen $k'II$ -ig szállnak fel. A félegység alatt a középkori sorozatban sem fordulnak elő hézagok.

Nevezetes e sorozatban, hogy minden huszonötödik szám a felebb való huszonötödiknek felét teszi (mindkét határszámot olvasva), minden 13-ik az alatta valóhoz ugy áll, mint a köbnégyeg átlója az egységhez, minden huszadik az alatta valóhoz, mint az egész köb átlója a köb oldalához, vagyis az egységhez, minden tizenötödik szám teszi az alatta valónak három kettedét: a tizenegyedik felsőben találjuk a tizenegyedik alsónak négy harmadát, az ötödik felsőben az ötödik alsónak kilencz nyolczadát: és minden nyolczadikban az egynemű betűt vagy számot, p. o. ha B-től nyolcz tagot olvasok fölfelé, elérek A-t, ha a B alatti $\frac{1}{2}$ -től nyolczat olvasok felfelé, elérek 13-at.

A zenében, ha egy bizonyos hossznyi húrnak felét vesszük, nyerjük a scala alsó és felső octavját: e szerint az egység U és fél egységgel $\frac{1}{2}U$ határozott, s e kettővel együtt 25 tagot tevő sorozatrészt nagy octávnak nevezzük: az egynemű betű és számok egymásra következését, mivel nyolcz számból vagy tagból áll, kis octávnak.

Tekintsük most az építészeti sorozatunk és a zenészet skála közti viszonyt, illetőleg rokonságot.

A természetvizsgálók állítják, hogy a látást és a hallást az aethernek hasonló rezgései, mintegy halmozgásai közvetítik.

Ha, mint felebb mondva volt, bizonyos

hossznyi hűrt, — megmaradván feszítése és vastagsága, — telére veszem, mit az ugynevezett monocorde nevű hangmérő-szeren könnyen tehetni, akkor a húr rezgéseinek számát megkettőztetem, épen ugy, mint az építészeti $\frac{1}{2}U$ -nak száma megkettőzve van egész U-ban. Az építészeti sorozatban 25 tagot találtunk az egység és kettése közt, zenénkben e helyen az egész és félhangnak száma csak tizenhárom, de pontos vizsgálódások kimutatták, hogy a régieknek octávja nem 13, hanem, mint az építészeti, 25 tagból állott: mert nekik negyedhangjuk is volt, valamint negyedhangok még ma is fordulnak elő, némely félig civilisált, vagy épen vad népek zene-octávjában.

Szokás a zenében a felső és következő alsó octav közti egy egésznyi különbséget 24 részre osztani, s így a hangok egymás közti viszonyát ezen részek sorozásával jelenteni, illetőleg meghatározni. Ha tehát az alsó octavot egyre vesszük, a felső leend kettő és az alsó octav fölötti hangok fognak kapni egyet és több $\frac{1}{24}$ -nyi részletet.

Ha egy egészet 24 egyenlő részre osztom, leend $\frac{1}{24} = 0,04166$ (az antik sorozatban ezen számhoz legközelebb áll $\frac{1}{24} = 0,0413$, a középkoriban $\frac{1}{24} = 0,0409$).

A zenési skálában egész hangok a következők: az alsó \mathcal{C} vagyis prim, $U = 1,0000$, \mathcal{D} , melynek viszonya az előbbihez, számban kifejezve $1 + \frac{1}{4} = 1,250$; következik $\mathcal{E} = 1 + \frac{1}{3} = 1,3333$; aztán $\mathcal{F} = 1 + \frac{1}{4} = 1,2500$; $\mathcal{G} = 1 + \frac{1}{5} = 1,2000$; $\mathcal{A} = 1 + \frac{1}{6} = 1,1666$; $\mathcal{B} = 1 + \frac{1}{7} = 1,1428$; végre a felső octav $= 2,0000$.

Ha az alsó \mathcal{C} a primet képezi, lesz \mathcal{E} a terz és \mathcal{G} a quint, e három együtt pedig teendi a fülnek igen kellemes nagy accordot.

A félhangoknak adnak az alatta való egész hangnak tizenhat tizenötödét: így van cisnek \mathcal{C} -nek $\frac{16}{15}$ vagyis 1,0666; disnek \mathcal{D} -nek $\frac{17}{16}$, azaz 1,0625, s így tovább.

¹⁾ L. 5. ábránkat.

Ezek szerint összehasonlíthatjuk a zenészi skalának oktávját az építészeti nagy oktávval.

<i>Zenészi nagy oktar.</i>	<i>Építészeti nagy oktar.</i>
Felső $\mathcal{C} = 2.0000000$	$2U = 2.0000000$
$\mathcal{H} = 1.8750$	$\frac{1}{2}IV = 1.9185$
$a\text{is} = 1.7777$	$2B = 1.8856$
$\mathcal{A} = 1.6666$	$2 = 1.8371$
$g\text{is} = 1.6000$	$\frac{1}{4}VII = 1.7898$
Quint $\mathcal{G} = 1.5000$	$D'' = 1.7320$
$f\text{is} = 1.4222$	$\frac{1}{2}5 = 1.6875$
$\mathcal{F} = 1.3333$	$2a = 1.6329$
Terz $\mathcal{C} = 1.2500$	$\frac{1}{2}III = 1.5909$
$dis = 1.2000$	$2C = 1.5396$
$\mathcal{L} = 1.1250$	$1 = 1.5000$
$e\text{is} = 1.0666$	$\frac{1}{4}VI = 1.4614$
Also \mathcal{C}	$D' = 1.4142$
Prim $U = 1.0000000$	$\frac{1}{2}4 = 1.3778$
	$2b = 1.3333$
	$\frac{1}{2}II = 1.2990$
	$2D = 1.2570$
	$d'' = 1.2247$
	$\frac{1}{4}V = 1.1932$
	$A = 1.1547$
	$\frac{1}{2}3 = 1.1250$
	$2c = 1.0886$
	$\frac{1}{2}I = 1.0606$
	$2E = 1.0264$
	$U = 1.0000000$

E szerint, ha építészeti sorozatunkban az U -ra következik $2D$ (a kilencedik tag) és 1 (a tizenötödik) tagnak mérve, e hármat együtt véve építészeti nagy accordnak mondhatjuk, és valóban ezen viszony vagy arány többször fordul elő az athenai Parthenonban, mely valamennyi létező épületek legösszhangzatosbjának, legharmonikusabbnak az egész világ által van elismerve.

Kérdés támadt, vajjon a zene számviszonyát nem kell e sorozatunk értelmében kiigazítani? Hiszen, mint eredetekből kitetszik, e zenehang számviszonyai nem szerviek, nem fejlesztvéc egy gyökeres egységből, hanem inkább önkényesek, egyedül a fülnek hallására állapítvák.

Építészeti sorozatunk másrészt annál inkább ajánlkozik, ha megemlékszünk arról, hogy a régieknek negyedhangjuk is volt, melyekkel a minden építészeti tagra a zenében, következő hézagot tökéletesen lehet kipótolni.

A zenészi skála és építészeti sorozatunk közti további kifejlődését, jelesen azon kérdést, lehet-e párhuzamba tenni más zenészi accordokat sorozatunk megfelelő tagcsoportjaival, a zenében jártasokra bízhatom: itt csakis megjegyzem, hogy Jean Paul Richter nem mondott képtelent, midőn az építészetet meglágyott zenének nevezte: csakis a „meglágyott” kitétele volt a kifogásom, mely helyett a „crystalisált” szót ajánlok.

A sorozat alkalmazása.

A sorozat egysége $U = 1,000$., az, melyből a sorozat valamennyi értéke fejlődik. Ezen egységet képezi az antik templomokban a cellának szélessége, a kamrát ürben (im Lichten) mérve, vagy, hol a templom három hajós, mint minő a Parthenon, a középhajó, mérve az egyik oldal oszlopsornak tengelyétől, az ellenkező oszlopsor tengelyéig: vagyis a szélességet, az egységet U adja az ellenkező oszlop középpontja közti tér. A szélesség többnyire a legnagyobb befedendő tér: ezért választották ezt egységnek.

A Parthenon középhajójának szélessége 11,028 meter és ez megfelel sorozatunk $U = 1,0000$..jének. Valamint tehát a sorozat tagjai a sorozásból az egységgel erednek, így a Parthenon egyes tagjai is különleges 11,028 meternyi sorozásából eredtek a tervező agyában, és viszont, ha kívánjuk tudni, sorozatunk minő tagjának felel meg a Parthenon tagjának ismert mérve, emérvet a Parthenon egységével fogjuk felosztani, p. o. a külső esarnok oszlopjának magasságát Paecard, ki az épületet bámulatos szorgalommal és pontossággal tanulmányozta, adja 10,119 méterre, osszuk fel ezen összeget a 11,028 meternyi egységgel és nyerünk 0,9147... Keressük az ezen számnak megfelelőt sorozatunkban, s ezt fogjuk találni B-ben $= 0,9128$. A Parthenonnak ezen oszlopa tehát a sorozat B mérvére van véve:

a $10,119 - 10,397$ (mít B sorozva U'-val ad): $0,022$ -nyi különbség onnan eredt, hogy B csakis alapját teszi a magasság mérvének, mely a törzs, kapitaelgyűrű, echinus és abacus mérveiből összeáll. Mondjuk Iktinos mester egyik oszlopneme alsó átmérőjének i ($= 0,1623$)-nyi mérvet akart adni, tehát $11,028$ metert $0,1612$ -vel kellett soroznia, kapott $1,778$ metert, és valóban Paccard ezen átmérőt $1,778$ meterre mérte.

Megemlítvén, hogy a régi építészek alig calculáltak, hanem csak rajzban készítették elő, mindenkor egységeknek megfelelőleg, köbháromszögüket, és abba rajzolták be az egységből származtatott mérveket. Innen van, hogy a pontosság kevésbé szigorú, mintha számokkal dolgoztak volna; de azon pontosság annál nagyobb, minél inkább közelíti meg az egységnek mérve a valóságos természetes mérvnek nagyságát.

A középkorban, melyben az egység úgy vétetik, mint a régi világban, vagy néha valamely nevezetesebb építészeti tagtól, p. o. ajtó-tól, a pontosságot a márványénál csekélyebb finomságu építészeti homok- vagy mészkő tulajdonsága is akadályozza; mindazáltal találtam, kivált Franciaországban bámulatos pontossággal bevégzett templomokat, melyek közt első helyen kiemelem a rheimsi székes-egyházat.

Végre érintenem kell a sorozatom ellen felhozni szokott ellenvetést, mely szerint az építészeti számbeli feladattá, a műépítész pedig

mathematikussá válnék. Erre ezt felelem, vajjon a Parthenon mestere volt-e csupa matematikus, mert e sorozatot használta? A sorozat mintegy csak azon hangszer, melyen az építésznek játszania kell. Veszik-e rossz néven a zene-virtuoznak, hogy nem mindegyike talál fel maga számára új hangszert, hanem a meglevőt használja? Nem az a főpont, hogy az építész a helyett, hogy minden perczben új, nem szervi egységből származó önkényes mérveket feltaláljon, a sorozatot használja, hanem hogy azok közt azokat válassza, melyek összekötésükben összhangzatot hozzanak létre. „Hic rhodus, hic salta”. Mások ellenvetése az, hogy a sorozat tagjai közti különbség oly csekély, miszerint azokból mindent lehet magyarázni. Tagadom: mert ámbár az antik és középkori sorozat közti különbség lehetőleg csekély, még sem voltam és vagyok képes az antik sorozattal középkori építményt, és viszont, analizálni és magyarázni. Egyébiránt a következő templomok analysiséből is ki fog derülni, hogy sorozatom erős alappal bír, és hogy azt a középkor mesterei elég szigoruan alkalmazták, t. i. graphice és nem számtanilag.

Egyébiránt azon t. olvasómmak, ki elméletem igazságáról mindjárt egyéni példából akar meggyőződni, ajánlom, hogy mielőtt tovább menne, vegye elő a munka folytában előadott pozsonyi várkapunak magyarázatát, melyre theoriámat igen egyszerűen és fölötte érthetőleg alkalmazva találandja.

G Y Ö R.

Györött, mint a kis Duna. Rábeza és Rába összefolyásánál fekvő gyarmatosításra igen alkalmas helyet, már a rómaiak Arabo vagy Arabona név alatt telepítették. A XI-ik században Györnek latin neve Javarium vagy Jaurinum volt, hihetőleg a magyar Györ, Gewr után, melyet némelyek a hajdan itt levő avar gyűrűtől (Avaren Ring), mások sz. György nevéreől származtatnak. A németek a latin Arabót Raabra változtatták.

Hajdan csak kiváltságos mezőváros volt, jelenleg szab. kir. város. Igen valószínű, hogy a püspökséget Sz. István király alapította.

Györ, ugy tetszik, némileg erősítve volt már IV. Béla előtt, de „a várat az ugynevezett káptalan-dombon, hol a püspöki lak s a székesegyház áll. 1271-ik év körül V. István király építtette, s abba királyi polgárokat telepített. A káptalannak a vár előtti földjén letelepedett lakosai, vagy mint akkor nevezték, a vendégek, IV. László királynak 1273-ban kelt kiváltságlevele értelmében több rendbeli szabadalmakat élveztek”¹⁾.

¹⁾ L. Ruppnek Pesten 1870-ben megjelent „Magyarország helyrajzi történeté”-nek I. k. 2. rész. 418 s k. I. Rupp Jakab Györre vonatkozó adatait Czech János irataiból merítette, melyekről (1211.) ezt mondja: „Györ város lakóinak Magyarország királyai által engedélyezett szabadalmai, valamint az oly sok belzavar, és külföldi okozta viszontagságai egész terjedelmükben olvashatók néhai Czech János, magyar királyi kincstári tanácsos, kézírataiban, melyekben e munkás férfiú és jeles tudós, még mint Györ város polgármestere, mindazt, mit Győrről,

„A XVI-ik századbéli iratok szerint, a győri vár nagyobb részét királyi adományozás után a Hedervári család bírta”. (Ettől a Viczayakra szállott át.)

„1609-ben II. Mátyás király Györ mezővárosnak újra országos vásártarthatási jogot engedélyezett”.

Szabad királyi várossá Györ csak 1743-ban lett.

„El nem hallgathatók itt a Györ városára több ízben sulyosodott kemény csapások. Ilyen gyászos esemény volt a káptalanvárnak 1265-ben, alkalmasint a tatárokkal egyesült bosnya király seregei által történt elfoglaltatása és feldulatása; 1529-ben Lamberger, császári várparancsnok a várat és várost felgyújtatván, az ágyukat Bécsbe vitette. 1591-ben pedig Hardik és Perlín császári, később fejvesztésre ítélt parancsnokok Györ mezővárost Sinan török basának gyalázatosan átadták”. A várat 1598-ban Schwarzenberg és hős Pálffy a töröktől rohammal visszavette. „1626-dik évi kisasszony hava 19-kén a Pestről fölfelé húzódó törökök, minden akadály nélkül bemenvén Györbe, számos lakost kegyetlenül agyonverték, igen sok lakost pedig rabszolgaságba huzoltak el magukkal”.

A várnak visszavételét hexaméterekben

mint szülőföldről nevezetessé bárhol fölfüldözött, a legnagyobb gonddal feljegyezte, és e becses s drágá tartalmú kéziratot a magyar Akademiának, melynek tagja volt, hagyományozta, mely e becses irodalmi könyvet levéltárban őrizi”.

megénekelték Joannes Bocatius „Jaurium redivivum“ és Lang József (poëta laureatus) „Jaurium recuperatum“ cím alatt. E két költeményt közzétette Bél Mátyás „Adparatus ad Historiam Hungariae“ című. Pozsonyban 1735-ben megjelent könyvében.

Endlicher István „Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana“-jában (Sangalli 1879) három, a győri lakosok szabadsalmaira vonatkozó okmányt közöl.

1. „Belae IV. Regis conditiones populorum castri Gemriensis M^{CC}XL“. (E transsumto Caroli I. anno 1318) (id. m. 448. l.).

Itt a lakosok még csak várbelieknek, „castrenses“ és „populi“-nak nevezetnek, és a váron „castrum“-on név kívül a „villa“-é fordul elő. A lakosoknak kötelességei a várgróf és a főispán (?) (curialis comes) irányában vannak határozva, de meg van adva másrészt a külön bíróság is, és megalapíttatik az örökösödési jog.

2. „Belae IV. Regis forma tributi in Jaurino M^{CC}LV.“ (E tabulario urbis Vindobonensis) (id. m. 191. l.).

„Bela dei gratia etc. Litteras venerabilis patris O. (Omodei? ámbár Károlyi Omodaenst csak 1259-ben lépteti a püspöki székre) episcopi Jaurinensis super forma exigendorum tributorum in Jaurino. Abada et Fizegtu. more antiquitus observato recepimus in hunc modum.“

Itt a király meghatározza azon vámpénzt, melyet a külföldiek és magyarok a győrieknek és a vár- (?) grófnak fizetni tartoznak, szekér, ökör, méz, bor, só és bors után.

3. „Stephani V. Regis Libertas hospitum de Jaurino M^{CC}LXXI.“ (E membrana protographa) (i. m. 527. l.).

Ezen okmány a lakosoknak megadja a jogot, mely szerint bíróságot magok választgatják: „quod villicium quem de castro voluerint eligant inter se“; megadja a vásári jogot: „concessum eisdem liberum forum, tam in

castro, quam exterius celebrandum“: összeolvasztja egy közösséggé a különféle lakosokat: „adjuuimus etiam ac conjuuimus populos episcopi et capituli Jaurinensis in eadem villa communita, cum iisdem hospitibus residentes, hospitibus nostris memoratis, ut in omnibus et per omnia eadem perficiantur libertate, qua hospites nostri gratulantur memorati“ stb.; az építkezés könnyebbitésére egy szigetet ajándékoz: „ut pro aedificiis reparandis virgas et palos habeant, et pro agricultura ac pro curiis terram habeant ampliolem, contulimus eisdem hospitibus nostris quamdam insulam cum suis populis in Danubio usque occidentem ex opposito castri Jaurinensis adjacentem, cum suis nemoribus, pratis et pariter piscaturis“; megadja az árak letartozási vagy elővételi jogát: „statuimus etiam quod omnes mercatores usque Austriam in Hungariam descendentes, et de Hungaria in Austriam transeuntes mercimonia sua in castro deponant Jaurinensi ad concambium faciendum, portum pro se habeant, et habere possint liberum in Danubio“.

Endlicher ezen okmányaiból látjuk, hogy V. István a győrieknek csaknem a többi szabad k. városok szabadsalmait és jogait megadta; azonban itt semmi nyoma a város régi endékei még érintésének sem; ellenben az utolsóból tanuljuk, mily szegények lehettek a magánylakok, midőn az ezek építésére szükséges czölöpök és vesszők anyagát a királynak kellett ajándékozni.

Győrnek valamennyi fennmaradt emlékszerű épületei az n. n. káptalan-dombon, a hajdani vár területén fekszenek, mely a városnak esekély emelkedésű akropolisát képezi, minőt minden városunkban találunk, hol ennek természetes emelkedés kedvezett. Ezen épületek: a székesegyház, az n. n. hedervári kápolnával, a püspöki kettős kápolna és azon földalatti folyosó, mely a

hajdani várból a kis Duna partjára vezetett, hanem, alsó vége beomlása miatt, jelenleg itt el van zárva. Ezen épületek legrégibbje,

daczára több későbbi lényeges változtatásának, zömében a székesegyház, a többi három a XV-ik századnak teremtménye.

GYŐRI SZÉKESEGYHÁZ.

Károlyi Lőrincz a győri székes-egyház hajdan nagy prépostja „Speculum Jaurinensis Ecclesiae” című 1747. Győrött kis folióban megjelent könyvében ezeket írja: „Restauratio” cím alatti fejezetében:

„Pientissimi Sancti Regis (s. Stephani) vestigiis insistentes Sacri hujus Ecclesiae Praesules, eandem injuria rursus temporum, et turcica tyrannide collapsam, iteratis erexerunt vicibus, formaeque suae restituerunt, ditaverunt et conservarunt. Quorum primus reperitur in manuscriptis Stephani Telekessi, olim Custodis Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis, dein vero Episcopi Agriensis Omodaeus¹⁾ nominatus, qui interfuit Synodo provinciali a Benedicto Archi-Episcopo Strigoniensi anno 1256 celebratae. Ut notat P. Péterffy e Societate Jesu, de synodis Regni Hungariae, Partis primae pag. 88. Ecclesiamque hanc restauravit, a fundatione D. Regis Stephani computando annos ducentos viginti tres.

Urbanum Episcopum hisee diserte laudat Boufinius Decadis I. lib. Basilicam Urbani Pontifex Mathiae Regis Apochrysiarius, non parvis aedificiis, et apparatibus excoluit. Fuit autem is Episcopus Jaurinensis anno circiter 1486, teste Patre Martino Szent Iványi in Serie Episcoporum Jaurinensium. Adeoque rursus post annos ducentos triginta, restaurata Ecclesia.

Expugnata a Turcis Urbe anno Christi 1594, decore suo iterum exuta Ecclesia etiam postquam recepta est, diu jacuit in ruderibus, et sine cultu, conversa a Gubernio

Militari in domum annonarium, ac partim armamentarium, et liberalitate optimorum Praesulum Martini Pethe, et Demetrii Naprági Sacris usibus, et quam illa tempora ferebant, elegantiae restituta est. Ad hanc tamen meliorem formam reducta est a Georgio Szécsenyi, anno reparatae salutis 1660, ut incisa turri, et partis Ecclesiae superscriptio demonstrat, ubi et insigne ejusdem insignis Praesulis.”

Ezek szerint a székes-egyház építése és több rendbeli újítása egyedül a győri püspököknek tulajdonítható.

Modestus az első győri püspök meghalt 1051-ben¹⁾. Nem kételkedhetünk, hogy már is Modestus székes-egyházat épített: de ezt igen csekélynek, kicsinynek és csak az első égető szükségnek megfelelőnek kell tartanunk: mire nemcsak az ama kornak általános szokásai, hanem az 1869-ben Kalocsán történt ásatások is jogosítanak. A kalocsai templomnak egész fűszélessége nem tett többet 29 és fél bécsi lábnál, a hajó osztatlan volt, és annak hossza nyugatról keletre csak 75 és 101 bécsi láb közt tehető fel.²⁾ Ez tehát, ámbár székes-egyház, mégis csekély terjedelmű épület volt. Hosszát biztosan azért nem határozhatni: mert hajójának keleti vége a mostani metropolis szentélye alatt fekszik, hova az ásatások nem terjedtek. Hazánk akkori templomai közt kivételt, roppant nagy-

¹⁾ L. erre és a következő püspökökre vonatkozólag Gams-nak „Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae” című, 1873-ban Regensburgban megjelent munkáját.

²⁾ L. „Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa” című 1873-ban megjelent munkámat, és rövidebben a templom leírását a „Magyarország ó-keresztény, román és átmenet-stylű műemlékeinek rövid ismertetése” (Budapest, 1876.) 49 s k. l.

¹⁾ Omodai Episcopi memoria fit etiam in Donationalibus Familiae Rumi, uti perhibent MSS. Telekessiana. Hic idem restauravit Cathedralem Ecclesiam nostram (id. m. 1° l.).

ságával, csak a székes-fehérvári templom képezett, de ezt, mint királyi és állami, a legyőzött bolgár Kean kincséből felépült egyház kivételt képezett, nemcsak nálunk, hanem az egész akkori keresztyén világban. Modestus győri templomát sem képzelhetjük tehát valamely nagyobb, vagy építészeti tekintetben pompás épületnek. Ha, mint valószínű, a mostani székes-egyháznak helyén állott, alapzatát ez alatt a föld mélységében kell keresnünk, de ezen első eredeti templom hajdan a föld fölött állott részének legkisebb nyomát többé nem láthatni.

Azon lendület, mely a monumentalis építészetet III. Béla korában, a XII. század végső negyedében létrehozta, befolyással volt a győri székes-egyház újra építésére is, melyet Omodé püspöknek (Károlyi szerint a tizenötödiknek 1259-1263) kell tulajdonítanunk. Ezen egyházi főnök alatt emelkedett a mostani templomnak zöme, még pedig még átmeneti stylben, valamint tudjuk, hogy ugyane stylben épült fel az 1258-ban felszentelt pompás jáki templom is.

Dóczy Orbán 1183-tól 1186-ig volt a 38-ik győri püspök. Ezen nagy-lücei születű, igen nevezetes férfi. Mátyás király kedvence volt; 1186-ban a győri széktől átvittetett az egrire; 1179-ben a királynak pénztárnokká lett, és mint ilyen finansialis ügyességével Mátyást segítette Neustadt városa bevételeiben.¹⁾ Bécsnek meghódítása után Mátyás király e város püspökének nevezte,

¹⁾ Ubi enim Matthias Rex Neapolim, vulgo Neostadium viriliter oppugnasset, civibus tamen et Praesidiariis fortissime resistentibus, Urbem facile in captivitatem redigere haud potuisset: jam insanis usque adeo fiscum exhausserunt expensis, ut neque ultra exercitum alere, neque supplementa cogere possent, vel eo maxime tempore, quo ventura maxima auxilia rumor erat. Urbanum quaestorem admonuit, oravitque, ut pro solita fide, industria et virtute, utenique posset, pecunias et supplementa mitteret,

A király holtá után Dóczy az országgyűlést összehívta (Bonf. IV. 9. p. 658) és II. Ulászló megválasztatásának indítója lett. Ez őt Báthory Istvánnal korona-öröknek nevezte, miként ezt még nem régen a visegrádi fellegvár koronakamrájának felirata tanúsította.

Dóczy Orbánt hosszasan dicseri Bonfinius Dec. l. l. I. 4. l.; e dicseretben foglalva van: „Cui triginta millia circiter aureorum quotannis proventus erant, ex quibus praeter corpori necessaria nil recondere voluit, aulam semper frequentissimam, nitidamque habuit: in mensa lautissimus, parvissimus in vestitu: vestem solemnem nunquam tulit pluris, quam quae triginta aureis veniret, octo aureorum toga forensi et domestica utebatur. In caeteris vero rebus, vel quae divinum honorem, vel ad humanam pietatem, beneficentiamque facerent, usque adeo magnificus et profusus, ut neminem illi parem eo tempore Pannonia viderit. Templi aedesque magnificas erigebat: suas Ecclesias superbis non modo aedificiis, verum etiam aureis vestibus, Scyphisque argenteis mirifice exornabat: ita vixit, ut non suae, sed alienae utilitati vixisse videretur. Hic igitur non solum virtute, ac dignitate summa, sed optima nepotum turba, vir omnium iudicio felicissimus potuit appellari”.

Mint Dóczynek ezimere a pozsonyi dom szentélyének egyik zárkövén tanúsítja, ezen szentély újra építésének is volt részese, továbbá egri székes-egyházban¹⁾ is működött,

ne in calce turpiter desuisset videretur. At ille continuo copius coegit, in Agriensi Conventu delectum habuit, quaecumque habuit vectigalia exegit, pecunias non modo a Pontificatu suo, sed ex omnibus amicis late concipit: instructum in Castra exercitum proprio sumptu misit. Suggestit quoque nummos et supplementa. Laudata passim Urbani in ea re celeritas, fides et diligentia. Quare ita sibi Regis animum obstrinxit, ut is hunc unice ad mortem usque dilexerit. Bonfin. Dec. l. lib. 8. pag. 641.

¹⁾ Dóczy működéséről az egri székes-egyház újraépítésében bővebben szól Ipolyi azon Emlék-

de újra építette a győrit is, mit az abban fennmaradt késő esúcsíves stílus részletek bizonyítanak.

Károlyi szerint az 52-ik győri püspök volt Pethe de Hetes. Ez ugyanazon évben lett kinevezve győri püspöknek, melyben hős Pálffy Györgőt a töröktől visszavette. Pethe, volt váci és váradi püspök, kalocsa érsek és királyi helytartó is: meghalt Bécsben 1605-ben és eltemetett Pozsonyban, hol sírtáblája a dom szentélyében látható.

Utána következett Naprágyi Dömötör (1607 — 1619). 1598-ban még gyulafehérvári püspök volt, de Báthory Istvántól elpártolván, ettől őrizet alatt vétetett. Azonban Báthory csakhamar szabadon bocsátotta, sőt 1599-ben Boeskey Istvánnal Bécsbe küldte. Meghalt 1619-ben, és a győri székes-egyházban lett eltemetve.

A két utóbbi püspököt Károlyi székes-egyházunk megújítójának mondja. Mindkettő korának értelmében csakis a barokk stílus szellemében újíthatott, s így működésének eredménye a hasonló újabb restaurációk alatt eltűnik.

Ezen barokk stílus főképen jelentkezik Széchenyi György püspök restaurációjában. Ez volt Károlynak 59-ik győri püspöke 1658-tól 1685-ig, ki utóbbi esztendőben primássá neveztetett. Született 1592-ben, meghalt 103-ik korában 1695-ben. Károlyi alapítványainak igen hosszú és dúsgazdag sorát hozza fel, melyekből közvetlen czélunkra

könyvben, mely Bartakovics Béla, egri érsek aranymiséjének ünneplése alkalmával Egerben 1865-ben megjelent. Ipolyi munkája külön nyomatban is megjelent következő cím alatt: „Az egri megye régi székes-egyháza”. Azonban ezen székes-egyház megújításában Dóczyinak része esekélyebb volt, mint a győriében: mert I. i. m. 51. l. megjegyzi, hogy az egrinek újraépítése Telegdy Csánád p. korától, vagyis mintegy 1325 — 1336-tól kezdve, a midőn t. i. a gót ízlést először látjuk fellépni Egerben, egész a Bakács által történt befejezéséig, tehát tovább mint másfél századon át tartott,

csakis két, a székes-egyház újítását illető hozzuk fel (I. m. 105. l.): „Donatus Jaurinensi Infula (quam 30 annis refiniuit) Jaurini Templum Cathedrale, quodammodo ex rudibus extruxit, ita, ut in illud exposuerit facile ultra 25000 fl. - Item pro propugnaculis Jaurinensibus exposuit in restaurationem fl. 16000.”

Széchenyi György volt tehát az, ki székes-egyházunknak mai tekintetét adta, bár alig hagyhatni helybe Károlyi „quodammodo ex rudibus extruxit” kifejezését: mi ellen a mai hosszahajó fölötti elég ép esúcsívek és a templom déli oldalához Széchenyi előtt, épített hedervári kápolna tanuskodnak.

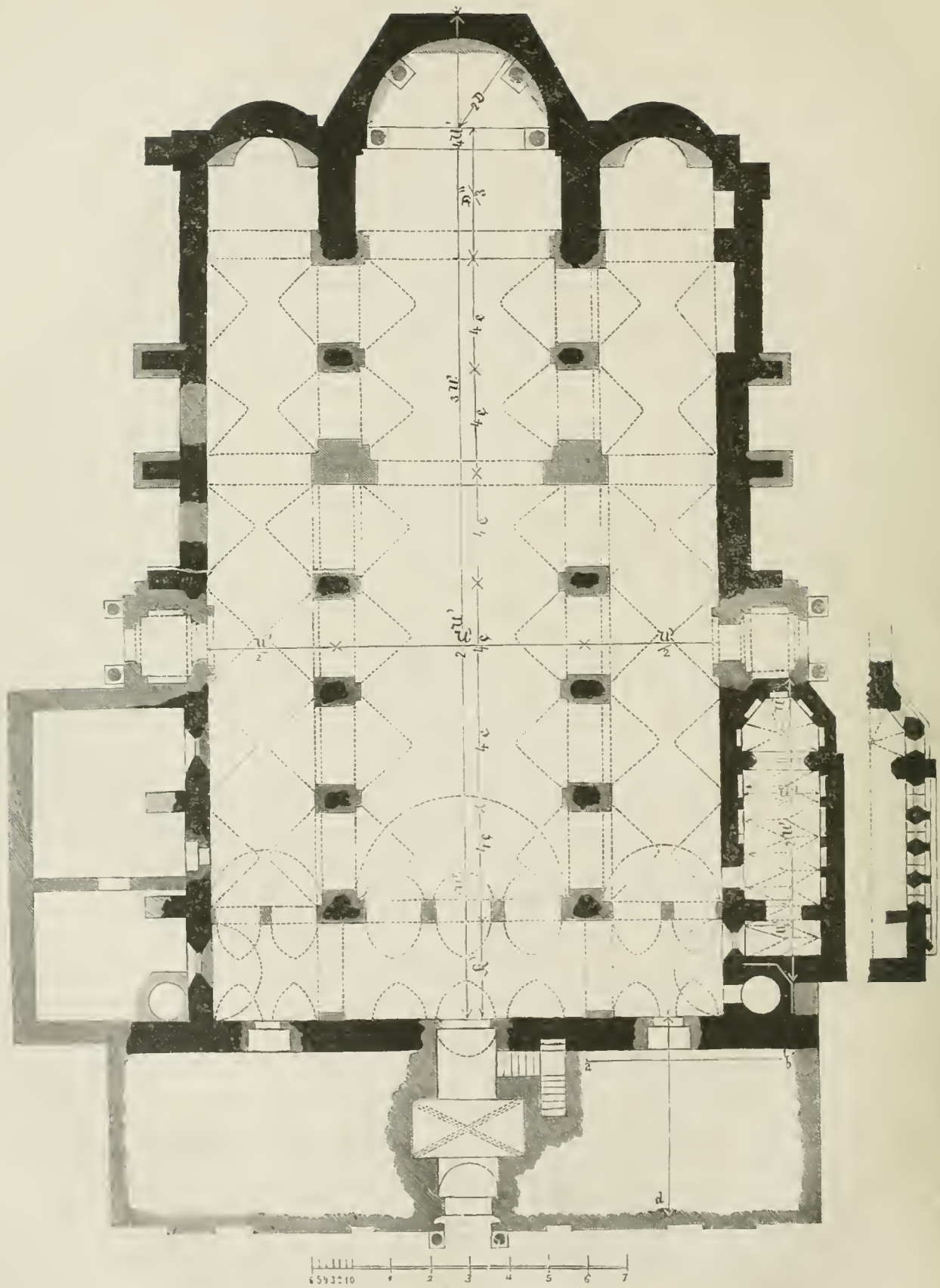
Végre Rómer szerint¹⁾ gróf Zichy Ferencz (győri püspök 1744 — 1783-ig) főegyházát a mai fényvel elárasztá. Ezen fény alatt értenünk kell a Zichy után is megújított dúsgazdag aranyozásokat és a templom belseje mai felszerelésének részét.

A győri székes-egyház mai megjelenésében: három hajós templom, félkörű apsisal és két körívben zárt apsidióllal: az utóbbiak új félkupokkal, az előbbieket szintén új boltokkal vannak fődve, a főapsis négy oszlopa ugyanis új, az eredeti tövek megerősítettek, hogy a dongaboltok nagyobb oldalnyomásának ellentárhassanak. Új az északi és déli ajtó előcsarnokával együtt: új végre az egész nyugoti homlokzat, torony alatti bejárásával. Itt Széchenyi néven kívül a külső ajtó fölött ezen felirat olvasható:

TURRIS FIRMAMENTO ECCLESIE ORNAMENTO
POSITUM MDCCXXIII.

Tekintve templomunk alaprajzának arányait (6. ábra), azok, mi egész zömét illeti, egyetlen alaplánvából, az egységből = 11' vannak származtatva.

¹⁾ I. a „Győri történet és régész. füzetek” I. köt. 277. l.

Ezen egység, mely a középhajó szélességét északi pilléreinek tengelyétől az ellenkező déli pillérek tengelyéig mérve, mintegy 38 bécsi lábat tesz, vagyis pontosabban $40\frac{1}{2}$ régi római lábat, a régi római láb levén a középkor építkezéseinek rendes mérve.

Ha ezen 38 lábnyi mérvvel a templom hosszát kezdve, a mai toronyépület keleti zárfalán mérjük, négy ily egységgel fogjuk átkarolni a templom ürét, hozzá véve az apsis falvastagságát is: a tulajdonképi egyháznak egész hossza pontosan $38' \times 4 = 152$ bécsi lábra van véve. Ugy szintén a három hajó szélessége is az egység szerint van határozva:

az északi mellékhajóé . . .	$\frac{1}{2} 11' = 19.00$
a főhajóé egész egységre . . .	$11' = 38.00$
a déli mellékhajóé . . .	$\frac{1}{2} 11' = 19.00$
Összesen . . .	<u>76.00</u>

bécsi lábra, vagyis az egész, négy egységnyi-nek felére.

Ha már most hosszát részletezzük, találni fogjuk, hogy a mérvek a következők:

a főapsisnak falvas-	
tagsága	$38' \times 0.106 = 4' = 4.028'$
a szentély félkörének	
fentője	$38' \times 0.368 = 2' 10'' = 13.984'$
a hosszhajó kezdetéig	$38' \times 0.577 = 4' 10'' = 21.926'$
hat hajóosztály, mind-	
egyik	$38' \times 0.425 = 4'$
tehát $4' \times 6 = 16.150'$	$= 96.900'$
a hetedik rövidebb	
osztály	$38' \times 0.414 = 3' 10'' = 15.200'$

A templom egész hossza . . . 152.038'

Négy egység, $411'$, $38' \times 4 = 152.000$, tehát a különbség a 4 egység és az egyes részletek összeadásából nyert összeg közt $\frac{38}{1000}$, azaz egy lábnak 38 ezrede.

A torony és a nyugati homlokzat egészen új levén, nem határozható meg többé, mennyivel nőtt rendszeresen a toronynyal a templomnak $411'$ -nyi hossza!

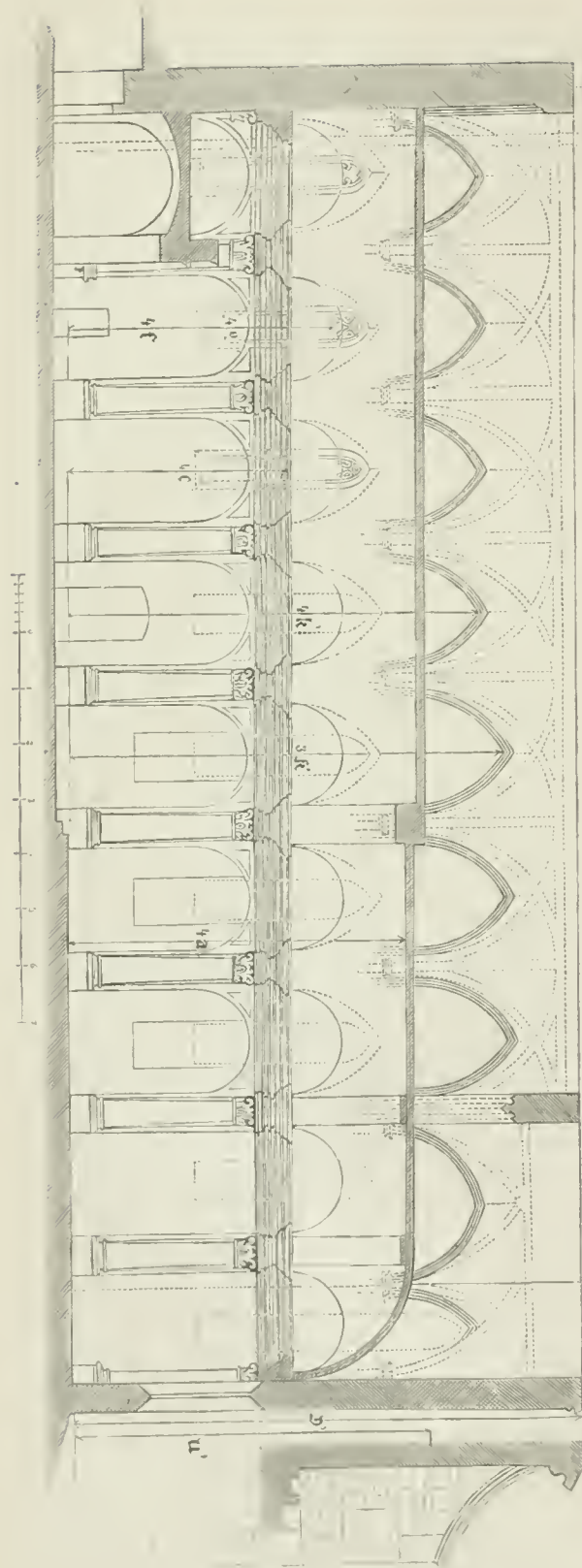
¹⁾ A góth betűkkel jelzett számokat lásd rendszeres sorozatunkban 3. 1.

Tekintsük most egyházunk magassági arányait rajzunkon (7. ábra), melyen, mint egészen új, a toronyosztály el van hagyva.

Feltevén, mit éppen a magasságok rendszeres volta miatt tehetünk, hogy a szentély kövezése későbbben nem emeltetett; a középhajó magasságát, beleértve koronapárkányzatát is, a köb négyegének átlójára, azaz \mathbf{D}' -re, azaz $38' \times 1.111 = 51$ bécsi lábra, a mellékhajóét pedig az egységre $= 11'$ 38 bécsi lábra fogjuk találni.

Hosszszelvényünkben, nyugatról keletre menve, a mostani dongabolt fölött és a magastető alatt emelkedő falat találunk, melyen a középhajó magas falívei még láthatók; az első négy alacsonyabb a következő háromnál, a nyolcadik, a hosszosztályé, ismét alacsonyabb, a kilencedik az előbbihez hasonló magasságú, ez a szentélyzáráshoz tartozik. Az alacsonyabb ívek magassága csúcsukig számítva, a szentélynek kövezetétől $4 \mathbf{k}'$, $1.171 \times 38' = 44.198$, a magasabbiké $3 \mathbf{k}' = 1.242 \times 38' = 47.214$ bécsi láb. A magasabb csúcsívek egyenoldalu háromszög fölött vannak alkotva, az alacsonyabbak valamivel tompábbak. Ha, mint szokás volt, az ívet valamivel több egy lábnál felemelkedettnek (gestelzt, überhöht, surhaussé) felteszszük, a magas gerinczhordók magasságát $1 \mathbf{a} = 0.956 \times 38' = 36.328$ bécsi lábra tehetjük, tehát magasabbra, mint Storno rajzán jelölte. A főhajó magas falívei alatt vannak a válívek (Scheidebogen), melyeket azért nevezünk így, mert a főhajót a mellékestől elválasztják. Ezen íveket Storno helyesen egyenoldalu háromszög fölött alkotta, és az azok alatti pilléreknek vagy töveknek helyesen adott $1 \mathbf{r} = 0.637 \times 38' = 24.206'$ magasságot.

Az északi mellékhajóban megvannak még a csúcsíves korból az ablakok. Kezdetők a szentély kövezése fölött $1 \mathbf{f} = 0.317 \times 38' = 12.146'$, egyenes magasságuk a csúcsív kezdetéig $\mathbf{k}' = 0.111 \times 38' = 4.218'$, ürszé-

7. ábra.

lességök $10 = 0,068 \times 38' = 2,584$ bécsi láb. Az ür szélesség az egész egyenes magasságának még kevesebbet tesz, mint hatod részét, az ablakokat tehát igen keskenyeknek mondhatni. Az egyenes magasság fölötti ív rendes egyenoldalu háromszög fölött van alkotva.

Támadt most azon kérdés: Lehet-e a főlhozott arányok értelmében és ezekhez a részletek alakzását véve a mostani templomot megelőző régibb sz. István korában épített, továbbá az átmeneti és az arra következő késő csúcsíves stílus templomot restaurálni, illetőleg idomát felismerni?

Van egyházunk egyik táján bronz dombormű, melyen előadva van a B. Szűz előtt térdelő, és koronáját vámkoson feláldozó sz. István. E képre támaszkodva Károlyi ¹⁾ és a régi régészeti iskola még a mai templomot zömében is sz. István építkezésének tulajdonította.

E kép két oldalán van befalazva egy-egy római kő, a következő felirattal:

VICTORIÆ	a bronz	DEDICANTE
AUG· NN	tábla	EGNATIO
ET LEG I	helye	VICTORE
ADI· P· F		L I AVGG
ANTONIANÆ		PR. PR.
P. MARCVS		ET C. L.
P. FILIVS		PISONE
SEXTIANVS		LEGATO
EPHESO		LEG
P. P. D. D.		V IDVS
		IVNIAS
		APRO ET
		MAXIMO
		COS.

¹⁾ Károlyi i. m. 2. lapján ezek állnak: „Titulus Ecclesiae huius Cathedralis est: Assumptio B. M. Virginis. — De anno Dedicacionis haetenus nihil certi reperimus; augurari duntaxat licet: Ecclesiam hanc consecratam fuisse anno a partu virgineo Millesimo quadragesimo sexto, regnante Petro Rege. Nam infra imaginem illam cupream cernuntur haec

Az egyiknek olvasása ez : *Victoriae Augustorum nostrorum et legionis primae adiutricis piae felicitis Antonianae* (az ntóbbi szó kisebb betűvel, mintegy ntólag a két sor közé tűzve) *Publius Marcins, Publii Filius Sextianus Epheso* (Ephesusból származó) *propraetor* (vagy *publica pecunia*) *dedicavit*.

A másodiknak olvasása :

Dedicante Egnatio Victore legionis primae Augustorum propraetore et Cajo Lucio Pisone legato legionis quintae vagy *quinto Idus Junias Apro et Maximo consulibus*.

E két római feliratos kövön kívül van még a templom más külső részén igen megrongált régi mellkép, oszlopok hordott körív alatt.¹⁾

Ha a főtebb idézett bronztablát helyesen már Schönwisner is sokkal későbbi műnek elismerte: a második római feliratos kő sem vonatkozik helyesen Pozsony állapítására az itt említett Pisora, mivel, mint állítják, e kő Pozsony környékén találtatván, e város eredetileg, mint Bonfin is állítja *Pisonium* és nem *Posonium*nak hangzott.

Mindkét bal vélemény ellen győztesen harczol Römer is a Győri füzetek I. köt. 272.

verba lapidi incisa : Matri Dei in Coelos Assumptae 1046. Quae verba et annus vix aliud, quam ipsam Ecclesiae Consecrationem et Dedicationem exprimere et significare videntur.

¹⁾ E körül Károlyi id. m. 13. s k. l. így ír : „*Exterius in fronte lateris dextri Ecclesiae, ut vocamus Custodis, cernitur effigies lapidea mure inclusa. Multum sane inquisivimus, quemnam effigies haec ex antiquis Imperatoribus, Ducibus, vel Heroibus repraesentaret. Végre Hadrian császárnál állapodik meg : „simillima Imperatori Hadriano, qui sicut in numismate Hadriani Imperatoris e dextra parte barbae, duo pili longiores prominent, ita et in hac nostra effigie lapidea discernuntur“ stb. Károlyi korában a dombormű még kevésbé rongált lehetett, ha még egyes hajszálaira is bírt ráismerni ; mai állapotában a kő Hadrian képét nem mutatja, sőt igen rongált volta nem is jogosít kimondani : római vagy középkori-e ?*

s k. l. és a „Pozsony és környéke“ című, a magyar orvosok és természetvizsgálók 1865-ben Pozsonyban tartott vándorülésök alkalmával megjelent könyvnek 247-dik lapján.

Nincs ehez mit hozzáadnunk, csakis ismételnünk a fentebbi véleményünket, mely szerint, ha, mint valószínű, Győrött sz. István korában építettek székes-egyházat, ez minden esetre igen csekély terjedelmű volt, és, ha a mostaninak helyén állott, alapzata a mostaninak belsejében, a föld gyomrában keresendő, s így ennek sem alap-, sem följazát adni nem lehet.

Egészen másként áll a felelet a XIII. század derekán Omode püspök által átmeneti stýlben emelt templom ügyében. E templomot két ábránk, arányainak és megmaradt részlet-alakzásának értelmében csaknem tökéletesen restaurálhatjuk.

Ezen második templom a basilikák mintájára volt tervezve. Három hajójának összes szélessége egész hosszának éppen felét képezvén, itt a basilika és a kora román templomok szélességi aránya tulnyomó a csúcsíves egyházak inkább és inkább kinyúló hosszarányain. Ezen második templom korából maradt fenn az apsis és apsidiolok félkörű és körív zárása, ezeké mind belül, ugy kívül is : amazé belül, kívül pedig a három oldalú zárás a hatszögből. Ilyen belül félkörben, kívül három oldallal zárt apsisokat gyakran találunk a kelet byzanti stýlű templomain. Volt-e a középhajóban oszlop vagy pillér, nem tudhatni többé : mert ez, mint magva, a mostani pillérnek közepén lappang ; hanem igen valószínű, hogy a templom boltozva nem, hanem csak vízirányos lamennyezettel volt fődve ; mert csakis ilyenmel bírt III. Bélának székes-féhérvári temploma és eredetileg a pécsi székes-egyház is. A győri nem, mint ma, egy-, hanem ikertornyos volt ; bizonyítja ezt

a hosszahajó észak-nyugati és dél-nyugati szögében fennmaradt két lépcsőbáz, de bizonyítja az is, hogy az *ab* és *cd* vonallal ¹⁾ tökéletes négyezet (Quadrat) képezhetni, mely az akkori tornyok szokásos arányának, t. i. $4b = 0,781 \times 38' = 29,678$ bécsi láb tökéletesen megfelel. ²⁾ Az akkori magyar provincialismus szerint a torony alatti csarnok nyitva lehetett a mellékahajók felé, és következésképpen a torony közti csarnok és a főhajó felé, s így a templom itt mintegy 30 lábbal volt meghosszabbítva.

Mi már most a magasságokat illeti, ezek is, a basilikák mintájára, sokkal csekélyebbek valának, mint a csücsíves templomok inkább s inkább égből szálló magasságai. Ugyanis a legcsekélyebb magasság az egységé, melyet a mellékahajóknak adtak: e legcsekélyebb magasságra közvetlen következik a köbháromszög négyegének átlója, azaz $\sqrt{3}$, és csakis ezt adták a főhajónak. Egyébiránt ezen két arányból és Storno rajzából következik, hogy a főhajót nyeregtető, a két melléket, nem a szokás szerint, féltető, hanem a középhajó magas ablakainak magasabbra tételének okából, szintén nyeregtető fedte, és hogy amaz alatt és a válívek fölött kis félkörben zárt, a főhajót világító ablak és a két mellékahajó oldalfalaiban nagyobb ablak volt, mi minden a basilika mintájának tökéletesen megfelel. Hozzáadnunk kell, hogy a mellékahajó nyeregtetőjét azon körülmény is bizonyítja, mely szerint a régi tető és a főhajó zárfala közti, hajdani köcsatornának nyomai még léteznek.

¹⁾ L. 6. ábránkat.

²⁾ És itt figyelemztetnünk kell, hogy a köbháromszögből származó kisebb hasonló háromszögek kis oldalának négyszerese az arányok meghatározásában csaknem általános zsínórmérték, mi minden esetre a tervező igen rendszeres eljárását bizonyítja. Van ugyanis a mérvék közt 4f, 4k, 4a, 4r, 4c, 4f és 4u

Kereszthajót e korbéli templomainkban csak kivételesen találunk, ilyen itt sincsen. Lehető, hogy a koronapárkányzat is még e korból származik: mert hiszen ily alakú koronapárkányzat több egykoru templomokon fordul elő.

Mit tett Dóczy a XV-ik század utolsó negyedében?

E püspök a templomot boltozottá, csücsívesé alakította át. Megtartotta egészben a második templom alaprajzának és felrajzának (Anfriss) csaknem minden arányait: de, hogy a boltokat felrakhassa, szükséges volt a pilléreket erősíteni, és épen ugy a támakat, ha már megvoltak, ha pedig nem voltak, ilyeneket emelni. Az erősítést odavetőleg Storno is jelezte alaptervében: mert helyesen tartja, hogy támakat már az átmeneti kor is alkalmazott. A pillérek mikénti erősítését nem ismerhetjük: mert Dóczyét is kellett újra erősíteni, hogy a sokkal súlyosabb és sokkal inkább kifelé nyomó mostani boltot fenntartani bírassák. Egyébiránt, ha más magyar templomok tövei (Schaft) után ítélünk, egyházunk tövei is, vagy mint a pozsonyi domban, egyszerűen nyolczoldalnak, vagy mint a sz. benedekiek, négyegesek, négy oldal- és négy sarkoszloppal ellátottak lehettek. ¹⁾ Ha, mint említve volt, feltűnő az ablakok keskenysége, e körülmény abból magyarázható, miszerint alkalmasint az átmenetkoru, rendszeren keskeny béllet meg lett tartva, és pótlás

¹⁾ Ipolyi a régi egri székes-egyházról írt munkája V-ik tábláján adja az alsó részében megmaradt négyzettő (Vierungsschaft) alaprajzát és felrajzának kezdetét. Itt a középső magkörből kiszökő tizenkét féloszlopot vagy gerincezhordót látunk, s e tövet a magyarországiak legfejlettebbének mondhatjuk. Ha ehhez hasonlót találunk Győrött elhajtva a későbbi erősítés alatt, biztosabban meghatározhatnók azon részeket, melyeket Dóczy működésének az egri székes-egyházban tulajdoníthatnánk.

csakis a magasság kiterjedésében keresve. Különben az ablakescsók mérnövei (Maasswerk) kiválólag a halhólyag alakját mutatván, késő korukat igen világosan tanúsítják.

A mondottakat röviden összefoglalva, következő eredményre jutunk:

1. Valószínű, hogy Győrött már sz. István korában épült fel székes-egyház, de ennek még alapzatát sem ismerjük.
2. Omode püspök a XIII-ik század dereka körül épített, átmeneti stylben székes-egyházat, melynek zöme a maiban még megvan.
3. Omode templomát beboltozta és csúcsívesé tette a XV-ik század utolsó negyedében Dóczy Orban püspök: mit a mostani boltozat fölötti csúcsívek és az északi mellékhajó csúcsíves ablakai bizonyítanak.
4. Hetesi Pete és Napragyi Dömötör

püspökök a XVII. században tett változtatásai esekélyek lehettek és elenyésznek.

5. a XVII-ik század második felében Széchenyi György által eszközölt gyökeres változtatások alatt.
6. Gróf Zichy Ferencz püspök, mint mondja Römer, árasztotta el az egyházat a mai fényvel, a XVIII. század második felében.
7. Végre a mai nyugati homlokzat részben csak századunk elejének műve.

Károlyi „Speculumában” szól a székes-egyháznak négy kriptáiról, az azokban eltemetettek síremlékeiről, melyeknek fölratait terjedelmesen adja, úgy szintén elősorolja a templomnak 40 oltárát, mely számban előfordul az u. n. hedervári kápolnaé is, mi Károlynak alkalmat ad e kápolna másutt nem található némi adatait is közzétenni.

AZ U. N. HEDERVÁRI KÁPOLNA.

Székes-egyházunk déli oldalára, a déli kapuzat és a hajdani déli toronyba vivő lépcsőház közzé, csatolva van a sz. háromságnak vagyis közönséges néven a hederváriak kápolnája (hedervári kápolna). Ennek építkezési idejéről biztost nem mondhatunk, bár stylje és rokonsága a püspöki lakban levő kápolnával mindkettőt egykornak, azaz a XV-ik század utolsó negyedéből származónak mutat. Károlyi „Speculum Jaurinensis Ecclesiae” ezimű munkája 4. lapján kápolnánkra vonatkozólag olvassuk:

„Decimum tertium Altare Sanctissimae Trinitatis, quod cernitur in ipsa Capella Sanctissimae Trinitatis cum portatili exstructum a Martino Szili Canonico Jaurinensi, Capella autem haec adjecta fertur Ecclesiae a

Familia Hederváriana: forte a Joanne Hedervári (?), qui anno 1651 die 15 Januarii in Canonicum Jaurinensem fuerat installatus, ut notatur in libro divisorio, qui incipit ab anno 1632. Sed haec Capella debuit prius existisse (minden bizonytal), quia in Protocollo Capituli fit mentio Capellae Sanctissimae Trinitatis anno adhuc 1533. Invenimus tamen lapidem superliminarem a latere sinistro summmitatis gradum, quibus chorus conscenditur, cum hac incisione:

Sacellum S. S. Trinitatis Heder . .

Ultra legi nihil potuit, quod reliqua pars lapidis deciderit. Putamus occasione reparationis lapidem illum loco motum ac a reliquo poste avulsum fuisse. Franciscus Ujlaki

Episcopus Jaurinensis (1539—1554) testatur, hanc Capellam fuisse fundatam a Joanne Hedervári in suis literis anno 1538 emanatis, sed hic est alter Hedervári. Exstant hae literae in originali“.

Ezen kápolna egészen a székes-egyház értelmében, melyhez ütődik, van tervezve. Mindenek előtt kiemelendő, hogy egysége, vagyis szélességi üre, mint ezt rajzunk mutatja, a nagy templom egységének $\frac{3}{10}$ részét teszi, azaz:

$$\frac{3}{10}' = 3.8' \times 3 = 11.4 \text{ bécsi láb.}$$

Továbbá, valamint a nagy templomnak hosszát négy egységre határozva találtuk, úgy kápolnánk hossza is, beletudva keleti és nyugati zárfa vastagságát, négy egységet mér, azaz: $11.4' \times 4 = 45.6'$.

De már a magasságban nem követi a nagy templom példáját: mert itt nem volt szükség, mint amott, egy meglevő épület falmagasságához alkalmazkodni: másrészt az egység is sokkal kisebb lévén, kápolnánknál inkább lehetett követni a csücsíves styl törekvését a magas felé. A rendes középkori magasságok ezek:

1. $11'$ egység, ez a legesekélyebb . . . = 1.000,
ez a nagy templom oldalhajójának magassága.
2. $11'$ a köb négyegének átlója . . . = 1.414,
ez a nagy templom főhajójának magassága.
3. $11''$ az egész köbnek átlója . . . = 1.732.
4. $211'$, két egység = 2.000.
5. $11' + 11''$ az egység és a köb négyege átlójának összetétele . . . = 2.414,
ez a csücsíves templomoknak leggyakrabban előforduló magassága.
6. $11' + 11''$ az egység és a köb átlójának összetétele = 2.732.
7. $211'$, vagyis a köb négyegének átlója kétszer véve = 2.828.
8. $311'$, azaz három egység . . . = 3.000.
9. $11' + 11''$ = 3.146.
10. $211''$, az egész köbnek átlója kétszer véve = 3.461.

Az utolsó mérv nem fordul elő templomokban, hanem csak két vagy három emeletes épületeken, minők a várak kettős kápolnái, melyekre harmadik emeletként, a várkáplánnak vagy papjának lakását rakták; vagy pedig a tornyokon, melyek némelyein maga a sisak magasabb három egységénél.

Kápolnánk magassága tehát a csücsíves stylben leggyakrabban előforduló az $11'$ és $11''$ -ből összetett magasság: $11' = 11.400' + 11'' = 16.119'$, tehát 27.519 bécsi láb.

Hossza is igen rendesen van elosztva: midőn első egysége elterjedt a keleti zárfa külső felületéből egészen a diadalív kezdetéig. Ezen eset csaknem egészen az eset a nagy templom szentélyénél is: a kápolnánál ez nem tűnik fel, de feltűnik a székes-egyháznál, hol a papság száma rendesen a szentélynek nagyobb hosszkitérjedését követelte, és az egységnyi szentélyhosszal csak régebb korban elégedett meg. Kápolnánk két további egysége osztatlan hajójának van adva, a negyedikben foglaltatik a nyugati átkarzat alatti tér és a nyugati zárfa vastagsága.

A szentély a nyolcszög három oldalával van zárva, mi ékeesebb a nagy templom zárásával a hatszögből.

Ez is fejlettebb korra mutat.

Nevezetes, hogy épületünk a tulajdonképi támokat nélkülözi, melyek csak templom oldalán fölöslegesek: e helyett vannak inkább azoknak nevezhető falszalagok, melyek északi fala belsejéből, déli fala pedig mindkét oldalán szöknek túl, hanem úgy, hogy nem terjeszkednek túl az alsó talapzaton. Egyébiránt kápolnánk falai oly erősek, hogy még ezen falszalagokat is lehetett volna nélkülözni.

A szentélynek boltozata a szokásos csillagidomu, ellentámasztó gerincekkel: de a hajóé nem a rendes keresztalakú: itt csűr-lődött idomra elrendezett gerinceket látnunk, minőt a németek „Wecken“-nek neveznek.

Az imolának nincs külső bejárása, hanem ajtaja a templomból nyílik.

Legújabb fényes és stílszerű restaurációját Lippert József, jeles építész, tervezte és végezte az ötvenes években ¹⁾; a restauratoria vonatkoznak a kápolna ablakain olvasható fölíratok.

Kettő az, mi különösen ébreszti figyelmünket: a kápolnának négy festett ablaka és oltára.

A négy ablakon festve van egész alakban (keleten kezdve), sz. István király, sz. László, sz. Imre és magyarországi sz. Erzsébet: két alak alatt áll:

Episcopus Joannes Simor
in Rákos ad Peisonem uri jussit
anno 1860.

és kisebb betűvel:

„ussit Xav. Wiltig Soproniensis“.

A színek tűzesek ugyan, hanem a felfogás egészen festészeti, miből következik, hogy a festészetileg keresztülvitt árnyékolás kivált az alakok meztelen részeit aránytalanul kitünteti. A különben ügyes mester nem ügyelt a régi ablakfestészet azon helyesebb felfogására, mely a színeken keresztülható napsugarak tekintetbe vételével, az ablakot inkább

ragyogónak (a szent jerusalemi ablakokat ragyogó drágakövekből alkottaknak képzeltek), semmint festészeti hatásra készítettnek fogta fel: a festett ablak nem utánozhatja az át nem látszó táblán festett képet: mert ennek ellentmond átlátszósága és hátról jövő világítása.

Kápolnánk építése idejében nálunk a Németországból átvett szárnyoltárok voltak szokásban. Lippert ellenben oltára mintáját a XIII-ik századi francia oltártól és Viollet-le-Duc „Dictionn. de l'architecture“ című munkájából vette, mely minden esetre könnyűdebb, kecsesebb tekintettel bír. Az oltár fölött külön szekrényben van kiállítva sz. László koponyájának ereklyetartója, ily aláírással:

Restauravit ac in altari a se
erecto cranium S. Ladislai Regis
collocavit Joannes Simor Episcopus 1861.

A cranium, herma, chef, azaz fő- és mellképnek nevezett ereklyetartókról tüzetesen és ítéseti ismerettel szólott Ipolyi az 1863-ban megjelent „Archaeologiai Közlemények“ III. kötete, III. füzetében, és átmenve sz. László ereklyetartójára, ezt részben a XIV-ik, részben a XVII. század első évéből kelti. I. szerint ezen ereklyetartót Zsigmond király, ki a nagyváradi templomnak különös jótevője volt, annak számára készítette ¹⁾; „1565-ben Zápolya, Zsigmond János engedelmével, megegyezésével-e vagy épen egyenes parancsára-e? sz. László sírja a nagyváradi székesegyházban feltörtén, a sz. király csontjai esúfosan széthányattak. Ez alkalommal tűnt el onnét, egy látszik, sz. László fejereklyetartója is. Katona határozott adata szerint Napragyi Dömötör erdélyi püspök, azon protestánsok kezéből váltotta volna meg, a kik sz. László sírját 1565-ben feltörték. Napragyi azután az erdélyi püspökségből, ennek eltör-

¹⁾ Nem mulaszthatok el itt egy, nem saját hibából esett tévedést helyreigazítani. Ugyanis „Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti műemlékei“ című, 1876-ban megjelent munkám 120. l., hol a börsönyi templomkáról van szó, ezen, a bécsi Mittheilungok ellen tett megjegyzésem áll: „nem helyezhetjük keletkezését Lipperttel a XI. század elejére (ein uraltes Kirehlein, das als Zeuge längst verschwundener Zeiträume wohl schon im Beginne des XI. Jahrh. entstanden“, mondatja Lipperttel a czikk).“ Azóta Lippert egy hozzám írt levelében reklamált, kijelentvén, hogy ő a czikk megjelenése idejében Olaszországban utazott, és azért a sajtóhibát, mely XI-et XIII helyett tett, nem igazíthatta ki. Kötelességemnek érzem, e helyreigazítást Lippert részéről elfogadni, s Lippert iránti tisztelet-kijelentésselmel ide igatni.

¹⁾ Az id. munka sz. l.

lésével, kiesvén, vitte magával a sz. király ezen fejereklyetartóját Győrbe." A korona és mellrésze megkárosulván, ezeket ugyanis Napragyi újította. „mint (91. l.) a korona karimájának belsején olvasható felirat tanúsítja: Eppus Napragi Pragae renovari curavit a. d. 1600. E felirat felett áll a püspök címere bekarczolva." Továbbá 85. l.: „Legnyjabban ezen ereklyetartónak nagy mű- (történelmi) becsé is, nevezetesen a feléledt egyház műrégészeti tanulmányok következtében, felismerve lőn. és Győrnek jelenlegi buzgó és műpártoló püspöke Simor János (azóta primás és cardinalis) ő méltósága a győri székesegyházban, ugynevezett hedervári kápolnának régi idomáiban helyreállításával, hazánkfiá aradi Lippert József műépítész mesteri tervezete szerint, megfelelő ízlésben, nagy műbecsű márvánnyal, zománcz és faragványokkal díszesített ugynevezett ereklye-oltárt készíttetett számára, melyen most tartatik, oly díszszel, melynél díszesebben elhelyezve, eredetileg is aligha volt!"

Az ezüstből készült arcját műnek általán nem nevezhetni, vonásai inkább borzadalmat gerjesztenek: de nevezetes az ereklyetartó

műtörténelmi és technikai tekintetben, mit Ipolyi is hangsúlyoz.

95. l. „Első tekintetre meglátszik rajta (az arczon) a modoros munka, nevezetesen a haj és szakálnak kezelésében, mint az a hajszálak merev rendszeres vonalzásában s a bajusz végei csiga alakú tekeréseiben mutatkozik, valamint a merev szem- és szájalakításon egyiránt észrevehető. Ezen merevség a középkori művészetnek, különösen előbbi byzanczi és román korszakában, kezdve már a hasonló mozaik alakításoktól, a nagyszerű és fenségesnek eszméjét igyekezett gyakran ily ügyetlenül is előállítani. Mellszobrunkon azonban ezen felül még magának az arcz izmainak azon durva, sőt elijesztő torzvonalzata, nem annyira a herma eredeti művésznének hibája, mint inkább a későbbi újítások ügyetlenségének tulajdonítandó".

Csak ez utóbbi tételben nem érthetnek egyet Ipolyival, mert ha a XVII. században, az arczon is igazítottak volna, ezt az akkor divó modorban, inkább simává, kifejezés nélkülivé, elmosódottá tették volna. Ugy hiszem tehát, hogy az arczon a restauratio alig változtatott.

PÜSPÖKI KETTÓS KÁPOLNA.

Van a győri püspöki palotában, a minden nap használt kisebb egészen modernen kívül, még egy nagyobb régi kápolna is, mely hajdan kettős volt, azaz alsó és felső; sőt a felső fölött még egy harmadik, jelenleg levéltárnak használt helyiség is létezik. A régi várkápolnák harmadik emeletén lakott a várkáplán. A győri harmadik emeletről nincs mit említenünk; az alsó emelet, mely hajdan hihetőleg a cselédnek szolgáló kápolna volt, ma igen rossz állapotban van, alig látszatnak még a szentélyzárás boltjának pár erős, durva ge-

rincei: a többit többszörös átalakításával elferdítették, és most lomtárnak használják.

Annál érdekesebb a felső emelet kápolnája, melyet ugyanis Lippert József műépítész stílszerűleg restaurált, és melynek felirata ez:

Episcopus Joannes Simor pristinae formae
restituit 1858.

E kápolna keletkezésére vonatkozó adatot Károlyi könyvében nem találtam, de a szentélyzárás egyik táján az 1881 év olvasható, mely évnek nemcsak a stíl, hanem a csúcs-

íves székes-egyházi rész és a hedervari kápolna stíljé is tökéletesen megfelel. Dóczy Orbán 1486-ban ment át a győri püspöki széktől az egrire: a fentebbi eredeti évszám

pedig a támnak legfelső kajáca alatt állván, világos, hogy a kápolna még

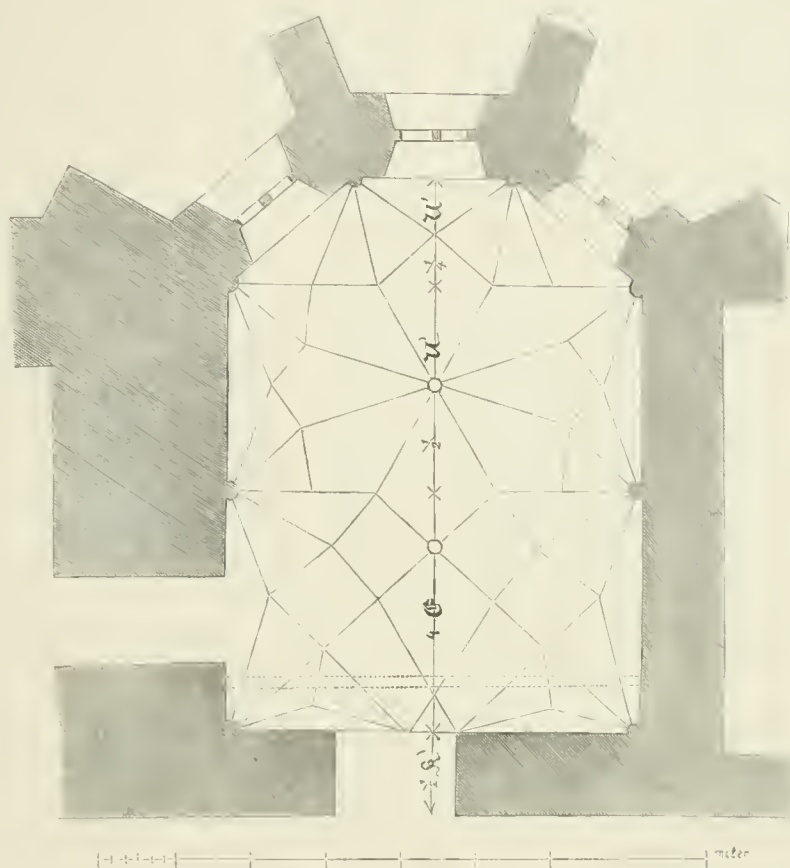
Dóczy győri kormányja alatt elkészült.

A kápolna a püspöki laknak teszi részét, de északi oldala az alljában megmaradt hajdani erődtoronyhoz támaszkodik, és ezen toronyból vezet főajtaja is; míg a nagyobb nyugati ajtó nem eredeti, mi onnan is kitetszik, hogy nem uyilik az imola kellő közepén. Ebből következtetem, hogy a püspök laka eredetileg a mostani residentia északi szárnyában volt, mire az is mutat, hogy e szárnyból vezetett le titkos földalatti folyosó a kis Duna partjáig: sőt emlékeznek még arról is, hogy a mostani, e szárnyban levő püspöki konyhában, gerinces boltozat volt.

1745-ig a győri püspök a várnak csak lakója volt: de ezen évben Mária Terézia Zichy Ferencznek a várat 20,000 forint árán eladta. Az erre vonatkozó okmányt egész kiterjedésében adja Károlyi több. id. munkája 142 folio lapján.

Az okmány megjegyzi, hogy a püspöki

lak esekély és a várban levő erősítési épületek miatt nem terjeszkedhetik ki, és hogy az új birtokosnak 15,000 forintba kerülend a vár falak javítása.

8. ábra.

A kápolnának egysége 5,50 meter, közel 17 és fél bécsi láb, mely mérv a kápolna oldalán levő építmények értelmében lett határozva: ellenben a hosszúság szabadelv volt, mennyiben azt kelet felé kiterjeszteni lehetett: és így látjuk, hogy a tervező mintául szintén a nagy templomhoz fordult, midőn az imola egész hosszát:

4 A = 13,52 × 5,50 = 74,25	meterre vette, és egyik
4 C = 0,601 × 5,50 = 3,300	alosztályának is . . .
4 H = 0,500 × 5,50 = 2,750	metert adott. A második
4 H = 1,375	keleti osztály . . .
4 A = 7,425	meternyi, s így a szentély-zárás számára meg-
	maradt . . .
	s így a kápolna egész hossza . . .

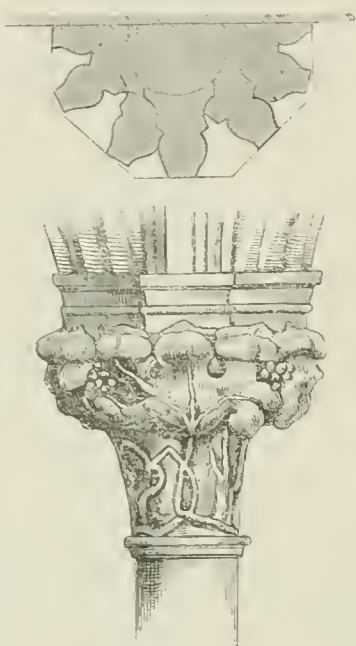
Az alapterv igen egyszerű szabályosságát alkalmazva látjuk a magasságuk meghatározásában is, midőn t. i. az osztályok faloszlopaié, betudva a talapot és válkövet is, épen az egységre = 5,50 van véve; valamint, mivel itt a faloszlopok a boltozatot hordónak nem

tekinthetni és mivel nagyobb kiszökése által a falnak folytonosságát nem akarták megszakítani, az oszlop átmérőjét csak $2\text{Š} = 0,021 \times 5,50 = 0,115$ m-re, mely mérv hasonló körülmények közt, más épületekben gyakran fordul elő.

De mivel másrészt a válkövek többségén öt egész és két félgerincz összefoly, a kapitaeleket, nevezetesen kiszökőknek kellett képezni. Az itt adott oszlopfőt kecses alaknak mondhatni, és levelei is igen esinosan és tetsző szökennéssel vannak faragva; homorú kassa száraiból emelkedik a levélesoport,

mely nem a közönséges négy, hanem rendes négyszögbe foglalt öt osztályu, a főlevél, alján gömbre emelkedik, és a német csúcsíves styl dudorodása megvan az öt levél mindegyikén; a válkő és a kapitaelgyűrű igen egyszerű.

Más kapitaeleken a levél alak egészen különböző, és mint az itt adotton, eredetinek mondható. Itt mélyen bevágott, végén tekeresedő öt osztályu stylizált levelet látunk, mely a kasat körülveszi és felső vége nevezetesen kiszökik, míg az alsó levélsor a kashoz inkább simul, és természetes levelekhez hasonlít.

9. ábra.

10. ábra.

Általán a kapitaelek változatosságában a mester élénk képzelő tehetségére ráismerünk.

A falnak egész magassága a falívek csúcsáig $\text{M}' = 1,500 \times 5,50 = 8,250$ m., mi több levén a kőb négyegének átlójánál, következtethetjük, hogy a bolt egész emelkedésének elméleti magassága $\text{D}''\text{-re} = 1,732 \times 5,50 = 9,526$ meterre, vagyis a fentebb adott magasságunk harmadikára lett volna tervezve, ha a kápolna fölötti helyisége boltozatának lejjebb szállítását nem kívánja.

A boltgerinczek igen egyszerűek: eredeti összeforrásukat közelítőleg mutatja alaptervünk: keleten mindenestre csillagszerű volt, és a kisebb nyolezágu csillagot, legalább keleten más nagyobb csillag vette körül.

Három ablak világítja keletről, hol az szabad, imolánkat, mely 2,11 méter magasságban kezdődik, ür-szélességét 0,95 m. mértem, mi $2f = 0,173 \times 5,50 = 0,951$ m-nek megfelel; egész magassága $4\text{D} = 0,736 \times 5,50 = 4,048$ meter. Az ablak ezen kiterjedése a kápolnát igen világossá teszi; közepén gyenge választék kétfelé osztja, csúcsának mérműve (Maasswerk), nem tudom az eredeti-e? de mindenestre izletes egyszerű, midőn a kettős alsó lóher fölött csak egyetlen nagyobb lóher látható.

Tekintettel arra, hogy az épület három emeletes, és hogy itt három egymásfölötti boltról volt szó, falai igen vastagok, nem követik a közönséges templom, hanem a tornyok falrendszerét, ugyanis a nyugati falat az ajtóban mértem $\frac{1}{2}\text{K}'\text{-ra} = 0,207 \times 5,50 = 1,138$ meterre, mi mindenestre több, mint adatott volna a kápolnának, ha fölötté nincsen más helyiség.

De ezen nagyobb falvastagságot nem adták, mint rendesen történt a támszélességének, mely nem tesz többet $2\text{J-nél} = 0,133 \times 5,50 = 0,731$, azaz nem tesz többet maga a kápolna magasságában: ellenben az

alsó kápolna támvastagságát többé nem mérhetni; mert itt a szabálytalanul történt erősítések megmaradtak. A támak hossza, a kápolna magasságában, $4\text{ m} = 0,400 \times 5,50 = 2,20 \text{ m}$. mihez hozzájárul alsó végükön egy egyenszáru háromszög.

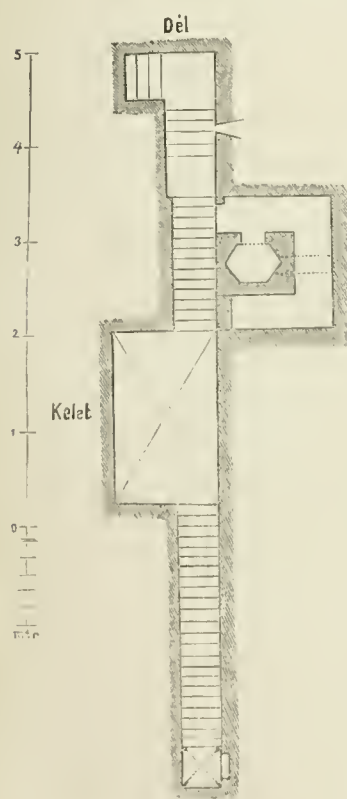
Fölötte egyszerű a két ajtó béléte is, kivált az új nyugatié: de még az északinál is a tagozás csak igen csekély háromszög átlóján van szerkesztve, főtagja igen csekély át-

mérőjű féloszlop és csekély horony. Zárása az ugynevezett egyenes ív, melynek két ívszögében egy-egy üres ezímerpais látható.

Ezen és a hedervári kápolnájának régi elrendezését és alakzását vizsgálván, azon meggyőződésre jutunk, hogy hazánkban, valamint a stylváltoztatások általán, csak későbbben ütötték fel fejöket, úgy a XV-ik végének hanyatlása is nálunk, csak későbbben, azaz a XVI. században tudott általánossá válni.

A FÖLD ALATTI FOLYOSÓ.

Ha a püspöki lak északi szárny alatti pincebe megyünk, ebből egy délről-észak felé leszálló földalatti folyosóba érünk, mely a

11. ábra.

várból a kis Duna partjára levezetett, de jelenleg alsó végén törmenéllel és földdel betöltve, kimenetet többé nem enged.¹⁾ A még bejárható folyosónak hossza mintegy 45 és fél bécsi láb, melyen még elég ép és elég kényelmes; felső része nyugati oldalán érünk 7 és 8 lábnyi kamrába, melynek közepén nyolczoldalu kútnyílás van, vizét hihetőleg a Dunából merítették.

Ezen kamra jobb oldalán, tehát a folyosó keleti-én van nagyobb kamra 11 láb hosszában és valamivel több hat láb szélességében, rövid oldalán a felülről jövő lépcső végződik, és ellenkező oldalán a tovább lefelé vezető lépcső kezdődik. A lépcsőház egészen sötét, sem folyosójában, sem két kamrájában nincsen ablak vagy más a világosságot kívülről bebocsátó nyílás, kivéve egy szűk lőrést a folyosó kezdetén. A folyosó csaknem három láb széles levén, azon két ember egymás mellett leszállhat. A felső kamrának rendeltetése világos; kútja a vár őrségét ostrom alatt is ellátta vízzel, a folyosónak célja is világos, ezen az ellenkező oldalról szorongatott őrség a Duna partjára menekülhetett. Hogy a folyosó felső része nem volt mindig földalatti, következtethetjük nyugati falának lőréséből.

Legnagyobb kérdés a hosszukás kamrának rendeltetése és célja.

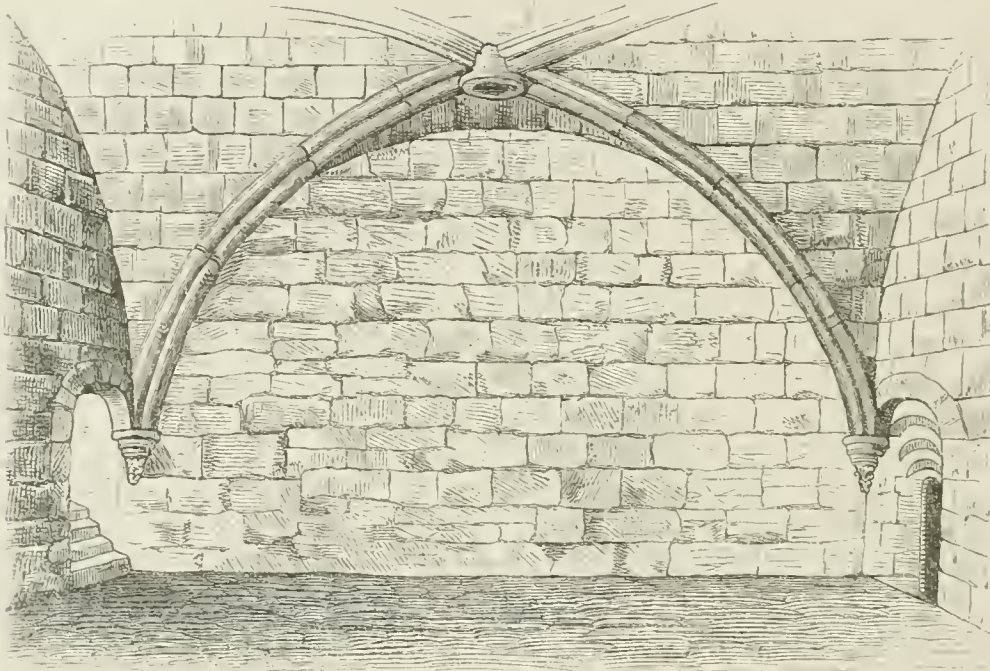
Itt látjuk távlati rajzát, hosszszeletében, a néző baloldalán a felülről jövő lépcső néhány fokát, jobb oldalon az ajtót, melyen a levezető folyosó nyílik. Következő ábráink adják (13. sz.) a keresztbott zárkövét, a ge-

¹⁾ A következő győri fametszetek eredeti rajzát Lippert József műépítésznek köszönöm; a püspöki kápolnát és részletét magam mértem és rajzoltam, a

székes-egyház és a hedervári kápolna rajzait pedig id. Storno Ferencz készítette.

rinczek három gyámkővét (14. 15. 16. sz.) és a gerincz szelvényét (17. sz.).

menekülő tömegnek kiterjedésre adjon alkalmat, kivált a folyosó felső részén, hol a ro-

12. ábra.

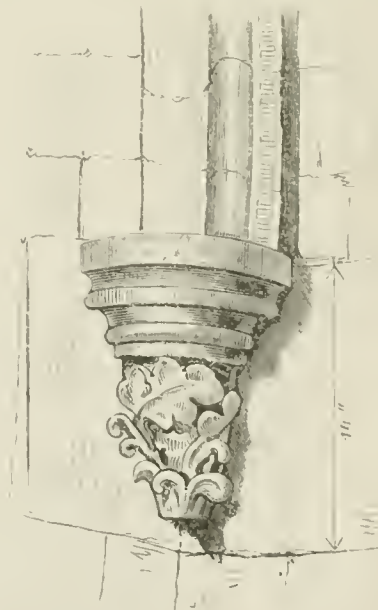
Itt mindenképen feltűnő, sőt csodálkozásra gerjesztő az ékesség, mely nem tudjuk, hogy felel meg egy a nappal által soha nem világított föld alatti helyiségnek: mert itt annak beeresztésére sehol a legkisebb rés sem mutatkozik: de nem felel meg a részle-

ham a tolongás, természetesen legnagyobb volt: de miért kellett az egyik kamrát oly

13. ábra

tek csínja, ékessége és mesteri faragása oly helyiségnek sem, mely egy a szoros szükséglet értelmében készített menekülő folyosónak csakis mintegy tágitását képezi. Maga e tágitás érthető, alkalmasint, a kut kamrával együtt, arra szolgált, hogy a hátról szorított

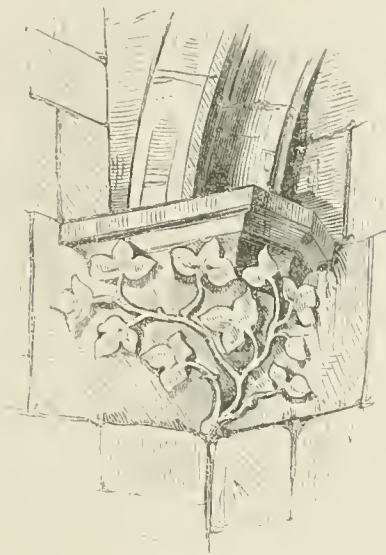

14. ábra

feltűnő díszszel kicsinosítani? ez előttünk talány marad.

Ugyanis a zárkó tatesájában látunk öt lóher levelet igen gyöngéd száron csillagsze-

korban helyezik, mint a minő a püspöki kápolnáé. Alig fogunk csalatkozni, ha keletke-

15. ábra.

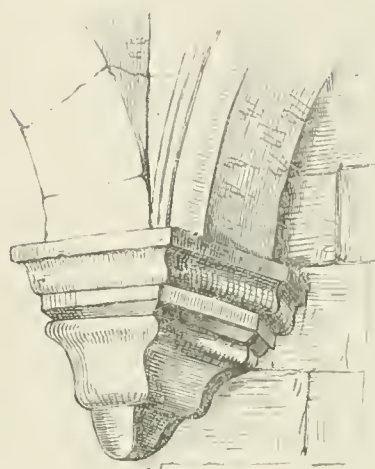
rüleg sugározva, és még a gyöngéd szár közt is van ismét öt kisebb lóher levél.

Három osztályu repkény borostyán levél képezi az egyik gyámkőnek alját is, melynek válkőve is gyöngéden van faragva.

Más válkőven hibázik ugyan a növénydisz, de kárpótlásul maga a tagozás keces szökenéssel átvezető tagozata mintegy keces mozgással bír.

A gerincek egyszerűek, de igen jó alkotásuak, főtaguk, a körtvealakunak orra nincsen levágva, hanem hegyesen végződik.

Kivált ezen alakzás és a fentebb érintett kis lőrés a kamrát és az egész folyosót régibb

16. ábra.

zését a XV-ik század első felébe tesszük, sőt a nyugati országokban kivált a francziában ily alakok inkább XIV. századbeliek.

17. ábra.

Az egész folyosó faragott kőből van szerkesztve, mi kamránk ékességének megfelelően. Az építmény hazánkban páratlanul áll.

SOPRONY.

Soprony hazánk egyik legrégibb városa. Scarabantiát már a rómaiak lakták, de celta hangzásu neve létezését, mint lakhelyét, még a római-kor előttinek is bizonyítja. Municipium Flavium Augustum Scarabantia, mint köfeliratokon van nevezve ¹⁾, csomópontja volt oly úthálónak, mely innen délnyugat felé Poetavio-ba (a mai Pettanba), északnyugat felé Carnuntumba (a mai Petronellbe); kelet felé Arabonaba (a mai Győrbe) és délkelet felé Sabariaba (a mai Szombat helybe vezetett. Legújabbán Náczy József ²⁾ a Scarabantia és Carnuntum közt, felúton fekvő Mutimot is, még meglevő maradványaiból constatalta.

Soprony a rómaiak óta mindig lakott hely volt, sőt nem valószínűtlen, hogy a római erődítések maradványai még a középkorban is tehettek némi szolgálatot. A régi castrumot a mai városház környékén keresik,

sőt annak tornyát egy régi rómain emeltnek mondják. Storno a torony hegyerét rómainak tartja, azonban a római kő, ha ilyen van, sok tatarozás, mészragasz felrakás és meszelés által okozott oly vastag réteg alatt lappang, hogy létezéséről csak nagy munkába kerülő levakarással és lehámozással lehetne meggyőződést nyerni. Mint „castrumot“ említi II. András 1224-ben, egy a sopronyi erődnek grótjaihoz írt parancsában. ¹⁾ Kun László szól 1277-ben, a régi erődnek megkárosult állapotáról: miért is tatarozására a sopronyiaknak több rendbeli jövedelmet átenged. 1226-ban Soprony még nem nevezetik királyi városnak ²⁾, de később IV. Béla és V. István azzá emelik: ámbár e két király szabadalom-levelét, mivel elveszett, csak Kun László 1277-ben kiadott privilegiumában említi. ³⁾ Eltekiutva a hagyománytól, mely Sopronyt, mint várost, már

¹⁾ a) M V N I C I V M (sic) b) L. F. FORTVNATVS . . . VI
FLAVIVM AVG. . . . M. SCARB. . .
AVG. XAI . . IX. . . V. ET. SAN . . .
SCARABANT. ETM . . . E . . L. MON . . ANN . XXXV.

c) FIRMA. L. F. SCARABANTINA. AN . XXXV.
II . S . E . Q. CAESERNIVS. IVSTVS. FIL. II. F. C.

L. a m. Orvosok és Természetvizsgálók 1847-ben Sopronyban tartott, hanem csak 1863-ban megjelent Évkönyvének 110. és 141. l. és Mommsen: Corpus Inscript. latin. Pannonia superior : a) 4192. (530. l.), b) 4249. (535. l.) és c) 4201. sz. (531. l.).

²⁾ L. az „Archaeologiai Közlemények“ 1878-ik évi folyamának 87. s k. l. „Mutenum-Feketeváros“, írta Náczy József.

¹⁾ Fehér Cod. Dipl. III. l. 156. „Andreas omnibus comitibus Soproniensis castri salutem“ stb.

²⁾ Fehér Cod. Dipl. III. II. 90.

³⁾ Ladislaus Cumus, Soproniensium privilegia cum dimidio tributi de Ferten, ab avo suo Bela, et patre Stephano collata, ob fidelia servitia contra regem Bohemiae sibi prestita confirmat. F. Cod. Dipl. V. II. 397. Ezen diplomában a fentemlitett jövedelemmel ellátja a sopronyiakat : „ob fidelia servitia, quae in conservatione castri nostri Suproniensis et in aliis omnibus contra regem Boemorum, regni nostri inimicum capitalem exhibuerint, consideratoque antiquis operum consumptionibus et fracturis in eodem castro nostro Supron.“ stb.

sz. István alatt virágoztatja ¹⁾, fontosságra vergődését alig vihetjük túl a XIII-ik századnál sőt mint szabad királyi várost al-

kalmasint csak e század dereka körül, vagy épen után vált nevezetessé, és ezen korban épülhetett

SZ. MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMA

is, melyen az átmeneti és a kora-esésíves stílusnak nyomai, még a XV-ik században történt újjáépítése után is megmaradtak.

Hogy pedig ezen keleti újjáépítésénél sokkal régebb a templomnak nyugati része, erre van okirati bizonyítványunk is, azon diplomában, melyet 1391-ben kanisai Miklós, tárnokmester, a soproniaknak kiadott, és melyben általuk előmutatott régebbi okmányok alapján felhatalmazza őket, hogy patronatusi joguknál fogva sz. Mihály templomuk plébánusát ezentul is szabadon választhassák. ²⁾ ³⁾

¹⁾ III. Henrik császár (1011–1056) Sopronyt ostrom alá fogta, s egészen feldúlta; de a város ismét helyreállíttatván, polgárainak Nándor-Fejérvárnál a bessenyők és bolgárok ellen tanúsított kiváló vitézsége jutalmául, Salamon király Sopronyt szabad királyi városi kiváltságokkal (?) díszesítette fel. De a XIII-ik században II. Ottokar, cseh király, ismét feldúlta, IV. Béla király és utódjai azonban az újra felépült várost ritka kiváltságokkal tüntették ki, s nemet gyarmat települvéen le benne, a várost pusztá helynek („Oedenburgnak“) nevezte el. (L. Rupp Jakab „Magyarország helyrajzi története“ I. k. 504. l.)

²⁾ Diploma Nicolai de Kanisa Magistri Tavernicorum Regalium, quo civitati Soproniensi Jus Patronatus in Templo S. Michaelis in suburbio condito, asseritur. F. Cod. Dipl. X. III. 114.

³⁾ Más régebbi okmányról tétetik említés a „M. Orvosok és Természetvizsgálók“ 1847-ben Sopronban tartott gyűlésének Évkönyvében; I. 42. l. e szavakat: „1278-ról van még egy adománylevél, mely szerint a sopronyi sz. Mihály egyház lelkésze Miklós, a balfi határban fekvő szöleit a esornai prépostságnak adja; mely oklevél minden kétségen kívül teszi ezen tiszteletes egyháznak már ekkori létezését“.

Storno Ferencz a „magyarországi műemlékek id. bizottságának“ illető törzssívén helyesen megjegyzi, hogy az eredeti templom nélkülözötte a mostani kereszthajót, és hogy szentélye félkörű apsisával, közvetlen a hossz-hajóhoz esatlakozott. Erről biztosságot e helyen elrendezett ásatások adhatnának; mert ha az eredeti felosztás ilyen volt, a mostani hosszszentélyben, vagy talán már a kereszt-hajóban félkörű apsisnak, vagy pedig többoldalu szentélyzársnak alapzatára kellene akadnunk.

Storno egyéb érvei ezek: a két mellék-hajó koronapárkányzatán, a tető alatt, megmaradt még a román stílusban igen gyakran alkalmazott félköríves fries, mely ezen épületrészt, valamint az általa körülfogott közép-hajót is az átmeneti korba helyezi. A torony alljának déli oldalán colossalis falkép látható, melyet kétségekivül a XV-dik század utolsó negyedében történt újjáépítés alkalmával egészen átfestették; mert a mostani festékek alatt más régiebbek jelemek meg, melyek az eredeti templomépítés egykoru toronyalljának falképéhez tartoztak.

Templomunkat megismertették a „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ című könyvnek I. köt. (1856. évfolyam) 107. s k. l. de ott azon hibát követték el, mely szerint legrégebbi részként épen a legújabbat, azaz a sekrestyét és az e fölötti kincskamrát mutatták fel. Okot e hibára adott ezen építmény ablakainak zárása félkörben, mely a román stílust jellemzi ugyan.

hanem a csúcsívesben is, kivált késő korában, és ott, hol a falnak esekélyebb emelkedése a csúcsív fejlődését akadályozta (mint itt), elég gyakran fordul elő. Egyébaránt ezen rész késő keletkezéséről több, azon előforduló évszám is világosan tanuskodik.

Templomunk chronológiája tehát ez:

A hosszahajó, egész magasságában és a torony-négyeg allja még a XIII-dik század szüleménye. Kivételt itt még a nyilá-

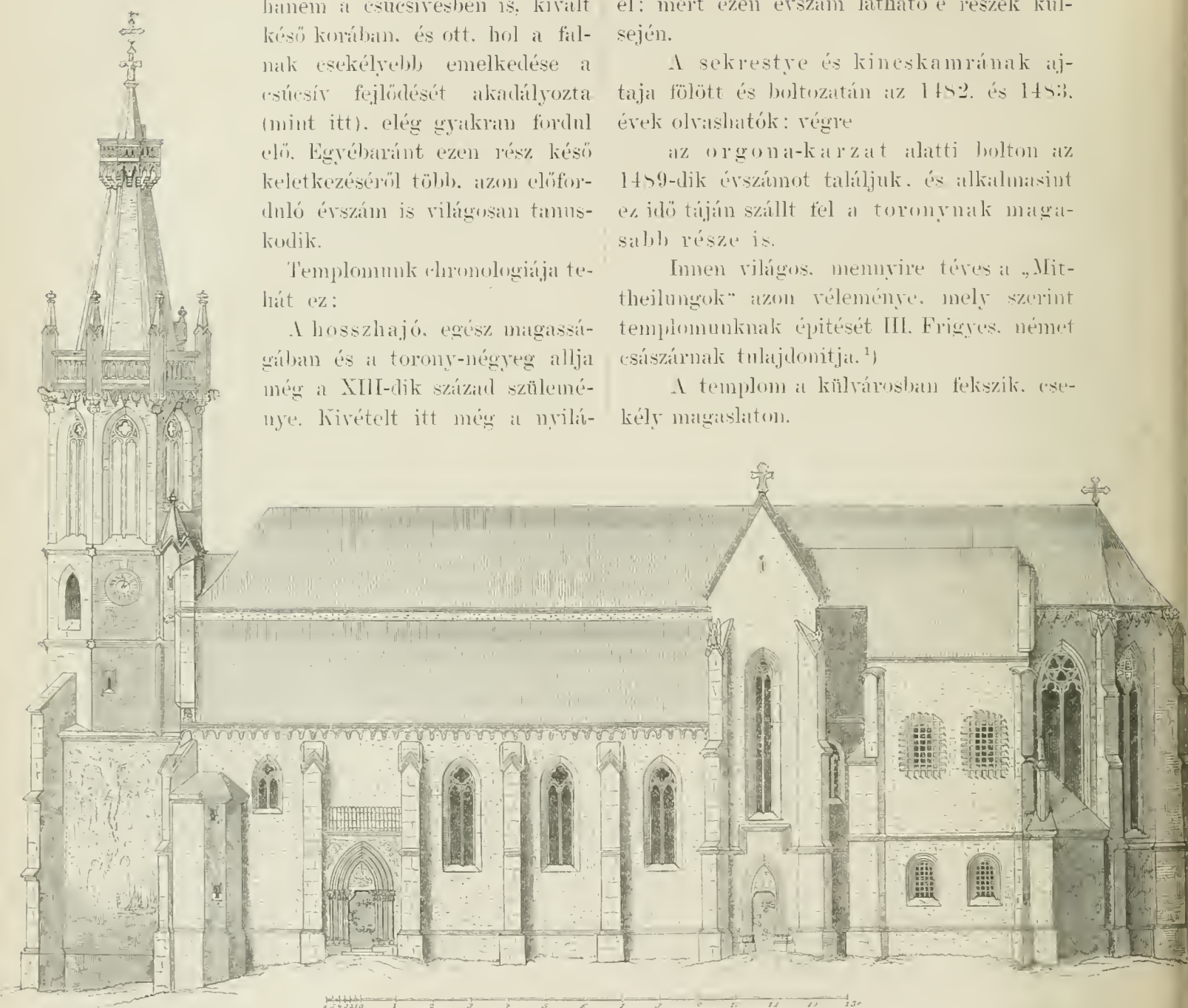
el; mert ezen évszám látható e részek külsején.

A sekrestye és kinskamrának ajtaja fölött és boltozatán az 1482. és 1483. évek olvashatók: végre

az orgona-karzat alatti bolton az 1489-dik évszámot találjuk, és alkalmasint ez idő táján szállt fel a toronynak magasabb része is.

Imen világos, mennyire téves a „Mittheilungok” azon véleménye, mely szerint templomunknak építését III. Frigyes, német császárnak tulajdonítja.¹⁾

A templom a külvárosban fekszik, esekély magaslaton.

18. ábra. Sz. Mihály temploma Sopronban.

sok sem tesznek. A támak (Streben) már eredetileg megvoltak: mert azokra, a középhajó oszlopai elég gyöngék lévén, nagy szükség volt.

A kereszthajó, melyet jobban álkereszthajónak nevezhetni, a hosszszentély és a szentélyzárás 1482 körül készült

Sz. Mihály egyháza, mostani megjelenésében, kívülről tekintve, kettős hatást

¹⁾ Wir wissen aus Bombardi's Topographia magna regni Hungariae (Viennae 1750), dass Kaiser Friedrich III., der Oedenburg von Elisabeth, der Witwe des ungarischen Königs, als Pfand erhielt, die Michaelskirche erbauen liess. Id. m.

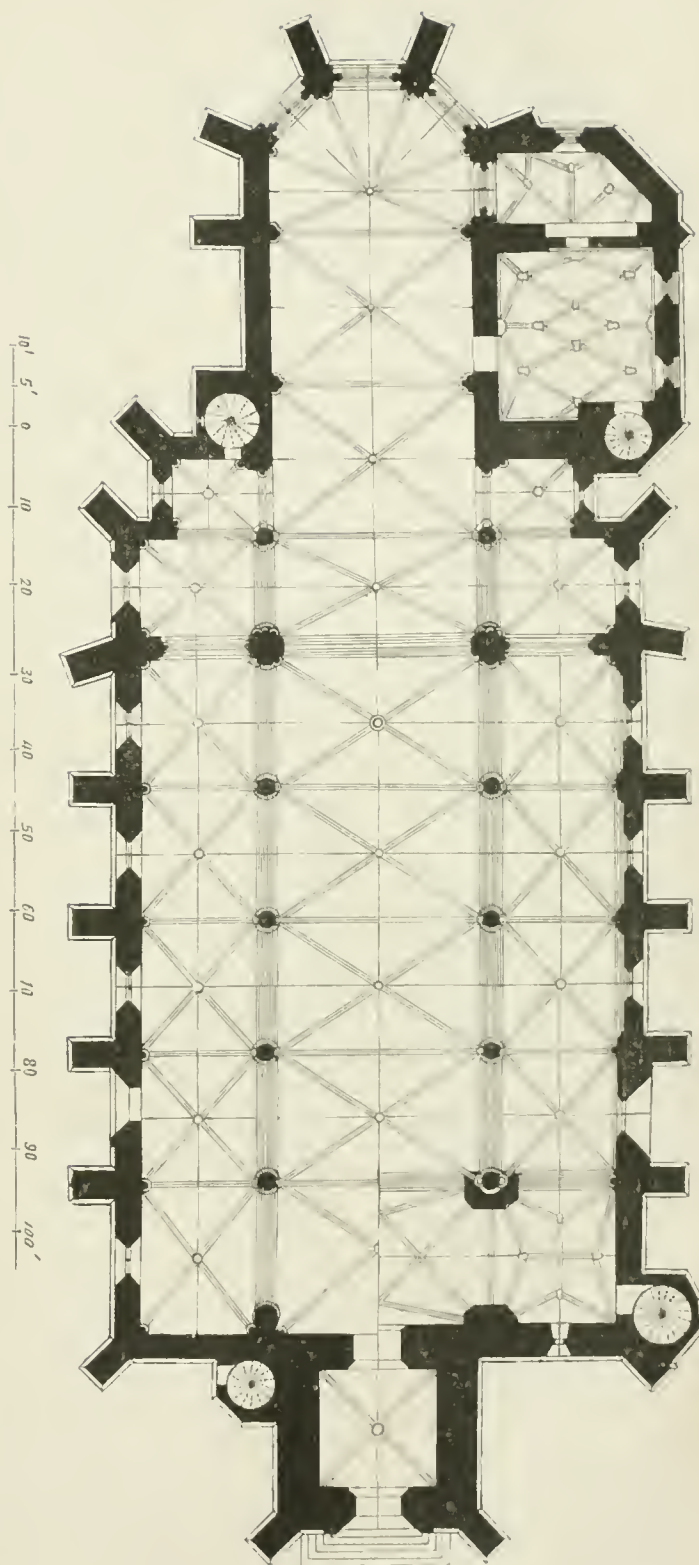
idéz elő : a toronynak tömör alja és a mellékhajóknak koronapárkányzatul szolgáló félköríves fries nagyobb régiségre mutat, semmint a templom többi része. a nyugati támak és ablakok egyszerűsége összhangzik az ódontság tekintetével. Ellenben a feltűnőleg keskeny áthajó, a szentély és a sekrestye későbbi keletkezéseket világosan elárulják. Ha a mellékhajók magassági arányát a főhajóhoz tekintjük, itt a csarnok-templom és basilika közti közepén álló épületre kell ráismernünk: mert a főhajó nem emelkedik, mint a basilikában, eléggé, hogy válívei fölött ablakoknak adhasson helyet, de mégis elég magas, semhogy ugyanazon magassággal bíró háromhajós csarnok-templomról szólhatnánk.

A styl ezen különféleségének megfelelő az alapterv.

Az egyház háromhajós, átkereszt-hajóval, keletre nevezetesen kiszőkő szentélylyel, mely a nyolczszög három oldalával van zárva: nyugati homlokán közép magasságu torony szokik ki.¹⁾

I. kötet, 1856. évfolyam, 107. és 108. l. An der rechten Seite (der südlichen) des Chores, befindet sich die Sakristei, welche durch ein Sterngewölbe (besser Netzgewölbe) eingedacht ist; über ihr ist der Raum der Schatzkammer. Beide scheinen Theile eines älteren Baues zu sein (?), denen zur Zeit der Erbauung der Michaelskirche ihre gegenwärtige Einwölbung und sonstige Gestaltung gegeben wurde. — Bombardinak ide vonatkozó helye ez: Princeps omnium est fanum Divi Michaelis Archangeli honoribus Friderici Caesaris a fundamento (?) excitatum.

¹⁾ Ábránk jobbra eső fele az alaptervet földszint, az orgona-karzat alatti, 1498-ból származó boltozatával mutatja; bal felén az orgona-karzat el van hagvva.

19. ábra.

Az egész hosszhajót az eredetinek tartom: styleje nálunk a XIII. század második felében szo-

kásban volt. e korra utálnak főként oszlopai és az azok fölötti egyszerű kereszboltok. Németthonban a régibb, a főhajót a mellékesektől elválasztó oszlop igen korán tövé (Schaft) változott: míg ellenben Franciaországban az oszlopot e helyen, és még inkább a belső szentélyben, sokkal hosszabb időn át tartották meg. Ugyanott bámulatra gyöngén alakították az oszlo-

pokat, minőknek sz. Mihály temploméit is elismerjük, ha tekintetbe vesszük, hogy átmérőjüket vagy nyolczszor, fentőjüket pedig több mint 15-ször találjuk az egyes osztály hosszában, midőn a fentő = 1', az osztály hossza pedig = 15.75'. E mérész alkotás kettőn alapszik: a vágyon az űreket minél nagyobbaká, s így a közlekedési tért minél tágasabbá tenni; másodsor a maz elven, mely szerint a boltozatok nem lefelé,

hanem oldalvást nyomnak, s így ezen oldalnyomást nem kell függőleges oszloppal, hanem a faloldalán kiszökő támmal egyensúlyozni; s ezért is templomunk támai szembetűnőleg erősek és tömörek; eltekintve attól, hogy a főhajó boltnyomását nagyobbára már a mellékhajók boltjai is ellensúlyozzák.

A csücsív csak lassan szállt fel maga-

sabbra, mint Viollet-le-Duc mondja ¹⁾: pontos mérései meggyőzték, miszerint a csücsív ott, hol szerkezetileg (nemesak alakilag) alkalmazták, nagyon lassan inkább s inkább csücsösodik, még pedig csücsa vastagsága nyilvonalának egyszeres, kétszeres stb. magasodásával. A rendszeres megállapodás végre a tompa csücsíveknél ugy történt, hogy alap-

űréhez csücsának magassága ugy állott, mint S az ű-hez. S ezt egyiptomi csücsívnek nevezték: mert a pyramisok alapja épen ugy áll magasságához. Templomunkbanaválívek arányai épen ilyenek: mert ha az ívek űrét S részre osztjuk, épen öt ily részt fogunk találni az ív alapvonalától annak hegyéig, mint ezt a hosszszelvény részét előadóábránk (20) mutatja. Az oszlop átmérője levén 2', egész magassága pedig 23', az átmérőt tizen-

20. ábra.

egyszer és félszer találjuk magasságában; mi nagyon felülmúlja az antik oszlopok magassági arányát.

Az oszlopnak talapzata kettős, a felső fölött áll a középkori attizáló láb, melyre sima, egész magasságában nem csökkenő, hanem átmérőjét megtartó oszlopfő következik.

¹⁾ V. I. D. Dictionn. raisonné de l'Architecture IV. köt. 28. l.

Igen feltűnő az oszlop feje: mivel ez csupa pálezatagokból és lécekből szerkesztve, inkább a válkő, semmint a kapitael jellemében van felfogva. Ilyen alakzás elég ritka: de mégis találunk másutt is hasonlót, p. o. a XIII. század beállta körül bevégzett worms-i domnak faltövein¹⁾ és Viollet-le-Duc „*Dictionn. rais. de l'Archit.*“ III. köt. 494. l. Különézségnek vagy tapogatásnak nevezhetünk, de nem tulajdoníthatjuk járatlanságnak a szobrászatban: mert ámbár, mint ezt 21. ábra mutatja, ezen esetben, kapitael vagy válkő a magas bolt gerinceit hordozza, mégis ezek közvetlen gyámkövéül oly emberfejek szolgálnak, melyekben Storno véleménye szerint az egyéni jellem felfogása egész az arczképezésig haladott.²⁾ Az arczképezésnek megjelenése a XIII. század második felében nem fog meglepni, ha szemünk előtt tartjuk, hogy IX. Lajos, francia királynaksikerült arczképe már e század elején készült. Van továbbá a naumburgi dom nyugati szentélyében tizenkét mesteri arczkép, mely nem ugyan a megnevezettek arczképe: mert korokban ilyent készíteni nem bírtak, de mely az egyéniség tökéletes jellemét viseli magán. A naumburgi nyugati szentély 1272 körül épült,

21. ábra.

szobrai a németek nemzeti szobrászatuk remekeinek kiáltják ki. Remekek igenis, de nem a német, hanem a francia nemzeti iskolának remekei, akár azokat született francia, akár a francia iskolában kiképezett német készítette. Ezt, úgy hiszem, az 1878-ik évi „*Archaeologiai Értesítőnek*“ II. számában elég világosan bebizonyítottam.

Nem ellenkezik a XIII. század második felének styljével az ablakok idoma és mérműve (Maasswerk) sem. Ezen ablakok nem a francia szokás szerint, mely e korban kedveli a tárnak közti egész falat áttörni, hanem a német szokás szerint vannak alkotva úgy, hogy a tárnak közti falnak csak fél szélességét foglalják el: csúcsuk az egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve és abban négyszirmu rózsza, két egyszerű lóherív fölött, mérműként alkalmazva. Az ablak csak két osztályu.

Hasonló egyszerűséget találunk a tárnaknál is, melyek egész magasságukban nem ifjodnak, sem szélességükben, sem kiszökésükben.

Szigoru stylünek nevezhetjük a délnyugati, alkalmasint eredeti kapuzatot is (22. ábra). Bélletét, minden oldalon, mely ugyan (német szokás szerint), hanem esekély átméretű három horony és oszlop képezi, a kapitaeleket keresztlevél veszi körül. A kapu csúcsíve valamivel tompább az egyenoldalu háromszög fölött szerkesztettnél: gerincezte nem felel meg egészen a béllet tagozásának. A béllet legbensőbb tagja élénken emlékeztet az átmeneti kor alakzására. A mezőben Krisztus sírhatétele van ábrázolva. Ezt Storno remeknek mondja, csak hogy igen megrongált állapotban jutott ránk. A compositio, tragikai nagyszerű felfogásában minden esetre jeles. Storno, ki az egész templomot stylszerűleg helyreállította, e falképet is kegyelettel restaurálta annyiban, hogy a már csaknem elenyészett körvonalakat vörös festék-

¹⁾ L. Kallenbach „*Chronologie d. deutschen mittelalterlichen Baukunst*“ (XIV. tábla).

²⁾ Die Consolen sind meistens von Köpfen gebildet, von denen rothbraune Strahlen ausgehen, auch haben mehrere Köpfe so viel individuelles, dass ich sie für Portraite halte. (L. Storno illető törzsvét.)

kel újra kihuzta, de egyéb festékekkel nem töltötte ki: mert azok minéműségét nem volt képes meghatározni. Képünket csak a XVI. század beállta körül festették.

A toronynégyeg allját szintén még az eredeti, szabad két sarkát egyszerű, hanem kiszökésében ifjodó, diagonal irányban állított tám erősíti. Négyszögét nem tartja meg, még a mellékajók magasságában sem, hanem már ennek koronapárkányzata alatt nyolekszögbe török; azonban e nyolekszög két alsó emeletét is még az eredeti-

ből megmaradtnak tekinthetni, kivéve az ide későbbben alkalmazott ezímerpaisokat, melyeknek alakja a XV. századra mutat.

A mellékajó teteje alatt fordul elő azon koronapárkányzat és félköríves fries, melyet a déli hajónak nyugati sarkáról másolva, fametszetünk (23. ábra) mutat. E párkányzatot képezi a román styl értelmében megfordított attikai

oszlopláb s ez alatt látható a román stylt különösen jellemző, allján is kanyar vonalban végző félköríves fries, mely, dacára hogy régibb stylből vették át, épületünket még sem helyezheti a román, sőt alig az átmeneti korba, mivel ez az egyedüli régibb részlet; azonban, mint ilyen, mégis a templom keletkezésére a kora-csücsíves időben (legalább nálunk) utal. Az e fries alatt látható alak a sarktámnak végét vagy fejét mutatja, a fries fölötti csinos angyal az oromnak szögén jelenik meg.

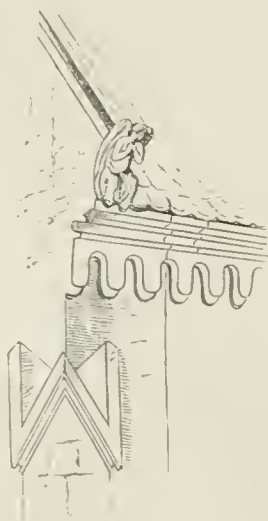
A XV-ik század

vége felé templomunkat kelet felé meghosszabbították és bővítették kereszthajóval, sekrestyével, hosszszentélylyel és az utóbbinak zárásával.

Feltűnő az áthajónak szűk volta magassági arányában, melylyel a mellékajón túl a főhajó magasságáig emelkedik. Keskenysége szűkíti kapuzatát is (24. ábra). Rendesen a kereszthajó kapuja, maga homlokán, a legnagyobb, a legdíszesebb és minden tekintetben kitünőbb az ugyane homlokzaton előforduló többinél. Itt ellenkezőt látunk: mert míg 22. ábránk kapuzata béléten még valóságos oszlopzattal van ellátva, a 24. ábrán csakis pálezatagot látunk, mely, kapitael közvetítése nélkül, átmegy a mezőt körülvevő

22. ábra.

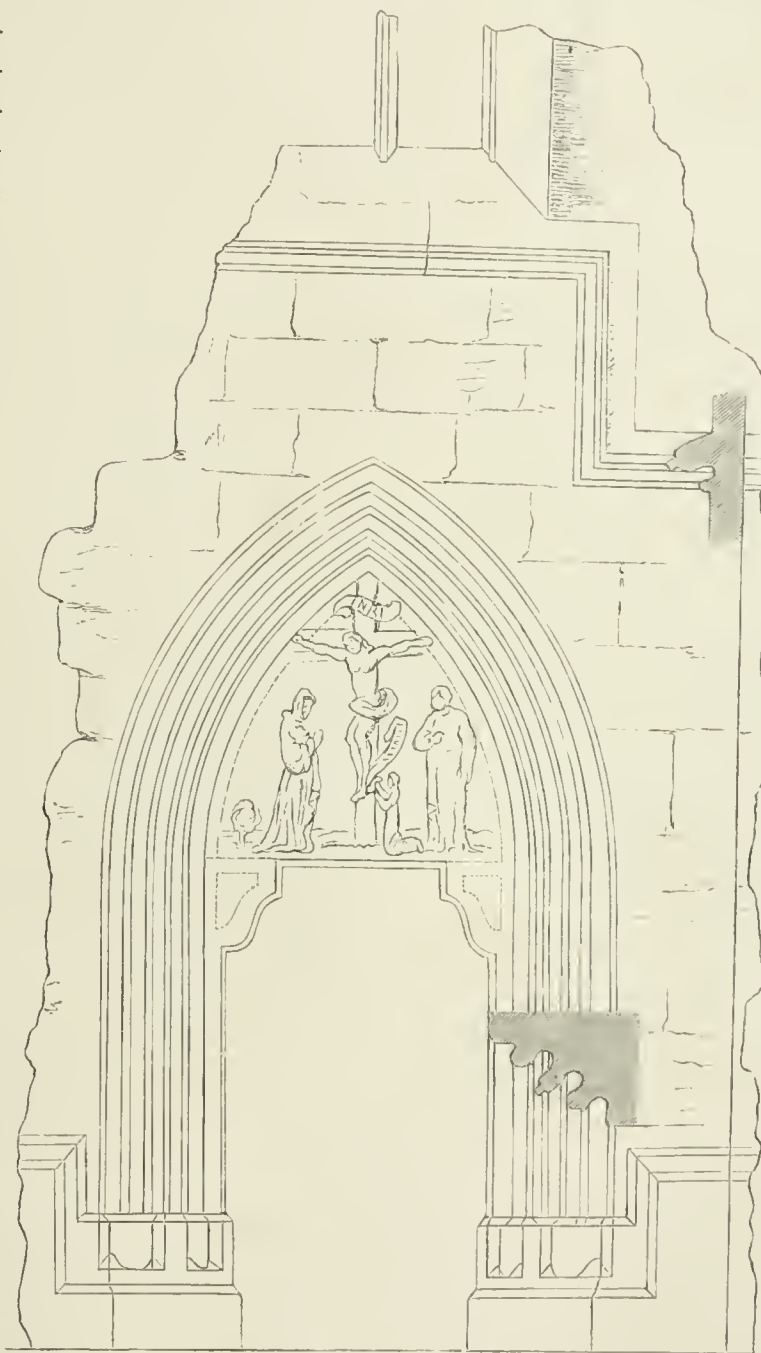
23. ábra.

esúcsívetbe, archivoltba. A németországi építészek a pálezatagért elég korán elhagyták az oszlopot, ellenben a franeziák híven maradtak a szigorubb oszlopalakotáshoz, és helyébe a pálezatagot csak később fogadták el. Az ajtómezőben egy, e helyen gyakran előforduló ábrát látnunk: Krisztust a keresztfán, oldalán anyját és János evangelistát, jó domborműben. A kor szokását tekintve, a térdelő alakban a donatorra kell ráismernünk, kiből misem emlékeztet III. Frigyes császárra. Hihető, hogy a templomnak ezen része a térdelő költésén épült fel. Nevezetes a kapunak kétszerépszögben tört keretelésének szelvénye: mert ez maga biztosan a XV-ik században, miután itt

Midőn a bécsi régészek a sekrestyét, félkörben zárt ablakai miatt, román korának hitték, nem vették tekintetbe sem az ezen

épületrészen előforduló évszámokat, sem sarkainak tőmfejeit, melyek egyenes vonalak helyett görbe, mintegy süvegszerű befördéssel vannak ellátva.

A szentély teteje alatt a régi félköríves fries helyett, lóheres fries van alkalmazva. Tái mai nem ifjodnak szélességükben, hanem ifjodnak kiszökésükben. A lóheres fries már az áthajón kezdődik, és innen folytatja útját a szentély körül. Csinos műveletűek, a tőmfejei, mint ezt 25. ábra mutatja, az áthajó sarkán, angyalok és állatfőkkel vannak díszítve. Már az angyalnak ropant szárnya is

24. ábra.

a megfordított attizáló láb már nem egyszerű pálezat-, hanem körtvealakú tag, és következőleg felső része sem egyenes, hanem kanyarvonalú kajács (Schräge).

későbbi kort árul el. A szentély ablakainak mérműve még elég tiszta, halhólyagidom, minőt az áthajó ablakában látnunk, itt még nem fordul elő: csak a zárásnak középablaka

három-, a többi kétosztályu; az osztályokat nem oszlopka, hanem egyszerű választék (Pfosten) különíti el egymástól.

A torony fala igen erős: mert három emeletén boltozatot hord: az elsőn (földszint), a negyediken és az ötödiken (a sisakban), mely utóbbiban van az őrszoba. A negyedikkel kezdődik a XV. századi építkezés, fölötté áttört és toronyfiakkal ellátott járda futja körül a sisak allját, alatta csinos lóherdiszes friest és vízkádó szörnyeket látunk. A sisak kétharmad magasságában van más, hatalmasan kiszőkő gyümökon nyug-

25. ábra.

vó járda: legfelső helyét a szokásos keresztvirág s e fölött érezkereszt koronázza. — A torony első és második déli falára óriási kép van festve, ugyanaz, mely alatt Storno egy régibb képnek maradványát találta. A későbbi festmény is csak elhalványodott állapotban jutott ránk, azonban tárgyára és XV. századbeli styljére még úgy is ráismerhetni: Közepén Krisztus esüng a keresztfán, mely nem a szokásos gyalult, hanem valóságos élőfa; ennek allján áll a feszület jobb oldalán az egyház, balján a zsinagoga: amaz koronás emelt fővel, kezében tartva a győzelem lobogóját, emez lesütött fővel, bekötött szemmel, tartva lobogójának több darabra törött póznáját, a korona fejről leesik. Az ellentét még a ruha színében is mutatkozik: mert midőn az egyház ruhája zöld, köpönye vörös, a zsinagoga köpönye zöld és köntöse vörös. Távolabb a kereszt oldalán a két lator jelenik meg, és az ezek és az egyház és zsinagoga

közti tér ki van töltve proféták és apostolok mellképeivel: amazok kezökben tartott szalagon jóslataikra, ezek a credo illető szavaira mutatnak: az írás maga olvashatlan. Krisztus feje fölött megjelenik az atyaistennek mellképe, feje mellett az átfestésnek évszáma 1481; továbbá Mária és szentek mellképe, az atyaisten alatt a szentlélek galambja. A kép alsó része még inkább van megrongálva, azonban itt is felismerhető több alak, és még jobban több fő. Feltűnő, hogy ez nem fel, a kereszt felé tekint, hanem mindnyájának szeme behunyt: miért is, Storno szerint, az alakok ama halotéinak vehetőek, kik a fel-feszítés alkalmával megnyílt sírjaikból feltámadtak. A test meztelen részeinek rajza nem a legcorrectebb, de a fejek némelyike igen tetsző vonásokat és szende kifejezést mutat. A színhangulat inkább tarka, a háttér viola színű.

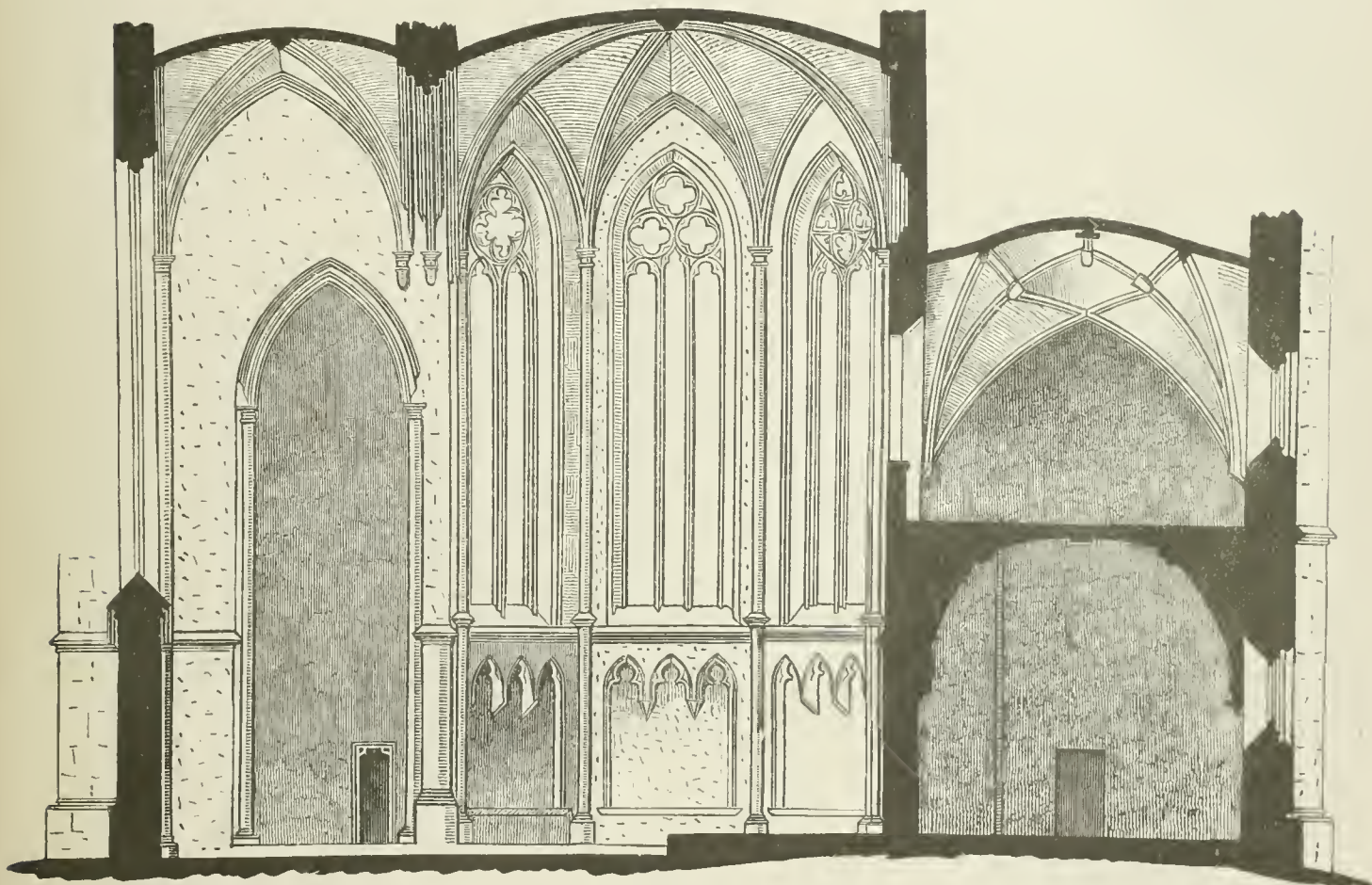
Az eredeti templom külseje mindenütt faragott kővel van ruházva.

Lépünk most a templom belsejébe, a torony-csarnokon keresztül és az orgonakarzat alatt a főhajóba, melynek oszlopairól már szólottunk: és vegyük szemügyre az alaptervet és a következő keresztszelvényt, melynek közepén a szentélyzárás jelenik meg.

Ha alaptervünkön (19. ábra) a középhajó szélességét, az északi oszlopsor középpontjától a déli oszlopsor középpontjáig mérjük, a templom egységét közelítőleg 27 és fél bécsi lábra fogjuk találni = 27,5'. Ha ezen egységet a nyugati toronyfal belső felületétől kelet felé ötször tesszük a templom tengelyére, a mostani hosszszenély első nyugati osztályának végéig fogunk érni, és hihetőleg itt végződött az eredeti templom, itt volt a szentélyzárás: mert hazánkban ez szokott lenni a nagyobb templomok hossza, azaz öt egység, esetünkben $27,5' \times 5 = 137$ és fél bécsi láb. Mikor a templom hosszabbítása szóba jött, a XV. századbeli mester számítá-

sából kihagyta a tornyot; megmaradt a hajónak 3 egységnyi hossza = 82,5'; az új áthajót fél egységre és az egész szentélyt (zárásával együtt) 2 egységre vevén, a mostani templom egész hossza ürben (im Lichten) öt és fél egységnyi lett = 151,25 bécsi láb. Ha ehhez még a torony csarnokát vesszük, Soprony parochialis templomát aránylag ha-

hogyan az eredeti két mellékhajó e támaszok helyén polygon zárással végződött, a szentély tehát ezeken kelet felé kiszökött. Hasonlót tehetünk fel a budavári főtemplom eredeti állapotáról is: csak hogy itt, úgy tetszik, már eredetileg is megvolt egy, a sopronyihoz hasonló keskeny átkereszthajó, és hogy a mellékhajók zárása egyenes volt.

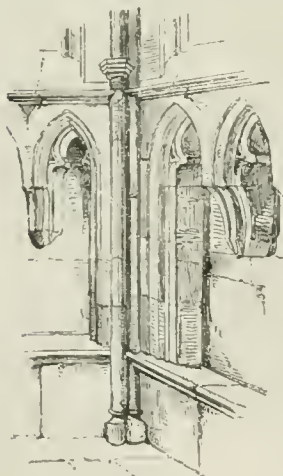
26. ábra.

zánk leghosszabbjai közé kell soroznunk. Szélessége a rendes, mivel a két mellékhajó mindegyike valamivel többet mint fél egységet mér; de egészben templomunk tértágasága mégis csak közepes: mert a 27,5-nyi egység kisebb hazánk nagyobb városi templomainak egységénél, mely rendszeren 30 bécsi lábat felülmúl. A mostani kereszthajónak diagonál irányban állított támaszai velünk sejtetik,

Szólunk a hajó osztályainak merész tágaságáról, vagyis hosszáról. Annál feltűnőbb az áthajónak igen rövid kiterjedése nyugatról keletre, melyet éppen ezért, és mert északra és délre nem szökik ki a templom, csak áthajónak kell tekintenünk; mert a rendes áthajó a hosszhajó hosszfalain kiszökik, mit példányunkban nem látunk; továbbá a szabályos áthajó közepe tökéletes négyeg

szokott lenni, melyet négyzetnek (Vierung, croissée) nevezzük, oldalának mérve tehát az egység: templomunkban ily szabályos négyzet nem létezik, sőt még a nyugatról keletre futó két osztály együttvéve, sem éri el az egység mérvét. Másrészt a rendes áthajónak mind négy töve ugyanazon alakkal szokott birni, holott itt csak a két nyugati egyidomu, a két keleti pedig a hosszahajó oszlopainak alakját és átmérőjét veszi föl; de a nyugati tönek alakja esetlen is; itt a pótlás, a foltozás nagyon is észrevehető. Ezekből világos, hogy áthajónknak tekintete nem igen hatásos, sőt hogy azt szűknek és mintegy feldaraboltnak kell mondanunk. Egyébaránt hazánkban a szabályos áthajó elég ritka.

A szentély és zárása rendes, sőt szorosabb alkalmazkodása a hosszahajóhoz azt nem is tűnteti fel oly újabb korúnak, mint a minő valóban. Feltűnő, hogy nem a hosszahajót hosszabbították meg kelet felé, sem pedig a kereszthajónak

27. ábra.

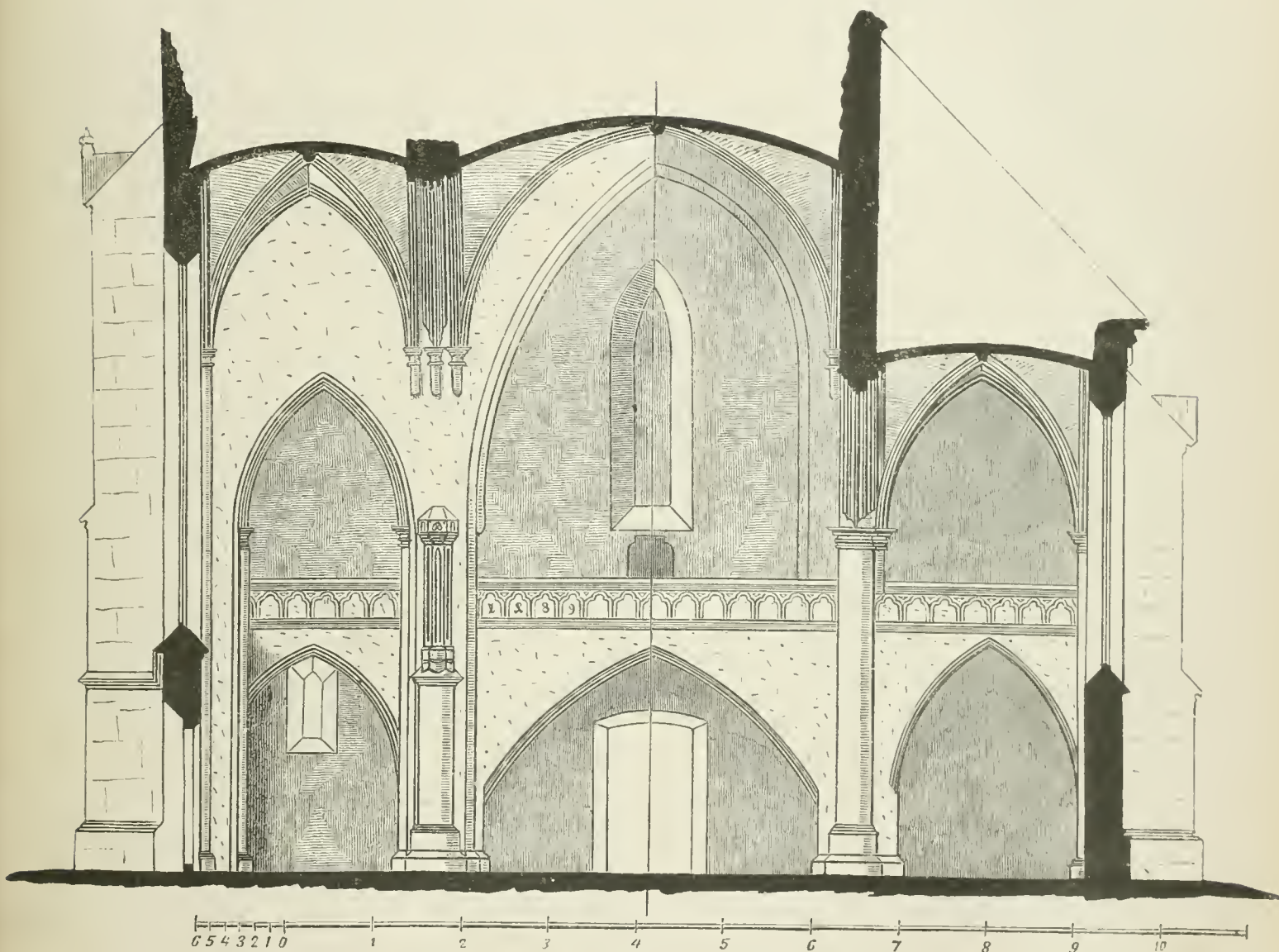
nem adták meg a szokásos kifejlődést, hanem a szentélyt nyújtották ki kelet felé; feltűnő ez azért, mert itt egyszerű parochialis templommal van dolgnunk, melyben a szentélyt, mint számá-ra készített helyet, kevesebb számú papság foglal el, mint akár a székes-, akár a zárda-

lamivel alatta kezdődnek a hosszszentély faloszlopai, melyek a bolt gerinceit hordják: ellenben a szentélyzárás egyszerűbb féloszlopai e párkánzat előtt futnak le a padozatig. Mindkettő kapitaeljealakzásában némi alkalmazkodást a hosszahajó egyenemű idomaihoz vehetni észre, csak az oszlopfő kasa, késő keletkezésének megfelelőleg, egészen sima. Az ablak kétosztályu, csak a szentélyzárás közepén van háromosztályu ablak. Mindnyájának mérműve, dacára késő korának, még elég egyszerű. 26. ábránk mutatja a szentélyzárást boltjával, három ablakával és három papszékekével: a néző balján az áláthajó északi ágát, hátterén a bejárást az északi lépcsőházba; a néző jobb oldalán látja a sekrestye és a fölötte levő kincstárnak szelvényét, mely utóbbinak mesterkélt hálóboltja tökéletesen megegyezik az azon olvasható 1483-ik évszámmal. Storno, restauratioja alkalmával, a szentélyt festett ablaktáblákkal látta el, melyeknek alakjait stíluszerűleg rajzolta. Egy fölötte jól sikerült bronz lámpát is tervezett, melyet az igen ügyes bécsi bronzöntő, Hollenbach öntött. E lámpán a hit kereszttel, a remény csillaggal, a szeretet szívvel jelképileg van jelezve.

Huszonnyolczadik ábránk adja a sz. Mihály templomának legújabb építkezését: ez az orgona-karzat, melyen az 1489-ik, mint keletkezési év van feljegyezve. A szelvény két oldala a templom két különféle részén van véve, jobbra látjuk az északi, alacsonyabb mellékahajót átszelve, balra az áláthajó déli ágának szelvényét. A fő- és mellékahajó magasság közti különbség itt világosan tűnik ki: amaz két egységet mér, azaz $27,5 \times 2 = 55$ bécsi lábat; ez pedig csak mintegy 39 lábat, mi az egység $\sqrt{2}$ megfelel; mert ha $27,5'$ szorozunk 1,414-el, kapunk 38,88 bécsi lábat, a föléphől a mellékahajó párkánzatának felső végéig. E szerint a templom két egységével és mellékahajói magasságával a középmagas-

ságnak közzé tartozik, és ezért orgona-karzata is alacsony, és az ez alatti ív a középhajóban fölötté tompa csúcsív, minő a hasonló helyen látható ív a bécsi sz. István székes-egyházában is. Rajzunk jobb oldalán a hossz-hajó rendes oszlopát látjuk, míg bal oldalán

látunk, mely talán szent szobornak fogadására volt szánva. Az orgona-karzat igen egyszerű: hátul megjelenik a középhajó nyugati zárfa az abba törött, a toronyba nyíló ablakkal és ajtóval; mindkettőnek egyszerűsége még a XIII-ik századra mutat.

28. ábra.

az áthajó déli ágának kelet felé fordított pót-építkezése jelenik meg, melyen a késő kor világosan mutatkozik. Az erősítés itt meg van szakasztva; mert a három levágott, a boltgerinczet hordozó oszlop nem száll le a főoszlopra; ezen ismét oszlopos rakványt

Voltak e templom belsejében csaknem mindenütt, ma már többé-kevésbbé elenyészett vagy elhalványodott falképek, melyek némelyeit Storno, ki az egész templomot 1863. és 1864-ben stíluszerűleg restaurálta, felfrisített. Az épebbek közzé tartoztak a sek-

restye és kinestárban levő zár- és gyámkövein előfordulók: címér-paison saraglya (Trage), fölötté hatágu csillag; ez beszélő címér, mint azt a pais körüli irat tanúsítja: „Lienhart Trager, die Zeit Kirehenmeister, 1543“; a gyámköveken, a gerinczek kezdete alatt, négy címérpaison a négy arkangyal, máson a négy evangelistának jelvénye; ismét máson a négy egyházi atya, és ismét: Ábrahám, Dávid, Izsák és Mózes. Különös a sekrestyének egyik gyámkövön látható címérpais; mezeje ezüstre és kékre hasítva, az ezüst osztályban kék beretfanyél, fölötté kék csillag, a kék osztályban a beretfának ezüst pengéje és fölötté ezüst hatágu csillag, az aláírás a címért **kristof harb**-ének mondja.

A szentélyben van igen csinos, két angyal által tartott szőnyeg. A déli hajó végén volt feszület, háttér gyanánt, két angyal által tartott szőnyeg; a kereszt alatt több tisztán, már fel nem ismerhető alak.

Voltak festett zárkövek és díszített gerinczek a templom főhajójában is.

A torony-csarnok déli falán nagy kép ábrázolja János evangelistát, kinek Krisztus felhőkből tekereset nyújt. Ez alatt husz táblán van ábrázolva a tiz törvénynek megtartása és áthágása: a körvonalakat, hol lehetett, Storno felfrisítette, de a német nyelven szerkesztett aláírásokat csak ide s tova volt képes kibetűzni, egészben tehát olvashatlanok.

„Magában a templom belsejében“, mondja Storno, „a későbbben beleépített orgonakarzaton a legujabb, de egyszersmind legszebb képeit találjuk kilenez boltozatsüvegen, melyek közt 7-ben szentek képei, egyben Soprony városának címere, az utolsóban pedig a templom atyjának, „**Wolfgang Raaber**“-nek neve és 1489. év, t. i. a festésnek éve foglaltatik. — Festve voltak a zárkövek is, az északi hajó gerincein még a felhőidomu dísz látni, valamint a boltozatok süvegein zöld és violaszínű lombozatot. Mindent, mi felismer-

hető volt, megújítottam. — A régi szentség-házból színezett töredékeket találtam; midőn ezt kiegészítettem, három egymás fölötti festés jött napfényre. A legalsóbb, tehát legrégebb is, csak egyes színes vonalokból állott; a következőn mondat-szalagokat tartó angyalok tűntek elő; a harmadikon két angyal-mellképet találtam, ezek igen díszes szőnyeg-terjesztettek ki, s ezeket helyreállítottam.“ — A nagy kép mellett, a templom délnyugati homlokzatán, óriás sz. Kristóf mutatkozott; de ez a pallér ügyetlensége miatt mindenkorra elveszett. (L. Rómer „Régi falképek Magyarországon“ című értekezését a „Magyarországi Régészeti Emlékek“ III. köt., 1. rész (1874). 139. l.)

Talált Storno üvegfestmények töredékeit is, többnyire csak díszítményeseket, hanem kevés alakost is, melyből kitűnt, hogy a templomnak hajdan igen csinos festett ablaka volt.

A kinestár sárga, zöld és barna, csürlő alakú glacirozott téglával van kövezve; de azon, egyenetlenségek miatt, a járás nem kényelmes.

A csúcsíves stülű főoltár is Storno Ferencz műve, mely 1855-ben szenteltetett fel.

Érdekes kisebb maradványokként említi Storno: a középhajó légvonal-nyílásának fedőjét; ezen még a kettős rosette-darabjai találtatván, az egészet restaurálni lehetett. Régi mise-ruhákból esakis vörös bársonynak darabja találtatott: továbbá sajtolt és festett bőrkárpit maradványa. Van két régi kehely és egy kereszt, mindhárom tűzben aranyozott ezüstből. A keresztben ezen feliratot olvassuk:

Frater Xeristofforus X rab X 1892.

A pompás régi missalek maradékai a városházán egyes nyugták bekötésére szolgáltak; de ezeket legujabb időben a sajtosoknak eladták.

A torony nagy harangján az 1489-ik év olvasható.

Templomunk sírkövekben is elég gazdag. Egyike vörös márványból, közel a fő-

29. ábra.

fölött tornasisak, melyen, mint disze, ismét a hegyen álló varju, két oldal ivószarvval.

ajtóhoz, keretén felirat, melyből azonban csak az 1881-ik év olvasható. Közepén füres paist látunk. Más sírkövön van a következő felirat:

Anno · di 1510 · 3te
Gestorben · der Edel
Und · Vetter · Nathan
Kranerger · an · sauck
ans · tag · de · Got · gena
dig · sen.

A ezímer beszélő: hegyen varju (Krähe, Kra) mellette egy-egy ivószarv; a kanyarpais

A Kranberger család hajdan jó módú és tekintélyes lehetett Sopronyban: mert a helybeli szőlők nagy terjedésben még ma is viselik a Kranberger nevet.

Az udvar körüli falon van 27 esimos ezímerrel díszített sírkő az 1558. 1595. 1631. 1637. 1643. 1674 és 1681 évekből. Ezek közt van Nagy Tamásé, ki a kanizsai ostromnál a római császár biztosa volt, és 1637-ből Startzingi Startzingeré, II. Ferdinand tanácsosé és ügynöke a portánál. E sírkövek többjeit legújabbban a templomtalap ruházására (Verkleidung) használták, hanem úgy, hogy nem felállítva, hanem fekvő helyzetben alkalmazták.

Végre említendő még a szentély egyik támba befalazott kettős dombormű, mely Krisztust a keresztfán, oldalán Máriával és János evangelistával, és a három bölcsek tisztelegését ábrázolja.

SZENT JAKAB KÁPOLNÁJA.

Sz. Mihály parochialis temploma közelében áll egy temetői- vagy sírkápolna (carnarium, Karner), melynek rendeltetése volt alsó, földalatti részében a körülvevő temetőből időnként kiásott csontokat magába fogadni; míg felső, díszes emelete a halotti szertartásnak szolgált. Hazánkban számosak a temető-kápolnák: ezeket mintegy a kisebb templomkák csiráinak tekinthetjük; midőn nem ritkán egyenesen ilyenekké tétettek, vagy, hol nagyobb község kívánta, a régi temető-kápolnához nyugat felé, itt falát kitörve, hosszahajót csatoltak. E temető-kápolnák némelyike, még faluhelyen is már a XIII. században, román vagy átmeneti stílusban épült, városi- vagy zárdá-templomoknál hasonló imolák, emezek mintegy függelékét képezik.

Kápolnánkat a bécsi „Mittheil.“ I. (1856. évf.) és XII. (1867. évf.) találjuk igen röviden leírva, és azon négy ábrával illusztrálva, melyet a bizottság szíveségéből e cikk magyarázatára használhatunk. A „Mittheilungen“-ban imolánk keletkezése a XIII. század második felébe tétetik és átmenet-stílusnak mondatik (XII. köt., 158. l.), és ez helyes: de midőn ezen épületet is a nagyobb templom járulékaként tekintjük, emennek eredeti építkezését is, vagy amazéval egyidejűnek vagy netalán ezt kevéssel követőnek kell tekintennünk, s így a temető-kápolna is a templomnak XIII. századbéli eredete mellett tamskodik. Ily temetői kápolnák rendszeren sz. Mihály arkangyalnak, mint a lélek mérlegelőjének, voltak szentelve; de mivel már a parochialis

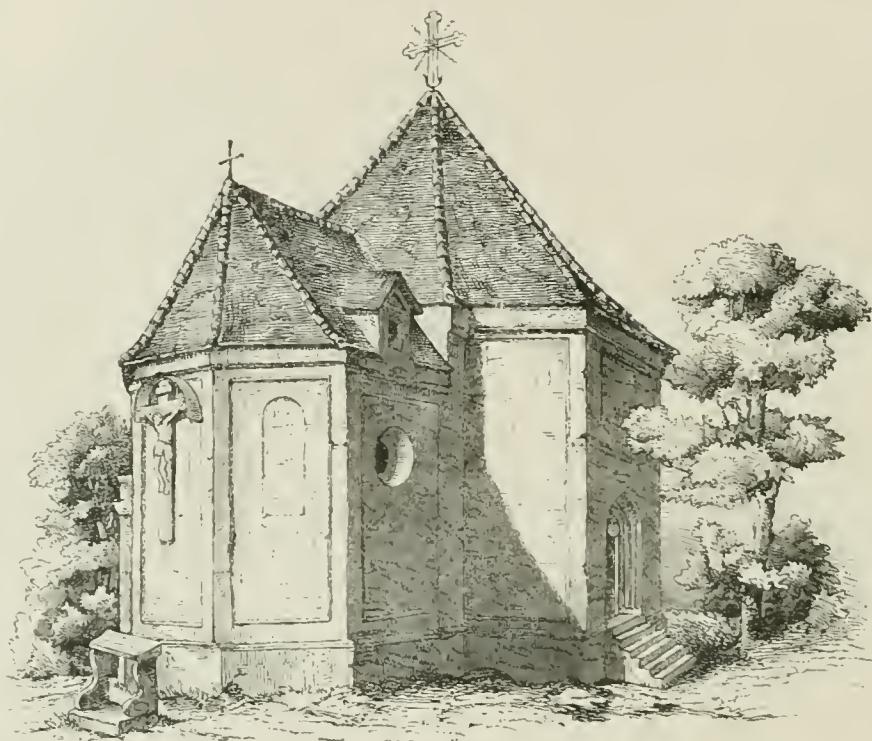
templom is sz. Mihály nevét viseli. itt a hozzátartozó kápolna sz. Jakabét kapta: miből ismét kitetszik, hogy a templom valamivel régibb a kápolnánál: ha tehát Lind ezt helyesen a XIII. századba teszi, nem lehet egyetérteni Weissal, ki a parochialis templomot a XIV-nek első évtizedeiben építettnek tartja.

Kápolnánk külseje, többszörös restaurációk miatt, eredetiségéből

egészen ki van vetkőzve. Itt csak a bejárás még a régi, mely egyenes zárású. fölötté a béliet képező kis horonyok és pályatagok,

teszi az olvasót, hogy itt a paradicsomnak életfájával van dolga.¹⁾

E nézethez nem járulhatunk, ellenben a domborművet inkább pogány alapon nyugvónak kell ki nyilatkoztatnunk. Az életfa mythosa is sokkal régibb a bibliainál. Ugy tetszik, mint ha életfának kell tartanunk azon egyiptomi fát is, melyre a „két testvérek“ című elbeszélésben, egyike

30. ábra.

31. ábra.

egyenesen az archivoltba átmenve, már is rendes, bár igen tompa esúesívet képeznek. Ennek mezején egy, jelképes jelentőségénél fogva, kiváló érdekességgel bíró dombormű jelenik meg. A „Mitth.“ ezikke figyelmessé

szívét e fára teszi, és halála csak akkor következik be, miután szíve e fáról leesik. Továbbá Smith György kiutatója, hogy a bib-

¹⁾ Der Eingang, sich von aussen nach innen verengend, ist einfach gekehlt, und in gedrücktem Spitzbogen geschlossen, in dessen Bogenfelde sich eine interessante, noch ganz den Charakter romanischer Bildungsweise aufweisende Sculpturdarstellung befindet, nämlich in der Mitte ein ornamental behandelter Baum, dessen Stamm am Grunde von zwei drachenartigen Gestalten benagt wird, ohne Zweifel eine symbolische Hinweisung auf den Lebensbaum des Paradieses, von welchem aus der Teufel seine Verführungskünste an dem ersten Elternpaare zur Geltung brachte, und wodurch des Lebens Mühen und der Tod über das Menschengeschlecht hereingebrochen sind; eine nicht unpassende Darstellung auf einem kirchlichen Raume, der eben die Bestimmung hat, den frommen Gebräuchen zu dienen, mit welchen die aus dem Leben Geschiedenen zur Ruhe gebracht werden. („Mitth.“ I. p. 109.)

liának elbeszélését a paradicsomról, valamint az özönvizről is a héberetek egyenesen és csaknem szó szerint a babyloniaiaktól átvették. Ismeretes az assyri és perzsa, szintén Babyloniából származó mythosa az életfáról; végre egyenesen ide tartozik a magas középkornak világ-köröse (die Weltesche) Yggdrasil. A mythos erről mondja, hogy ez a fák legnagyobbja és legjobbja, ágai elterjednek az egész világ fölött, és tulemelkednek az egen is. Alatta tartózkodik a három Norna, az antik világ párkájának német analogja, alatta van a megifjító kút, alatta tanácskoznak az istenek, és szomszédjában emelkedik a Walhalla-terem, melyben az istenek a harcban elesett hősökkel lakomáznak. E fának van három gyöke, egyikén Nidhöggr nevű sárkány addig rágódik, míg a fa kiaszik és ledől, s így vége lesz a jelen világnak is, hogy jobbnak, tökéletesbnek helyet engedjen.¹⁾ Ezen ítélőszéki fát, mondja Simrok (id. m. 41. l.), kiválóan felhasználták az élet mulandóságának és az idő három fokozatának (mult, jelen és jövő szakaszának) jelképezésére. Egyes vonásaiban ide tartozik azon keleti monda is, mely Németországban korán elterjedt. Egy mély kutba eséssel veszélyezett ember, bokor-ágba kapaszkodik, lába keskeny gyepdarabon megállapodik. Ezen aggodalmas helyezésében lent a bokor gyökét rágó két egeret (fehéret és feketét, azaz napot és éjt) lát, a gyepdarabot pedig négy féregfő ássa alá. A mélységből sárkánynak tátott szája fenyegeti, míg felülről elefánt ornyát feléje kinyújtja. Mindezek daczára az ily veszélyes helyzetben levő, nyálánksággal nyeli a bokor ágából szivárgó mézet. Ez az emberi könnyelműségnek képe, mely az élet bizonytalanságnak daczára, pillanatnyi élv után vágyódik.

Springer Antal a bécsi „Mittheilungok”-

¹⁾ V. ö. „Handbuch der deutschen Mythologie mit Einschluss der Nordischen”. Kiadta Simrock Bonnban, 1864. (35. s k. l.)

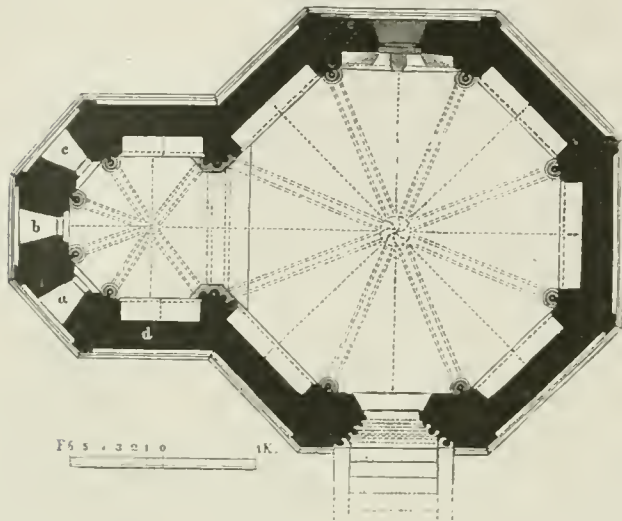
ban (1860. évf., 29. s k. l.) „Bisherige Erklärungsversuche von mittelalterlichen Bildmotiven“ czimű czikkében, idézi a parmai baptisterium déli kapuzatának domborművét, melynek közepén terjedelmes fa áll, azon gyümölesszedő fiatal ül, a fa allján sárkány tüzet okád a fiatal felé, még lejjebb pedig két kis állat a fa gyökerét rágja. „A tüzes sárkány által veszélyezett fában habozás nélkül az Eddának Yggdrasiljára ráismerünk, és a sárkányban ellenére, Nidhöggrre. A két kis állat nem farkas, minőnek közönségesen nézték: mert ilyenek nagyon is kicsiny, alakja és mérve inkább egereknek tünteti ki.”

Grimm is ily értelemben nyilatkozik ezen, ugy szólván, keresztyénezett eddai mythosról, és a „Revue archéologique”-ban is (1853. évf. 1. l.), hol a parmai dombormű mása látható, ez ily módon van magyarázva.

Ezek után sopronyi reliefünket is a keresztyén szellemben felfogott Yggdrasil-fának tarthatjuk, melyen, az egyenmértől, nem egy, hanem két sárkány rágódik. Jelentése, mint az enyészeté, a halálé, világos oly épület ajtaja fölött, mely halotti szertartásra van rendelve. Domborművünk stylje még a szigorú romanizmusé, minővé ez közel az átmeneti korszakhoz fejlődött. Erre főképen a fa stylisált lombozatában ráismerünk, mely nem természetes, sőt még ugyanazon nemű leveleket sem, hanem változó phantastiensokat mutat. A sárkányok egyenesen képzeletiek. Figyelemre méltó, mint szintén e stylnek különös tulajdona, a térnek teljes elfoglalása a kép tömött elrendezése által.

E stylnek és korszaknak tökéletesen megfelel kápolnánk alaptervének elrendezése, melyen még nem jelennek meg tárnokok, hanem a régibb köralak ellenében, már is a nyolczszög alapdomul van választva, nemcsak a szentélyzársban, hanem magán a kápolna testén is. Hogy a bejárás nem a szentély szemközti falba, hanem megfelelőleg a

sz. Mihály temploma bejárásával szemközi oldalába van törve, tanusít a két építmény egymás közti szoros viszonya mellett.

32. ábra.

Kápolnánk benseje inkább, mint külseje, mutatja eredeti állapotát. Itt csaknem minden az átmeneti korra utal. Alsó emelete,

tét inkább a francia, semmint a német iskolának kell tulajdonítanunk. A francziák kevésbé elégedtek meg, mint a németek a csak magasban kiszökő, a boltgerinczet hordozó gyámkövel, hanem a gerinczet hordó faloszlopokat egészen a földre vezették le, továbbá magokban e faloszlopok alakzásában, kapitaelükben végre azon módon, melylyel a gerinczek emelkednek, szintén francia mintákra ráismerünk. Nevezetesen a faloldalakban látható csúcsíves fülkék, melyeket ülőhelyekül használtak, és melyeket később az újra épített sz. Mihály szentélyében is alkalmaztak. Általán kápolnánkban is a csúcsív az uralkodó: miért is keletkezését a XIII. század második felébe kell helyeznünk, melyben nálunk a csúcsív mind általánossá vált.

A szentélyzárás ablakait befalazták, s ezek pótlásául kerek ablakot törtek a hosszszentély déli falába, mi által az itt volt falképek elvesztek. De megmaradtak az északi oldalon, hol a felső osztályban misemondó

33. ábra.

mint ezt ábránk mutatja, törmelékekkel és csontokkal annyira el van töltve, hogy abba bemenni nem lehet. Felső emeletének részle-

személyt látunk: feje és felső teste lehámlott; miért is nem mondhatjuk sem egyszerű papnak, sem Melehisedechnek, sem Krisztusnak,

ki néha-néha maga mint áldozó szokott megjeleni, s ekkor a mise isteninek, franeziánul „liturgie divine“-nek mondatik. Ilyen volt ábrázolva egy péczeli falképen (l. a „Magyarországi Régészeti Emlékek“ III. köt. I. részének I. tábláját): az alsó osztályban esücsíves fülkében egy szintén nagyon megrongált angyal képe van festve, talán sz. Mihály? A esücsív keleti íve fölötti mezőben a félholddal körülvett arczezal bíró nap látható. A felső és alsó osztály közt esimos frieszdísz jelenik meg. Láthatók még festett növény-

díszek, valamint a szentélynek, ugy a nagy hajónak zárkövéén is; sőt ilyenek még a szentélybolt süvegein is észrevehetők. Storno, midőn a fent említett falképről a meszelést vigyázva lekaparta, az angyal szárnyán és a feje fölötti esücsíven karczolásokat talált, melyekkel a kápolna látogatói a XV. században nevüket megörökítették. Legfelül a esücsíven:

hic fuit Iohes de pruedersdorff

az ez alatti esücsíven:

hic f Mathias Niapeschko in vigilia assupcionis bte maie vñ Ab incarnatione domini 1880 suspens- est orate

hic fuit Reinhalbana Aqua hic fuit andreas Stachhorth de mote cernapinn

A „suspensus est“ egy oda karczolt két águ akasztófába van írva, tehát nem vonatkozhatik a keresztfára, hanem a felakasztott Niapeschko-ra.

Az angyal jobb szárnya felső részén:

hic fuit andius
de cwichina

az András név feljebb van írva, és a „hic fuit“ folytatásaként martinus, mit későbbben talán András eltörölt; de cwechina folytatásaként állott elébb „bonus“, ezt kitörölték, és fölötte a megmaradt „malust“ írták.

Ez alatt külön szalagon ez áll:

hic fuit schek
„bonus pculator anno dñi m“
ccccpppseptimo.

itt a „fuit“ és „schek“ közt volt betűket kitörölték, és ezek fölött szintén későbbben kitörült, hanem mégis olvasható andreas nevet írták.

Storno állítása szerint a legrégebb karcz 1407-ből való: így tehát a falkép még a XIV-ik században készülhetett, hihetőleg a vasmegyeiekkal ugyanazon iskolából került ki.

A BEN CZÉSEK SOPRONYI TEMPLOMA.

Fuxhoffer-Czinár „Monasterologiája“ (I. 320. l.) e templomról a „Residentia Soproniensis“ czimű czikkében szól. Eredetileg a minoriták temploma volt, és csak 1802-ben szállott át a benzés rendre. Régisége mellett tanuskodik, hogy 1340-ben itt tartottak provincialis gyűlést. A hagyomány építését pástornak tulajdonítja, kinek kecskéje nagy kin-

cset kapart fel, melyet a pásztor a ferencziek javára fordítani kívánván, a várostól építményei számára alkalmas tért kért. A tanács az ajánlatot tréfának vevén, válaszolt: „akár a főtérre is építhet“; de a pásztor, a monda szerint, építkezését szerencsésen befejezte, és a kincs felfedezése okozóját, a kecskét, az egyháznak több helyén látjuk ábrázolva.

Azonban az építkező nem pásztor, hanem hatalmas és gazdag férfi volt, mint ezt nemesi ezímere, melynek paisképe a kecske, tanúsítja.

1590-ik september 5-kén Magyarországnak nagy részében, Illyriumban és Austriában pusztító földindulás dühöngött, melyben Sopronynak magasabb épületei közt templomunk is szenvedett. Még sokkal nagyobb kárt tett rajta az 1667-ik november 28-kán kiütött tűz. Ekkor leégett teteje, megkárosult a torony, s ennek harangjai elolvadtak. A templom tizenegy évig pusztán állott, míg azt a k. kamara segítségével kitatarozhatták. 1787-ben II. József a ferenczi rendet feloszlatta: a templom akkor a vármegyének adott át, mely pénz- és levéltárát abban elhelyezte, későbbben gyűléseit is itt tartotta.

A megye máshova áttevén székét. 1801-ben az épületeket eladni akarták: a ferenczieket költséghiány miatt nem bírták visszahelyezni, s így 1802-ben Ferencz király az egészet a benczéseknek adta át, kik itt először hat osztályu gymnasiumot alapítottak, mely 1849-ben nyolcz osztályuvá lett, tizenhat tanárral.

A templomban három koronázás történt, mint ezt a főoltár melletti felirat tanúsítja:

ANNE ELEONORE
FERDINANDI II. CONIUGI AUGUSTE ANNO 1622
IDIBUS MAII.
FERDINANDO III.
ARCHI-DUCI AUSTRIE ANNO 1625 IDIBUS, XBRIS.
MAGDALENE ELEONORE THERESIE
LEOPOLDI I. CESARIS CONIUGI AUGUSTE ANNO 1681
QUINTO IDUUM DECEMBERIS.
HOC IN TEMPO CORONATIS PERPETUE VENERATIONIS ERGO
OBELISCUM HUNC RENOVARI CURAVIT:
NOVUS ORDINIS VETUSTI ARCHIEPPAS
CHRYSOSTOMUS. ANNO 1802.

Van e templomban több előkelő családnak temetőhelye is, miről néhány, még meglevő czímtartablái tanuskodnak, nevezetesen:

a Viczayaké, Töltésyék és Besenyeyeké, Szarkayaké. Ebergényieké. Czirákyaké, Széchenyieké. Peteházyaké, Sennyeyeké, Eszterházyaké stb. Az utóbbiak közt ide temették Eszterházy Mihályt, ki 1686-ban a budai ostromban elesett: ide temették három nejét is: Darabos Máriát. Hölgyey Katalint és Prényi Borbálát.

Fennmaradt azon kő szónoki-szék is, melyen, mint mondják. Kapistran János szónokolt.

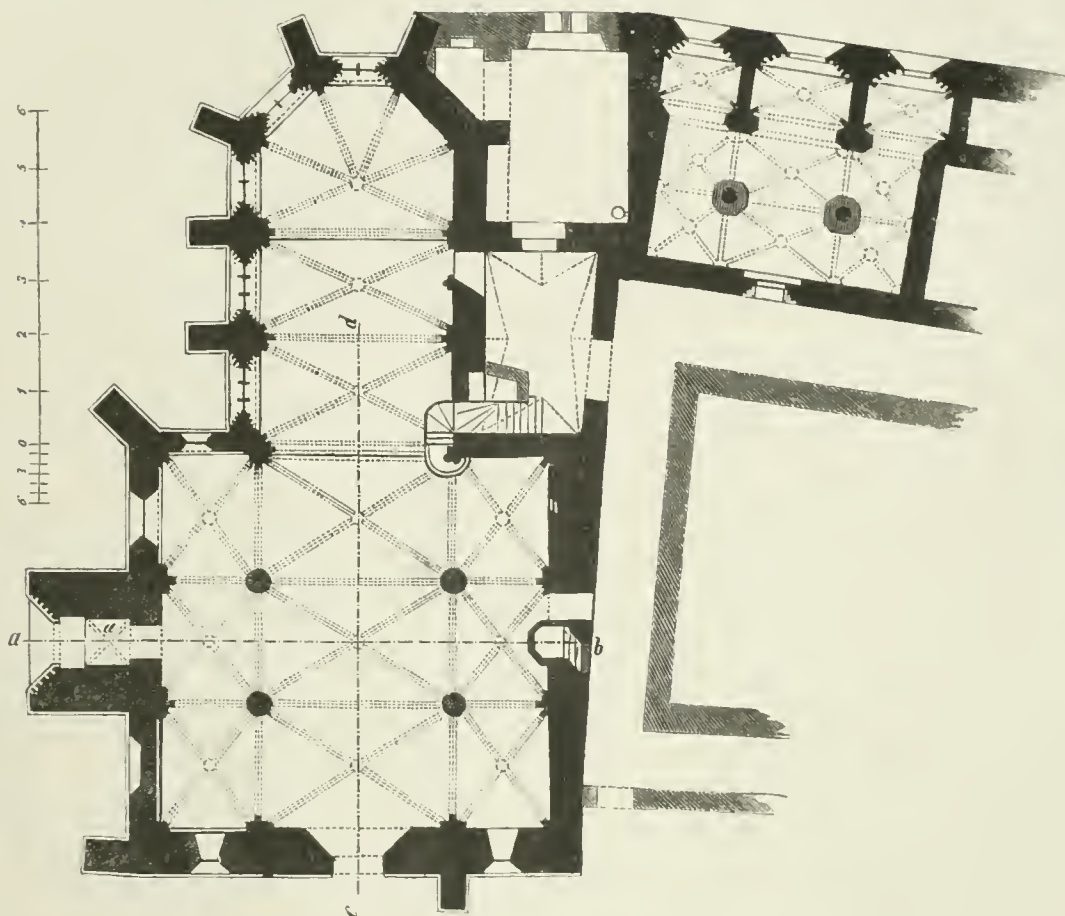
Templomunkat, Storno rajzai által illusztrálva, leírta Weisz Károly a bécsi „Mittheil.“ VIII. (1863. évf.) kötetében (339. s k. 1.). Illustrationk több elichejét a bécsi bizottság előzékenységéből birjuk és itt felhasználjuk: de azokhoz kiegészítő több új falmetszeteket is csatolunk, melyek Storno Ferencz újabb, a magyarországi műemlékek id. bizottságához küldött rajzok után vannak metszve.

A ferenczrendiek vagyoni viszonyát, s a különböző időkben a rendnek tett adományok jegyzékét adja Rupp „Magyarországi helyrajzi történetének“ I. kötete. 516. s k. lapján.

Weisz a templom keletkezését kétkedőleg a XIII. század végére vagy a XIV-diknek elejére teszi. A cikkében idézett ferencziek krónikájában az építés kezdete 1280-hoz van feljegyezve; de Weisz (340. l.) mondja: „Bármily határozott legyen a krónika állítása, mégis jogosult (?) a feltevés, mely szerint a templom legrégibb részei nem 1280-ból, hanem a XIV. század első évtizedeiből származnak“. Azonban ellenkezőleg ezzel a 343. l. ezt olvassuk: „Az oldalboltok gerincei karesu gerinczhordókon emelkednek, a kapitaeljein és lábain előforduló ornamentatio és tagozat határozott kora-esúcsíves stylü, sőt még az átmeneti korra is emlékeztet. Ugyanezt látjuk a diadalívnek kiválólag dúsan és szépen bevégzett oszlopcsoportozatán is, mely az

ablakalj magasságában tömör gyámköven emelkedik, kapitaeljei részint lombozattal.

Ha már most Weisz elismeri, hogy nemcsak okmány létezik, mely az építkezést a

34. ábra.

részint emberfökökkel díszítvök, és amazok szintén az átmeneti stylt közelitik meg.¹⁾

¹⁾ In den Seitenschiffen setzen die Gewölbrippen an den Abschlusswänden auf schlanken Diensten ab, die mit Capitälen und Sockeln versehen sind, deren Ornamentik und Gliederung entschieden Motive der Frühgothik hat, ja selbst an die Periode des Übergangstyles erinnert. Dasselbe ist der Fall mit der überaus reichen und schön durchgearbeiteten Gliederung der Säulenbündel, welche die Gurten des Triumphbogens aufnehmen. Diese setzen unten auf einer massiven Console in der Höhe der Fensterbänke ab und haben Capitäle, welche theils mit Blattvoluten, theils mit Menschenköpfen geschmückt sind, von denen die Ersteren sich gleichfalls dem Style der Übergangsepoche nähern.

XIII. század végére teszi, hanem hogy e kor-
szaknak, sőt még régibbnek is a templom
főrése, stylje tekintetében, megfelel; nem
érthető, miért helyezi az építkezést a XIV-ik
századba? Ha csak nyilatkozatát nem kell
azon körülménynek tulajdonítani, mely sze-
rint a németnek oly nehezen esik, a kor
és alakításra nézve, a franczia elsőbbséget
„candide“ elismerni. Pedig templomunk nem
német, hanem franczia iskolának terem-
ménye, miről a következőkből fogunk meg-
győződni.

A templomnak elrendezése és felosztása
igen rendszeres és szabályos, mondhatnánk,
rhythmicus. Háromhajós teste csaknem négye-
ges. Szentélye, mivel zárdatemplomé, nagy és

csak kevésbé rövidebb a hosszahajónál, sőt, mi ritkább eset, szélesebb a főhajónál; zárása a rendes, háromoldalú a nyolcszögből. Az egyháznak szabad északi oldalán rendes táma állnak, a hajó északkeleti sarkának táma diagonál irányban; kettejét a hosszahajó északi zárfalából képződő toronyfalak pótolják; nyugati oldalán két támat levertek: déli oldalán nincsen táma; mert ide a templomhoz zárdáépületek csatlakoznak. A templom támaikat hosszaknak kell mondanunk, minőket a francziák bölcsen alkalmaztak: mert a táma-nak nem annyira szélessége, mint hossza szerzi erejét.

E terv összegében a francia iskola az uralkodó: a német fő helyett itt francia oszlopot látunk alkalmazva, és francia módon van a szentélynek északi fala úgy áttörve ablakaival, hogy ezek, kívül, a táma, belül, a faltövek közti egész helyet elfoglalják. Ennyi elég, hogy a főelrendezésben francia eredetre ráismerjünk.

Az egység mintegy 21 bécsi láb¹⁾ lévén, ezt, kezdve mérésünket a szentélyfal belső felületén, és folytatva a nyugati zár-fal külső felületéig, négyszer fogjuk találni (=84'); a templom ürhossza tehát négy egység, kevesebb a nyugati zár-fal mintegy 5 lábnyi vastagságánál, azaz 79'. E mérv magában véve, csekély ugyan, hanem kisebb templomainkban elég gyakran fordul elő: mert nálunk a hosszkitérés rendesen kicsiny.

Az elosztás következőleg történt: két

¹⁾ E templomról az „Österr. Revue” 1867. évfolyam 4. füzetébe írt cikkemben az egységet 21,25 bécsi lábra vettem; a rajz léptéke kicsinyisége miatt, nem vagyok biztos, akkor volt-e igazam, vagy van most, midőn az egységet csak 21'-re veszem. A középkori építészek a régi római lábat használták, mely a bécsihez úgy áll, mint 1309:1401-hez, s így 21 bécsi láb adna közel 22 és fél régi római lábat.

egységet vettek a szentély, kettőt a hosszahajó hosszának alapjául úgy, hogy a diadalívet valamint a szentély, úgy a hosszahajó hosszabbításába, s így kétszer számították: a diadalív vastagsága pedig a nyugati zár-fal felének megfelel. A hosszahajót három egyenlő részre osztották hosszában, szélességében is három részre, hanem úgy, hogy a középső az egységet, a két mellékahajónak mindegyike az egységnek csak felét kapta mérvéül. Az átmetsző pontokra azután állították a testnek négy oszlopát: átmérőjük 2,75', és központuk távolsága a hosszirányban 13,8'... úgy hogy az osztály hossza ezen átmérőt közel ötször méri. Ennél merészebb sz. Mihály templomának szerkezete, mivel ott az osztályok hossza 15 fentőre, tehát 7 és fél átmérőre van véve. A templom magassága, padolatától egész a bolt csúcsáig, úgy áll az egységhez, mint $1\sqrt{3} : 1$ -hez: mert $21' \times 1,732 = 36,37$ ': tehát a templom tetteleg és aránylag alacsonyabb, mint sz. Mihályé: mert ennek magassága két egységet mér, mi esetünkben $21' \times 2 = 42'$ tenne, és mégis a benézések egyháza látszólag magasabb; mivel annak két mellékahajója a középnek magasságáig felszáll, és mivel a látszólagos magassági tekintet előidézéséhez a templom csekély hossza is nevezetesen hozzájárul. A három hajónak egyenlő magassága egyházunkat a csarnok-templomok sorába helyezi, mely gyakrabban előfordulván Németországban, ezt német nemzeti szokásnak tekinthetni; bár csarnok-templomokkal Franciaországban is találkozunk, még pedig régiebbekkel is, mint minő a legrégebb német csarnok-templom, a magyarországi sz. Erzsébetnek szentelt templom Marburgban.

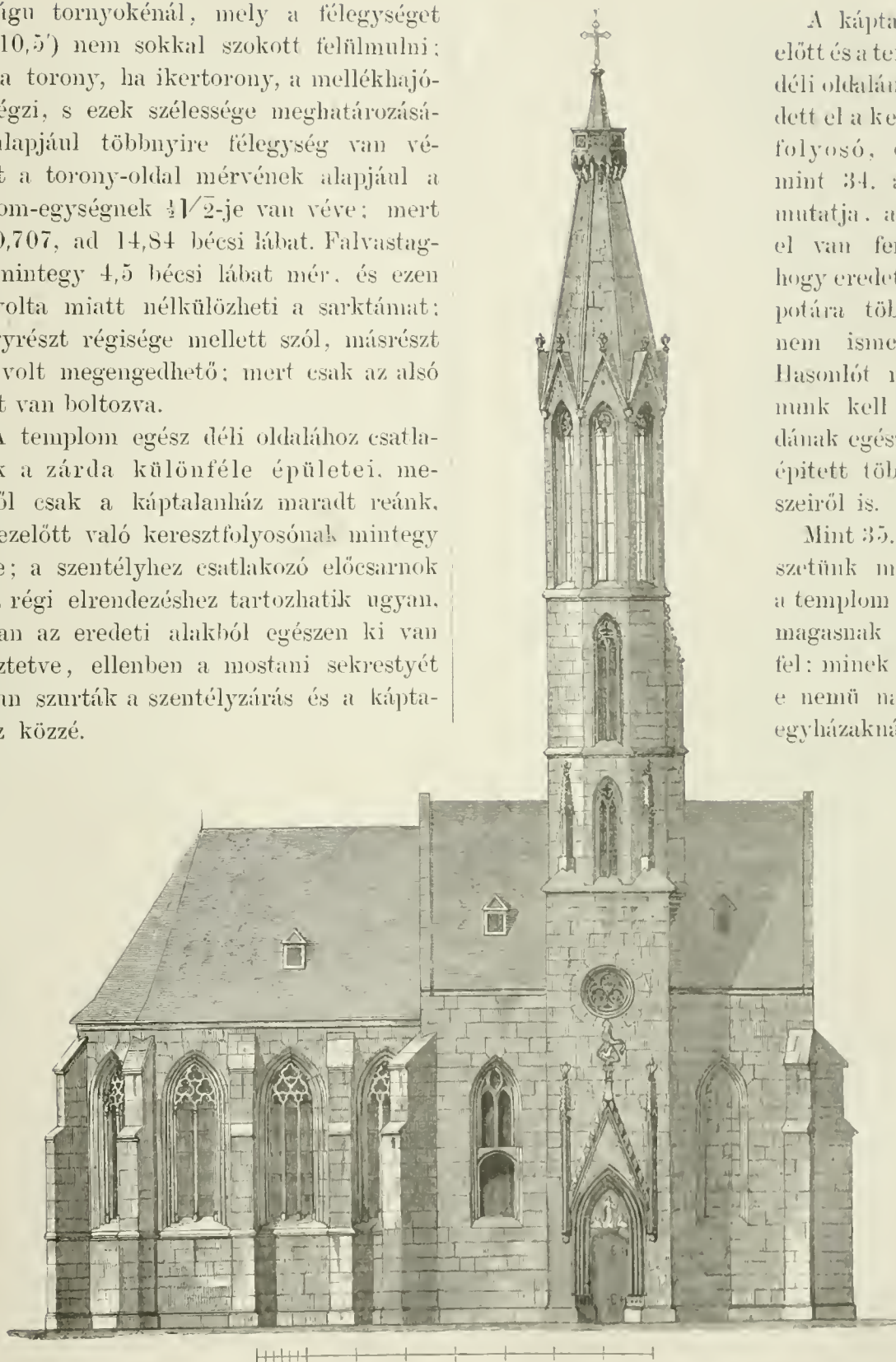
A torony nem a nyugati homlokzaton, hanem, mi ritkább, az északin áll, mi által az épület ismét meg van kurtitva. A torony tökéletes négyeget képez, melynek oldala mintegy 15 lábat mér; e mérv nagyobb a közép

nagyságu tornyokénál, mely a félegységet (itt=10,5') nem sokkal szokott felülmulni: mert a torony, ha ikertorony, a mellékhajókat végzi, s ezek szélessége meghatározásának alapjául többnyire félegység van véve. Itt a torony-oldal mérvének alapjául a templom-egységnek $\frac{1}{2}\sqrt{2}$ -je van véve: mert $21' \times 0,707$, ad 14,84 bécsi lábat. Falvastagsága mintegy 4,5 bécsi lábat mér. és ezen erős volta miatt nélkülözheti a sarktámat: mi egyrészt régisége mellett szól, másrészt azért volt megengedhető: mert csak az alsó emelet van boltozva.

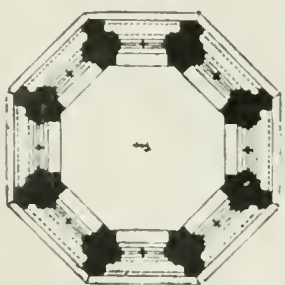
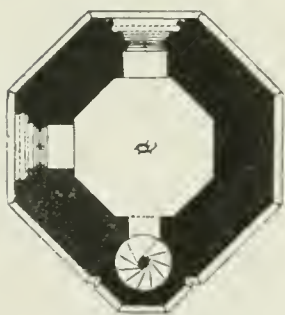
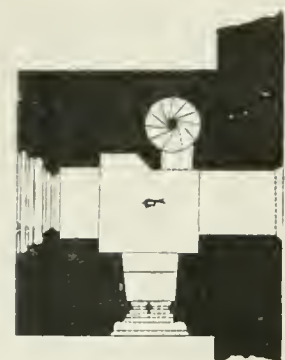
A templom egész déli oldalához csatlakoztak a zárda különféle épületei, melyekből csak a káptalanház maradt reánk, és az ezelőtt való keresztfolyosónak mintegy jelzése; a szentélyhez csatlakozó előcsarnok még a régi elrendezéshez tartozhatik ugyan, azonban az eredeti alakból egészen ki van vetköztetve, ellenben a mostani sekrestyét újabban szurták a szentélyzárás és a káptalanház közé.

A káptalanház előtt és a templom déli oldalán terjedt el a keresztfolyosó, de ez, mint 34. ábránk mutatja, amilyenre el van ferdítve, hogy eredeti állapotára többé rá nem ismerhetni. Hasonlót mondanunk kell a zárdának egészen átépített többi részeiről is.

Mint 35. fametszetünk mutatja, a templom fölötté magasnak tűnik fel: minek oka az e nemű nagyobb egyházaknál szo-

35. ábra. Benedekiek temploma Sopronyban.

36. ábra.

katlan rövid kiterjedése keletről nyugatra, és a három hajónak ugyanazon magassága; itt is a hajó csak kevéssel rövidebbnek tűnik fel a szentélynél, tehát a templom, mint zárdáé, világosan van jelezve. A fentebb idézett $1/\sqrt{3} = 36,37$ lábnyi mérv a szentély magasságának mérve, ezen valamivel felülemelkedik a hajónak külső magassága. A szentélynek igen esinos és tágas ablakai mellett szembe-tűnő a fölötté keskeny toronynak aránylagos roppant magassága, mely ekként felosztandó:

A sisak magassága a kereszt alatt le a nyolcz orom kezdetéig, két templom-egység 42,00.

Legfelső áttört torony-osztály a templom-egységnek $\frac{2}{3} \sqrt{2}$, azaz 29,69 lábnak két harmada 19,78.

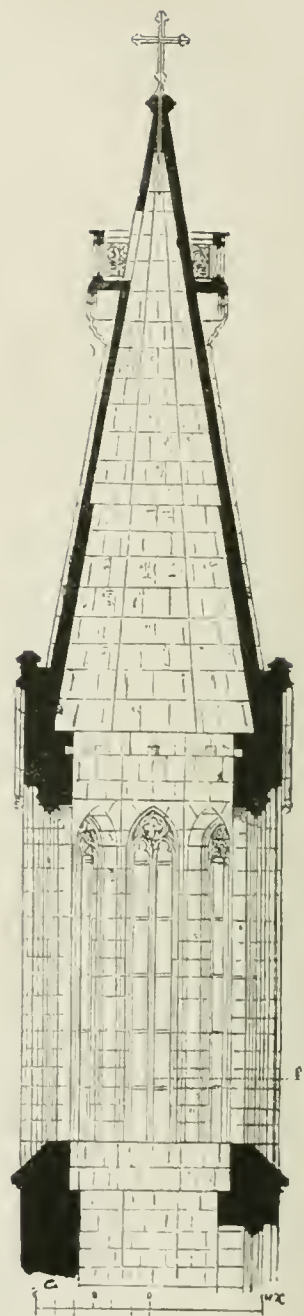
A két következő ablakos osztály a templom-egységnek $1/\sqrt{3}$ -je, azaz $21' \times 1,732$ 36,37.

Legalsó négyeges osztály két és fél egység 52,50.

A torony egész magassága a keresztig 150,65'.

A torony oldalát 15' vevén, ezt tízszer találjuk magasságában, a 21'-nyi templom egységét hétszer véve: $21' \times 7 = 147'$, ezt a torony magassága még 3,65'-al felülmulná, mi alkalmasint az aránylagos legnagyobb torony-magasság.

Toronyunk más eltérése a szokottól az, hogy alsó négyeg-osztálya sokkal tul emelkedik a templomon, holott rendesen a torony négyege csakis a templom teteje kezdetéig ér, sőt igen gyakran még azon is alul marad.

37. ábra.

Az emeletek felosztása a következő:

A torony négyege a kapu fölött van boltozva, s így e bolt a négyeket két emeletre osztja; az alsót a kapuzat, a másodikat a még szigorú stílusú mérnökkel (három hármalevéllal) bíró kerekablak kívülről jelzi. A nyolcszög a harmadik emeleten kezdődik. A két alsó emeletnek alaptervét adja h betűs

ábránk. r és d betűs harmadik és negyedik emeletnek alapterve keveset különbözik, mindkettőből a csigalépcsőház nyugat felé szökik ki, mindkettő nyolczoldalú. A harmadik emelet alacsonyabb a negyediknél, azon már tökéletes csúcsíves építészet törvényének értelmében, mely szerint a felsőbb emelet mindig magasabb az alsónál; mert távolabb

esvén a szentől, távlatilag kisebbedve mutatkozik. Mindkét emeletnek ablaka két osztályu mérműve szigorú. A harmadik lába tövén, azon helyen, melyen a négyeg a nyolczszögbe átmegy, karcsu és alacsony toronyfi áll.

Az ötödik emelet nyolcz ablakkal van áttörve, minden ablaka fölött igen egyszerű orom emelkedik, mely csak hegyén van díszítve oly virággal, mely sokkal inkább a Francia-, sem mint a Németországban szokásos keresztvirághoz hasonlít. Az ormok szárai emberfőken emelkednek, de nélkülözik a szokásos levélesokrot (Krabben) felfutó szárain.

Az ötödik emelet fölött emelkedik a nyolczoldalú sisak; ez még nincsen áttörve, hanem tömör kőből van szerkesztve. Kétharmad magasságában, számítva a nyolcz orom kezdetétől, gyámkövek szöknek ki a sisak testéről, melyek áttörött karzatot hordanak, hasonló az ugyane nemű sz. Mihály tornyának karzatához, csak hogy nem tudni, vajjon ilyen már eredetileg meg volt-e az utóbbin, vagy pedig csak a XIV. század végén készült a benczésnek mintájára? Mint *b*, *c*, *d*, *e* betűs alapterveink mutatják, a torony magasabb emeletén sehol sem fordul elő boltozat, az egyetlen, mely még van, a legalsóbb emelet keresztboltja, melyet a torony alaptervén *a* betű alatt látunk. Némethonban a sisakok a XIII. század végén, és a XIV-ben magasabbak szoktak lenni, mint minő a miénk; amott alaptervül rendesen három egység szolgál, míg a miénknél kettővel elégedtek meg. Már a XIII. század dereka előtt elkészült marburgi templomnak sisakja is nevezetesen többet mér három templom-egységnél. Ellenben Franciaországban a toronysisakok többnyire alacsonyabbak.

A templom főbejárása a torony allján van, mert a nyugati kapuzat, mely rendesen a legdíszesebb szokott lenni templomunknál

igen egyszerű és tagozatlan áttörés; ellenben az északiban látunk dús bélétagozást, s e fölött toronyfias-ormot, a német Wimperget (Windwer, gümberge, fronton). Valamint sz. Mihály egyháza délkeleti kapuzatánál, egy itt is hibázik a kapu-bélleten a féloszlop, s e helyett csak kapitael nélküli páleza- vagy hengertagot találunk, mely közvetlen átmegy a fölötté levő igen hegyes csücsíbe, de van mégis e hengertagoknak lába, sőt ez alatt még külön talapja is, minőt az idézett sz. Mihály-féle kapuzatán is látunk. A kapitael nélküli hengertagozatot nálunk az ajtó- és ablak-bélleteken igen gyakran alkalmazták: ilyent látunk a mindenesetre még a XIII-dik századból származó sz. Mihály temető kápolnában Kassán, melynek kapuja rokonságot mutat a sopronyival. E rokonság főként az igen magas csücsban és a szintén rendkívül magas ormozatban nyilatkozik: de míg a kassai oromszáraú máshonnan addig nem ismeretes ¹⁾ levélesokor fordul elő, a sopronyin egészen francia szelleműt látunk, mihez az orom- és a két toronyfi hegyén magasló egészen francia stylű virág is járul, mely eltér a németországi keresztvirágtól. Az orom végvirága fölött látjuk a fenn érintett kecske-czímert, mely a templom belsejében még kétszer fordul elő. E három czímerről külön szolandunk.

Nevezetes még a kapumezőn látható kép is: ábrázolja a b. szűzet, bő köpenyege alatt védvén nagy számu térdelő imádkozókat, kik közt pápa, püspökök, szerzetesek, barátok, apácák, királyok és más férfi- és nőnemű

¹⁾ Közlöttem ezen különös oromesokrot tavál a nürnbergi german Muzem Értesítőjében (Anzeiger) azon kéréssel: szíveskedjék, ki ehhez hasonló ismer Németországban, annak rajzát és helyét az „Anzeiger“-ben közölni. Eddig azonban kérdésre semmi felelet nem érkezett, s így a kassai igen különös alakzást manap tökéletesen eredetinek tarthatjuk.

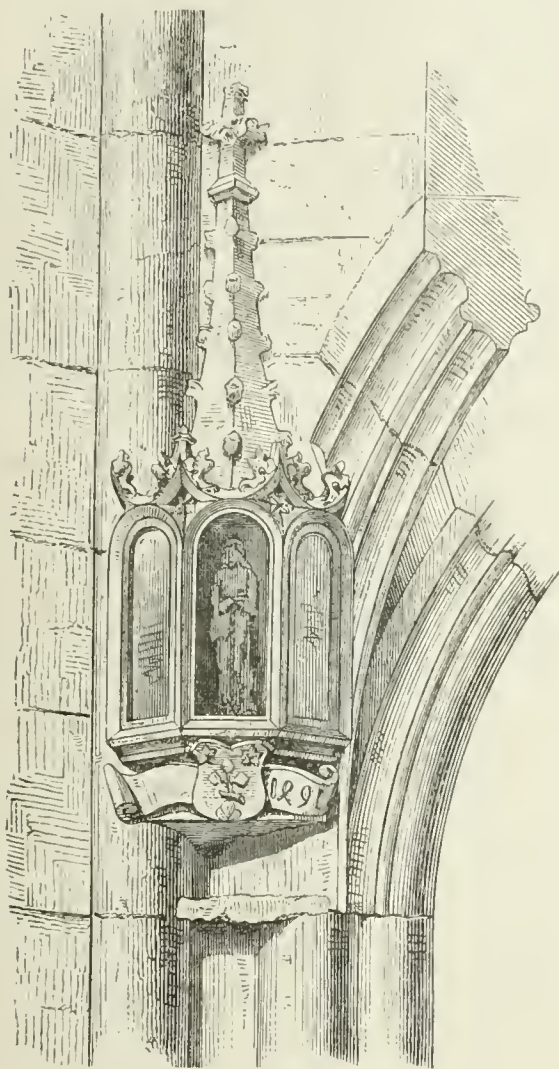
laicusok jelennek meg. A fiatal férfiakon bőfürtös hajzat látható, az asszonyoknál ama főkendő, mely a XV-ik század második felében oly gyakran fordul elő a nürnbergi festészeti iskolában, s így már ezen körülmény is határozza képünk korát. A compositiót, a sok összetódult személy miatt, dús-gazdagnak mondhatni, ámbár épen ezen összeszorítás némi merevséget nem kerülhetett el: különben a rajz elég szabályos, a redőzetben pedig nincsen azon apróra törött szögletesség, mely más egykoru és későbbi koru német képeken oly gyakran látható. Képünk fejeiben szende jámborság van kifejezve, a kor általános jellemének szellemében. Az uralkodó szín a sárga. Minden alak fekete körvonallal van rajzolva, és ezen körvonalak közt inkább egyszerűen illuminálva, semmint plastikailag festve. Azonban meglehet, hogy e körvonal csak a restaurációnak eredménye, ámbár ily technika épen mindennapi a középkorban. A képet Storno Ferencz, mondhatni, a régi műíránti kegyelettel, legujabban restaurálta; de magának a templomnak restaurációját még nem tudta keresztülvinni, daczára hogy ezen egyház művészeti szempontból tekintve, fölötte érdekes és maga nemében hazánkban egyedül álló typust képez. A templom a benzések birtokában lévén, nem kételkedünk, hogy annak helyreállításáról is fog gondoskodni a rendnek jelenlegi főapátja, ki ebbeli bőkezűségét a pannonhalmi templom Storno által történt fényes restaurációjával is tanúsította: nem kételkedünk, mondom, hogy Kruesz Krysosthom ő méltósága ezen rendkívül érdekes templom helyreállításával fogja szaporítani már addig is bőven szerzett érdemeit.

E kérdésre, hogyan jutottak régenten a torony felső emeleteire, mintán a csigalépcső csak a második emeleten kezdődik, és az igen szűk tornyon kiszökő lépcsőház, az ellenkező oldalon az ötödik emeletig száll fel?

E kérdésre a felelet, hogy ámbár a templomnak mostani átkarzata (Querempore) újabb, és csak a XV-ik század végéből származik, ennek helyén eredeti karzatnak kellett lennie, melyen át a zárdából a toronynak boltja fölötti emeletére mehettek. Hogy pedig templomunk ezen korban nevezetes építkezés és újítás történt, erről többféle tanúságunk van. A változó stylen kívül, ide tartozik az átkarzat közepén, alkalmasint az új építkezés pártfogója ábrájának ruházata, mely a XV-ik század második feléből való, továbbá a templom egyik oszlopához csatolt kis szentség-házikó, melyen az 1491-ik évszám olvasható; végre ide számíthatni azon felírást is, mely még a múlt század végén is a keresztfolyosón volt látható. A ferencziek házi jegyzéke szerint, egy nyíllal keresztülszúrt kéz alatt ez állott: „Jacobus Sinchlanger Anno 1492“. ¹⁾ Az átkarzat térdelő alakjáról és alatta látható címéréről alól külön fogunk szólni, hol vizsgálni fogjuk azt is, vajjon Sinchlanger az építésznek vagy patronusnak neve-e? Itt tekintetbe vesszük az oszlophoz épített szentség-házikót (38. ábra): ennek stylje nemcsak a késő, hanem a már hanyatlásnak indult német csúcsíves építészeté; oda mutat a többszög fülkéinek félkör zárása, oda az a fölötti kanyarívű jelentéktelen ormozat, oda mutat a lombesokrok és végvirágnak alakja, de oda az alant álló címérpais kanyaridoma is: ámbár a három levelen álló háromlevelű ág és a fölötté megjelenő két ötágú csillag még az elég tiszta közönséges címérképek közé sorozható. De hogy ezen házikót nem tekinthetjük későbbben pusztán odaragasztottnak, kiválglik az ábránkon látható boltgerincek nemcsak igen késő szelvényéből, hanem azon körülményből is, mely szerint a gerinceket, minden közvetítés nélkül, igen durván az itt

¹⁾ L. a M. Orvosok és Term. vizsg. idézett évkönyv 154. lapját.

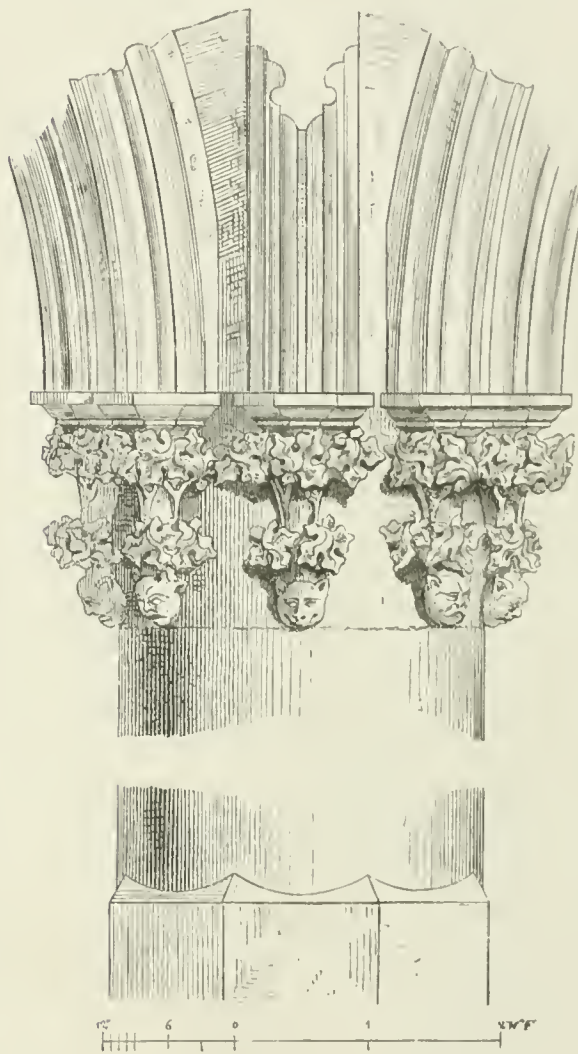
elvágott féloszlopokra rátették. Ez ugyan a nyugati átkarzat boltgerinceire vonatkozik leginkább, melyekről, hogy a karzattal együtt

38. ábra.

ujabbak, kétkedni nem lehet; de ha 38. ábránk felső gerinczének szelvényét 39-ik ábránk középsőjével összehasonlítjuk, mindkettőt ugyanazonosnak, tehát egykorúnak fogjuk találni, az utóbbi pedig a hosszahajó keresztboltjához tartozik. Eszerint a hosszahajót 1490 körül, hihetőleg a régibb boltnak tűz által történt károsítása után, újra beboltolták. Azonban az eredeti oszlop, legalább alján, épen maradt: de kapitaelje más iskolából való, mint minő a szentély félosz-

lopaie. ¹⁾ A hosszahajó oszlopainak kapitaelje nem folytonos, hanem minden gerincznek van külön kapitaelje, mely természetes és torz

39. ábra.

emberi fejeken emelkedik: egyike épen magyar szabásu arczezal bír, bár hegyes füle

¹⁾ „Die Einwölbung des Langhauses gehört nicht der ursprünglichen Bauperiode an, da die Profile der Scheidebogen und Rippen entschieden spätgothischen Charakter haben. Aber auch abgesehen hiervon stimmen die Profile der Scheidebogen und Rippen nicht mit jenen der Schildbogen im Mittelschiff und mit den Gewölbrippen des Chores überein. Auch spricht für eine spätere Umgestaltung einzelner Bauthteile der Einbau des gegenwärtigen Musikchores, der offenbar in der Periode der Spätgothik

ezt is az eltorzítottak közzé sorozza. A fejek fölött emelkedik kettős levélsor; ezen levelek ötosztályu, német módra stylizált eserfa-levelek, melyeket nyolczoldalu vállkő fekszik meg. Ezek szerint az 1490-ik újraépítést német iskolának kell tulajdonítanunk.

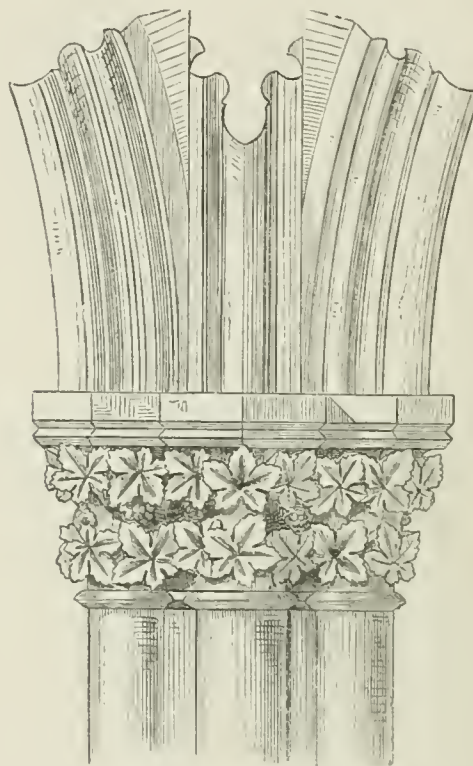

40. ábra.

Negyvenedik ábránk a szentélyszeglet egy magában álló oszlopát, 41. ábránk pedig

erbaut, im Schiffe auf einem profilirten Rundbogen u. in den Seitenschiffen auf Spitzbogen ruht. Dass nun hier in der Widerlagshöhe des Gewölbes, worauf der Musikehor ruht, Wandpfeiler und Eckdinsten in den Seitenschiffen abgeschlagen sind, um den Gurten und Rippen ohne allen architektonischen Übergang als Stütze zu dienen, dass dagegen die Gurten und Rippen ganz organisch aus den beiden Hauptpfeilern herauswachsen, setzt voraus, dass diese Pfeiler „(jedoch nicht ganz vom Sockel auf)“ mit den Schiffgewölben neu aufgeführt wurden. Auch kommen bei dem Musikhorgewölbe keine Schildbogen vor. Die Gewölbskappen setzen sich in der ganzen Tiefe der unteren Fenster fort und bilden in dieser Weise einen Fensterverschluss, welcher darauf hinweist,

a hosszszenély egy faloszlopcsoportját mutatja, és mindkettőnek gerinczszelvényét. Ha már most ezen szelvényt 38. és 39. ábránk gerinczszelvényével összehasonlítjuk, szembe-szökő a különbség. A német szelvényben csupa horony és hengertag uralkodik, és az

41. ábra.

átmenet az egyikből a másikba nem kelleme-tes: ellenben a franczia, azaz a szentélyosz-

dass die Fenster schon früher bestanden haben. Veranlassung zu dieser Umgestaltung dürfte ein Brand gegeben haben, der die Gewölbe des Langhauses und wahrscheinlich auch die beiden westlichen Hauptpfeiler sammt dem alten Musikehor zerstört haben mag, und es ist anzunehmen, dass diess i. J. 1491 geschah, mithin dieselbe Jahreszahl, welche auf dem Spruchbande eines kleinen zierlichen „(?)“ Sacramenthäuschens an dem Wandpfeiler im westlichen Travée des südlichen Seitenschiffes gebaut ist, nicht bloss auf die Aufstellung dieses Sacramenthäuschens, sondern auf die Restauration des Langhauses Bezug hat. Wir wollen übrigens hier gleich die Frage berühren, ob schon bei dem ursprünglichen Baue für einen Musikehor vorgedacht war. Zur Entscheidung

lop szelvényében a régibb szigorú ugynevezett körtvetag jelenik meg, mely mindenütt természetes könnyű vonallal megy át a horonyba. A magánálló oszlop fölötti gerincznek körtvetagja hegyén még a régi leszelést mutatja, és e körtvetag magában áll mint oszlopa, míg 41. ábránk gerince hármaskörtvetagból van szerkesztve, melynek két ívszelete tompa szögben egyesül hegyén. A gerinczek alatti vállkő is franczia zamatu; de a franczia iskolát főképen a kapitaelek árulják el. Az oszlopesoportban e két sorban egymás fölött elhelyezett levelek, stylizált szőlőlevelek, öt osztálynak hegyes végekkel, minőket Viollet-le-Duc építészeti szótára II. köt., 521. l. az amiensi székes-egyházból rajzol, azokat 1240 körül tevén. Franczia stylu a kapitael gyűrűje is. Az egyes faloszlopnak válkővének felső része megegyezik az oszlopesoportéval, de az alatt új dus tagozatot látunk. A kapitaelkas fölfelé nevezetesen tágul, hogy a dus és széles gerinczetet maga fölött fogadhassa: ezen tágulás korán jelenik meg Franciaországban; de szintén oly korán jelenik meg az ötosztályu venyigelevélnek különös kinövése nem természetes szárból, hanem egy lefelé, nevezetesen táguló mintegy „draperiából.” Ily alakzást már az 1144-ben készén volt sz. denisi apátsági egyház szentélyén találunk; tehát sokkal előbb, mint Né-

dieser Frage gibt nun der Thurm, dessen ganzer Ansbau auf die erste Hälfte des XIV. Jht. hinweist, einige Anhaltspunkte? zu dem nördlich angebauten Thurme führt nur eine einzige im Inneren des Mauerwerkes angebrachte Wendeltreppe, die jedoch erst in der Höhe des Musikchores, zu welchem man vom ersten Stockwerke des Klosterganges gelangt, beginnt. Da man mithin nur vermittelt des Musikchores in das Innere des Thurmes gelangen konnte, so ist es augenscheinlich, dass schon früher, bevor der gegenwärtige Musikchor erbaut war, eine ähnliche Communication, oder doch jedenfalls an dieser Stelle eine Empore bestanden hat.“ (Mittheil. 1863. évf. 342. s k. 1.)

methonban: de ha közel egykorulag is jelenék meg, még sem mondhatni, hogy külön helyen függetlenül egymástól eredt; mert ilyen közös eredetet csak ott tehetni fel, hol természetes mintát utánoznak. Holott itt a szövetnek összekötése a természetes levéllel egyenesen, és csakis a képzelőtehetségben fogamozhatik meg. A kérdéses alakzat tehát különleges franczia, és a német a francziától vette át, s nem találhatta fel egyidejűleg és függetlenül. Vannak szakfériak, kik, mit én szövetnek vagy draperienek tartok, nádlevélből eredtnek állítják; ennek azonban ellentmond ez alaknak kanyarvonala oldala felé, melyet nem veszünk észre a nádlevélnél; ennek oldala inkább domboru és nem homoru levén. Egyébiránt nem tagadom, hogy alakunk későbbi fejlődésére a nádlevél gyakorlott befolyást, t. i. a XIII-ik század második felében, hol a természetes levelek utánzása mindinkább uralkodik a régibb, még a román korra emlékeztető stylizált lombozat fölött. Továbbá megjegyzendő az is, hogy a nádlevél nem tágul annyira allja felé, mint tágul a draperia, és csakis ez tágulhat oly mérvben. 40. ábránk talapjának csatlakozása az oszloplábhoz hasonló a hosszahajó talap csatlakozásához: csak hogy amott van tagozott láb, míg a hosszahajónak oszlopa (39. ábra) közvetlen fekszi meg talapját.

A diadalív (42. ábra), mely a szentélyt a hosszahajótól elválasztja, nevezetes tömörséggel bír, melyet hét féloszlop képez; ennek hárma a széles heveder gerinceinek alapjául szolgál, és mivel e hevedernek kiszökése a bejárást a szentélybe szűkítette volna, ha az oszlopok a földig leszállnak, azokat hatalmas gyámkövön csakis az ablakok magasságában emelték. Ezen legyező alakú gyámkő fölött az oszlopok, kapitaelek és válkövek mindinkább kiszöknek az oldalgerinczek fogadására, míg a diadalhevederének gerincei szélességükkel az azoknak megfelelő gyámkő

osztályai szélességének tökéletesen megfelelnek. A gyámkő párkányzata, mint középpárkány, az egész szentélyen keresztülfut és csak ott van megszakasztva, hol az osztályok és a zárásnak faltövei egész a padozatig leszállanak, ugyanezen középpárkány még a hosszahajó északkeleti osztályában is látható.

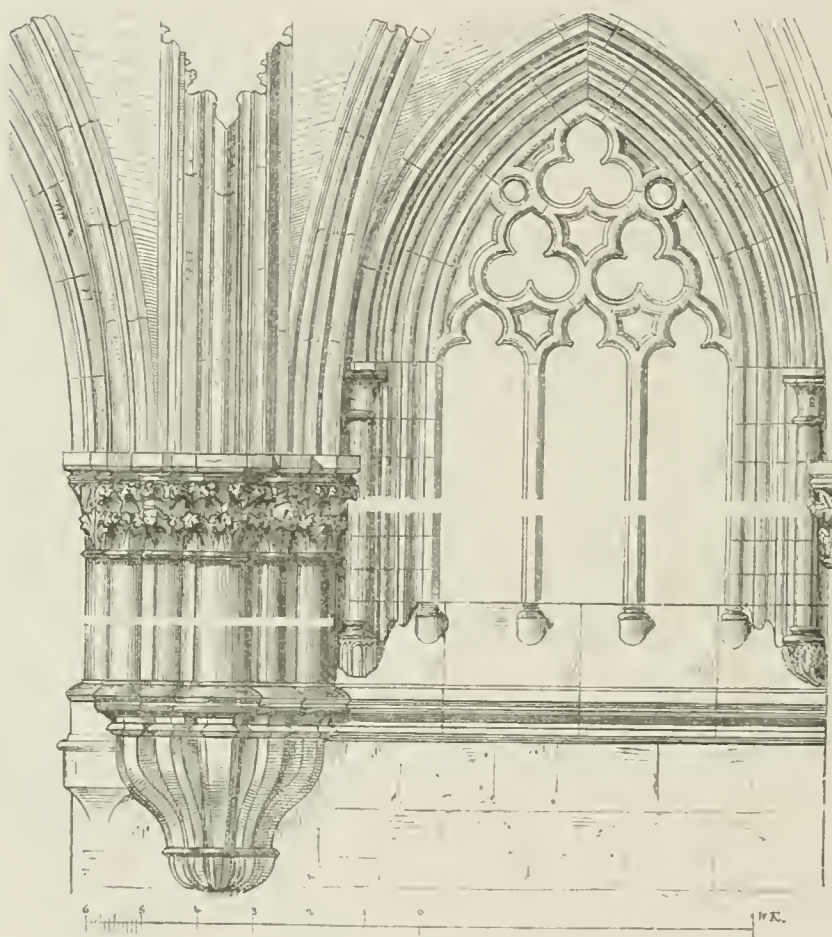
tanúságául annak, hogy a tűz itt kevésbé pusztított, mint a hosszahajó nyugati részén, sőt ezen osztályban a párkányzat fölötti kettős ablak is megtartotta eredeti szigorú alakzását. Visszatérve a diadalív oszlopzatához, ennek kapitael-levelei megfelelnek a szentélyzárás magános fél-oszlopok kapitaeljeinek:

csak hogy gaz-

dagabbak, mert kétsorúak, és mert a levelek közt emberfejek is jelennek meg. Leggazdagabb minden hevederekéi közt szigorú alakú gerinczete, melynek főtagját az orral ellátott körtve teszi, minden oldalán van három-három pálczatag a szükséges összekötő hornyokkal és épszögekkel. Ez tökéletes francia alakzás, melyet a tűz megkimélt, s mely így ép eredetiségében juthatott ránk. Ábránk a diadalív mellett a hosszszentélynek északnyugati ablakát mutatja, melyet a francia

iskolába kell soroznunk, nemcsak azért, mert a támak és faloszlopok közti tért egészen elfoglalja, illetőleg a falat egészen áttöri, hanem azért is, mert béléte és mérműve is ezen iskolából került ki. Béléteinek legszélső tagja valóságos lábbal és kapitaellel ellátott oszlop, bár az utóbbit csak sima, levéldísz

nélküli korinthizáló kas képezi. A belső béléttag, habár tökéletes oszlopnak nem nevezhetjük, legalább oszloplábbal van ellátva, úgy szintén a három ablakosztályt elkülönítő két közbelső választék (Pfosten, meneau) is. Az ívet három kisebb és három nagyobb, igen egyszerű lóher tölti ki, minőhez hasonlót számos francia épülete-

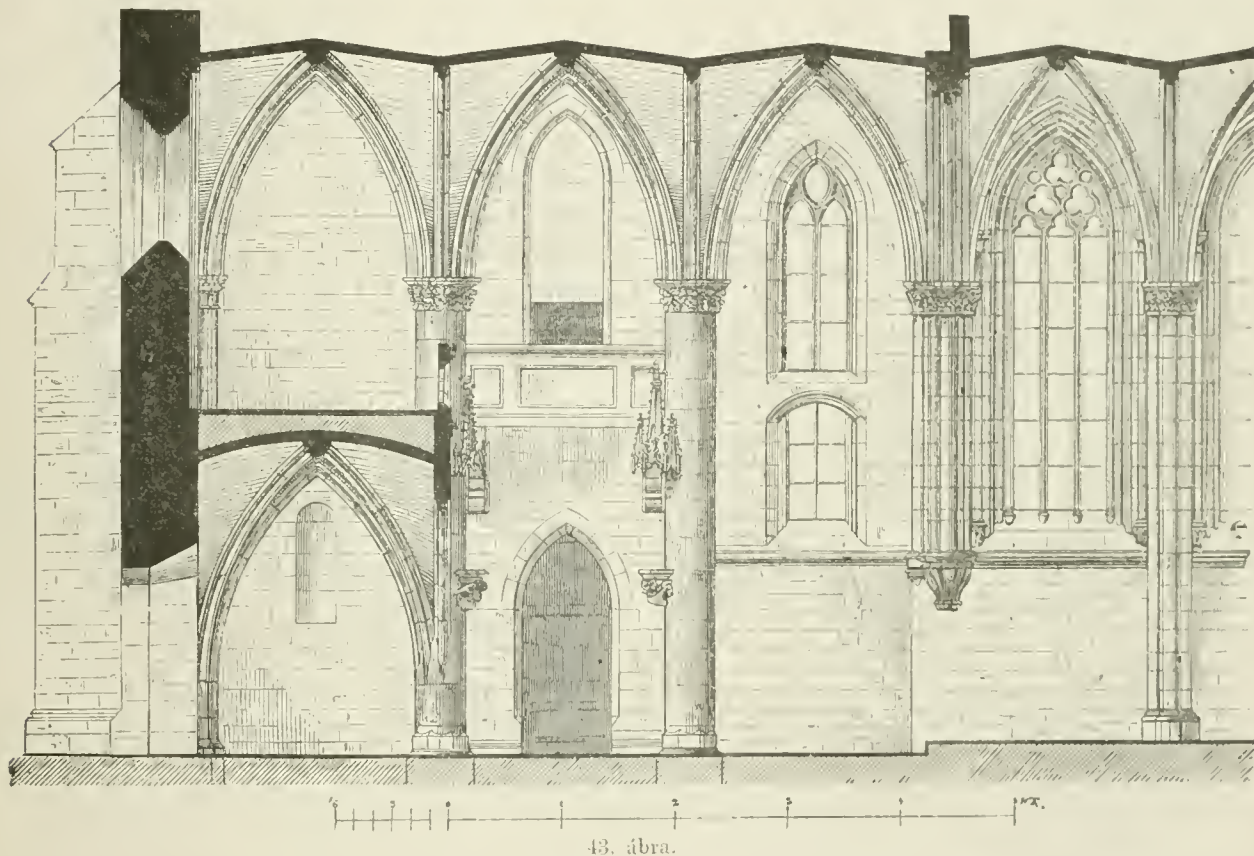
42. ábra.

ken látunk. Szolgáljon itt például az 1245 körül épített sensi synodalis teremnek, bár a sopronyinál tökéletesebb ablaka, melyet V. l. D. szótára V. köt., 412. l. ad. Ebben a lóher levelének mindnyája még kerekalaku, míg a sopronyinak felső levele már hegyes. A sopronyi ablakesűcsív egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve. És mégis ezen ablakon is némi német befolyás mutatkozik annak alsó részén, mely nem régibb, francia szokás szerint, minőt a rheimsi székes-egyház ablakain

látunk vizirányos, hanem. német szokás szerint, kajács lappal bir.

Ábránk (43.) a hosszhajónak és a szentély észak-nyugati osztályának hosszszelvényét mutatja alaptervünk *c d* vonalán. A levágott északi tám a rajzban ki van egészítve: a nyugati bejárásnak fölötté egyszerű béléte itt látható, következik az átkarzatnak szelvénye, melynek keleti boltgerincei természetesen az oszlopból szöknek ki: az utóbbit

Ábránk (44.) a templomnak kereszt-szelvényét nyugat felé mutatja. alaptervünk *a b* vonalán. A régi szónoki székre a kereszt-folyosóból mentek fel. Az átkarzat alatti hevederív, a két mellékhajóban egyenoldalu háromszög fölött van rajzolva, a középhajóban pedig félkörű; a felső emeleten a mellékhajó hevedere felemelkedett (überhöht, surhaussé), a középsőben az ívnyílás ugy áll magasságához, mint 8:5-hez. A nyugati kapu-

tehát ezen pontig megújították 1490 körül. A hosszhajó közép osztályába nyílik a toronyból a templomba vezető ajtó, az e fölötti kartám új. Hosszhajónk keleti osztályában még megvan az eredeti kettős ablak. A hosszszentély nyugati osztályának gyámkövénelmelkedő diadalív, határuul szolgál. Erre következik a szentélynek első, a földig leszálló faloszlopa. E kettő közt az ablakot egész magasságában látjuk.

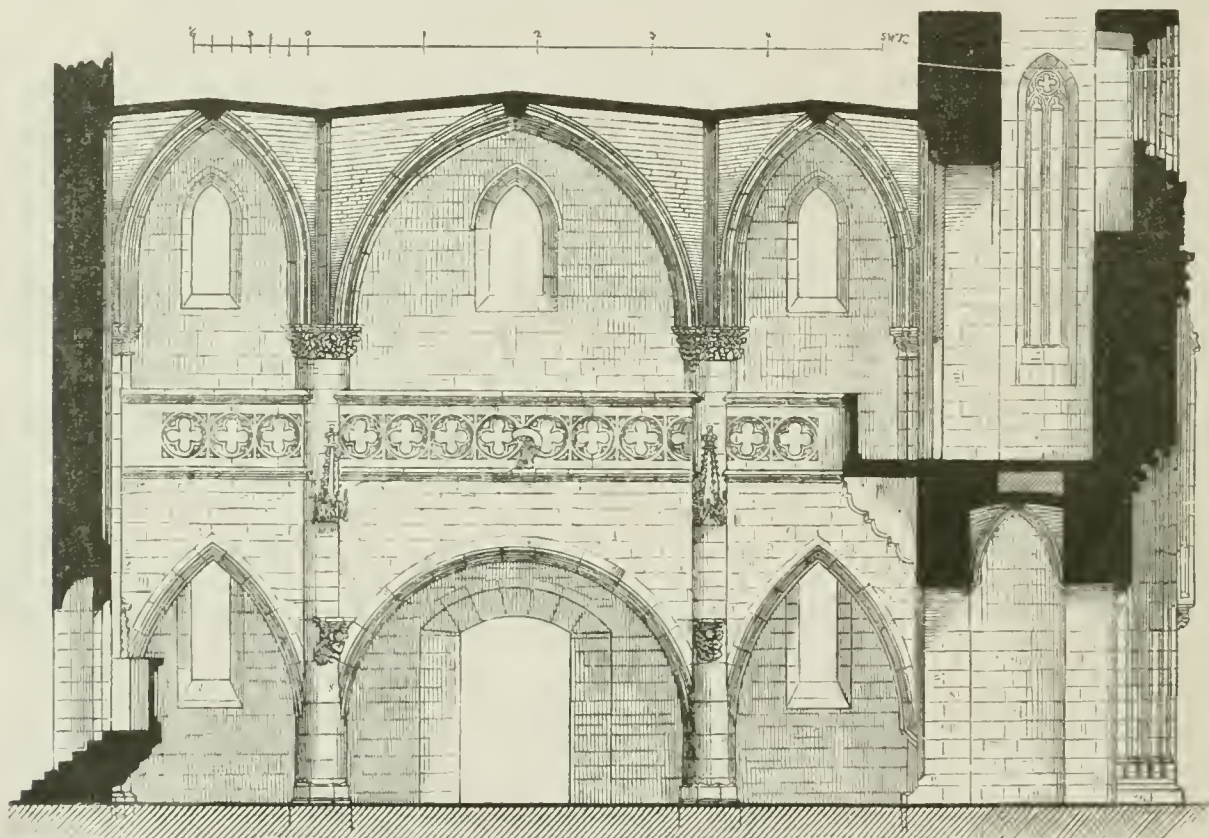
és az ablakbélétek tagozatlanságára könnyen ráismerhetni. A karzat kartáma körbe foglalt négylevelű rózsával (Vierpass) van áttörve. Látszik a torony keskeny csarnoka, alsó emeletének keresztböltje; második emeleten pedig keskeny, hanem magas nyugati ablaka, végre látjuk az ugyanezen emelet keleti ablakának és alatta a díszes kapuakbéléjét.

Templomunknak van még két figyelemre méltó műve, régi szónokszék és régi dombormű.

A szónokszék, melyről a hagyomány szerint sz. Kapisztrán hallgatóit a török elleni harcra buzdította, alig létezett már Kapisztrán korában, mert stíljé az 1490-ik újraépítése, a mennyre t. i. ezt mostani állapota mutatja; részletei t. i. gypsréteg ráakasztása alatt vannak eltemetve: s így Storno csak az itt

székben szegény, s ezért a sopronyi különös figyelmet érdemel.

E dombormű az egyház szentélyfalába van illesztve. Két külön részből áll: a régibb sasból és az újabb sárkányból. Hildebrandt „Heraldisches Musterbuch. Berlin. 1872“ I. tábláján sas látható, mely a miénknek megfelelő, és melyet H. a XIII. és XIV. század első fele heraldikai rajzának mondja és következőleg jellemzi: a csaknem egészen befogott

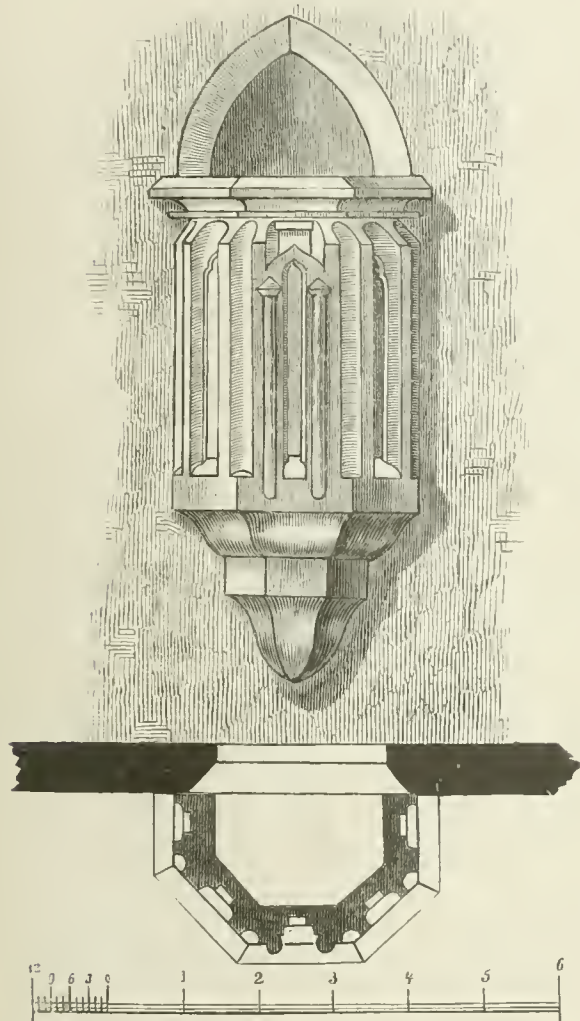

44. ábra.

adott főalakot bírta inkább csak sejtve lerajzolni. A hanyatlási kor mellett főleg a középső két hengertag fölötti kanyarív szól; hanem dícséretes még gyámkövének tömörsége. A csekély magasságban kiszökő szónokszékre, melyhez bejárást az áttörött fal enged, hajdan hét lépcsőfok vezetett a keresztfolyosóból, mint ezt egyházunk keresztoszelyénynél látni lehet. Elhelyezését jól választottnak mondhatjuk. Hazánk e nemű építkezé-

sejéből nem nyúlik ki nyelve, feje fölfelé van fordítva, koponyájának hátsó része jól kifejezett, hengerféle testén az egyenlő tollak, mint a cserép a födélre elrendezve, lába csaknem egyenesen leeresztve, körme kevésbé kiterjesztve, szárnyának csuklója erős, messze tagulva, tolla ritka, egyenesen lefüggő, kissé kifelé hajlott, farka dudorodásból legyező alakban kiszökő. A szárnycsuklyáján látható lóherdisz szög hegyeivel az alak erősítésére

a paisra szolgált. Példányunk csak azzal különbözik ezen leírástól, hogy a test és szárnya tollai nincsenek kidolgozva, és hogy az állat jobban terjeszti ki körmeit.

45. és 46. ábra.

Ha már sasunk legalább mintája, típusa régibb, a sárkányét újabbnak kell tekinte-

47. ábra.

nünk, kivált azon petrezselyemféle lombozatnál fogva, melyet szájában tart és melybe

farka végződik. Feje még jellemzőleg van előadva, hanem teste és lába otromba. E domborműben különösen kettő feltűnő: az, hogy az állat csak két lábbal bír, holott a középkori sárkány rendszeren négy lábú szokott lenni, és hogy farka tekerésében 29. ábránkon látható ivószarvhoz igen hasonló, hanem mintegy összenőtt két szarv fordul elő. Viszonyban áll-e ez a sopronyi Kranberger családdal, vajjon e család valamely tagja készítette-e domborművünket?

Érkeztünk a templomunk építkezőjére vonatkozó legnehezebben oldható kérdéshez:

Mily viszonyban áll a többször ismételt keeske-czímer az egyház jótevőjéhez, patronusához vagy donatorához?

A keeskepásztorról szóló népmese nem jöhet tekintetbe, mert hiszen ez épen csak a címernek keesealakjából eredhetett, melynek jelenlétét a mese által törekedtek magyarázni.

E keeskecímer templomunkban háromszor fordul elő: a torony díszkapuja fölött, az átkarzat támkara közepén, hol fölötté a címer birtokosa is van ábrázolva, és a déli mellékhajó keleti oszlopán, hol az oszlopból kiszökő angyal jobbjaiban a sisakot keeskefej díszével, baljával a paisot tartja.

A torony címere a heraldika fénykorából való, mely a XIII. század végső évtizedeitől a XIV-iknek derekáig tartott; ámbár ezzel nem akarom mondani, hogy címerünk ezen korban készült, mert ez csakis a XV-ik

században történt, hanem történt ez időszaknál régibb jó minta használatával, hihetőleg a család eredeti pecsétjének lemásolásával. A címer teljes: mert áll címerképes paisból és takaróval és sisakdíszszel (Helmkleinod) ellátott sisakból. A

sisakdísz a paisképek ismétlése, még pedig úgy, hogy a heraldika régi korának értelmé-

ben a kecskének még csak mellképei a későbbben szokásos ágaskodó előlábak nélkül van adva; úgy szintén szigorú stílus a még nem czafrangos sisaktakaró is; valamint maga a sisak is megtartotta ősi csupor alakját. Ugyanezt mondhatjuk a pais alakjáról és az azon látható ballagó kecskéről is. Az egész címernak külön köve a

48. ábra.

kapu orom hegye fölött a torony falába van beillesztve. Oda illesztették a XV-ik századi restauratio alkalmával.

49. ábra.

Csak a pais egyik oldalának kerete maradt meg, de e töredékből is következtethetjük, hogy a pais alakja nem a legrégibb volt, valamint az angyalnak felfogása és előadása is inkább a XV-ik század szobrászati gyakorlataira mutat. Egyébiránt e gyakorlatot erőteljesnek, és az egész művet elég sikerültnek mondhatjuk, s így maga korának jobbjai közé sorolható.

Legnevezetesebb a templomban és a tor-

nyon előforduló három címernél az, mely a nyugaton végig vonuló átkarzat közepére van alkalmazva; mert ezen címernél, festett temetési vagy halotti levén, az eredeti színeket is mutatja. Legnevezetesebb ezen bőrből készített címernél azért is, mert e fölött jelenik meg kő-dombor-

50. ábra.

műben birtokosa is; még pedig mondaszalaggal kezében. csak hogy sajnosan e mondaszalagon hibázik a felírás. itt betűnek még nyomma sincsen. A személyt, ha a középkori szokást vesszük tekintetbe, kérdésen kívül donatornak, vagyis építkezőnek kell tartanunk: ez pedig, ruhája után ítélve, a XV-ik század vége felé élt, tehát az 1490 körüli újraépítésének költségét viselte. A viselet kétségen kívül magyar nemzeti, rövid barna-violás,

51. ábra.

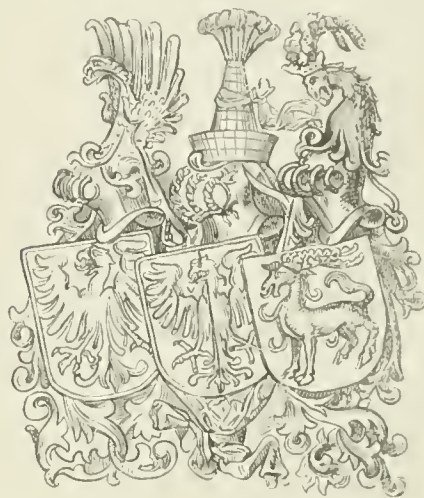
köntöse számos sárga (arany?) kis gombokkal ellátott szűk ujjal; dereka fölött van széles sárga érez (arany?) öv; világos-kék színű nadrága szűk; sark nélküli csizmája sárga. Ezek fölött hord kurta fehér, lehajlott gallérú köpenyt, melynek szélén felváltva vörös és

zöld kis petykek láthatók; a köpeny felső részét nagyobb arany (?) gomb tartja össze. Feje nagy, arc kifejezése erőteljes, haja, bajusza, szakála bő hajazatu. A térdelő alak tartása az imádkozóé. A mondatszalagon vagy állott, vagy oda kellett volna festetni nevét a szokásos formálával: „miserere mei peccatoris“. A donator alatt megjelenő kecskés címér, halotti címér, még pedig olyan paison, mely használatban volt: mert hátulsó részén még megvannak karpántjai. Az elypticus pais színe a feketére vonuló sötét-szürke gyászszín; e paison látjuk a tulajdonképi régi monor címérpaisot, s ezen zöld hármashegyen a ballagó kecskét, feje és nyaka fekete, többi teste aranyos, szarva vörös, a pais alapja ezüst. E fölött a csuporsisak allja ezüst, felső részét az előbbihez hasonló színű, növekedő (előláb nélküli) kecske teszi, még pedig sisakdíszként; a sisaktakaró, melybe végződik, szintén fekete és aranyos. Hasonló ehhez a harmadik, az elypticus paison megjelenő harmadik kecskefej, mely arany galléros takaróval van betakarva, lehajlott elhelyezése mintegy az alkalomhoz mért gyászt fejez ki. A tulajdonképi pais alatt egy sokkal későbbi alakú kis pais jelenik meg, melyen fekete ágaskodó, kétfarkú, szarvat tartó oroszlán jelenik meg. E pais két oldalán késő idomú G és L betű látható. Ha talán a kisebb pais sem, e két betű mindenestre csak utóbb iratott ide.

A bazini plébánia-templomban fekszik a szentély előtt, hol a kriptá bejárását fedi, egy sírkő, mely növekedő kecskét, szabad előlábbal mutat, valamint a címérpaison, ugy sisakdíszként is, testalkotásával, kinyújtott nyelvvel és szarva alakjával igen hasonló a sopronyi kecskéhez. A sírkő felirata ez:

Anno dñi 1522 iar am
mitwoch vor helena ist gestorbn
Der Edl und velt peter storhut
von sedorff und leit hie begrab
Dem got genedig sein wel.

A házi a vad kecskétől és zergétől a stílyzalt címér-állatok sorában biztosan nem igen különböztethető meg egymástól. Ily állatokat több magyar családnak címérén látunk: azonban valamennyi az állatot más-más elhelyezésben mutatja, többnyire ágaskodva, ritkán egyszerűen ballagva. Legközelebb jár a sopronyi címérhez az itt adott ¹⁾ hármának egyike, melyet, mivel két magyarnak társa-

a. b. c.
52. ábra.

ságában megjelenik, ugyanis magyarnak tarthatunk. A sopronyinak, követve a megváltozott divatot, így kellett módosulnia a XV-ik században, a csuporsisak pántossá, a háromszögű monor, doborpaissá változott át, de a címéralak megmaradt a sisakon még most is előláb nélkül, a paison ballagó elhelyezésben; s eszerint a két címert ugyanazon magyar családnak tulajdoníthatjuk. Lehet, hogy a családnak két ága volt, és egyike régebbi címérének alakját változatlanul későbbben is használta, vagy pedig azt valamely ősi emlékeről vagy pecsétjéről másoltatta a sopronyi újraépítés számára; mert bizonyos, hogy a címérnek felfogása sokkal régebbi az 1490 körüli újraépítésnél, és hogy az a toronyra

¹⁾ Ezen ábrának rajzát Fraknói Vilmos szíves-ségének köszönöm.

külön kövön lett beillesztve; az oszlopra pedig, mint az angyal felfogása mutatja, csak akkor alkalmazva, mikor az oszlopot ezen, vagy ez alatti magasságon tatarozták.

A három címér fölött van három fölírat;

az első fölött:

*Herzog von der Widen
in Ungern*

53. ábra.

a második fölött:

*Der Herzog von
Limpbach in Ungern*

54. ábra.

a kecskés-címér fölött:

*Herzog Zangerol
Vo der Fürffig*

55. ábra.

Feltűnő, hogy a német festész ezimereinek mindhárom birtokosát herezegnek nevezi; de ez ismeretlenségének a magyar viszonyokkal tulajdonítható: alkalmasint e címmel csak nagy hatalmas urakat akart jelezni.

Az elsőre „Herzog von der Widen“ nézve megjegyzendő, hogy ily nevű helység hazánkban nem létezik, van Mosony megyében Winden, de Wieden csak Bécsben fordul elő.

A másakra nézve a német Limpbach megfelel a magyar zala- vagy vas megyei Lendvának.

Főfigyelmünket magára vonja, kecskepaisa miatt, a harmadik „Herzog Zangerol aus der Fürffig“. Fürffig nálunk nem létezik, sőt ha Surfig-et kellene olvasnunk, akkor is csak, hanem akkor hat Súr-ral összetett helynév fordul elő Pozsony megyében és egy Súr Veszprém megyében.¹⁾ Szerencsésebbek vagyunk a Zangerol tekintetében: mert ez, az akkori szokásos betű elcseréléssel, nem egyéb Sanct Geroldnak, magyarul pedig Szent-Grót. A „Grót, Gerolt, Geroth és Gerolth“ szó többször fordul elő Fehér Codex diplomaticusában.

II. p. 184. A. Chr. 1171-ik okiratban említve van „terra villae Udvarnicorum nomine Gerolth“.

III. 2. p. 59. A. Chr. 1225-ik okiratban, melyben II. András a Bors gróf által tett borsmonostori eistercita zárda állapotát megerősíti. Itt sz. Gerolt, mint az adományozott földekkel határos, van említve.

IX. 1. p. 330.

A Chr. 1345. „Conventus de Simighio filios Alexandri de Geroth, filiis Stephani de Daroujus Patronatus monasterii de Abram perpetuo eessisse, testatur“ és

IX. 2. p. 370.

A Chr. 1355. „Ludovicus jura et territoria Civitatis Vetero-Budensis a Praepositura loci erga possessiones in Comitatu Zala et Simegh cambiat. civitatemque reginalem metis distinctis constituit.“

Az utóbbi okmányban olvassuk (375. l.): „Ipsosque (a kikkel cserél) per strenuum aulae nostrae militem Magistrum Ladislaum, filium Philippi de Szent Geroth, Comitem de Scepus, sub testimonio Strigoniensis capituli in earum (villarum) possessionem et dominium proprietarium introduci eosdem in ipsarum villarum et pertinentiarum possessione con-

¹⁾ L. a „Magyar korona országainak helységnevtárát“ Budapest, 1877.

servare ad id etiam successores nostros obligando.“

A két utóbbi okmányból kitetszik, hogy a sz. gróti nevezetes és előkelő család volt már is a XIV. században: mert Sándor fiai egy monostor-patronatussal bírtak. Fülöp pedig szepesi főispán volt, és fiát N. Lajos biztosának nevezte ki, talán éppen azért, mert e biztosnak, mint odavalónak, a vidéket ismernie kellett.

Van Vasmegyében egy kisebb és Zalamegyében két sz. Grót,¹⁾ melyikéről tartották a praedicatumot az itt megnevezett sz. Grótok és a sopronyi benzések templomának jóltévője, nem bírjuk elhatározni: de mivel az utóbbinak czimere tökéletesen meg egyezik a Zangerol, Sanct Gerold vagy sz. Grót (herczeg?) czimerével, feljogosítva tarthatjuk magunkat, őt a sz. Grótok családja tagjának tekinteni. S így vége volna vetve ama mesének, mely szerint a templomot a XIII. században kecskepásztor építette; mert azon jóltevő, ki az egyházat nem eredetileg állapította, hanem csak újra építéséhez költséggel hozzájárult, mint öltönye és czimerei világosan bizonyítják, csakis a XV-ik század második felében élt.

Az eddig mondottakat röviden újra áttekintvén, elegendő biztonsággal állíthatjuk, hogy a hajdan a ferencziek, jelenleg a benzések birtokában lévő sopronyi templom tervét a franczia iskola egyik növendéke készítette, és hogy ez a XIII. század utolsó évtizedében épült; de az egyház a XV-ik század második felében nevezetes kárt szenvedvén hosszahajójában, szükséges volt annak részbeni újraépítése: nevezetesen oszlopait magasabb részein és a boltozatot egészen kellett megújítani. Ezen építkezéshez nevezetesebb költséggel járult a sz. gróti családnak egyik tagja, kinek

kecskés-czimere azért többször van alkalmazva a templomon, sőt ki, mint a karzat közepén levő paizsa bizonyítja, az egyházban lett eltemetve. A szentély, a hosszahajót károsító catastrophá alatt nem szenvedett: mert annak eredeti, szigorú franczia stylben tartott részletei egész épségükben maradtak ránk.

Nem tűnik fel különösen, hogy Soprony sz. Mihály és a benzések templomában a franczia és nem a német iskolából származó épületeket bírnak; hiszen a mieinkkel egykorulag, vagyis inkább azokat kevéssel megelőzőleg magában Németországban is építettek egészen franczia stylű egyházakat. Hogy az amiensi székesegyház leányát, a kölni domot ne is említsem, elég leendő a naumburgi székesegyháznak nyugati szentélyére és a klosterneuburgi u. n. „Capella speciosa-ra“ utalni, melyet 1799-ben leszedtek, hogy azt a laxemburgi, utánozott lovagvárban, annak várkapolnájaként újra felállíthassák, mi azonban a kellő szigorral nem történt, s így Essenweinnek nagy fáradságába és tudományába került eredeti állapotát rajzban restaurálni, mit ő a „Berichte und Mitth. des Alterthums-Vereins zu Wien“ című folyóirat V. köt. (1861. évf.) 29. s k. l. tett. Essenwein, ki lébenyi templomunk restauratioját is jelesen tervezte, és jelenleg a nürnbergi germán Múzeumban mint igazgatója erélyesen működik: nem akarja ugyan elismerni, hogy a „Speciosa“ egyenesen a franczia iskolából került ki, hanem két helyen vitatja, miszerint ez a franczia, német és olasz gyakorlat összeolvasztásából eredt.¹⁾ Nem vehetjük rossz néven a né-

¹⁾ L. a „Magyar korona országainak helységnévtárát“ Budapest, 1877.

¹⁾ P. 41: Die Capella speciosa gehört zu den besten und schönsten Werken ihrer Zeit; ihr Meister kannte vollkommen die Höhe der Kunstentwicklung seiner Zeit; er kannte die französische Architektur, wie die deutsche und italienische; er hat aus jeder seine Elemente entlehnt. Vergleicht man die Anordnung der Speciosa mit den französischen Bauten vom Anfange des XIII. Jahrhunderts, und sieht

metnek kardoskodását saját nemzete mellett; de figyelmeztetjük olvasóinkat arra, hogy maga is kiemeli a „Speciosa“ rokonságát régibb francia épületekkel, és hogy ezt leginkább az egésznek elrendezésében, tehát a főpontban találja, holott a német mester mellett szóló pontok szerint csak apróbb vonalakban „so viele kleine Züge“ találtatnak. A francia befolyás tehát a XIII. században élénk volt Németországban, sőt egyes épületei egyenesen a francia iskolának tulajdoníthatók, és ezek közt, mint hazánkhoz szomszédos helyen állott a „Capella speciosa“ is. Hozzájárul, hogy a közel levő, bár még román stílusú lébenyi templomot is francia stílusnak kell elismernünk, valamint a második kalocsai

metropolist is. Nem csodálkozhatunk tehát a francia iskolának megjelenésén Sopronban sem, de feltűnő mégis, hogy ez éppen a ferencziek, a minorita rendiek templomában jelenik meg, holott tudjuk, hogy a kolduló barátok, kivált az Austriával szomszédos magyar vidékre, leginkább Németországból vándoroltak be. Kelle-e tehát itt kivételt a gyakorlattól feltéve, francia minoritákat, mint építkezőket feltennünk, vagy pedig oly laikus állapítót, ki a francia stílust ismerte, és a németnél inkább kedvelte, vagy pedig a sz. Mihály templomának példája, mely valamivel régibb a minoritákénél, okozta azt, hogy a minoriták a szemök előtti példát megkedvelve, annak stílusában építették saját templomukat is?

A KÁPTALANHÁZ.

Káptalanházunk viszonyát és állását a templomhoz adja az utóbbinak alapterve

die Uebereinstimmung der Architektur mit der v. N. Dame zu Dijon, von St. Germain zu Auxerre u. A., so möchte man sich fast versucht fühlen, den Meister für einen Franzosen zu halten, und doch liegt wieder auf dem Ganzen, wie auf den Einzelheiten ein solch deutscher Hauch (?), so viele kleine Züge verrathen den Deutschen, dass jener Gedanke immer wieder zurückgedrängt wird. Es liegt gerade in der Vermählung deutscher und französischer Elemente ein solch eigenenthümlicher Reiz, zu dessen Steigerung das italienische der Verwendung verschiedenfachigen Marmors nicht wenig beiträgt. A különféle színű márvány a XIII-ik század elejéből származó kalocsai székesegyházban is volt alkalmazva, és mégis aligha találkozik szakférfi, ki ezen templom tervezését nem tulajdonítaná francia mesternek vagy még közelebb a ravesi vagy ravegi Mártonnak, kinek sírkövének része még ma is az újabb templom szentélye külsejére befalazva látható. (V. ö. „Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa“ ezimű 1873-ban megjelent könyvemet.)

(34. ábra): itt következik keresztszelvénye és alapterve nagyobb mérvben.

A káptalanházak a szerzetes rendek hivatalos gyülekezete helyei valának: itt történtek a választások, a főnökök itt adták ki parancsaikat, itt tartották a capitulumok üléseit. A káptalanházak nálunk is, mint másutt, közel a templomhoz feküdtek. Rendszen a kisebb káptalanház a négyéget megközelítő, vagy éppen tökéletes négyeges terem, melynek közepén igen erős oszlopon nyugszik a négy keresztbolt középző vége. Ilyen kisebb káptalanház a lőcsei ugynevezett „nagy zárdatemplomé“, melyet ma sekrestyének használnak¹⁾; ilyen lehetett a dömösi apátság káptalanháza, melynek roppant oszlopkapitaelje a m. n. Múzeumban látható. Ilyen volt, hogy egy hazánkhoz közel levő

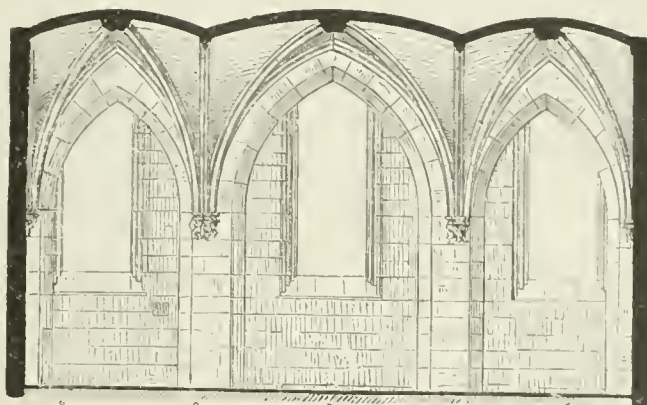
¹⁾ L. a „Magyarországi régészeti Emlékek“ III. köt. II. résznek, mely Lőcsének emlékeit leírja, XIII. tábláját és a szövegnek 148. l.

osztrák káptalanházat is említsek, a zwetli.¹⁾ Nagyobb káptalanház boltjait majd két, majd több oszlop

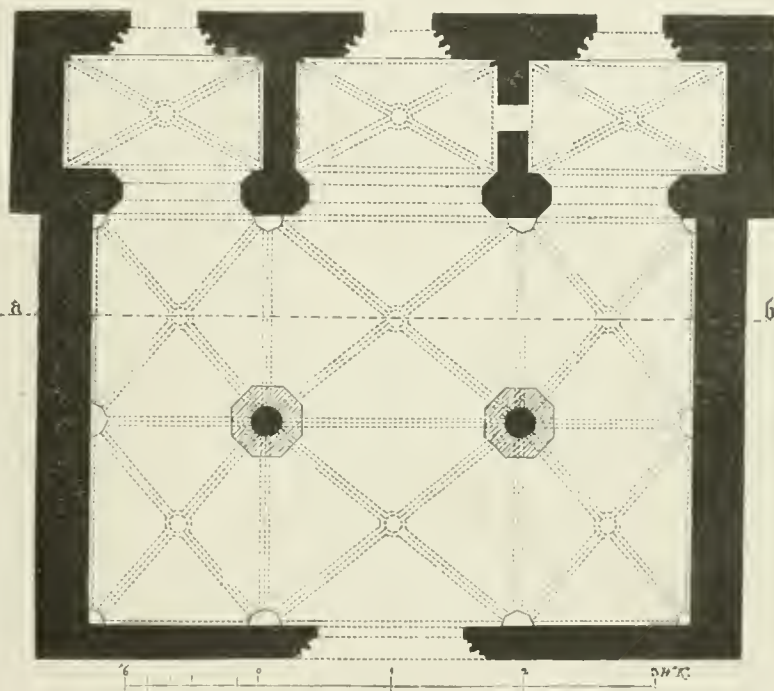
hordta, ezek eképen több hajóval bírtak. Két oszlopos a cisterciták káptalanháza Heiligenkreuz-ben, alsó Austriában.²⁾ A mi káptalanházunk

négy oszloposnak mondható, vagy szorosabban két oszloposnak és két pilléresnek, e négy támaszon emelkedik kilencz keresztbólt, és így legközelebb áll több franciaországi nagy káptalanházhoz, nevezetesen a clairevauxi cistercitákéhoz³⁾, melytől ismét eltér két keleti hajójának vagy osztályának kiszökésével észak és dél felé, és

azzal, hogy három keleti hajója egymástól fallal van elkülönítve. Kilencz osztályával

56. ábra.

57. ábra.

káptalanházunk nemének nagyjai közé tartozik, és a templom szentélyének tágasságával együtt a szerzet számos tagjaira mutat.

Középhajója 11,5 bécsi lábát mér, tehát többet a templom fél egységénél, két nyugati oldalhajója, valamivel többet mér 8 bécsi lábánál, midőn az egységnek fél gyökét a kettőből teszi: mert $11,5 \times 0,707 = 8,130$. A három keleti osztálynak szélessége egyenlő, űrben 9 bécsi láb. E szerint a szélességek ezek:

Nyugaton.

Északi mellék-hajó	$\frac{1}{2} D = 8,130$
Középhajó	$H = 11,500$
Déli mellék-hajó	$\frac{1}{2} D = 8,130$
Összesen	27,760

Keleten.

Északi mellék-hajó	$4b = 8,981$
Falvastagság	$4l = 1,447$
Középhajó	$4b = 8,981$
Falvastagság	$4l = 1,447$
Déli mellék-hajó	$4b = 8,981$
Összes szélesség űrben	29,837

¹⁾ L. „Mittelalterliche Kunstdenkmale des österr. Kaiserstaates“. Wien 1860. II. köt. VII. tábla és 56. 57. lap.

²⁾ L. „Mittelalterliche Kunstdenkmale des österr. Kaiserstaates“. Wien 1858. I. k. I. tábla és 3. s k. I.

³⁾ L. „Dictionnaire de l'architecture par M. Viollet-le-Duc.“ I. köt. 267. l.

A káptalanháznak hossza, kezdve a mérest a keleti zárfa belső felületén, és folytatván a nyugati zárfa külső felületéig, megfelel a három nyugati hajó összes szélességének űrben, azaz 27,760 lábnak: tanúságául, hogy itt is a négyeges alkotás mérvadó.

Ötvenhatodik ábránkon, mely a káptalan keresztszelvényét adja, véve az alapterv a b vonalán, megjelenik azon két pillér, melynek hátához támaszkodik két, a keleti termet három osztályra elkülönítő középfal, homlokoldalából pedig szökik ki a gyámkő, melyen a boltozat gerincezete emelkedik. Szemközt e két pillérrel és annak megfelelően állott hajdan két oszlop, mintegy 18 bécsi hüvelyk átmérővel. De midőn 1743-ban a káptalanbázra emeletet raktak, ezen oszlopokat falazattal vették körül, s átváltoztatták erős nyolczoldalú pillérre: az oszlopot alaptervünk fekete köre, az erősítést világosabb színű nyolczszög jelzi. Hogy az oszlop hajdani állapotával megismerkedjenek, az egyik pillérnek erősi-

tését egész a kapitaelig elszedték, s így előtűnt az utóbbi, melyet Storno rajza után adok.

E kapitael azok közé tartozik, melyet a francziák „historié”-nek neveznek; mi azt alakosnak mondhatjuk, mert azon állati testnek részei jelen-

58. ábra.

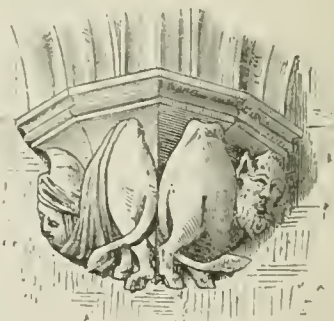
nek meg, t. i. emberi fejek, körülvéve lombozattal: a középsőnek szájából két lóherlevél nő ki, míg orra szintén oly levélbe megyen át, mely a fejnek felső részét elfödi: jobbra-balra látunk lombozattal vagy rózsaszirmmal kerített fejet: az egyik napvirághoz hasonlít.

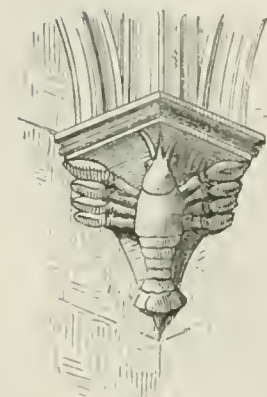
59. ábra.

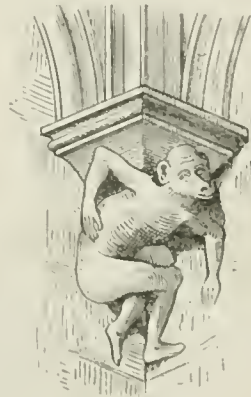
60. ábra.

61. ábra.

62. ábra.

63. ábra.

64. ábra.

65. ábra.

Különös figyelmet érdemelnek a falakon látható gyámkövek, melyek nehányát hét (59—65) ábráink adják.

Ily gyámköveknek, minden kalandos megjelenésök daczára, bizonyos meghatározott jelképes jelentőségük van, mely erkölcsi igazságot és tanítást, leczkét vagy tanmondatot szokott kifejezni. Nevezetesen az állatok, már antik világban is erkölcsi jelképeknek tekintettek, legyen azok természetes, legyen azokra ráfogott, költött tulajdonságok magyarázatával. Vannak minden nyelven írt „physiologusoknak“, másként „bestiariumok“ is nevezett könyvek, melyek ilyféle magyarázattal foglalkoznak, ilyeneket Pitra cardinalis, Heider Gusztáv, Cahier jezsuita, Hommel és mások adtak ki, és nagyban felhasználta Piper „Mythologie der christlichen Kunst von der ältesten Zeit bis ins XVI-te Jahrhundert“ című, két kötetű, Weimarban 1847-ben és 1851-ben megjelent könyvében. De még az állatoknál sem állapodtak meg a régiek, hanem ilyféle czélra szólottak a növények, sőt még az ásványok mysticus tulajdonairól is.

Heider Gusztáv sok ilyféle jelképes alakot elmésen magyarázott: jelesen a steierországi neubergi zárdatemplom gyámkövein előfordulókat.¹⁾ Ezen gyámkövek elsején látjuk az oroszánt, ki kölkeit bögése és lehelete által életre ébreszti; a másodikon a pelikán kölkeit saját vérével táplálja; a harmadikon a phoenix tűzön új életre égeti magát; a negyediken szarvas kiköpi a lenyelt kígyót és vízzel tisztítja magát; az ötödiken sirena csábitgat két hajóst; a hatodikon egyszarvu rejtőzik a szűz kebelébe, melyben vadász az állatot eléri; végre a hetedikén két centaurus viaskodik egymással.

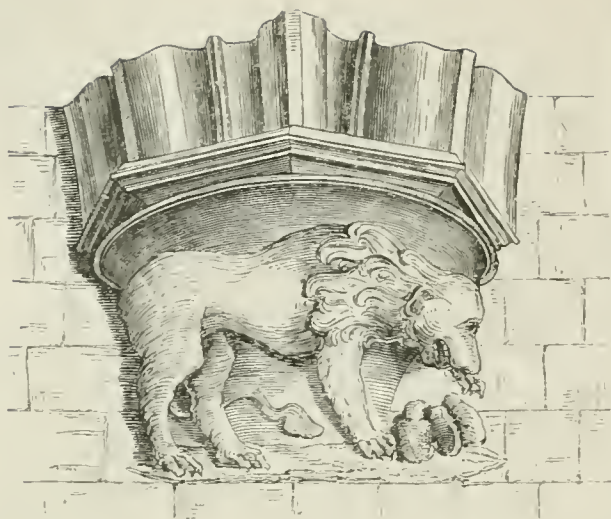
¹⁾ L. „Mitth. d. k. k. Central-Commission“ I. köt. (1856. évf.) 3. s k. lapján.

Heider, mintán az ábrákat egyenként magyarázta, azok összefüggéséről, folytonosságáról így szól (7. l.):

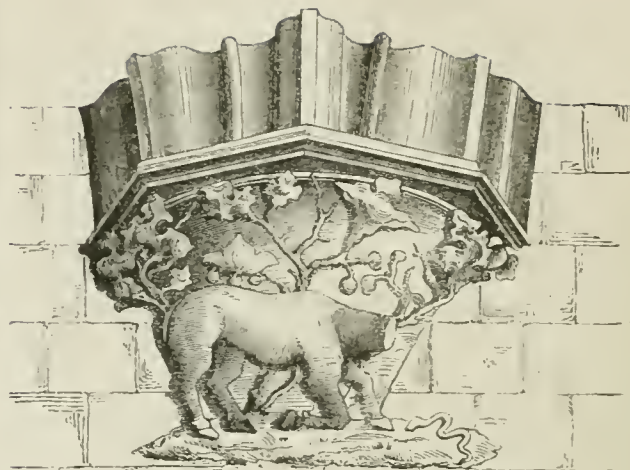
„Ha ábráink sorbeli egymásra következősét tekintjük, meg kell vallanunk, hogy e jelképek, melyek a be nem avatott előtt csak puszta képzeletként tűnnek fel, jelentőségre vergődnek, midőn physiologusunk ntmutatásán azokat az egyház méltó díszítményeinek kell elismernünk. A sirenáknak és centauroknak ama kísérletek jelképét látjuk, melyek a hívőt szünet nélkül körül fogják; a forráshoz siető szarvas jelképezi az embernek büntől való tisztulását a keresztelés által; az egyszarvu, mely a szűznek kebelére siet, Krisztus emberülését magyarázza; a pelikán, halálos áldozatát; végre az oroszán és a phoenix az istenfinak feltámadását ábrázolja“. Összehasonlítás végett itt adom a neubergi gyámköveket, melyeknek eliché-ít a bécsi középp. bizottság szivességéből bírtuk.

Cahier jezsuita még mélyebben ereszkedett a symbolikába és typológiába, részint a bourgeois székes-egyház festett ablakainak tárgyalásában, részint a „Mélanges“ és „Nouveaux Mélanges d'Archéologie“ stb. című könyvében.

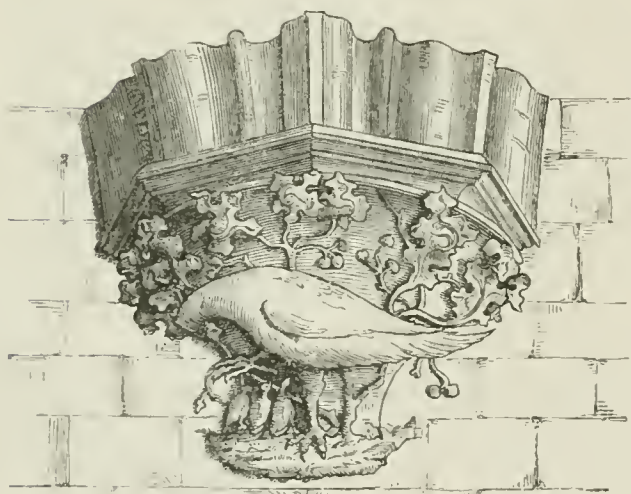
A sopronyi példányokban alig volt szándék, folytonos tanítást vagy folytonos történelemből merített erkölcsi oktatást adni; minő másutt, p. Neubergben az alakok csoportozásából és vonatkozásból egymásra követhetett, mi még könnyebb volt, hol ily ábrák egész frieseken jelentek meg egymás után következő folytonos sorban; ellenben példányunkban csak egyes elkülönített alakot látunk, vagy hol kettő előfordul is, az különféle lapra van faragva. Mindazáltal félre nem ismerhető a szándék ezen egyes alakokban is, a physiologusban előadott tulajdonait a barátok szeme elébe helyezni, s így vallásos oktatást szolgáltatni.

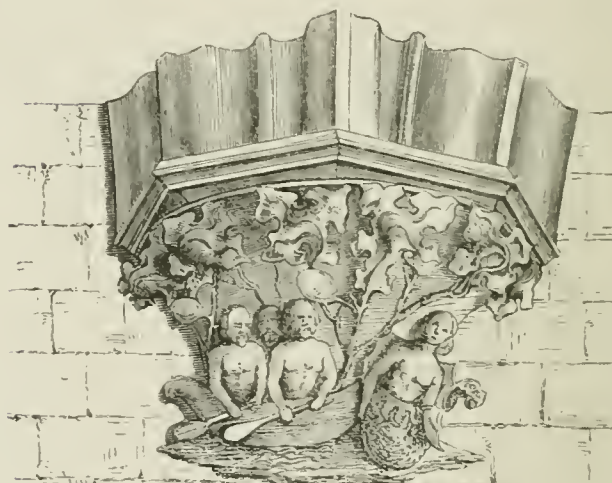
66. ábra.

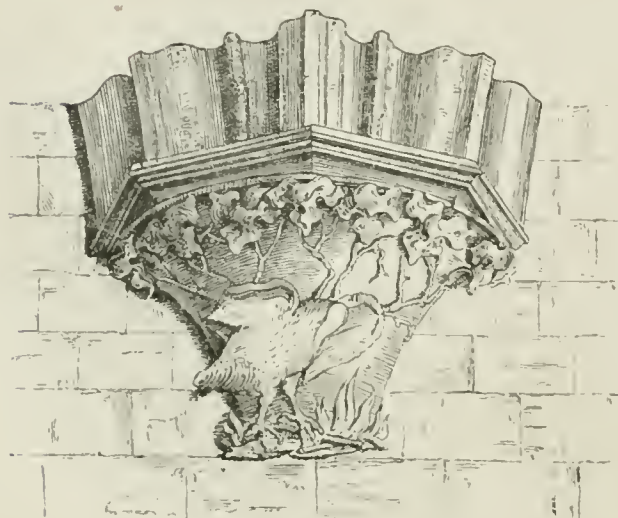
69. ábra.

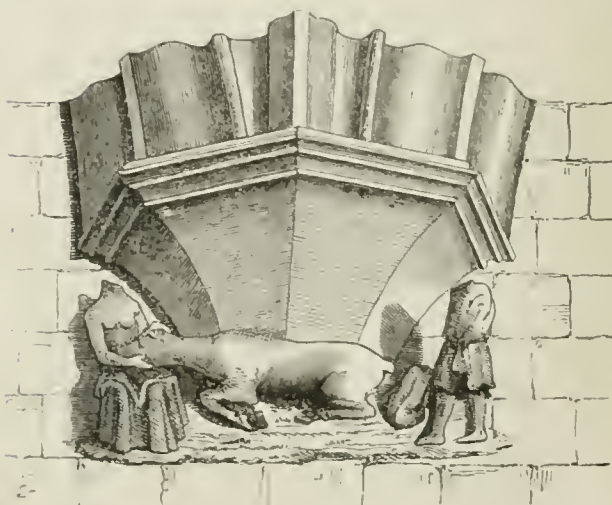
67. ábra.

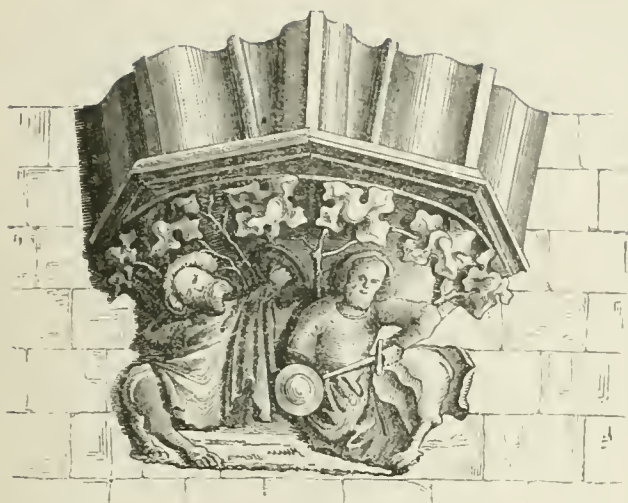
70. ábra.

68. ábra

71. ábra.

72. ábra.

Ezen állatok közt első helyen áll, valamint azzal kezdi előadását valamennyi physiologus, az

Oroszlán. (65. ábra.)

A miénkhez igen hasonlót ábrázol Cahier a Charité sur Loire nevű templom apsisának belsejéből, megjegyezvén, hogy ezt, szárnyainak daczára, csakugyan oroszlánnak vagy párdueznak kell tartanunk, sőt épen a szárny indit arra, hogy oroszlánnak tekintsük, a párdueznak mellőzésével, melyet egyenesen Krisztusra vonatkoztak, míg az oroszlán kettős jó és gonosz jellemzéssel bír. A párduezről ily értelemben szól Cahier is „Nouv. Mélanges“ 128. lapján.¹⁾ Sz. Márk oroszlána is szárnyas, hogy feje nem oroszlánfő, ezt faragója ismeretlenségének tulajdoníthatjuk, ki életében soha e nemű állatot nem látott, de még a Charité oroszlánának feje sincsen jól rajzolva, és e fej is hasonlít a miénkhez.

Mint mondtam, az oroszlán a bestiariumok

¹⁾ L'animal, en dépit de l'aile qui surmonte son épaule, peut être le lion (si ce n'est la panthère). C'est par lui que débutent tous les vieux Bestiaires, et il se trouve à la Charité, en tête de la ligne à gauche. Au surplus, lion ou panthère figurent également Notre-Seigneur, et sont animaux bondissants. („Nouv. Mélanges“ Paris 1874. 145. l.)

főhelyét foglalja el; valamennyi három tulajdonát csaknem ugyanazon szavakkal elismeri.¹⁾ Erre nézve ezeket találjuk az aethiopi physiologusban Hommel fordítása után:

„Első helyen van szó az oroszlánról, az állatok királyáról. És ezen oroszlán Jakab; mert Jakab fiához mondá, mikor megáldotta: (Mózes I. k. 49. r. 9.) Mint a gyermekded oroszlán a Júda, a gyakorta való diadalom által felnevelt szerelmes liam: mikor lehajol és lefekszik, mint a hím oroszlán, és mint a nőtény oroszlán, kicsoda költi fel őtet.“ A physiologus szól az oroszlánról, hogy van három jellege (természete, a görög szövegben *τρεῖς*): az első bölesége: ha vadászatát szaglalja, farkával kitörli lépteinek nyomát, nehogy az üldöző vadász azon barlangjához jusson s őt elfogja. — Így Jnda törzséből és Dávid gyökéből származott Üdvöztünk is, amaz új oroszlán és győző, mintán felülről küldetett nyomainak ismeretét, azaz istenséget betakarta. Hasonló volt az angyalokhoz, míg leszállt anyjának, szűz Máriának keblébe, hogy megváltsa a tévedésben ballagó emberiséget. — És amaz Ige testté lett, és lakozott mi közöttünk. (Ján. I. v. 14.) De azok, kik a nélkül, hogy tudták, leszállására figyeltek, így szólottak: Kicsoda a dicsőségnek ezen királya?

Az oroszlánnak második tulajdona: Míddön barlangjában alszik, szemei, ha ninesen is ébren, nyitva vannak. — Ezen magyarázat vonatkozik az Énekek Énekének 5 r. 2. versére: Én elaludtam vala, jóllehet lelkemben vigyázok vala. — Urunk testével a keresztfán

¹⁾ „Die Aethiopische Uebersetzung des Physiologus“ (azaz a görög szövegnek fordítása) v. Fritz Hommel, Leipzig 1877. S. 45. — Deutsche Sprachdenkmale des zwölften Jahrhunderts von Th. G. v. Karajan, Wien 1846. IV. darab, Physiologus S. 74. — Ueber Thiersymbolik und das Symbol des Löwen in der christl. Kunst v. Dr. Gustav Heider, Wien, 1849. — Nouv. Mélanges az armeni physiologus fordításában, „Le Lion“ p. 117.

aluszik, hanem isteni természetében ébren van atyjának jobbján. Mint mondva van: nem alszik az, ki Izrael fölött öröklik.

Az oroszlának harmadik tulajdona: A nöstény oroszlán kölkét halva szülé, az anya őrzi, míg apja hazatér, és ez harmad napra megérkezik és kölkére lehel s így felébreszti. — Így felébresztette mindenható apja is fiát, ki a világ kezdete óta létezett. urunkat, Krisztust, kit isteni hatalma felébresztett és ki mindnyájunkat felébreszt. Jól mondta Jakab: Kicsoda költi fel őtet?

Mind e három tulajdona miatt az oroszánt Krisztushoz hasonlították, sőt jelképileg vele azonosították, midőn mindkettőt Judának hőseit mondtak: de másrészt ugyancsak az oroszlán az ördöghez is volt hasonlítva, midőn sz. Péter I. lev. 5. r. 8. versében ezt mondja: „Józanak legyetek, vigyázzatok, mert a ti ellenségetek az ördög, mint az ordító oroszlán, széllyeljár, keresván, kit elnyeljen.“ Sőt már Dávid is felkiált a zsoltárban (22. v. 22.): „Szabadíts meg engemet az oroszlának szájából“, és sz. Ágoston (sermo LXXIV.) „Quis non incurreret in dentes leonis, nisi vicisset leo de tribu Juda“. Az utóbbi mondatban a jó oroszlán egyenesen ellen van téve a gonosz oroszlának, s így kettő természetete világosan van kitüntetve.

Előfordul az oroszlán mint a szentségnek vivője és őre is ¹⁾. Számtalan keresztyén egyház kapuzata oldalán látjuk az oroszánt, innen, mert itt bíráskodtak a püspökök, eredt a mondat: „inter leones“, azaz az oroszlánok közt hozott ítélet. V. Sixtus pápának 1586-ban vert érmén megjelenik a frigyládán ülő oroszlán, ezen felirattal: *Vigilat sacri thesauri custos.* ²⁾

Megjelenik az oroszlán mint több szentnek társa, követője: p. o. Jeromosé, míg más

¹⁾ Heider III. „Der Löwe als Träger u. Wächter d. Heiligthums.“ id. m. 34. l.

²⁾ Heider id. m. 39. l.

szentnél a szent halálának nemét oroszlánok által jelzi. Sz. Ágoston Dániel mulatását az oroszlán veremben Krisztus mulatásával a sivatagban hasonlítja össze, az oroszlán itt a magánosság jelképének vehető. ¹⁾

Jó jelképnek az oroszánt már az egyiptomiak tartották, midőn a Nil éltető áradása az oroszlán jele alatt kezdődött: innen az egész ókoron át mai napig szokásos a források és kutak csöveit oroszlán száján keresztül vezetni.

A baseli Münsterben az oroszlán, classikai mythosban, csalóként lép föl. A szentély egyik, a XII. századból származó oszlopon Pyramus a Thysbe ruháját torkában vivő oroszlánra üt. — Thysbe Pyramus holt testét siratja és kardjára rohan, más oszlopon látjuk Ádám és Éva bűnbe esését, máson szörnyekkel csatázó lovagokat: tehát, mint Piper mondja, e három oszlop ábrázolja a bűnnek eredetét és következményét, részben pedig a gonosznak hatalmaskodását és túrfangját. ²⁾

Hasonlóképen, mondja Piper, Hercules is már a régi világ nézete szerint, midőn az oroszánt megöli, a gonosznak, károsnak irtójaként tekintetett: s így „Hercules a keresztyén világban is typusa ama nagy győzőnek, ki az ördögöt megfosztotta hatalmától és munkáit megsemmisítette“ ³⁾.

Kentauros. (60. és 61. ábra.)

Ugyanis az antik világból a keresztyénbe átvett alak a Kentauros vagy Centaurus is, kit a görögök félemler és félállatként képeztek, és e szerint erőszakosnak, vadnak a polgárosodás ellenségének tartottak. De van a Centaurusnak más ellenkező természete is, sőt ennek értelmében a Centaurus valóságos

¹⁾ Heider i. m. 41. és 42. l.

²⁾ Piper Myth. und Symb. d. christl. Kunst. I. r. 1847. S. 408.

³⁾ Pip. id. m. 409. l.

bölcs, minő volt Chiron, ki Achillest nevelte. Az archai művészet a Centaurust néha egészen emberi alakban ábrázolta, kinek hátából a lótest kinő. Az antik világban a Centaurok többnyire harczosok, a keresztyénben vadászok, de kik leginkább embereket vadásznak, s így jelképei a Sátánnak, mint Rabanus Maurus mondja: „Venator autem est diabolus.“

Az aethiopi physiologus így szól az Onokentaurosról.¹⁾ Onokentaurusok arcukról le csipőkükig emberek, de hátuk a szamáré, körmük tömör, egész testök izgatott. — Ilyenek azon emberek, kik hasonló arcczal az egyházba tolakodnak, szinlelnek, mintha igaztevők volnának, de megtagadják erejüket: bár keresztyéneknek neveztetnek, mégis elhagyják a keresztyén egyházat és elvesznek. Ezek hasonlóak a Sirenákhoz és Onokentaurusokhoz: kívülről hitet szinlelnek, hanem ellenszegülnek a szentségek hatalmának és beszédükkel csábítják az együgyűt, mint mondja az irás (I. levél a Korinth. XV. r. 33. vers): „Ne tévelyegjete. A jó erkölcsöt megfertőztetik a gonosz társaságok“.

Karajammál²⁾ is ki van emelve az Onokentaurosnek kettős alakja, emberi lélekzete, hanem kettős nyelve és rossz erkölése. Jó képű, hanem vad jótét ellen. Dávid mondja, míg az ember tiszteletre méltó volt, nem kellett semmitől félnie: de csakhamar hasonlított baromhoz, és ekkor egy sorsra került azzal.

Két gyámkövünkön látunk négy Centaurust, kinek azonban csak előlába van, a hátulsó hibázik, és ezért lehetne ellenvetés megnevezésem ellen, de hivatkozom Cahier híelnességére, ki a miénkhez fölötte hasonló alakot félcentaurusoknak mondja. Cahiernek legnevezetesebb félcentaurusai a strass-

burgi Münster egyik friesén fordulnak elő.¹⁾ Az első (NO csoportban) harczol Sirenával: arca, keze és melle emberi, hanem testének alsó része, nem lóé vagy szamáré, hanem oroszláné, felső teste, mint emberé, nemkülönben mint sopronyi példányunk egyikének teste köpenyfélével van ruházva: van pedig kardja és páisa. A csoportnak magyarázata ez: Sirenes et centaures plus ou moins diaboliques entrant en lutte par la force ou la séduction. A második csoport (159. l.) képez két női félcentaurust, mindkettőnek emberi teste ruhát hord, egyiknek van ló-, a másodiknak oroszlán lába, az egyik hegedűféle hangszeren játszik, a második jobb mutatóuját emelve, mintegy élvezzi a zenét, ezt, — nem tudom, mi oknál fogva. — Cahier Sirenának mondja. E csoportra következik más, ngyamis két zenélő félcentaurusból álló csoport. „Une jeune semi-centaure s'exerce sur le luthe ou la viole, en présence d'une semi-sirène qui semble lui faire la leçon et battre la mesure. La tenue de la dernière est sensiblement irréprochable et n'annonce aucune coquetterie malséante. Je proposerais donc de voir ici les fréquentations dangereuses, lors même qu'elles n'ont rien de repoussant au premier aspect; leçon qui importait beaucoup sur l'une et l'autre rive du Rhin.“ — Következik a középkori egyház harczának leírása a játékok, kuruzslók, kötélhányosok, stb. ellen. Vannak Cahier munkájában még más félcentaurok is.

Piper²⁾ a teljes, azaz négy lábú Centaurokra nézve így nyilatkozik: 1. Az antik világ a Kentaurokat nemcsak harcban a Lapithákkal és bacchusi menetben, hanem az alvilág Daemonaiként is ábrázolta, ezen ntóbbi alakban gyötrik a lelkeket. 2. Ily szolgálatra használta fel a Centaurokat a keresztyén egy-

¹⁾ Hommel Aeth. Phyl. 59. és 60. l.

²⁾ Deutsche Sprachdenkmale S. 81.

¹⁾ Nouv. Mélanges 156, 159, 161. l.

²⁾ Myth. d. chr. Kunst. I. 393. s. k. l.

ház is, mintegy a X. század óta: így alkalmazza őket Dante is. 3. A Centaurok gyakran a templomok bejárásán fordulván elő, nagy tekintetnek, mint az egyházon kívül ez ellen működők, sőt még abba is betolakodóknak. 4. A Centaurok harcban az emberekkel, ezeket nyilazák, vagy azok által legyőzettek: (és ez Rabanus ördögi vadászatnak egyik oldala). 5. Később a Centaurok szobrászati vagy festészeti díszként, kivált frieseken és a miniatúrok keretén fordulnak elő.

Tengeri szörny, Serra, *ζῆτρος*. (59. és 64. ábra.)

Erről az aethiopi physiologus (84. l.) ezt mondja:

Van nagy szárnya, és ha nagy hajót lát, üzöbe veszi, és ha e mellett 30 vagy 40 stadiumot elvonult, szárnyai megerőtetése miatt elfáradtan előbbi helyére tér vissza. — A hajók apostolok és martyrok, melyek e világon különféle szenvedéseinek vannak alávetve, hanem eltűrik, sok értékes árut vivén, a hullámok zaklatását, míg a kikötőt elérik. De az állat, mely a hajóval versenyt fut, azokat jelképezi, kik jó műveken és dicséretes pályázattal kezdenek, hanem fáradtan lemondanak a megmentő kikötő elérésétől.¹⁾

Karaján XIV. tábláján egy 59. és 64. ábránkhöz fölötte hasonló állatot látunk; emlős fejű és madár testtel és főképen az uszára alkalmas lúd- vagy kaesalákkal. A szörny torkából mintegy tüzet okád két hajóban evedző ember ellen. A szöveg egyenesen hivatkozik ezen ábrára (81. l.):

Ein andir tier iewa, indem mere hezzet (heisset) serra, dasselbe tier hat ubilen list, es ist getan als bie gemallet ist.

¹⁾ Ezen szöveg szigorú fordítása a görög *γροτολογος*-nak, melyet Pitra cardinalis „Spiciologium Solesmense“ III. köt. 342. l. olvassuk IV. szám és *περί ζῴων καὶ οὐρανίων ἡρώων* cím alatt, valamint az egész aethiopi codex nem egyéb, mint a görög eredetinek fordítása.

A többiben ezen physiologus megegyezik az előbbivel, és ugyanezt olvassuk Cahier „Nouv. Mélanges“ című könyvének 120. l. is: „De la bête nommée scie“ cím alatt.

Egyik Serránk oldalán férfi ül, gyámkövünk egyetlen emberi alakja. — ki baljával fejét támogatja, jobbát térdére teszi. E férfi hosszú tunikát visel, és fején hegyes sapkát, minőt a középkori művészet a zsidók és pogányok jellemzésére használt. E szerint feltehetni, hogy a szobrász itt hitetlent akart ábrázolni, ki nagyon is illik a jó szándékkal csakhamar felhagyó Serra társaságába. Cahier „Nouv. Mélanges“ 179. lapján van egy férfi, ki a miénkhez némileg hasonló helyzetben fülét egy mellette guggoló sárkányhoz lehajtja, s ez így van magyarázva, mintha e férfi a gonosznak rossz tanácsára hallgatna.

Majom. (63. ábra.)

63. ábrának majmot ábrázol, ki, úgy tetszik, megerőltetéssel szétterjesztett karral és összehúzott lábbal hordja a fölötte emelkedő boltgerinczeket; a láb nincsen ugyan kézalakban adva, de az arc és az emberi testhez hasonló alak itt mégis majomra enged ráismerni.

Az aethiopi physiologus (92. l.) a majomról a görög szöveg után mondja, hogy arca ahoz hasonlít, ki (jól) kezdett, hanem soha nem végzett, az ördöghez. Előbb az angyalok főnöke volt; de később Isten ellenségének nevezték, mint hajdan Isten megbízottja volt. Így a majom nem bír semmit bevégezni.

Karaján kézírata nő nemű majomról (Affine) így szól: az ördög képével bír, nincsen sem (emberi) feje, sem farka, elől tisztes, de hátul igen csunya. Mikor az ördögnek még angyal neve volt az égi karban, volt még feje, de mióta csalárdan elpártolt, elvesztette fejét és farkát. Így kicsapva az égből, elkárhoztatott mindazokkal, kik őt követték.

Rák. (62. ábra.)

A rákról, mely gyámkövíünk egyikét átkarolja, az idézett physiologusok nem szólnak. Hihető, hogy annak jelképes jelentősége szokásos hátra felé járásától van véve, mi a „tendere ad perfectionem” a barátok ezen nyilvános törvénye épen ellenkezőjét ábrázolja, s így a rák mint intés, mint követésre nem alkalmas példány, itt foglalna helyet.

Ámbár káptalanházunk jelenleg fölötte

elhanyagolt állapotában lomtárul van használva, mégis hajdani díszes voltát nemcsak a körülvevő nyers falazat alatt lapangó kapitálek és az imént leírt jelképes gyámkövek, hanem egyéb részletei is világosan árulják el: így alaprajzán az ajtónak és ablakoknak díszes béléletét látni, mely többféle henger-tagból és horonyból van szerkesztve.

Stylje, a templom styljével megegyezvén, káptalanházunkat a templommal egykorúnak és ugyanegy iskolából kikerültnek mondhatjuk.

SZ. JÁNOS TEMPLOMA

(a bécsi utcában).

Ez tulajdonképen csak kápolna: mert osztatlan hajója nincsen elkülönítve a szentélytől. A falak közt mért szélessége azaz egysége mintegy 25 bécsi láb és egész hossza űrben $2\frac{2}{3}$ egység = 60': magassága a templom fölepétől egész a főpárkányzat kezdetéig 1 $\bar{2}$, tehát $25' \times 1.414 = 35,35'$, ennél valamivel csekélyebb boltjának magassága.

Az egyetlen hajó három osztályra van osztva, ezekre következik egy hosszszentély-osztály és a nyolcszögöből alkotott három oldalu szentélyzárás, a zárás gerinczeinek nincsenek ellentámasztó gerinczei. A nyugati bejárás igen egyszerű, tagozatlan béléletű. Egyszerűek és tagozott bélélet nélküliek az ablakok is, melyeket részben befalaztak és csúcsívöket körívre változtatták át. Az ablakok alatt eredetileg mellpárkány futott végig, melyből emelkednek a három faloszlopokból álló gerinczhordók, a középső alatt, valamint az osztályok boltzárkövein vannak késő alakú czimerpárisok. A falak és tárnak erősek. A kápolna északnyugati szögében nyolczoldalu toronyka emelkedik.

Ezen kápolnáról ezt olvassuk a „M. Orv. és Term. vizsg. sopronyi évkönyv” 41. lapján:

„Hogy ki által építtetett ezen keresztelő sz. Jánosnak szentelt templom, egészen ismeretlen. 1484-ben megnjittatott. Szintoly keveset tudni arról, hogy mikor jutott a sz. János lovagi rendjének birtokába. Minthogy azonban II. András király 1217-ben nekik adta a sopronyi vámjogot (Katona, Tom. V. p. 285.), s IV. Béla király 1247-ben egy más tetemes kedvezményért köteleességünké tette, hogy valamely keresztyén hatalmassági háborn alkalmával ötven lovagot állítsanak némely végyárunknak, melyek között névszerint Soprony is említettik, oltalmára (Katona, Tom. IV. p. 106.), tehát hihető, hogy nem sokkal ezen kedvezmény után küldöttek szállítványt Sopronyba, sajátul kapván a templomot, az ezzel határos épületeket pedig lakásul. Mindezeknek birtokában maradtak 1522-dikig stb. és u. o. 152. l.

„Kívül a bejárás felett (olvasható): „A **XXIII** Aedificata, ez alatt a templomban eltemetett Trakostyani ifjabb Draskovits

győri püspök, — ki a sopronyi iskolát 1636. állította. † 1650-ben, — czimere. Egyik támon ker. sz. János kis kőszobra, a husvéti bárányt kezében tartva, s ez még az első (?) építés korból: alatta *anno dni 1484* (1484) — renovata: egy másik támon pedig kékre festett tányér, sz. János fejével. — Hasztalan keresünk e templomban akár esudafajta faragványokat, akár elhalt lovagok oszlopait, egyedül a párkányzat széle van ellátva táblákkal (értsd a gyámkövek alatti páisokkal), mint egykori czimerek helyével, de melyeket a régiséget legkevésbé tisztelő tudatlan kezek régen bemeszeltek.

Az 1484-dik év, melyet az északkeleti támon olvasunk, azon év, melyben a jelenleg is fenálló kápolna építettett, mint ezt egész késő csúcsíves stylje kétségen kívül helyezi.

a kapu fölötti 1214-ik évet, daczára, hogy ez alatt „aedificata“ áll, csak a mult században írták ide, midőn a toronykára foghagyma alakú sisakját tették fel. Sz. János álló szoborkája igen durva miveletű, és nem sokkal jobb a tálon fekvő, vagyis inkább állva ábrázolt feje sem. Mindkettő fölött emelkedik disztető. Az utóbbi fölött a támi nyeregtes fején dobor paison látunk egy **A** betű alatt hatágu esillagot.

Storno a kápolna egyik zárkövén, bemeszelése alatt az ország czimerének kettős keresztjére vél ráismerhetni.

Állott-e a mostani építmény helyén 1484 előtt valamely régibb, a XIII. század elejéből származó templom, többé nem tudhatni, de bizonyos, hogy a mostaniban a XIII. század legcsekélyebb nyoma sem fordul elő.

SZ. LÉLEK TEMPLOMA.

Az Orvosok és Természetvizsg. sopronyi évkönyve 152. lapján ezeket mondja e templomról:

„Majd éppen azon korból, mint a fentebbi (sz. Jánosé), terjedelmére és alakjára azon mintára űtve. Építettett 1221-ben Tornhost (a 42. l. e név Forhoff hangzik) Tamás által, mit a kar (szentély) feletti kőben levő írás ó-német betűkkel így jegyzi fel: a. d. m. duc. XXI hanc capellam edificavit thomas forhoff: ószerű kis tornya egész épségében fentartva, régiségét hitelesíti. — 1782-ben a sanctuariummal nagyobbított. Dorffmeister István által kifestve. Így Soprony-

nak ezen két temploma II. András korából való.“

Mit sz. János templomkájáról, keletkezési korára nézve mondtunk, ez a sz. léleknek tekintetében is áll, t. i. hogy ez is késő csúcsíves koru; tehát ezért hasonlít mindkettő egymáshoz.

Egyébiránt a templomka belseje, még későbbi tatározás által, egészen el van ferdítve; külsején még megmaradt a tám. és délnyugati sarkán egy, mintegy ide akasztott toronyka.

Az építmény kevés érdekléssel bír, de van mégis csinos ajtózörgetője, mely mesterében ügyes lakatost árul el.

POZSONY.

A POZSONYI VÁR.

Alig fogjuk tagadhatni, hogy a pozsonyi vár keletkezése a magyarok bevándorlását megelőzőtt korba esik. Ugyanily valószínű a dévényi várnak régisége: mert hiszen fekvése a Duna és Morva képezte szögletben közös nem lehetett Carnuntum irányában: s így a küzdés ezen földszög birtokaért az egész középkoron át folyvást tartott Magyar- és Németország közt.

Pogán¹⁾ röpiratában a pozsonyi káptalan alapítását, melyről tudjuk, hogy eredetileg a pozsonyi várban volt elhelyezve. Salaghyval Zventibald, morva herczegnek (870 körül) tulajdonítja: szavai ezek (a 13. l. első jegyzetében):

„Steph. Salaghy suspicatur, arcem Dovina, ad confluentem Danubii et Moravae positam, Hungaris Dévény, Ducum Marachaniae sedem, latinis Speculam Julii, propterea, quod ex ea partes in omnes, velut e sublimi quadam specula prospectus esset, tunc dictam fuisse, atque in hunc locum, ob praerogativam Residentiae Principum, quam maxime quadrare vult Episcopatum Speculojuliensem, a Zventibaldo restitutum; quem alium (a nyitrai volna a második) ab Olomucensi, et extra hodiernam Moraviam fuisse, contra

scriptores Moravos, Bohemos ac paucos Hungaros, invicte probat. Ista si vera sunt, fieri et illud potuit, ut extinctis per Hungaros veteris Moraviae Episcopatibus, et Ducum sede Dovina eversa, Capitulum Speculojuliense cum Praeposito suo in proximum castrum Posoniense commigraverit, sicque pateret ratio, cur tanta et plane Episcopalis fuerit Praepositorum Posoniensium autoritas et jurisdictio . . . scilicet, quia vacante sede Episcopali tota jurisdictio recidisset in Capitulum, atque istud exercisset quidem illam per Praepositum suum, in non paucis tamen ab assensu suo pendere voluisset. Pateret simul, qui fieri potnerit, ut Praepositura Posoniensis in lege Colomanni major diceretur, illique relinqueretur iudicium ferri et aquae, sedibus Episcopalibus proprium. Sed haec, quia teste et sufficientibus monumentis destituuntur, non ultra conjecturam assurgere posse cuique manifestum est. Itt a Specula Julii névnek alkalmazása a dévényi várra kevésbé van kellőleg indokolva: mert ezen elnevezést különböző régi írók, különböző helyiségre alkalmazzák. Épen ugy nincs en bebizonyítva, hogy a dévényi praepositurát Zventibald alapította: de mégis valószínűnek tetszik, hogy a dévényi, később Pozsonyba áttett praepositura igen régi, és hogy az utóbbi viszonyban állott a pozso-

¹⁾ L. Praepositura et Praepositi S. Martini alias SS. Salvatoris de Posonio. Authore Adalb. Pogán. Praep. Poson. 1855.

nyi várral, melynek, mint mindjárt látandjuk, területén feküdt.

A várnak későbbi, tatárjárás előtti történetét Rakovszky István ¹⁾ röviden ezekben foglalja össze:

„1050. Pozsony már Henrik német császár által keményen vivatott, ki nemzeti hagyomány szerint, csak a vitéz Zotmund buvárnak hősi tette által kényszerítettett az ostrommal felhagyni; ez ugyanis a császárnak a Dunán horgonyozó élelmi hajóit s kaptapultáit (hadi vígégeit) egy sötét éjjelen elcsülyeszté”.

„Alig mult el e veszély, midőn a Salamon, Géza, László között kitört véres viszály miatt új vész tornyosult az ország és a város fölé. Miután Salamon a Rákoson megveretett, először Mosony várába, utóbb Pozsonyba menekült, hol a várat és a várost (?) sebtiben megerősítetté. Neki tulajdonítatik az azon időben bevehetetlen, most már rég eltűnt vödriczi kapunak építtetése is. László nyomban követé a menekültöt Pozsonyig, a várost megszállá, s a veszélynek csak az ellenségeskedő testvérek későbbi kibékülése vetett véget”.

„1077-ben meghalt Géza. Salamon most már Pozsonyban maradt azon reményben, hogy az uralkodást elnyeri. De a nemzet többsége Lászlóhoz hajlott, mely esalódás következtében Salamon többszöri támadást kísérelt ellenei ellen, míg végre ezek hatalmába kerülven a város, azt ő többé nem látta”.

„Mennyire tartós békének örült Pozsony Kálmán uralkodása alatt (1095—1115), ki nem puhatolható: hihető, hogy a keresztes hadak e helyet is érinték. II. István és az I. Béla idejében (1115—40) a város ellenséges rohamoktól meg lőn kímélve, azonban II.

Géza trónraléptével Pozsony csakhamar ismét a harczi események színhelyévé lőn. Henrik császár német fejedelmekkel szövetségbe, Magyarország ellen hadat indított, és Pozsonyt, mint az ország kulcsát, Rapold vezére által keményen ostromoltatta, kinek sikerült is, hosszabb ideig tartó ellentállás után csellel bevenni. Azonban közeledék Géza, s a császári hadat megverte. III. István a város iránt különös jó indulattal viselteték annyira, hogy több polgárait nemességre emelte. Most történetünkben hézag támad, a mennyiben Pozsony sorsa III. Béla, Imre és László (1173—1205) királyok alatt ismeretlen. Imrének tulajdonítatik, hogy 1204 a székes-egyházat a várból a városba tette át. Szintoly keveset találunk II. Endre mozgalmas idejéből feljegyezve: migsem IV. Béla trónraléptével kemény próbaévek következtek be. A tatárok majdnem egész Európát elárasztván, Magyarhonba is betörték: a királyi had a Sajónál (1241) megveretett, maga a király menekülve, ide s tova bolyongott, s az ellenség Pozsony határáig száguldozott; a város ugyan meg lőn kímélve, környéke azonban, s a közel fekvő helységek, mint Széplak (Schöndorf) és Blumenau, tökéletesen feldulattak. De a pozsonyiaknak nem egyedül ez ellenséggel kellett küzdeniök, Frigyes, osztrák herceg is szorongatá a sokat szenvedetteket, s épen oly rettenetesen dult, mint az ázsiai csordahad”.

Valamint Németországban a magyarok pusztítása után, ugy Magyarországon a tatárpusztítás után az erősebb védhelyek emelésének szüksége elodázhatlanul feltűnt. Imen van, hogy nálunk a várak építése és a városok falakkal körülvétele, a XIII. század második felében, élénk lendületet nyert. Ezen körülmény okozta IV. Bélának két eselekvényét is, mely a pozsonyi vár érdekére vonatkozott és tudomásunkra jutott.

1245-ben a király Moch testvéreknek

¹⁾ L. „Pozsony és környéke”, Pozsony, 1865. 4. és k. l.

Nyéket adományozza jutalmául azon torony építéséért, melyet a pozsonyi várban saját költségükön eszközöltek a testvérek. Egyszersmind e torony épen tartására köteleztetnek.¹⁾

1247-ben pedig a király az ispotályos lovagoknak gazdag birtokot adományoz, hogy az azoknak őrségére bizott pozsonyi várat jó karban tarthassák.²⁾

Más torony emelkedett 1254-ben a Duna partján, melyről Rómer ezt írja (Pozsony és környéke. 1865. 260. l.):

„Ezen tornyot, vagy jobban erődöt, saját költségén építé János, pilisi apát, 1254-ben (F. C. D. IV. 2. 218.), mihez a király engedelmet kinyeré. A torony oly helyen állt, mely Vepruch-nak (talán Wedritz) hivatott. Itt valóban oly tornyot kell értenünk, mely a vedritzi-uteza végén állott.” És tovább (261. l.): „A vízi-torony gyakrabban előfordul a városi számadásokban (Mothkó Pr. Zeitung 1858. 190. sz.): Nem kételkedem, hogy azon magas to-

rony, mely Braun: „*Urbium praecipuarum totius mundi*“ című munkája IV. köt. levő képen a vár alatt, a wedriczi-uteza végén levő van rajzolva, a Wasserthurmot ábrázolja”. Rakovszky nézete helyes, mely szerint ezen vízi-tornyot a vár előerődének tekinti, a várral földött járdával volt összekötve; de ha a pilisi apát csak 1254-ben építtette, nem lehet, mint Rakovszky hiszi, egykoru a várral. (L. Pressb. Zeit. 1877. 32. szám.)

1271-ben Ottokar, cseh király, Pozsonyt elfoglalta és 1276-ig hatalmában megtartotta. Időközben a város és a vár roppant kárt szenvedett.

1287-ben (F. C. D. V. 3. 315): „*Ladislans (Cumus) Castrenses Posonienses, qui in castro ejate recuperato singularem exhibuerunt virtutem, in consortium regni Nobilium aggregat.*”

A következő XIV-ik századból alig maradt ránk fontos, a várra vonatkozó okmány. A legközelebbi Zsigmond királynak intézkedése a vár őrzése ötletéből. (F. C. D. X. 4. 116. s k. l.) *Confirmatoriae Sigismundi Regis 1402 emanatae*¹⁾, melyben az mondatik, hogy Zsigmond király ezen (a vízi) tornyot a hozzá tartozandó házak, gunyhók és ndvarokkal, melyek a külvárosban a torony mögött fekszenek, 30 arany forintért, jobb őrzés végett, a pilisi conventtől megvette, és saltói Bonaventura Jakab, kedves hívének és fiának Gáspárnak adományozá azon feltétellel, hogy azt őrizze, és a rév harmad részét — melynek

¹⁾ Bela IV. filios Moch. *Jobbagiones Castri Poson, ob turrim in eo suis sumtibus aedificatam, conservandamque donata terra Nyék remuneratur.* (Fehér. C. D. IV. 1. 380.)

²⁾ Bela IV. *Hospitalariis terras amplissimas de Zeurino confert — et inter aliorum etiam castri Posoniensis custodiam iis tradit.* (F. C. D. IV. 1. 452.): „*Contra exercitum autem Christianorum, regnum nostrum intrare volentem, obligavit se (Praeceptor magnus hospitalis Jerosolymitani) nomine dietae domus, dare quinquaginta fratres armatos ad custodiam et defensionem castrorum, et munitionum in confiniis existentium. Ut est Posonium, Musninium, Suprunium, Castrum Ferreum, castrum novum et etiam infra, ubicunque rex voluerit collocare, et sexaginta contra Tartaros, si regnum nostrum ipsos intrare contingat; quod absit.* Ezekhez megjegyzi Fehér: „*Non diu poterant Cruciferi tueri provinciam contra Bulgaros; eam, ut videtur, sponte relictam, jam anno 1249 administrare coepit nomine Comitiss Seuerinensis Laurentius.*” Nem tudjuk, vajjon egyszersmind megszűnt-e a lovag-barátok, a határvárak védelmére vonatkozó kötelessége is?

¹⁾ *Confirmatoriae super donatione Turris in littore Danubii sub Monte Castri Poson sitae, olim ad Pilisense Monasterium pertinentis, sed causa melioris custodiae castri et civitatis ejusdem per Regem occupatae, Jacobo Bonaventura de Salto, civi Posoniensi, Aulae Regiae Familiari, ac filio ejus Caspar, haeredibusque anno 1402 ea conditione factae, ut eadem Turris per dictum Jacobum et Casparem, ac haeredes eorum omni tempore custodibus provideatur.*

beszedésére a torony, mint a Duna partján fekvő épület, nagyon alkalmas, a fennevezett (pilisí) apátságnak kiszolgálja. (Rómer Pozs. és körny. 260. l.)

„1430-ban a város 500 aranyforintnyi kölcsönre szólíttatott fel Zsigmond királytól, de a várakozásnak csak Rozgon István, Schlick Gáspár, Csapi László s mások jóállása mellett felelt meg, minthogy a város már elébb a vár erősítéséhez 2400 forinttal járult“. (Pozs. és körny. 11. l.)

Nem sokára ezután magok a pozsonyiak a várat ostromolták; ők t. i. Erzsébet, Albert király özvegyéhez híven ragaszkodtak, kinek ellene volt Rozgony a vár kapitánya, ki a vizitornyot is megszállva tartotta. Ezen ostromra és megvívásra vonatkozó igen érdekes, a pozsonyi levéltárban talált adatokat közöl Rakovszky István:

„1439. évben meghalt hirtelen halállal Neszmélyben, Albert király, a pártviszály által zilált országot özvegyének, Erzsébetnek hagyva hátra. A rendek egyik része, mint tudva van, hozzá csatlakozott, a másik pedig Ulászló, lengyel királyhoz: Pozsony mindkét pártnak színhelye volt. A város polgárai ritka bűséggel, bátorsággal és vérök és vagyonuk feláldozásával a királynéhoz s az utánszületett Lászlóhoz ragaszkodtak, mi alatt a pozsonyi gróf Rozgony István a lengyel királynak hódolt. — A lovagias polgárok elégre fegyverhez nyúlva, gyötrőjüket várában ostrom alá fogták. A történetírók által nem említett esetről bő felvilágosítást ad a gazdag városi levéltár. Mindazáltal a vár, bevehetlen maradt, mert jóllehet Giskra, Erzsébet csapatainak parancsnoka, az ellenkirálynak Kassáról való visszanyomatása után mindent elkövetett, hogy a várat bevehesse, az azonban annál kevésbé sikerült, miután Ulászló párthívét, Taurunust Nagyszombatba küldé, s onnan a pozsonyiakat háborgatá, úgy annyira, hogy maga Erzsébet is fiával s az

ország koronájával Bécsbe menekült. A királyné megszabadítá a várost minden harminczad adótól 1440-ben, s Ulászló új csapatokat s löszereket helyezett a várba, mindazáltal nem kísérelte tovább a város bevétele, mely még mindig a bátor polgároktól, Ranes és Kunigsfelder városbírák alatt, egyesülve Erzsébet zsoldosaival, hőiesen védelmezett. Csak a számos városi okmány átlapozgatása után szerezhethet magának az ember tiszta képet azon vészteljes korszakról, és akkor mind fogja csodálni az akkori polgárság bátorságát.“ — Ezt írta Rakovszky 1865-ben a „Pozs. és Körny.“ czimű, az „Orvosok és Természetbuvárok“ vándorgyűlésének pozsonyi gyűlekezet számára szerkesztett könyv 12. és 13. l. Azóta tüzetesebben szólott e tárgyról a Pressb. Zeitung 1877. évf. 32. számában.

„1439-ben sikerült két napi ostrom után a vizitornyot elfoglalni, mire a fölötte fekvő külső vár is megadta magát. Így a polgárok ismét ezen torony birtokába jutottak, és abban 1440-ben tizenkét zsoldosból álló csapatot tartottak¹⁾.

¹⁾ „Die Stadtkammerrechnung d. d. 1434 zählt mehrere Ausgaben zur Befestigung des Wasserthurmes auf. — Ausserhalb desselben stand der Schutzgatter der Wödriz, was aus der Rechnung d. d. 1440 hervorgeht. — Er scheint mit einem tiefen Graben umgeben gewesen zu sein. — In der draugvollen Periode unter der Königin Elisabeth, in der die Bürgerschaft zu ihr haltend, den Burggrafen belagerte, spielte auch der Wasserthurm eine Rolle, denn die Bürger nahmen ihn mit stürmender Hand. Die Stadtkammerrechnung von 1439 gibt über diesen Vorgang in mehreren Posten Aufschluss: „Item Am pfinztag vor Maria Magdalena, um zwaen veln (Felle) zu Pulwer Sekchen, als man dy Stat püxen für den wasserthuren fueret, ye ain vell umb 72 Den.“ Den darauffolgenden Tag, nach anhaltender Beschiessung, gelang es den Thurm zu nehmen, worauf sich bald das oberhalb desselben gelegene äussere Schloss ergeben musste. „Item am freitag An sand Maria Magdalena tag, als man den was-

1442-ben az ellenség megrohanása félelmeből a vízi tornyon szüntelen őrtűz égett. — Minő nagy fontossággal birt a torony a Duna fölötti uralkodása okából, bizonyítja egy 1445-ben kelt számadás is, mely az itt tett czölöpözés költségét adja elő. A folyó itt egymással összekötött gerendákkal volt elzárható; magába a toronyba vonóhidon át jutottak.

Mátyás király halála után ismét megrohanástól tartván, őrséget helyeztek a vízi toronyba ¹⁾.

A vizitorony erőd jelentését elvesztette a mohácsi csata után. 1529-ben élelmezési tárnak „Profanthaws“ használták; 1580 és 1590 közt végképen lebontották, s a hegyen csak kevés töredéke maradt fel ama falnak, mely hajdan a vizitornyot a várral összekötötte.

Daczára annak, hogy a vár kapitányának viszonya a város polgáraihoz rendesen nem a legbarátságosabb volt, és hogy az utóbbiak

serthurn herannt, und den gewan, von Gotsnaden, und das rechte Haws auch — hab wir gebn den Söldnern, und den Trabanten prot. 1 Pf. Den.“ „Auch über die Vorbereitungen zum Sturme selbst gibt dieselbe Rechnung Aufschluss: „Item auch an den tag hab wir gehabt 2 wagen, dy Holz und ladn zu dem Sturm gefurt haben, zu den wasserthurn, und auf den perig, zw den Haws, und was not is gebesen, und hab jeden gebn, den Hans leygeben, und den Peter Eisenpart, jeden 3 Sch. Item auch an den tag hab wir gebn 3 geselln, das dy Soldnern, n. den Trabanten, wein und prot zugetragn habn, zu den wasserthurn, und auf den perig zu den Haws, gegleichen 1 taglon 18 Den.“ „So kamen die Bürger wieder in dessen Besitz, und hielten dort 1440 eine beständige, aus 12 Söldnern bestehende Wache, jeder der Söldner erhielt wöchentlich 7 Schillinge Lohn.

¹⁾ „Erichtag post Bartholomei sein die Wedritzer und Statsöldner bei den Wasserthurn den ganzen tag gestanden, von begen der veindt von wien, mit der scheffen (Schiffen) herab zu fann, dasselb hab ich gebn 36 halb wein, 1 Halb per 10 Den. facit 3 Sch. 24. Den.“

a várat 1439-ben keményen ostromolták, mégis már 1441-ben a polgárok a várkapunak építéséhez járultak ¹⁾.

1451-ben is kénytelen volt a város építészeti anyagot szolgáltatni a várnak, ámbár most is a kapitány tulkapásaitól tartott; miért is Hunyady kormányzónál kieszközte ²⁾, hogy az erődnek a városra irányzott ágyurészei befalaztattak. A várat itt, mint másutt is, háznak, Haws vagy Haus nevezik.

Nem szólunk a várnak állapotáról a XVI. században és későbbben dühöngő belháboruk idejében: mert ezek emlékünknél *építészeti viszonyaira* csekély befolyással bírhattak, és ezen csekély befolyásokról nem értesítenek Rakovszkynak okmányokon alapuló adatai.

De szólunk kell a várnak átépítéséről Mária Terézia korában, melyről R. „Pozs. és Körny.“ 25. l. ezeket beszéli: (Pozs. és Körny. 25. l.)

„1760-ban a vár egészen kijavíttatott, s mint leendő lakása a magyar helytartó, szász-tescheni Albert herczegnek és nejének, Krisztina főherczegnének, új lakosaihoz, méltán lőn felékesítve. 1766. január 1-jén érkezett meg a hercegi pár, s majdnem tíz boldog esztendő telt itt: emlékek még mai napig él a pozsonyiak szívében, mert sem azelőtt, sem azután nem birt a város hasonló jólétre emelkedni. A kereskedés virágzott az udvar és számosan összegyűlt nemesség következtében, nemkülönben az itt levő országos hivatalok nagy pénzforgalmat idéztek elő: új

¹⁾ „1441 gab die Stadt ihre Züge sogar zum Baue des Schlossthores her“: „Item hab wir gehat mer ain furman mit 2 Rossen, den Niklas peham, der Czigl von der Tunau gefurt hat, dy man von den wolfgang Ranes entnomen hat, zu dem geschlos zum thor 70. D.“

²⁾ „Item am Erichtag nach letare, hab ich gebn dem Chuntz hosehen, das er dy luger auf der Haws mawer vermauert hat, do dy grosssen Püxen ingelegn sint gegen der stat wert, do von hab ich gebn 10 Sch.“

építmények keletkeztek a nagyoknak azokhoz tartozó palotáival; szóval Pozsony mind épületeire, mind lakosaira nézve, szemlátomást növekedett“. És 27. l.:

„1783-ban kipótolhatlan veszteséget szenvedett Pozsony az által, hogy II. József rendeletére minden országos hivatalok Budára tétettek által. Nemcsak a sok hivatalnok, hanem az itt tartózkodó nemességnek is nagy része elhagyá a várost; a kereskedés pangott, az ntezak elnéptelenedtek, és csak rövid idővel azelőtt oly élénk Pozsony elhagyottá és majdnem üressé lett. Annyival inkább volt ez sajnálandó, a mennyiben a megfelelő kárpótálás nem szereztethetett, s minthogy sem a következő évben a várban elhelyezett egyetemes seminary, sem a Nagyszombatból ide áthelyezett akadémia ezen hézagot be nem tölthette“.

„1797. márcz. 22-kén este 9 órakor a várban tűz ütött ki, mely az épületekben eloltatott ugyan, a várhegyen azonban több házat elhamvasztott“.

„1802-ben a papnövendékek a kis várat elhagyva, Nagyszombatba tétettek át. November elején a kir. vár 16 csapat számára kaszárnyául rendeztetett be“.

„Az 1811-dik év az egykor oly pompás kir. vár romjainak szemlélete által Pozsony minden fiának szomorú emlékezetében marad. Május 26-kán a vár belsejében tűz ütött ki; a cserépfödél egyszerre minden oldalról lángba borult. Az északról délkeletre fújó szél által a lángok csakhamar a Zuckermantelnek ugyanazon irányban fekvő részébe belekaptak, s az egész vásárhely, néhány épületét kivéve, leégett, 5 sörház, nemkülönben a város háza és 77 más épület elpusztult, s 9 emberélet veszett el. A kár 2 millió forintba becsültetett. — Maga a vár menthetlenül odaveszett, egészen leégett, s azóta rom“.

Miután a pozsonyi várra vonatkozó főbb történelmi adatokkal megismerkedtünk; szükséges az e várat ábrázoló legrégibb rajzzal is megismerkedni, melyet Rómer a „Pozsony és környéke“ című munkában tett közzé, és melyről így szól (254. l.):

„Bár történelmi fontosságot nem tulajdonítok Pozsony vára régi előállításának, de mivel régészeti szempontból némi érdekléssel bírnak, felhozom a pozsonyi vár előtttem ismeretes legrégibb rajzait. Mindenek előtt két képet kell említenem, melyeket a reánk

7. ábra.

magyarokra nézve oly érdekes bécsi képes kronikában találtam. Igaz, hogy az 1358. táján festett miniatur képecskék egészen ezen korszak jellegével bírnak (azaz eredetiöknek nem hű másai), de miért lennének előttünk kevésbé kedvesek, mikor mégis a pozsonyi várt akarják eléénkbe állítani? — Egy „E“ kezdőben a 31. lapon meredek sziklán a vár két oldalát látjuk (73. ábra). A négyszögű tornyok a falból előszökellenek, a körívű kapu mögött áll a kerek őrtorony (donjon) erkélyével, még hátrább a magas templomot a tetőből kinövő tornyával lehet látni.“ A hegy lábánál Thuróczy Chron. Hung. II. XLVIII. l. leírt Henrik császár hajóinak süllyesztése van ábrázolva. „Ugyanazon krónikában a 46. lapon „A“ kezdőben a LV. fejezet elején, László herezeg Pozsony alatt, tüzes kardu angyal által védelmeztetik. A vár (74. ábra) szárazföldi része látható, egészen egyszerű, egy kapuval, előszökő toronynyal, hátul négyszögű magas őrtorony emelkedik, e képen a templomnak semmi nyoma“.

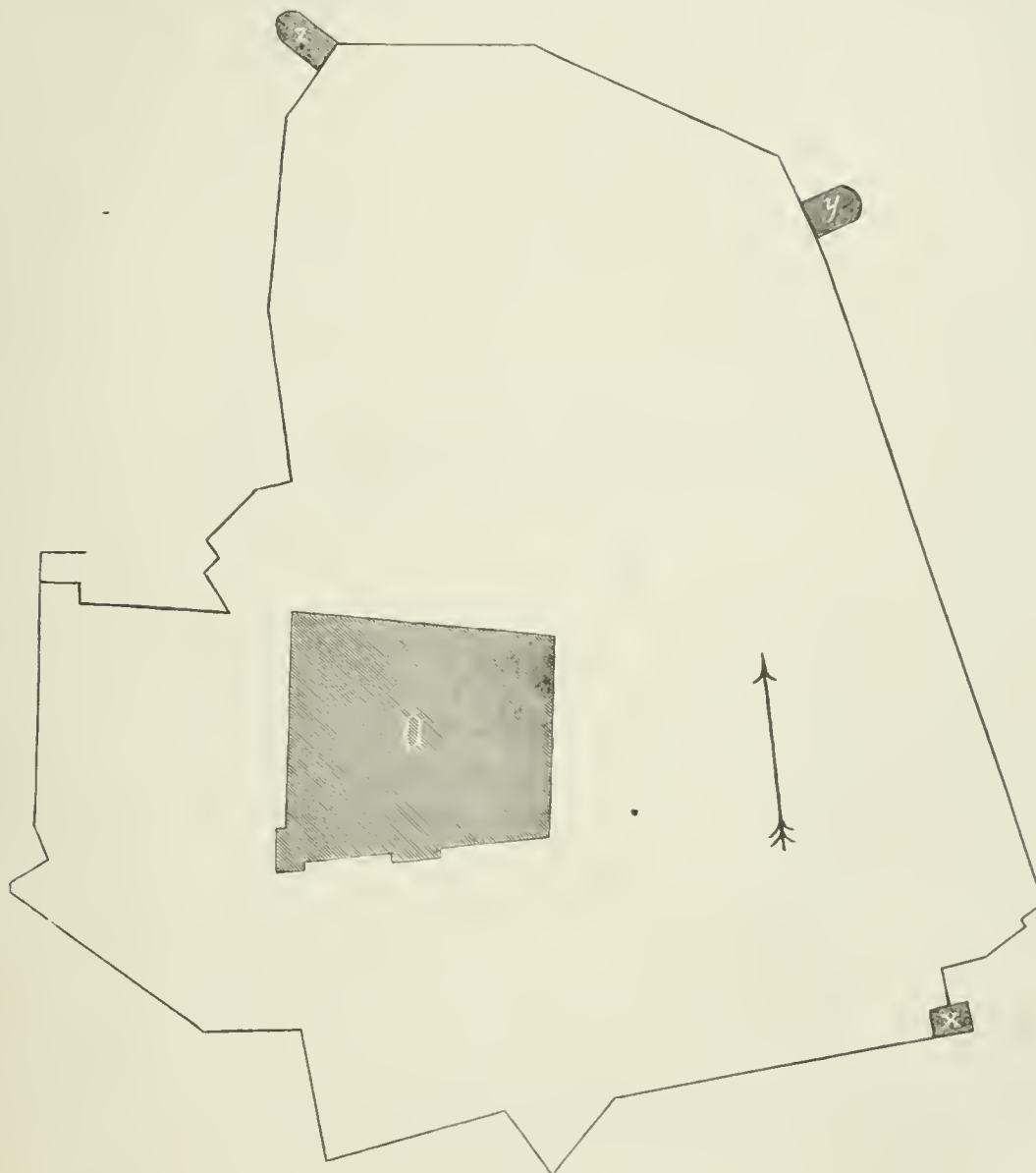
74. ábra.

„Mindezekből kiderül, hogy a festőnek nem volt szándéka a pozsonyi várról hű képet

adni. ámbár az első képen álló templom azt látszik bebizonyítani, hogy neki a várbeli templom hajdani létéről tudomása volt.

Ha ezen két kép részeit együtt vesszük, úgy hiszem, mégis némi fogalmat szerezh-

Ezen öreg torony az egyik képen (73.) kerek, a másikon (74.) négyszög alakban jelenik meg. Ha a jelenlegi délnyugati toronynak alapját tette és teszi, akkor a négyszög valóbszinű, de valószínű a kerek toronynak

75. ábra.

tünk a várnak állapotáról a XIV. században. A vár hozzávetőleg azon helyen állott, melyet jelenleg a várpalota romja foglal el. Az „őrtorony“, úgy hiszem, azon öreg torony vagy donjon, melynek alapján később alkalmasint a mai délnyugati sarktorony emeltetett.

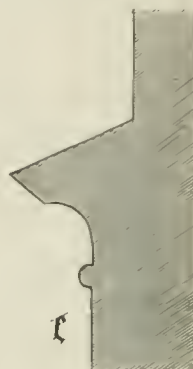
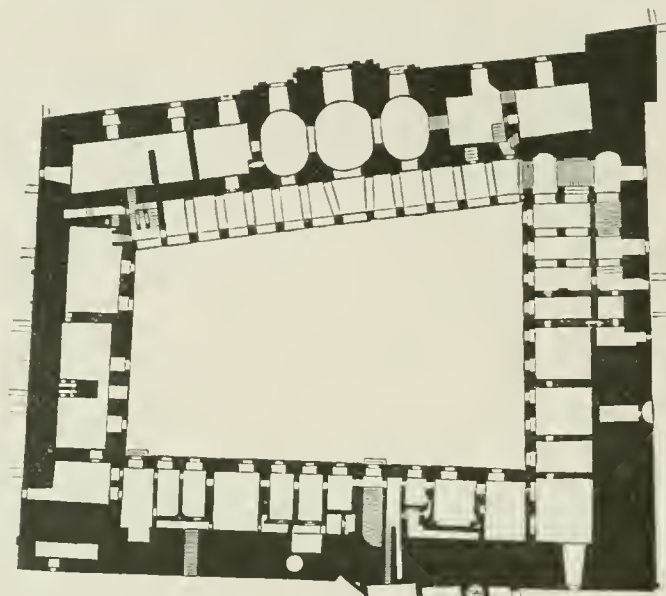
erkélye, mely a négyszögűn hibázik. A régi praepositura épületei ekkor még állhattak, bizonyosan pedig állott a templom, sőt nevezetesen, hogy a templom jól is van keletelve, csak hogy nem, mint Rómer mondja, az őrtorony mögött („még hátrább“), hanem attól

kelet felé van rajzolva. A donjon és a templom védfallal van körülvéve, mely sokkal kisebb területűnek látszik lenni, mint a minő a későbbi váré volt; de alig fogunk eszokolozni. ha e fal minden sarkán faltornyot teszünk fel: és ezen kívül iker-tornyot a kapuk oldalán; mert ilyent mindkétábránk mutat. A krónika ezen két képe mindenesetre jobban felel meg a középkori vár-építés módjának, mintsem azonrajz, melyet Rómer a könyv 255. l. ad. és hol négy sark-tornyon kívül, még egyet a homlokzat közepén is látunk.

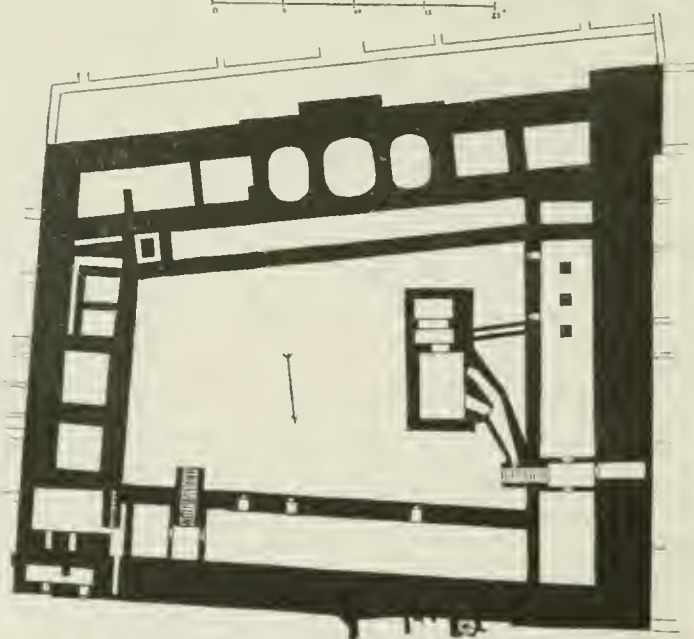
A várnak helyszínelési terve a következő.¹⁾

A látogató rendszeren az *x* díszkapun át lép a várba. Ezen kívül van ugyan más kapu is, azonban ez az egyetlen, melynek középkori alakja még megmaradt. *a*-ban áll

a várpalotának ronja. *y* és *z*-ben emelkednek a régi bástyatornyok, *y*-ban még megvan a középkori párkányzata (76. ábra). A belépőnek jobbán állnak nijkatonailak-

76. ábra.

77. ábra.

tanyák, és a terület oly tágas, hogy még kertnek és katonai gyakorlatokra is találtak elegendő helyet. A város a hegy alljának minden oldalán körülvézi a várat; azonban fő része kelet és észak felé fekszik; a Duna nyugatról keletre, a vár déli oldalán foly, nyugatra és északra a városon túl, a várénál magasabb hegyek emelkednek.

Régészeti tekintetben a várnak csak két épülete érdekes, mint a melyben még régi alakzásokat találunk: elszórva a várpalotának (*a*) némely helyén, míg a díszkapu (*x*) legnagyobb része csaknem egészen a Mátyás király idejében divó építészet stíljét megtartotta.

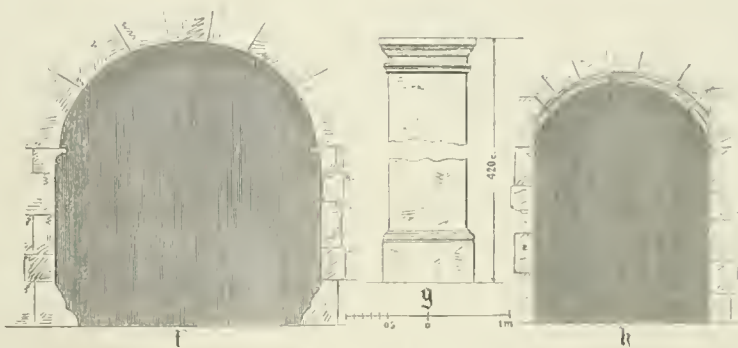
¹⁾ E tervet köszönöm a pozsonyi katonai építészeti hivatal előzetkenységének: készítette pedig 1803-ban, és beadta június 12-kén, tehát jóval a várat tönkre tevő tűzvész előtt, Leitin Lipót mérnök-kapitány (Ingenieur-Hauptmann).

Várpalotának nevezzük az a betű alatti épületet azért, mert felosztása és elrendezése sokkal inkább felel meg fejedelmi laknak, mint védépitkezésnek. Lehet ugyan, mit nem határozhatunk többé, hogy eredeti alakja a mostanítól részletekben eltért; de egészben véve a régi épület alapul szolgálhatott az újabbnak, a XV-ik századbelinek, valamint a XVIII-ik századbeli a XV-nek alapján emelkedett, mit későbbben be fogok bizonyítani.

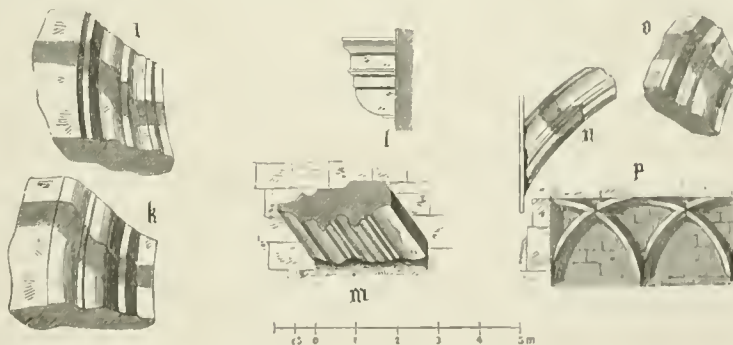
A várpalota nem egészen szabályos, hanem másrészt csaknem tökéletesen a világtájakra irányozott négyszög.

Főhomloka a déli,	ez mintegy 260 bécsi lábat mér
a keleti,	190 " " "
az északi,	270 " " "
a nyugati,	235 " " "

Hol a déli oldal a nyugatival találkozik, ott a négyszög sarkán a többi három sarktoronynál erősebb nagyobb torony szökik ki,¹⁾ mely hajdan magában, azaz külön állott, nem volt összekötve a mai várpalotával; ennek bizonyossága az, hogy a keleti oldalán levő szobában a torony falán még most is u. u. rustica kövek látszatnak, azaz olyanok, melyeknek csak perime van simítva, közepe pedig durván meghagyva, a németek püpo-

78. ábra.

79. ábra.

soknak nevezik, „Buckelquadern“. A hagyomány e tornyot nevezi „korona-toronyrak“; mert, mint mondják, időnkint itt őrizték a magyar koronát. Azonban e torony eredeti állapotából egészen ki van vetkeztetve úgy, hogy esakis falait ismerhetni a régieknek.

E homlokzat közepén nyílik három tágas kapu, mi szintén oda mutat, hogy az épület inkább fejedelmi lakra, semmint védelemre volt szánva, különben az ellenségnek oly tágas és könnyű közlekedést és odaférhetést nem engedtek volna. De hogy ezen három kapu nemcsak Mária Terézia idejéből, hanem már a XV-ik században, azaz Mátyás király korából való, tanúsítja nyílása, valamint talapjának, egy válkövének tagozata, profilje is. A nagyobb, középső kapunyílásának (78. ábra f)

szélessége 3,20 metert mér, a két kisebb oldalkapuké (78. ábra h) 2,15 metert.

A h kapu ívének tagozata a betű alatt van adva, miből látjuk, hogy az sem a XVIII. század építészetének, sem a XV-ik másodfele előttiének nem lehet műve; tehát Mátyás királynak építtetésére visszavendő. A közép kapu fölött találjuk a p betű alatti bordó díszítményt, melynek nyomai a közép kapu egész szélességében láthatók. A középső nagyrész a balkonajtó kitorése al-

kalmával elpusztított. Ezen friesféle dísz is, mely a román félköríves friesnek mintegy

¹⁾ A többi három sarktorony csak magasabbra emelkedik az épületnél, de annak falain nem szökik ki.

osztályozásából kettőre eredt, itt adott alakjában, leginkább a XV-ik század második felében jelenik meg: oda mutat kivált hegyes vége és nélkülözése a pálcza- vagy henger-tagnak. Azonban megjegyzendő, hogy ezen csekély maradványok csakis a XVIII. század építkezésének romladozása után tűntek fel: mert a barokk építészetnek elve volt, mindent eltörölni, vagy mészkeleggel is elrejtteni, mi korábbi építészeti stýlre emlékeztetett. Ennek több példáját látni a győri székes-egyházban, a pesti parochialis templomban stb., hol a régi pillérek és töveket, ugynevezett köpenynyel vették körül, gypsből készítették a barokk kapitaleket és válköveket, és az elrejtő takarót dícsően bemeszelték. Természetesen, hogy a pítvarnak három clypticus boltozata is egészen a barokk modernak szüleménye, ilyenre a régibb stýlek nem vetemedtek.

Ha ezen hármass pítvaron keresztül az épület udvarára lépünk, itt tizenhárom pillérre akadunk, mely szintén a XV-ik század épületéből fennmaradt (l. 78. ábra g betű alatt). E pillérsor nyílt arkádjárdát képezett, és fölöttük a felsőbb emeleten hasonló arkádjárda emelkedhetett: azonban ez a pillér fölötti boltozattal együtt csaknem nyomtalanul elveszett. E pillérek meglehetősen egyenmérvűleg vannak elrakva, egész magasságuk 4 m. 20 centimeter, oldaluk 0,95, tehát elég erősek nagy súly viselésére. Lábuk egyszerű, hanem kapitaelük nagyon emlékeztet azon alakra, melyre a renaissance-építészet az n. n. toskani kapitaelt átváltozta. Ide tartozik a több tagu gyűrű, mely a kicsinyes vánkostól és táblától egészen el van választva. Mátyás korának több magyarországi épületén a késő csúcsíves stýlnek összekeverése a renaissance-al észrevehető; valamint általán megjegyzendő, hogy éppen e királynak szorosabb összekötése ötletéből Olaszországgal, a renaissance Magyarországon elébb mutatkozik, semmint Németországban, de Mátyás után ismét

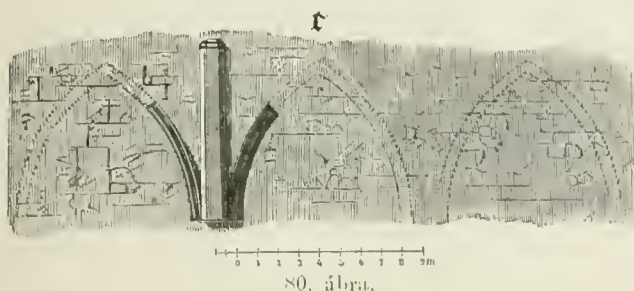
hátravonul a késő csúcsíves stýl előtt. A járda nyugati végén megmaradt az utolsó pillér kapitaeljének megfelelő gyámkő (79. ábra. l betű), mely azért is ennek tagozatát ismétli, csak alját roppant félhenger képezi, mely durva tömörségében hasonlólag már a románismusban is megjelenik, s így különös ellentétben áll a renaissance-féle finom tagozattal. A mellékelt lépték nem vonatkozik e gyámkőre, melynek magassága 1,00 és kiszökése 0,65 meter.

A déli pillérjárdának kezdete az udvar nyugati részén is fennmaradt: de itt a későbbi építkezés sokkal inkább változtatott a XV-ik század építkezésén: nevezetesen azzal, hogy a díszlépcsőt az udvarnak dél-nyugati sarkára áttette, holott ez, régibben az udvar dél-keleti szögében vezetett a felső emeletre. Az újabb díszlépcsőt a pozsonymegyei régészeti társulat, saját költségén restauráltatta, hogy ezen a legfelső emeletig felmehetni. Ha jól emlékszem, van ezen lépcsőn is oly ablak, mely még a régibb építkezésnek maradványa.

A vár északi szárnyában, kivéve falait, semmi régibb maradványt nem találtam. E körülményt annak tulajdonítom, hogy ez volt a Mária Terézia-féle várpalotának főrésze: mert ebben vannak a trón- vagy dísztermek maradványai, itt van egy fágas, hanem esiga alakú lépcső is, szóval itt a legnevezetesebb változtatások történtek, melyek alatt a régi elosztás egészen eltűnt.

Ellenben legnevezetesebb régészeti tekintetben a várnak keleti szárnya, és úgy tetszik, hogy ezt előkelőnek azért akarta Mátyás, mert innen láthatni a városnak fő zömét, kiváló részét. E szárnynak külső falának, — a belső leomlott, — felületén látunk három falívet, melynek gerince részben még annyira van megtartva, hogy szelvényére jól ráismerhetni, s ezt 80. ábránk nagyobb mérvben adja. Az egész gerincnek ta-

gozata még csúcsíves stylü, de van itt már oly karnies-féle alak is, melyet a renaissance

tagjai közzé kell számítanunk. A még maradt két ívkezdlet közt emelkedik keskeny pilaster és azon ismét oly oszlopláb (81. ábr.) látható, melyet a régibb horony és alsó pülczatag helyébe álló karnies miatt a renaissance tagjai közzé kell sorolnunk. E szerint e falon oly alakzat bujt ki a rombolás után,

mely ugyancsak Mátyás király korába vezet vissza. De e díszes elrendezés másrészt meghatározza a helyiség rendeltetését, mint egy 80' hosszú 24' széles teremét, mely két emeleten ment keresztül, mit az ívek közti pilaster fölötti láb bizonyít: mert ez csakis faloszlopé lehet. Az alsó ívek fölött nyílhattak csúcsíves, a termet világító ablakok. Ezen, valaha díszes termet némelyek a vár kápolnájának tartották; azonban e nézet ellen Rómer helyesen megjegyzi, hogy nincsen keletelve; mert az ívekkel ellátott oldal, nyilvánosan a teremnek egyik hosszoldala volt, és midőn ez a keleti irányt tartja, az oltárt nem lehetett a kápolna keleti végére tenni. Kápolna helyett tehát itt inkább lovagtermet kell keresnünk, valamint tágassága, ugy dísze miatt is. Az ívek és köztök való pillérek által meghatározott osztályok (travées) hossza 28 láb a középsőé, 26 láb a két szélsőé; a három osztálynak összes hossza tehát 80'. Termünk két rövid oldalát egy-egy hasonló falív foglalta el. Az előteremnek hossza vagy 17 láb lehetett. A terem, midőn 80 lábnyi hosszában 24 lábnyi szélességét $3\frac{1}{3}$ találunk, nem mu-

tatott tetsző arányt; de talán régibb épületnek meglevő falai voltak okai ezen alaknak. A fal, mely a termet az előteremtől elválasztotta, nem létezik többé, a meglevőknek fennmaradt nyomai csak a múlt századból származnak. Alaptervünkön a belső falban három nyílást, két ablakét és e közt ajtóét látunk, a kurta fal mindegyikében ismét ajtót és a helyiség közepén egy alig magyarázható építkezést, talán tűzhelyt, miszerint itt hajdan konyha lehetett; de meg kell jegyezni, hogy itt földszinti helyiséggel van dolgunk, mely fölött a ferem állott, és hogy az ablak- és ajtó-nyílások világosan nem a régibb, hanem a Mária Terézia-féle építkezéshez tartoznak. Különbön konyha igen jól illett a fölötte való lovagteremhez; a zárdákban is a konyha a refectorium közelében szokott lenni, és a lovagterem jól felel meg a zárdá refectoriumának. A magasabb emeleten levő teremnek déli oldalán valószínűleg más, azaz előterem volt, melyhez tágas lépcső vezetett; és ennek házában van még más két, a pilléres járdába és a várpalota délkeleti nagyobb helyiségébe vezető ajtó. Ezen, az egyik sarktorony alatt levő helyiségben ismerhetünk a régi várkápolnára, leginkább három okból, először: mert a kápolnák szokásos alakja hosszukás négyszög, melynek ablaka keletre nyílik, ez előtt állhatott tehát az oltár; másodsor: mert a nyugat felé fekvő szomszéd helyiség fölötte alkalmasnak tetszik sekrestyének; harmadsor: mert a várkápolnák gyakran tornyokban vannak elhelyezve. Hozzájárul, hogy e két helyiség a többitől ugy van elkülönítve, miszerint itt csak egy ajtó nyílik a kápolnába, és ezen ajtó, valamint a lépcsőházból, ugy a lovagteremből is ide vezet. Távobbb nyugatra, egy emeleti szobának kéménye mellett befalazva van az m betű (79. ábr.) alatt látható több mint díszes gerincez, melyet épen késő csúcsíves korra mutató mesterkélt tagozása miatt, a régibb vár legkiválóbb helyiségéből, tehát a ká-

polnából, ide áttettnek hihetünk. Szintén régi helyökről és összeköttetésökből kimozdítva találhatunk ide s tova heverve más faragott kövek, minők p. az i és k betű alattiak.

Ily esekély részlet maradt fenn a késő csúcsíves korból származó várpalotából, és ez is csak akkor tűnt elő, miután a Mária Terézia-féle stucco-takaró lassan-lassan lehullott. De ha a föld fölötti épület, minek udvar-emeletét 77. ábr. adja, és az a fölötti emeletek kitétele a szabad ég alatti viszontagságának ily leleplezésnek kedvezett, ábránk föld alatti alakjának régi voltát még kevésbé birjuk felismerni: mert ez csak két helyen közelíthető meg: az épület észak-keleti és észak-nyugati sarkán, melyben még megvan a pinczébe levezető lépcső; de maga a két pinczének folytatása jobbra balra jelenleg el van falazva, kivéve az utóbbinak azon része, melyben a Dunavíz esatornája áll. Ez, mint alaptervünkön látható, az udvar alatt terjed el, hol hozzáférhető kútból meritik a vizet. A még bejárható pinczék falazatát tüzetesen megvizsgálván, itt sem találtam semmi nyomot, mely a római korba visszavezethetne, s így Rómerrel biztosan állíthatjuk, hogy római korban a mai várpalota-rom helyén falazott épület nem állott. Nem tudhatni továbbá azt sem, mikor épült fel ilyen a középkorban, de valószínű, hogy bekerített öreg-

torony, mely a mai nyugatdélinek alapja lehet, már a magyarok honfoglalása előtt állott, és állottak épületek a mai várpalota romjának területén a XIII-ik század elején, sőt már is a XII-ik században, úgy mint a prépostság templomával. Bizonyos végre, hogy Mátyás király a mai romnak kiterjedését, ennek a még meglevő alakját adva, királyi palotája építkezésével meghatározta. Tanúságul szolgálnak a megmaradt csúcsíves részletek és tagozatok, melyek nem csak a késő csúcsíves styl, hanem annak vegyülését renaissance idomokkal is mutatják, mi királyunk más épületeinek is jellege, p. a vajdahunyadi vár Mátyás-féle loggiáé. Ezekhez hozzávehetjük, mit e tekintetben Rakovszky mond:¹⁾

„Ezután Magyarország trónjára a lángelkű Hollósi Mátyás hivatott meg, ki nejjével Beatrix-el együtt gyakran lakott Pozsonyban, sőt az osztrák háború alatt azt fő fegyvertárául választá, miről egyidejű okiratok elegendő felvilágosítást nyújtanak”. — „A későbbi években (1470—1490.) gyakran találjuk a királyt Pozsony falai közt, kényszerítvén őt ugyanis Frigyes makaessága harezkész hadsereggel mindig résen lenni, míg a második osztrák háború kitört, a mikor Mátyás diadalmasan meghódítván Bécset, ott a halál egészen váratlanul lepte meg (1490)“.

A POZSONYI VÁRNAK DISZ-KAPUJA.

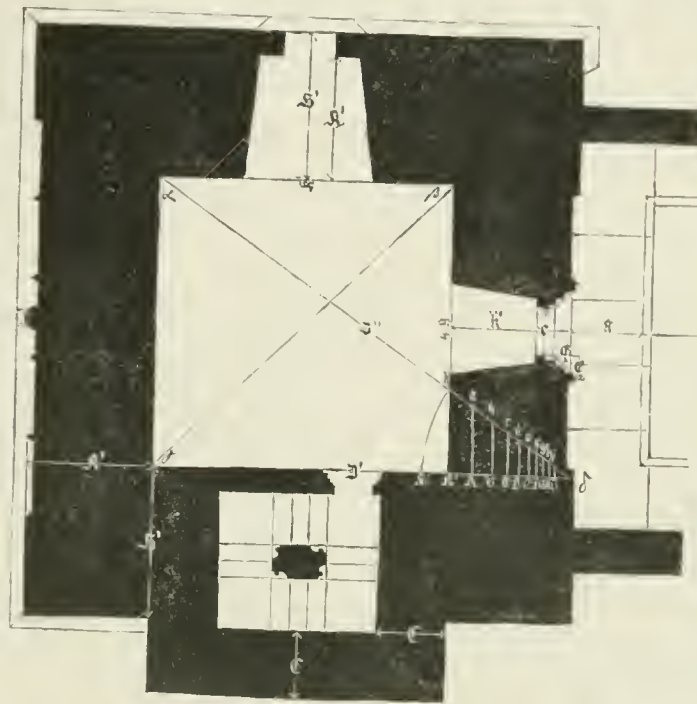
De ha mégis fennmaradna kétkedés Mátyásnak a várpalotát illető építkezése iránt, ezt a vár diszkapujának nem csak tanulmányozása, hanem már egyszerű megtekintése is eloszolhatja. E diszkapu helyét látjuk 75. ábr. X betűje alatt, ezt Schmidt Frigyes, es. kir. fő-építészeti tanácsos és a bécsi képzőművészeti akadémiának tanára, tanítványaival fel-

mérette, és a bécsi építészeti iroda- (Bauhütte) társulat autographiákban közölte, mely is oly szíves volt rajzainak felhasználását jelen könyv számára megengedni; ugyanazon rajzokét, melyekben Schmidt tanár a romot

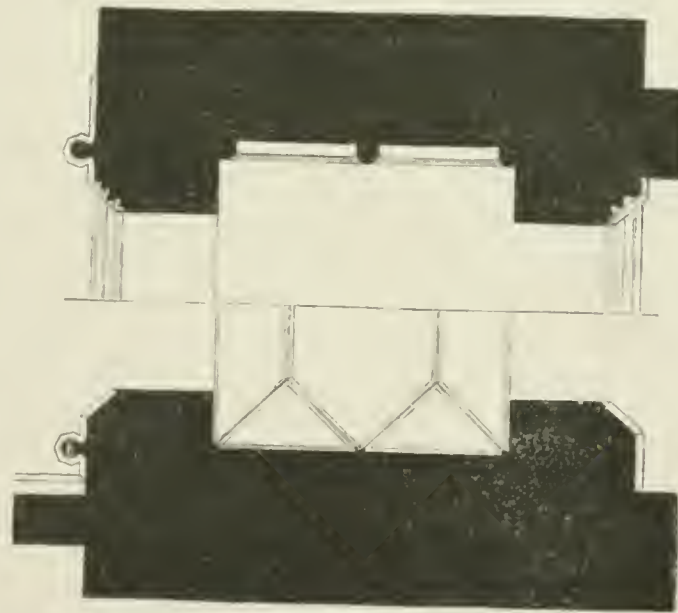
¹⁾ L. „Pozs. és Körny.” az „Adatok Pozsony történetéből” czimű czikk 15. l.

igazgatása alatt tanítványai stílszerűleg restauráltak. Az autographiák léptéke négyszer akkora, mint falmetszeteinké (1 hüvelyk = 3 bécsi láb, tehát az eredetinek 36-da). Falmetszeteink photographiai uton készültek úgy, hogy a fénykép kisebbítése közvetlen a fadeczra lenyomatott; miért is az eredetivel való pontos megegyezéséről kezeskedhetem. S e szerint ábránk nagyon alkalmasak arra, hogy itt igen egyszerű és szabályos példányon a bevezetésben adott arányozási elméletnek teljes valóságát kétségen kívül helyezhessem.

82-ik ábránk alaptervén a kaputorony mind-egyik oldala 174 bécsi lábat = 17,75' mér űrben (im Lichten).¹⁾ Ezen oldalmérvből, egységből, melyet δ -val (unitas) jele-

82. ábra.

83. ábra.

szük az alapvonalra γ -ból, elérjük a δ pontot, és ha α -t összekötjük δ -val, nyerünk a δ -val jelelt vonalban azon egész köbnek diagonálját, átlóját, melyet 17,75'-nyi oldalból, az egységből szerkesztünk.

E szerint van két háromszögünk az $\alpha\gamma\delta$ nagyobb köb háromszög, és az ehhez hasonló kisebb $k'\delta$ háromszög, melyből és melynek fejlődöttjeiből származtatvák a kaputorony részleteinek mérvei. Így mindenek előtt látjuk, hogy a gyöngébb falnak vastagsága a kisebb háromszög $k'\delta$ nagyobb oldalának (k'); az erősebb falnak vastagsága pedig ugyanezen háromszög $k'\delta$ átlójának, hypotenusájának (δ) mérvére van véve; az előbbi

¹⁾ Mintán a középkorban mértékül a római lábat használták, ezen bécsi mérvet a bécsi labnak = 1401, a rómaihoz = 1369 vevén, szigorúan volna 18,997 római lábunk; tehát $\frac{18,997 \times 1369}{1401} = 17,742$;

de, mint látjuk, a különbség oly csekély, hogy e helyett valamivel nagyobb töredéket is vehetünk, és feltehetjük, hogy az építész az oldalt 19 régi római labra vette.

$k'\delta$, vagy röviden k' (nagy kathet) 7,34.. bécsi lábra, az utóbbi h' 8,99.. vagyis 9 bécsi lábra.

Ha már most a kisebb háromszög $k'\delta$ oldalát $k'\delta$ hypotenusájára átviesszük, ezt a -ban fogjuk elérni és innen függőlegest leboesátván. a $k'\delta$ vonalra nyerendjük a legközelebbi hasonló fogyatkozó $a\Delta\delta$ háromszögöt, és a munkát így folytatván, a $b\mathfrak{B}\delta$, $c\mathfrak{C}\delta$ stb. háromszögeket, melyek oldalainak értékét, mennyire azokra szükségünk van, ide teszem:

Elméleti szám	a nagy oldalak értéke
$k'\delta = h' = 0,507.. \times 17,75 = 8,99..'$	
$k'\delta = k' = 0,414.. \quad \quad = 7,34..$	
$\Delta\delta = \Delta = 0,338.. \quad \quad = 6,00..$	
$\mathfrak{B}\delta = \mathfrak{B} = 0,276.. \quad \quad = 4,89..$	
$\mathfrak{C}\delta = \mathfrak{C} = 0,225.. \quad \quad = 3,99..$	
$\mathfrak{D}\delta = \mathfrak{D} = 0,184.. \quad \quad = 3,26..$	
$\mathfrak{E}\delta = \mathfrak{E} = 0,150.. \quad \quad = 2,66..$	
$\mathfrak{F}\delta = \mathfrak{F} = 0,122.. \quad \quad = 2,16..$	
$\mathfrak{G}\delta = \mathfrak{G} = 0,1002.. \quad \quad = 1,77..$	
$h'\delta = h' = 0,0818.. \quad \quad = 1,49..$	
$\mathfrak{I}\delta = \mathfrak{I} = 0,0668.. \quad \quad = 1,18..$	

Elméleti szám	a kis oldalak értéke
$k'k' = k' = 0,292.. = 5,18..$	
$a\Delta = a = 0,239.. = 4,24..$	
$b\mathfrak{B} = b = 0,195.. = 3,46..$	
$c\mathfrak{C} = c = 0,159.. = 2,82..$	
$d\mathfrak{D} = d = 0,130.. = 2,31..$	
$e\mathfrak{E} = e = 0,106.. = 1,88..$	
$f\mathfrak{F} = f = 0,086.. = 1,52..$	
$g\mathfrak{G} = g = 0,070.. = 1,24..$	
$h\mathfrak{H} = h = 0,057.. = 1,01..$	
$i\mathfrak{I} = i = 0,047.. = 0,83..$	

A rajzban az $a\Delta$ vonal valamivel kisebb, mint a minőnek lenni kellene; miért is az attól származott vonal mindenike a kellőnél valamivel kisebbre ütött ki; általában véve, ha a négyszög nem igen nagy mértékű, fölötte nehéz a származott vonalaknak a kellő mérvet megadni; kiigazításul szolgáljanak a fentebb adott számok.

Vizsgáljuk ezek szerint három alaptervünket: ¹⁾

az egységet vagyis az oldalát ürben találtuk	h' -ra = 17,75'
a gyengébb fal vastagságát . . .	k' -ra = 7,34'
az erősebb fal vastagságát . . .	h' -ra = 8,99'
a lépcsőház falának vastagsága . .	$\mathfrak{C}.. = 3,99'$
a nagy ablaknak nagyobb mélyedése (82. ábra)	$k'.. = 7,34'$
az ajtónak legnagyobb mélyedése (82. ábra)	$k'.. = 5,18'$
az előtte való járdának szélessége (82. ábra)	$a.. = 4,24'$

Magassági mérék.

Az alsó emelet a járda talpáig (84. ábra) mér $h' = 17,75'$
 ugyanannyit mér a felső emelet (84. ábra) boltozatáig $h' = 17,75'$
 a belső kapu egyenes magassága (85. ábra) pied droit $4\mathfrak{G} = 7,08'$
 ugyanannyi a kapuívnek fentője (85. ábra) $4\mathfrak{G} = 7,08'$
 a felső emelet ajtajának magassága (85. ábra) $\frac{1}{2}\mathfrak{D} = 8,36'$
 egész szélessége, hozzá véve az oldala melletti pálczatag-díszeket is (85. ábra) $\Delta = 6,00'$
 az ajtó fölötti esücsív egyenoldaln háromszög fölött van szerkesztve, és e háromszög oldalának mérve (85. ábra) $\frac{1}{2}h' = 4,49'$

A díszhomlokzat kapuja (86. ábra) oldalán álló oszlopnak magassága (lábát, tövét, kapitaeljét és vállkövét együttvéve) k'_1 (vagyis $\frac{3}{2}k'$) = 11,02'. Ezen mérv ritkábban fordul elő németországi építményeken, gyakrabban ugyan francziákon, de itt sem mindennapi.

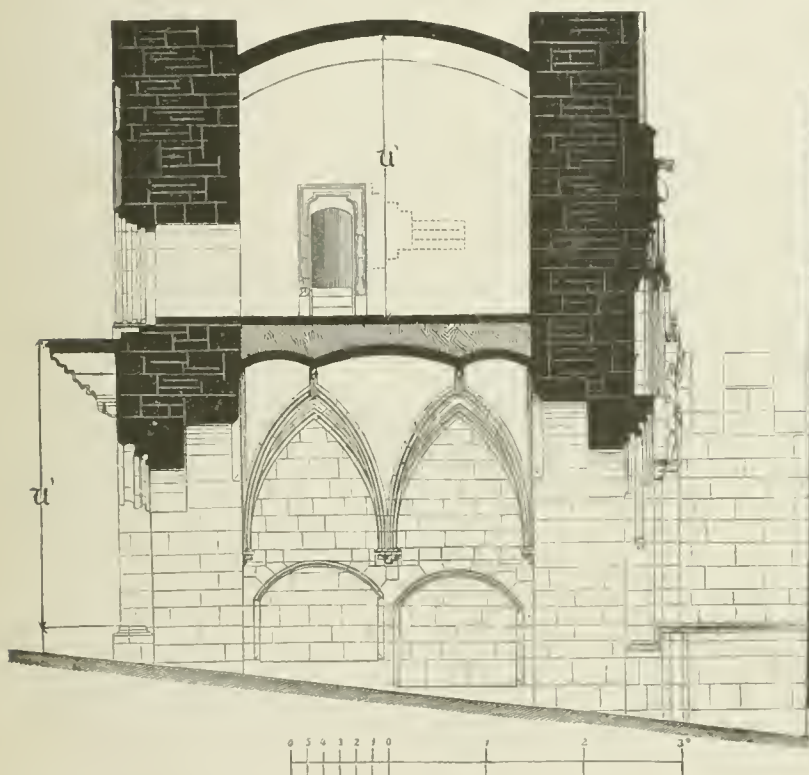
A kapu felső párkányzatától, mely az oszlopláb felső vonalának megfelel azon középpontig, melyből a kapu főíve (archivolte) van húzva, találjuk a $k' = 5,18'$ mérvét, ma-

¹⁾ 83. ábránk egyik fele adja a kapu földszinti szelvényét a kőpad fölött, második fele a bolt alaptervét. — 82. ábránkban látjuk a felső emelet alaptervét.

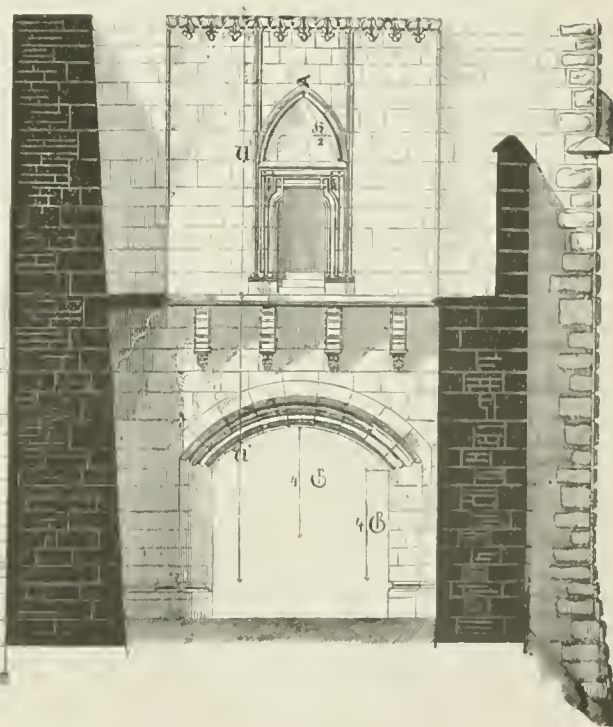
ga az ívnek fentője pedig $4\mathfrak{H} = 5,96$. tehát a párkányzattól az ív hegyéig összesen $11,14'$; az alsó párkánytól az ív kezdetéig. az egyenes magasság (pied droit) mér $\frac{1}{2}\mathfrak{H}' = 8,87'$. A kanyarív vagy számárhát (Eselsrückén) egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, ugy, hogy alsó részét a körívnek két szélső része teszi; e körívnek fentője $\mathfrak{H}' = 7,34'$; a két felső résznek fentője $\mathfrak{H}' = 8,99'$; miből az elméletnek kitűnő használhatósága

lunk, azaz $15,37...'$. — Az emelet közti párkányzat magassága $\frac{1}{2}\mathfrak{E} = 1,33'$.

Igen valószínű, hogy a díszkapuhoz esatlakozó körfalának vastagságát is rendszeresen határozták, s így hiszem. hogy az autographiák igazgatója igen közel járt a valóhoz, midőn a külsőleg rézszt futó falnak. párkánya fölött valamivel többet adott a $\frac{1}{2}\mathfrak{H}' = 1,49'$ -nál, és a mellvéd fal vastagságának. párkánya alatt szintén valamivel többet $\frac{1}{2}\mathfrak{A} = 3,00$

84. ábra.

85. ábra.

gyakorlati arányozásnál világosan kitetszik. A kapu alsó talappárkányzattól a kanyarív kezdetéig az egyenes magasság (pied droit) van véve a köb átlójának felére $\mathfrak{D}'' = 1,732 \times 17,75' = 30,74'$, és ennek fele $15,37'$. Ha az alsó ív kezdetéig mért magasságát, mely $\frac{1}{2}\mathfrak{H}' = 8,87'$ -t ezzel hasonlítjuk. itt is az elméletnek alkalmazhatósága világos; mivel itt az arány a $\frac{1}{3}$ -nek a $\frac{1}{\sqrt{3}}$ -hez fordul elő: s így, ha $8,87'$ -t szorozunk $1,732$ -el, leend a magasabb egyenes vona-

lábnaál. Az előbbi szám $\frac{1}{2}\mathfrak{H}' = 1,49'$ a kaputorony legvastagabb \mathfrak{H}' -nyi falának épen felét teszi.

A középkori erődtéseknél főszerepet játszik a fal, annak erőssége, azaz vastagsága; ez, midőn a templomoknál és nem védelmi épületeknél idővel mindinkább gyöngébbé válik. keskenyedik: a védelmieknél megfordított arányban erősödik, vastagodik. Ennek több oka van: a templomoknál a zárfalak

functióját. a boltnak tartását, támasztását idővel egészen magára veszi a tám úgy. hogy elvileg nincs is többé szükség középső falra. és hogy kivált a franczia iskolában roppant ablaknyílás foglalja el a táma közti helyet. és a fal. az ablak alatt és fölött csakis az elzárás rendeltetésével bír. E tekintetben megjegyzendő, hogy vastagsága $\frac{3}{4}$ -től idővel le száll $\frac{1}{2}$ -ra. és még kevesebbre.

Ellenben a védelmi épületeknél a támadó eszközök tökélyesbitése magával hozta a védőknek erősbbe tételét. főképen a falak vastagodását és magasabbra emelését.

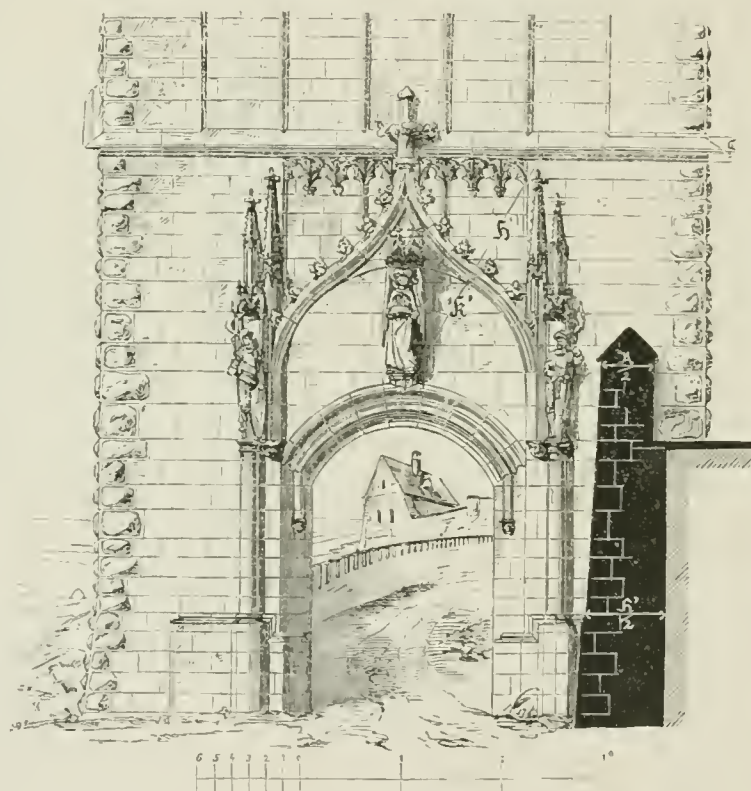
Kaputornyunk. nagy tetszik. az utóbbi tekintetben hiányos volt. alig volt három emelete (a kaput elsőnek tekintve). de hulló-rácsnak és vonóhidnak. e két nevezetes kapuvédnek nyomát sem lehet találni: s ezért e hiányokat falainak nagyobb erejével kellett pótolnia. Nem fogunk te-

hát csodálkozni. ha a visegrádi (tévesen Salamon-tornyának nevezett) öregtoronynak. donjonnak. egységét. azaz űrét 33 és fél láb arányához. fala vastagságát 11 lábra. tehát közel csak egy harmadra találunk. mind a mellett. hogy e donjon hat emeletes: ellenben a pozsonyi kaputorony 17.75' egységéhez képest erősebb falának vastagságát $4\frac{1}{2}$ '-ra $= 8.99'$. tehát többre. mint az űrnek felére. és még gyöngébb falának vastagságát is $4\frac{1}{2}$ '-ra

$= 7.34'$ mérjük: hozzá véve. hogy e kaputorony három emeletével a visegrádi donjon hatnak ellenében. az utóbbinak csakis fél magasságára emelkedett. Itt tehát már ágyú elleni védre. keletkezésre a XV-ik század második felében kell következtetnünk. azaz az építést világosan Mátyás királynak tulajdonítanunk.

Fala vastagságán kívül kaputornyunknak más védje áll abban. hogy egyik oldalán (S6. ábrán. a fekete) a fal épszög alatt csatlako-

zott a toronyhoz: e falnak mellvéde mögül az ostromlottak a kapuhoz közeledő ellenséget lövöldözheték: más védnek tekinthetni a kapu belsőnyílása fölötti (S2. és S5. ábra) járdát. mely a vár két belső falán is volt folytatva. és melyről a netalán a kapu keresztül már betört ellenséget még sikeresen lehetett visszaszorítani. E folyosóhoz csak a vár belsejéből vezető lépcsőn jut-

S6. ábra.

hattak tehát a védők. Volt-e a harmadik emeleten is hasonló folyosó vagy legalább erkély. többé nem tudhatni: mert itt az átváltoztatások oly lényegesek és oly kevés művészetiiek. hogy ezen emeletet az autographiákban felvételre érdemesnek nem tartották.

Azonban ezen kapu nem volt az első. melyet az ellenségnek bevenni kellett: előtte a hegy lejtőjén vagy alján kellett lenni más

kőfahnak és kapunak, mely utóbbi alkalmazást inkább volt erősítve; míg a miénk a véd-czélal különösen összeköti a díszét, a pompáét, s azért kiválólag dísz-véd-kapunak nevezhetjük.

Teszik pedig díszét: az oldalán emelkedő két oszlop, a csinosan tagozott főív, az e fölötti ormozat, gazdag mérmű és az egészet koronázó párkányzat.

Az oszlopnak egész magasságát találjuk $\text{K}_1\text{-re} = 11,02'$ -re; átmérője $\text{I} = 1,18'$ ¹⁾, tehát az átmérő mintegy $9\frac{1}{2}$ -szer foglaltatik az egész magasságban. Ezen oszlopnak nincsen külön kapitáelje és külön vállköve, hanem e két tag összefolyva a párkányzat alakját veszi fel, mi szintén késő eredetét tanúsítja. A vállkő fölötti szobrok többé nem léteznek, hanem csak őrt álló katonákként helyesen vannak rajzban restaurálva. Állnak pedig fülkében, mely fölött toronyfi emelkedik.

A főívet, melyet a francia archivolt-nak nevez, azaz oly ívet, mely fölött nevezetesebb faltömeg emelkedik, mi öregívnek nevezhetjük; ezen öregív igen díszes tagozatu és főtagja hengeren emelkedik, mely ismét szörnyfejen nyugszik. Igen erős ívünk körvonalu, tanúságául, hogy a csúcsíves styl a körívet is használta; azonban késő eredetére az is mutat, hogy nem képez egész félívet. A styl virágzó korában helyette csúcsívet alkalmaztak volna és e fölött, a mostani kanyar helyett egyszerű ormot, oldal falakkal, melyet Wimpergnek (Windwehrből származtatva) nevezték német, s innen a francia quimberge-nek (gableto-nek is), ennek oldalán áll egy-egy toronyfi (Fiale), mit ormozatnak nevezhetünk. Ezen középső orom eleinte egyszerű épszögű nyeregtető volt; későbbben egyenes vonalú oldalait csúcsív helyettesítette,

míg végre a csúcsív helyébe, mint példánkban, kanyarív lépett. Így tehát ormozatunk is tanúságot tesz az építmény késő eredetéről, de még sem mutat teljes hanyatlási korra; mert még nincsen szerkesztve négy, hanem csak három középpontból, és nincsen szerkesztve egyenoldalú háromszög fölött, mely sokkal magasabbra emelte volna. A teljes elköresesedés idejében a kanyar ormozatot még lancette-csúcsív fölött is szerkesztették, sőt annak oldalait megtörték is úgy, hogy a kanyar vonal nem tartotta meg folytonosságát, szakadatlan szökkenését. Jó stylt mutatnak még kanyarívünk lombesokrai (Krabbe, crochet) is, ugyszintén a tetején álló keresztvirág és elegansoknak nevezhetjük toronyfi-jait is, csak karcsúságuk alig áll arányban a tágas ív zömével.

A kiszökő kanyarormozat mögött a fal kissé visszavonul, hogy abból a csinos mérmű (Maasswerk) ismét kiszökhesse. Ezen mérmű áll csúcsíves lóherívből, melynek szárai díszes lilomokba végződnek, csak a középsők vannak egyenes vonalba a kanyarívig levezetve.

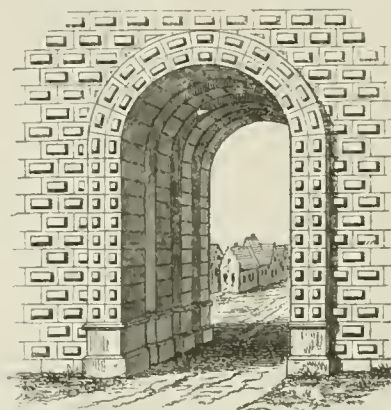
Jónak nevezhetjük, az alsó díszek fölötti koronapárkányzatot; magassága $\text{I}^{\text{E}} = 1,33'$; áll felső nagy kajácsból (Schräge), léczből, horonyból és pálczatagból. E tagok képezik rendesen a csúcsíves koronapárkányzatot. A korabeli különbség azonban főképen a kajácsnak alakjában mutatkozik, mely a styl virágzó korában egyenes, míg későbbben, mint példánkban is, kanyar vonalat képez. Ilyent találunk a sopronyi sz. Mihály-féle később részének koronapárkányzatán is.

84. ábránk adja díszkapunk hosszszelvényét északi falával, jobbjunkon látjuk az épen leírt kapunak metszetét, baljukon a belső, a várba vezető nyílást, mely fölött díszes egymás fölött kiszökő gyámköven nyugvó szabad járda jelenik meg. De díszes inkább, semmint erős a kapuesarnok is. A védnek olva kívánta, hogy a külső és belső

¹⁾ Itt egy hibát kell megjegyezni: 83. ábránkon, tévedésből a kapuoszlop átmérője I helyett csak h -ra van véve, tehát h helyett I teendő.

kapu ne essék ugyanazon egyenes vonalba, hanem álljon egymáshoz szög alatt, ne hogy az ellenségnek egyenes útja legyen támadásában. Itt azonban, mivel díszkapuval van dolgunk, ezen szabálytól eltértek. A csarnok allján látunk két, nyugvásra alkalmas köpadot csinos fölkében. Ezek fölött emelkedik a két osztályu boltozat, melynek gerincei jól faragott lombozatos gyámköveken nyugsznak. A bolt nem a régi, kivált erődítési épületeket jellemző egyszerű keresztbolt, hanem oly alaku, melyet a heraldikában zindelynek neveznek. Ezen alsó és a második vagy felső emelet nem közlekedik egymással, hanem a boltozat által van elkülönítve. A felső emeleten látunk csinos ajtót, és mögötte pontozva azon lépcsőt, mely a harmadik emeletre vezet. Ha e lépcső középpillérét tekintjük, ez is különös díszkedvelésre mutat; mert nem képez egyszerű prismaticus pillért, hanem négy főoszloppal és négy horonnyal csinosan van tagozva, 85. ábránk adja a kaputornyot a várból tekintve. Egyes részeinek mérvét fentebb adtam; itt meg kell említenem, hogy mivel a kapunyílás itt alacsonyabb, mint a külső kapué, ívének az utóbbinak íve alatt meg kellett volna jelennie a 86. ábrán; ez azonban az autographiákban elhagyatott, hogy a kapu mögötti, már a várban levő tárgyak jobban tűnhessenek ki. Ezen belső homlokzaton is világos a díszítési czélnek elsőbbsége az erősítési rendeltetés fölött. Csinos az öregívnek hatalmas tagozása; igen csinosak a szabad járdát hordozó gyámkövek; de valóságos pompájával mindezeket felülmúlja a torony második emeletébe vezető ajtó, mely kettős zárással bír; a felső egyenoldalu háromszög fölött szerkezett vak zárású csúcsív a valóságos alsó nyílás pedig mindenképen a XV-ik század második felére, tehát Mátyás király korára mutat. Csak ekkor harapódzott el az onszokás, mely szerint a keretelő pálezatagokat, mintha valóban fából volnának, egy-

mással keresztezték, mit a német überschnitten, a francia entrecroisé-nek nevez. Ekkor kezdték a faalkotást a kőszerkezetre alkalmazni, sőt későbbben annyira mentek, hogy valóságos élőfa törzseit és ágait, kanyarodásukkal és héjaikkal majmolták a kőben, mi a styl végsőelkoresosodását jellemzi, és azért teljes elhagyását is indokolja.

87. ábra.

Itt látjuk a hajdani vedriczi kaput, mely a várnak kiegészítő részét tette. Közlötte Rómer a „Pozs. és Környéke“ ezimű könyvnek 250. l. Fuhrmann „Alt und neues Wien“ cz. munkájából. Két tekintetben nevezetes: hogy itt is, mint a vár díszkapuján, előfordulnak a púpos-négyszög-kövek, a német Buckelquader-eknek nevezi. Ilyenek legelőször a pnnok épületein, későbbben a rómaiaknál, a középkorban pedig leginkább várépületeknél voltak használatban. Másrészt ugy tetszik, mintha a kapu belsejében látható három hajtékban három hullórács mozgott volna. Általán e kapu még felső emeleit, melyeket a rajzoló elhagyott, sem tekintve, az erőd eszméjének sokkal jobban felel meg, mint a várnak díszkapuja.

88. ábra.

Adom Rómer értekezése után (id. m. 265. l.) Pozsony régi körfalának részletét, mely, mint látandjuk, szerepet ját-

szik a fő-egyház chronológiájának meghatározásában *aa* külső városfal, *bb* belső városfal, *c* ajtó az egyházi lakában. „Az egyházi laka táján“ (a dom mellett), mondja Römer, a régi fal egész eredetiségében tűnik fel. Csúcsíves ablakok és lőrészek változtatva jönnek elő. Az utóbbiak szélessége kifelé tett 4'', és gyakran két részre osztvák, befelé tesz szélességök 2', magasságuk ugyanannyi, a fal rése pedig 2' 3''. A csúcsíves ablakok magassága tesz 6', szélessége 2' 9''. Itt két kettős

lyukra akadtam, melyek Valakban két irányban szolgáltak. A rálépésig a fal 26' magas, innen tetejéig még 8' számítható, a lőrészek a rálépés fölött csak 2½' magasságban vannak. Az egyházi kertcskéjében is lejtővel bir a fal, mely 2° szélesség mellett 3½'-nyira kiszökel. A lakásban megvan még azon ajtó, mely az egykori itt állott toronyba (K) vezetett; ezen ajtó fölött nagyobb ablak is látható, melyhez jobbra balra több más ily nagyságu ablak csatlakozik.

A FERENCZIEK POZSONYI TEMPLOMA.

Károlyi Lőrincz többször idézett munkája 50. l. a ferencziek pozsonyi temploma felszentelésére vonatkozó okmányt közöl, melynek ide tartozó helye ez:

„Lodomerius, Miseratione Divina Archiepiscopus Strigoniensis . . . Ipsam enim Ecclesiam B. M. V. nobis Posonii existentibus, Venerabilis Pater Jacobus, Dei gratia Vicarius, Episcopus noster, praesentibus Venerabilibus Patribus (idézi a jelen volt clerus tagjait): Inelyto etiam Domino Andrea, Dei gratia Rege Hungariae, una cum Baronibus et Proceribus suis, cum vix numerosa Christi fidelium multitudo interexistentibus solemnitati, ad laudem et gloriam Divini Numinis, et in titulum Excellentissimae Mariae Virginis dedicando consecravit, et consecrando dedicavit (következik egy évi indulgentia azok számára, kik a templomot felszentelési évfordulatán meglátogatják). In cuius rei testimonium praesentes concessimus literas, Sigillo nostro authentico consignatas. Datum Posonii in Crastino Annunciationis B. M. V. anno Domini Millesimo, ducentesimo, nonagesimo septimo“.

Balazsovits a pozsonyi szerzetről szóló

munkájában ¹⁾ a templom felszentelésének esztendejére nézve megegyezik Károlyi adatával.

30. l. „Belius scriptor in sua Hungariae novae Historia, huius Conventus Originem ad tempora Belae IV. Regis refert; quem Ottocarns Bohemiae Rex, anno 1271 vastata Urbe Posoniensi desolavit. Ladislaus dictus Cumanus, prostrato Ottocaro cum triumpho redux, hunc Conventum decennio ferme in ruderibus jacentem restaurare coepit, quin totum opus consummasset, anno siquidem 1290. violenta morte ad Körösszeg per Cumanos sublatu est. Perfecit proin opus eius successor, quod comprobat originale Documentum in Archivo Provinciae existens, tenoris sequentis ²⁾:

„Nos Lodomerius M. D. A.-Episcopus Strigoniensis etc. damus memoriae etc. quod

¹⁾ L. Brevis historia conventuum ordinis S. Francisci Seraphici per P. Odoricum Balazsovits ejusdem provinciae vicarium. Posonii 1869.

²⁾ A következő chronostichon a templomban fel van írva:

aeDes has LaDisLaVs qVartVs hVngarIae
reX e pIo sVperos Voto sVppresso
ter faVste ottoCaro rege eXstrVXlt.

Nos in vigilia Annunciationis ¹⁾, anni 1297. Ecclesiam P.P. Franciscanorum Posoniensem jam plene consummatam etc. praesentibus: Rmmis Paschasio Nitriensi, Paulo Quinque-Ecclesiensi, Theodoro Jaurinensi Episcopis — item presente Inclyto Domino Andrea III. D. G. Hungariae cum Proceribus ac Principibus suis — consecravimus etc.”

In hac Ecclesia Cultus Divinus pacifice peragebatur usque ingressum Lutheranorum, qui numero et opibus valentes, vix Urbem ingressi diversa impedimenta ponebant. Quam ob causam Rudolphus Imperator defensionem Fratrum Proceribus commendavit, huius tenoris Rescripto:

„Rudolphus II. D. G. E. Romanorum Imperator etc. Rmmo in Christo Patri Dno Joanni Kuthassy A. Episcopo Strigoniensi — Rmmo ac Egregio Stephano Zuhay electo Episcopo Agriensi, caeterisque Consiliariis Camerae nostrae Hungaricae, simul vel divisim constitutis, salutem et gratiam etc. Quoniam Nos, fideles nostros religiosos Fratres Ord. S. Francisci de Observantia, in Regno nostro Hungariae commorantes — in Nostram Regiam recepimus protectionem et tutelam specialem — vice ac in Persona Nostra Regia, eosdem Vestrae duximus committendos tuitioni. Ideo Fidelitatibus Vestris harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus a modo deinceps, praefatos P. P. Franciscanos tam in personis, quam universis rebus ac juribus ipsorum contra quoslibet violentos ac illegitimos impetitores, turbatores ac damnificatores, signanter contra fideles Nostros Prudentes ac Circumspectos Judices ac Cives Civitatum Posoniensis et Soproniensis — defendere teneamini auctoritate nostra Regia Vobis hac in parte plenaria

concessa et attributa. — Pragae die 12. Novembris 1600.”

36. lapon.

Conventus usque . . . non fuit omnium factorum expertus: — primum fatum fuit pestis a. 1502 in hac civitate saeviens. Secundum fatum fuit terrae motus a. 1590, qui magnam Hungariae et Illyrici partem, sed praecipue Viennam, Posonium, Tyrnaviam, totamque intermediam vicinam plagam, miserandum in modum, teste Istvánfio L. 26. p. 563—41 vicibus repetitis, ac cumprimis 5. septembris concusserat. Aedificium Conventus priores succussiones absque notabili damno sustinuit; at die 5. sept. corruit navis Ecclesiae, olim cum Sanctuario gothice structa, corruit et magna pars Conventus, tria solum puncta, puta: turris, Sanctuarium et capella S. Joannis Ev. illaesa manserunt. Ob frequentem terrae motum, in navi Ecclesiae loco fornicis trabes compactibiles adhibitae sunt, donec tandem 1616, sub quardianatu P. Joannis Rudnay, remotis trabibus, fornix ad modernum stylum structa fuisset.

Descriptio Provinciae in Capitulo Generali Vallisoletano exhibita sub Ministro Provinciali Patre Petro Heinegger ex anno 1740.

In Conventum Posoniensem sciendum:

Quod in Seraphicae Religionis primordio ad annum 1240 Ordo noster, non in civitate Posoniensi, sed extra Suburbium, extra portam S. Laurentii ad montes habebat suum domicilium. Quando autem Rex Hungariae Ladislaus hujus nominis quartus, reversus est de caede Othocari Bohemorum Regis, in gratiarum actionem pro obtenta victoria Religionis nostrae, in interiori Civitate, Ecclesiam et Conventum hunc Posoniensem aedificavit. Anno 1280. In novo Regio Conventu ordo noster, a prima sui fundatione continuus trecentis et amplius annis in possessione pacifica, Deo et animabus serviendo tranquille permansit, usque ad Boeskey Calvinistae tumultus.

¹⁾ A felszentelés évére nézve ezen okmány megegyezik ugyan a fentebb idézettel, hanem az ünnepély napja iránt van esekely különbség.

tus. Qui Turcicis suffultus armis in Principem Transilvaniae sublimatus, potiozem Ungariae partem in suam et Turcarum ditionem subjugavit. Religionem autem Catholicam, ubi ubi poterat, mira crudelitate haeretica labefactavit. Et inter alia sacrilega facinora sua, Fratres quoque nostros ex hoc Poseniensi Conventu eliminavit anno 1604, Ecclesiam istam una cum Conventu haeticis Praedicantibus Lutheranis contulit. Qui non solum per haeretica sua exercitia, verum etiam per suorum mortuorum cadavera, in Cryptis sepulta, Ecclesiam hanc contaminando polluerunt. Interim post lamentabilem aliquot annorum decursum repressamque per Imperatorem Ungariae Regem Rudolphum haeticorum Turcarumque violentiam, dum iterato de mandato Regio sacra nostra Religio ad suum antiquum Poseniensem Conventum introducta est, illico de Ecclesiae Cryptis humata haeticorum cadavera sunt ejecta (mivel a barátok keresztyéni szeretetöknek fényes tanúságát adták): ac per Dominum Stephannum Csiki, Episcopum Transylvaniensem reconciliata est Ecclesia anno 1619.

Rakovszky „Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg“ ezim alatt a „Pressburger Zeitung“ 1877. évf. írt cikkeiben VII. sz. „Das Mönich kloster Sanct Francisci“ felírat alatt ezeket találjuk:

A zárdá 1439-ben égett le: mit a város számadásai tanúsítanak: Item am Montag vor Margarethen virginis, als das Mönichskloster prennend ward, und dy Messerkram hob mir gebn noch des Richters und des Künigfelder gescheft (rendeletére vagy parancsúra), den gesellen, dy wasser zu der prunst getragen habn, und das Feuer getempft habn, und das Feuer von dem Hei von ein ander gerachen habn (gereblyével szétbontották) und das getampft habn, und des Fewers pei der Nacht gelmet habn, schuf (parancsolta) der purgermaister zu gebn 60 D.

1451. a zárdát átépítették:

Item am Sambstag vor Margarethe, umb 3 Fuder Kalich, In das Kloster zu unser Frawen der mynern pruder (fratres minores), nach der Herrn gescheft je ein Fuder umb 1 Pf. — Item hab ich gebn den Zigldecker, als er im kloster, ob dem Sagrer (sekrestye) das Dach zudedakt hat umb 1 patgelt noch des purgermaisters gescheft 10 D.

1455-ben a kész épületet felszentelték:

Item Mittichen (szerdán) post Andrae tag, hat der weichpischolff das Kloster zu unserer Frawen geweicht, darzue hab ich gekawft 2 Canal, pint chande 10 Sch. — Item umb 3 Pfd wachs dem weichbischolff zu Kerzen in unser Kloster, zu der weich je ein phunt umb 10 D.

Rakovszky kiemeli, hogy ezen kiadásokat a tanács vitte egy:

1457-ben is: Item 2 Mortururer (Maltterührern) bei der Garten Mawer bei dem Kloster, so man die ans hat zwickt und pesert, jeden 16 D. — és tovább:

Item am Sambstag nach Michaelis habn wir gehabt Zymergeselen, die zue dem Grippel in das Kloster zu unser liebn Frawen Holz ausgezymert habn per 7 Sch.

1459. a barátoknak még közös hálótermök volt:

Mer hab wir gehat 4 aribater (Arbeiter), dy ziegl habn abtragen an den schlaffhawen im Kloster, yeden 16 D.

A tanács évenként nem csak csuklyaposztót adott, hanem olajat és élelmet is. Az isteni tisztelet magyar nyelven folyt, és I. Mátyás alatt a nemességnek saját ülőpadja volt az egyház baloldalán, mi e király egyik okmányából kitetszik:

presertim vero prelatis magnatibus et nobilibus ab eo latere (sinistro) collocatis subsellys conciones audientibus.

1480-ban ismét tűzvész pusztította a zárdát és az egyházat:

Maister Wolfgang zymermann selbst vierdten. das sy das dach, in den Rothaws awf der hindern Raitstube gedeckt habn, als man die schintl awsgestossen hat. von begn der prunst in dem Closter hie Ir jeden 3 tagwerk. — Freitag post uldarici. als das Closter hie abprunnen ist. des andern tags, hab ich gehabt 1 tagwericher, der die schinttl in dem Rathaws awfgerawmpt hat. die man ab het gestossen 18 D. actum Mittichen post uldarici.

A keresztfolyosóban 24 pozsonyi van eltemetve, ki Fridrik rabló serege ellen a várost védve elesett:

Item Sabatho witi 91. haben die Römischen veindt, Schweintzer (svaiczi) das Statvieh genomen, und in den noch eylen sein genomen worden 11 Hakenpuchsen. 5 Selztartschen. 6 Eisenhuett und Schalern und awf 24 person, Stadtlewt und Hawer, und Hantwerichgeselln erslagen. darunter ist gewesen ein werlicher Sweinzer darawf die vaindt Ir Hertz gehabt habn und liegen alle hie Im municheloster begrabn In den Crewzgank. und bei In der porintzer auch liegt. Got sei In gnedig und erparm sich über Ir aller sehr.

Szegényeket még a XVI. században is ide temettek: így történt az 150^{3/4} inséges évben is:

Ain arme Frau ist gestorben in den Rathaws. dy hab ich begraben lassen yn dem Closter. davon hab ich gebn 1 Sch. 18 D.

A templom előtti kereszt már 1532-ben ott állott.

3 Schlos zu dem Creutz bei dem Closter dargeben per 2 Sch. 24 Den.

1533-ban a török zavarok alkalmával puskaport készítettek a zárdában.

Canmerer verlant das Holz zum pwlwerstampff im Closter zusam zu pringen 1 Sch. 10 D.

1543-ban megkárosított a templom födele:

Die wochen Quirimi zalt vier Maurer, das eingeschlagen tach im Munichclosterawff den chor, das ain zersprungen eisine püxen von S. Mihelytor eingeschlagen, wiederumb zu machen Thl. (?)

1553. a tanács a kaput megnjittatta:

Die wochen nativitatis Marie verlaundt zimerlewten das portal vom Münichloster zu deken 7 Th. 5 Sch. 2 D.

1573-ben itt volt a borbély mühely:

Den 11. Februaris zalt den Maister Jakob Tab Mawrer, von den R. haimblichen Sitz. in des Niclas Balbierers zimmer am Closter zu pessern 5 Th. 2 Sch. 4 D.

A keresztfolyosóinak fenntartása a XVI. században a Sebestyén társulatot illette.

Den 26. octobris den Zimerman In den crentzgang des Mönichlosters zu S. Sebastian zöch (Zunft) gehörig. daselbs alles bedachen 12 Th. 1 Sch. 15 D.

1601-ben az országgyűlés itt ülésezett:

Streichhelzer auszuhakhen Ins Closter. In die Landschaftsstuben Benk zu machen.

Szokásos volt. még a XVII. században. a templomra kitűzött zászlóval. minden ünnepnapot jelezni:

Den 20 Septembris (1658) den Mathias Zimerman, Mahler, so den Fahn, welchen man alle Sonn- und Feyrtag Beym Monichcloster awszstöckt, gemahlen 4 Th. 3 Sch.

A zárdának volt több rendbeli jövedelme és fekvő birtoka, 1503-ig részesült a Tamás és Benedek Péterféle híd vámrészben, László, sz. györgyi Gróf alapítványa ntán kapott 26 akó mustot és 15 mérő lisztet, volt jövedelme a vám és 21 szőlő ntán. végre kapott a nyitrai zárdá malomtól 16 mérő gabnát és 16 zselérháztól 16 forintot.

Aranysarkantynus vitézeket még V. Ferdinand királya ferencziek templomában nevezett.

Ezek szerint biztosan tudjuk, hogy a zárdá-templom 1279-ben, mint kész

épület szenteltetett fel, hihetőleg a zárda is ekkor már kész volt, hanem alkalmasint csak szükségletkénti épület alakjában.

1590-ben a templomhajó bedőlt és mostani, nem csúcsíves stylű boltozata 1616-ban készült el:

de megmaradt az eredeti szentély, a torony és a torony mellett (nyugat felé) a hajóba vezető ajtó.

Az igen pompás sz. János ev. szentelt kápolnáról alább leszen szó.

A zárda és a keresztfolyosó újabb építmény.

Nevezetes, hogy a ferencziek gyülekezetének fenntartásáról régibben a város gondoskodott, mit talán azon körülménynek kell köszönni, mely szerint a templomot és zárdát országos épületnek tekintették: mivel itt az országgyűlés is (1601-ben) tartotta üléseit és egészen 1830-ig itt installáltatnak az arany-sarkantyns vitézek.

A templom meglehetősen jó karban van, de igen csinos tornya, mely házánkban ritkítja párját, gyökeres restauratiót kíván.

A templomnak leírása és arányai. ¹⁾

Az eredeti templom hajójának boltja, mint mondván volt, 1590-ben bedőlt, és a jelenlegi csak 1616-ban készülvén el, kérdés támadt, vajjon e hajó eredetileg is osztatlan, vagy pedig háromhajós volt? Az utóbbi vélemény mellett harczol a jelenlegi hajónak, ily kis templomnál, szokatlan szélessége, mely nem kevesebb 13,30 meternél. Ha három hajósna vesszük a templomot, 13,30 meternek

¹⁾ A templom rajzait és a történelmi adatok közlését Könyöki József tanárnak és bizottságunk kültagjának köszönöm.

felét = 6,65 m. adhatunk a közép-, és 6,65 meternek felét minden mellékhajónak; ellenben ha a hajó osztatlan volt marad egysége $11' = 13,30$ meter, melyet alapul veszek.

Megjegyzendő, hogy szentélyünk rajza hibás, mert a rajzzal nem egészen megegyező mérés annak szélességét 7,70 m.-re adja, mi megfelel $\frac{1}{2}D''$ -nek = 7,68 m.

Mi sem szól az ellen, hogy a bolt bedőlése után is az eredeti templomnak zárfalait megtartották, felhasználták, e szerint az eredeti templom egész hossza lett volna:

<i>rendszeresen</i>		<i>mérés után</i>
$11' = 13,30$,	a szentély hossza	15,40
$11' = 13,30$,	a lépcsőfokig	4,95
$11' = 13,30$,	a nyugati zárfalig	25,85
$\frac{1}{2}11' = 6,65$,		
Összesen $3\frac{1}{2}11' = 46,55$.		Összesen 46,20.

Itt 0,35 m. különbség van, mivel a nyugati zárfalat kelet felé lehetőleg 0,35-el erősítették.

Különben a hosszhajó, mint eredetiségéből egészen kivetköztetett rész, vizsgálatunk alá nem esik: egyedül a torony melletti ajtó tartotta meg stylszerű alakját és eredeti, igen egyszerű belletét: csúcsíve egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve; belletének pálczatagjai, kapitael közbenvetése nélkül, átmennék a csúcsívbe.

Másként áll az ügy a még a XIII. századból épen ráuk maradt szentélyre nézve. Ez hosszával a zárdaszentélyek rendszerébe tartozik. Zárását a hétszögnek három oldala képezi, mi elég különös magában, de még inkább feltűnő, ha megtudjuk, hogy ezen zárás nem szabályosan készült, mert oldalai majd be vannak írva a szervezési körbe, majd azon kívül esnek; különben hosszának felosztása szabályos, n. m.:

<i>rendszeresen</i>	
a zárásnak fentője az ürszélességnek fele $\frac{1}{2}D'' = 3,84$	
a keleti osztályhoz	$1k = 2,04$
a keleti osztály hossza	(h') $k'l = 4,76$
a nyugati osztálynak hossza	(h') $k'l = 4,76$
a szentélynek egész hossza	15,40

meter. mi tökéletesen megegyezik a 15,40 m.-re mért hosszal.

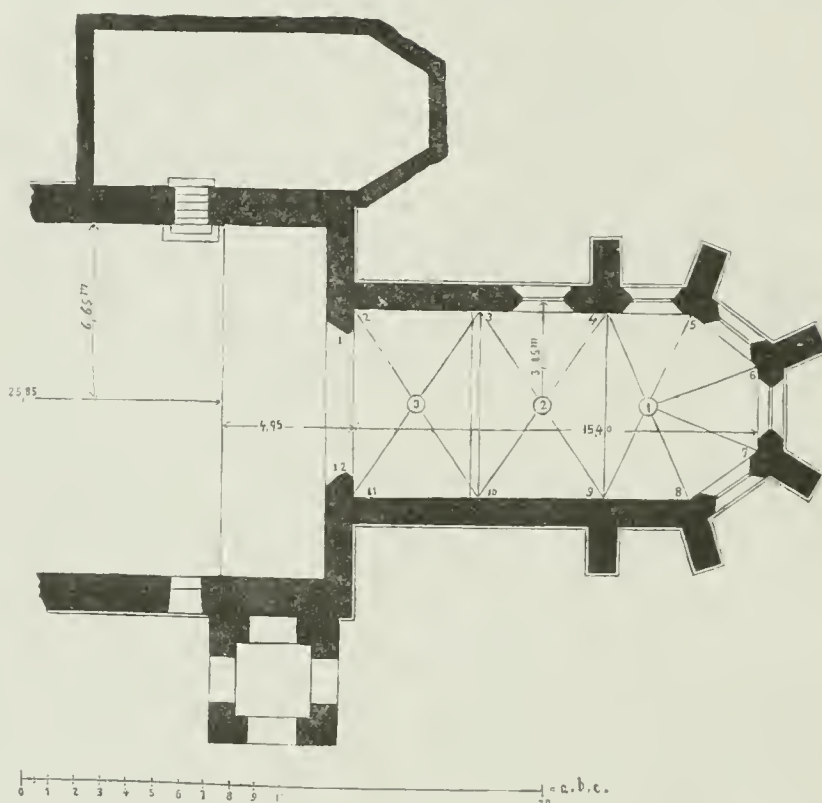
A magassági mérveket illetőleg, a szentélynek alsó osztálya, a faloszlopok és az ablak kezdetéig $k' = 3,58$ m., és éppen annyit mér a faloszlop, lába és vállkövével együtt. Az ablaknak ürszélessége $r = 1,41$ meter, egyenes magassága pedig $2a = 6,35$ meter.

Csúcsíve egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve. Ujabban az ablakot régi csúcsívek helyett, félkör ívvel zárták; mi igen sok

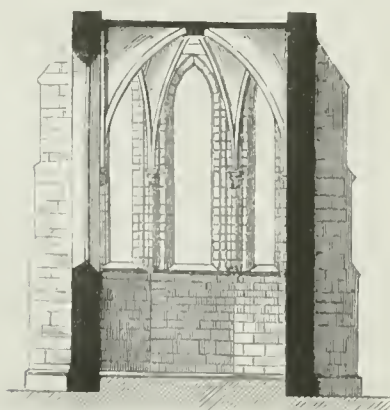
szenvetked változást. — Az egész magasság, a föleptől a boltozatig, mér $41' = 13,30$ m.-t.

A szentély falának vastagsága nevezetes, mivel $\frac{1}{2}E-t = 0,99$ m.-tmér. És ez még inkább feltűnő, ha a támak jelentékeny $\frac{1}{2}K'$ -nyi $= 2,75$ hosszát és $\frac{1}{2}E$ -nyi $= 0,99$ szélességét ehez vesszük. Fölötte valószínű, hogy a szentély zárfalai és támai ezen jelentékeny

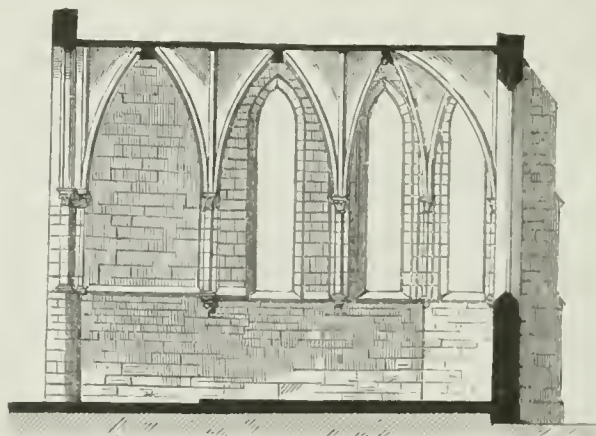
erősségének köszönhetni ellenállását az 1590-ik földrengésnek, melynek áldozatánl esett az igen nagy feszülésű hosszahajó: mert

89. ábra.

90. ábra.

91. ábra.

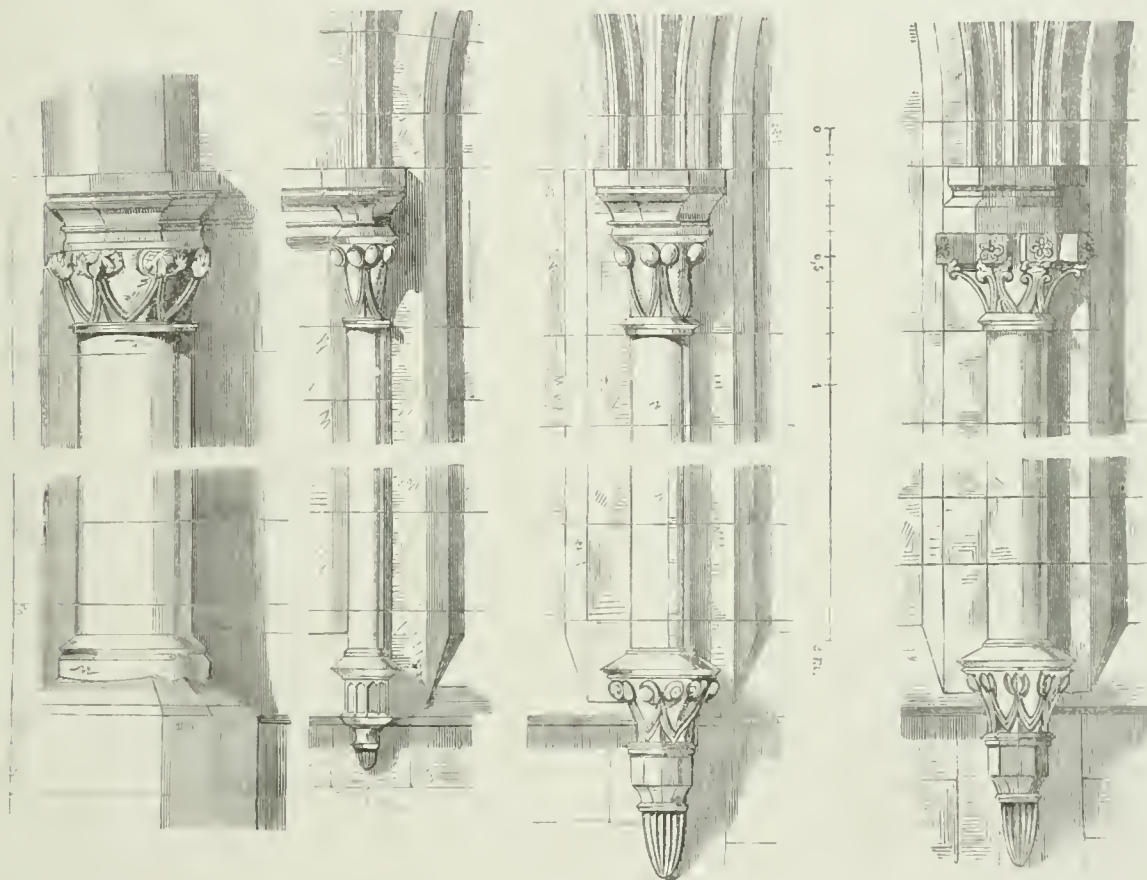
csúcsíves épületen azon korban történt, melyben a jezsuiták feltűnő ellenszenvvel viseltettek a csúcsív ellen. Tehát csak az ablakok

hiszen zárfalai nem erősebbek a szentélyénél.

A szentélyfalak és támak erőssége vilá-

gosan kitűnik, ha az egységet $11'$ nem $13,30$, hanem csak annak felére, azaz $6,65$ meterre vesszük: mert ekkor a zárfal $\mathcal{E} = 1,98$, és a támasz hossza $\mathcal{K}' = 5,50$ meter leend. Ezen mérvek pedig e tagoknál a XIII. század vége felé már szokatlanak. Az igen magas ($\mathcal{D}' + \mathcal{D}''$ -nyi) köhnömnél e vastagságot esakis 6 -re, azaz \mathcal{E} -nek $\frac{2}{3}$ -ra találjuk: ugy szintén a $11'$ -nyi, feltevésünkben pedig egész \mathcal{K}' -nyi támasz

fennállott volna, mint áll épen a szentély. — Szentélyünk tizenkét díszes faloszlopa közt van négy, melynek különböző alakja figyelmünket igénybe veszi: az 1. és 12. számú (92. ábra az 1. számú adja) áll a diadalív alatt (l. 89., a szentély alaptervét előadó ábránkat); e két faloszlop valamint elhelyezésénél, egy rendeltetésénél fogva a többinél sokkal erősebb. A 2., 5., 6., 7., 8. és 11-ik mint szög-

92. ábra.

93. ábra.

94. ábra.

95. ábra.

hossz is igen ritkán, és ekkor is csak régiebb francia templomokon fordul elő. Szentélyünk egész magassága sem nagy, ha ezt feltevésünk szerint $24'$ -ra vesszük. Mindezekből kiderül a szentélynek erős volta. Ha e szerint a XIII. század építészé saját egységének csak felét veszi, s így templomát háromhajóssá alkotván, két erős pillérsort tesz hosszhajójába, valamint a szentély elviselte az 1590-ik rázkódást, hihetőleg hosszajó is maig

ben álló faloszlop egyenlő, és a többihez képest legesekélyebb átmérővel bír: mert ebből mindenütt csak egy gerincz ered; 93. ábránk adja a 2-ik oszlopot. A diadalív és a szögoszlopok közt állanak a 3., 4., 9. és 10-ik faloszlopok, melyeknek átmérője esekélyebb a diadalívéénél, hanem nagyobb a szögletoszlopéinál: mert ezen oszlopok vállkövökön három gerinczet vesznek fel: egy hevederfelét és két átlót. 94-ik ábránk adja a 3-ik,

95-ik. különös kapitael alakzása miatt, a 9-ik faloszlopot.

Egészben véve faloszlopaink kapitaelje és válköve inkább a franczia, semmint a német iskola szüleményének mondható. A válkő, a 95. ábráét kivéve, a többinél ugyanazon alaku, alkotva van a nyolekszögéből, és nem tagadhatja el eredetét az attikai oszloplábból, hanem mindenesetre úgy, hogy az eredetiben uralkodó körvonal egyenessé és szögletessé van átváltoztatva, mivel a esücsíves alakzasi elvbe tökéletesen beleillik. Az attikai oszlopláb itt, mint már a román stylben is, meg van fordítva; a plinthus, mely az antik láb legalsóbb tagját teszi, itt, mint abacus legfelső helyen jelenik meg; az antik félkörű thorus, itt keskenyebb, két egymást hegyes szögben metsző lécczé van átváltoztatva, megmaradt, mint harmadik tag, az antik lábnak horonya, csak hogy itt sekélylyé válik, míg az attikai lábban inkább vág be a thorusba. A negyedik tag elüt az antiktól, mivel, nem mint abban ismét félkörű pálcza-tag, hanem három keskeny léczből van szerkesztve. Másutt az utolsó két tag, mely az attikai oszloplábban már nem fordul elő, egyszerű szalagtag, ellenben példányainkban a felső tag a fölötte levő horornak mintegy folytatását, a legalsó tag pedig a kapitaelkasához irányzott bevonulást képezi. Ezen közös elrendezéstől elüt 95. ábra válköve, melyet, bár kevésbé tetszőt, egészen eredetinek kell mondanunk; ez inkább rakvány (Aufsatz), minőt kivált a kora-román, sőt elvileg hasonlót, már az egyiptomi építészetben is találunk. Nyen eltérésre itt sehogy sem volt szükség; mert itt sincs más gerincez, mint a többi válkőn; tehát ez csakis az építész különös szeszélyének, nem pedig a szerkezet szükségének tulajdonítható; sőt ezen szeszély még inkább tűnik fel, ha a tulajdonképi vállkő alatti kiszökő köbököt tekintjük, minőkhez hasonlókat Magyarországon még csak egy-

szer találunk a XIII. század elejéből, az alapos ellenmondás nélkül a franczia iskolából származó kalocsai székes-egyháznak maradványain, de itt e köbök nem a vállkő alatt, hanem az attisáló oszlopláb fölött vannak alkalmazva.¹⁾

A kapitael áll a diadalív két oszlopánál domboru, a többinél homoru kasból és annak virág vagy levéldiszéből, amaz a doriai echinusra, ez a korintheta kapitael kasára emlékeztet. Ezt körülveszik vagy gömb és tojás alaku még fel nem nyílt virágbimbók, melyek száraz szárokon ülnek, vagy virág alakba egyesített levelek, melyek szárai, a franczia szokás szerint, nem annyira száraz, semmint aljuk felé kiterjeszkedő szövethez hasonlóak. 95. ábránk kapitaelje a többitől, alacsonyásával elüt; mert felső részét az említett kis köbök foglalják el, melyek kiszökésekkel magát a kapitaelt is a többinél szélesebb kiterjedésre kényszerítik.

A kapitaelgyűrű sem jelenik meg későbbi kifejlődésében; mert itt a horony egészen hibázik.

A síma tő megtartja egész magasságában átmérőjét; azaz nem ifjodik, mint az antik építészetben.

Oszlopaink lába eredeti, nemcsak tagjai száma és alakja, hanem nagy kiterjedése után is, az alatta való levél és csigadíszes kapitael ezt inkább az utóbbi vállkővének tüntetik fel.

Ezen alsó kapitael gyámkőven emelkedik; mert az oszlop nem száll le a szentély fölépéig. Gyömkövének ismét eredeti alakkal bír; egyszerűbb ez a szögletek oszlopai több tagu a szentély erősebb oszlopai alatt, a diadalív oszlopainál pedig, mivel ezek a padlóig leszállnak, egészen hiányzik.

Egészben véve a szentély faloszlopait feltűnőleg eredetieknek mondhatjuk, úgy ka-

¹⁾ V. ö. e munka első részének 94. ábráját, 77. l.

pitaélük, mint lábuk és gyámkövük tekintetében. A viráglevelekben a természetiek utánzása még csak kevésbé fordul elő, mi későbbben, a esúcsíves stylben mindinkább történik.

96. ábra.

Kora stylkorra mutat ez osztópok hordta gerincek alakja. Igaz, hogy itt nincsen, sem a XIII. században szokásos pálcza-tag, sem a jellemző körtve; de megvan a mély horony, mely a későbbi stylben mind sekélyebbé válik. E mély horony adja meg tehát a gerinceknek régibb tekintetű jellemét.

A gerincek nem találkoznak, nem vágnak közvetlen egymásba a szentély hossztengegyén, hanem közükbe áll három kerek zárkő, melynek átmérője sokkal nagyobb az egykorú zárkővéknél; e zárkővek sima felületükön igen dús és tömött növénydísz vesznek fel, ellentétben a másutt előforduló ezimeres zárkővekhez. Az első, melyhez a szentélyzárás gerincei ütődnek, látunk egyenágu keresztet, ágainak végéből ötszirmu rózsák, szőlőlevelek és gyümölcsök nőnek ki, és ezen növények az ágak közti tért is egészen megtöltik. A második zárkővön petrezselyemféle levéltekeres vagy folyondár van kifarragva, a harmadikon makklevél és gyümölcs. Itt több körülmény kelti fel figyelmünket: a taresák rendkívüli nagysága, az egész körnek igen sűrű betöltése és a növények megjelenése természetes alakban; erre nézve tehát további haladás történt a styl fejlődésében, ha t. i. a kapitálek inkább conventionalis növényzetét a zárkővékével hasonlítjuk össze.

Kora tekintetűek, egyszerűségükben, kivált a támak, melyek talapuk fölött, három bevonással ifjodnak: az osztályok fölött vannak tető alakú kajácsok (Schraegen), melyeknek feltűnő lejtősége és ez alatti horony épen oly ódonszerű, mint ezélszerű a rájuk eső víznek gyors levezetésére.

A torony.¹⁾

Ezen torony a esúcsíves magyarországi toronyok tagadhatlanul legelsőjének, és általában a styl egyik gyöngyének tekinthető. Lehetőleg valamivel későbbi a templomnál, ámbár hasonló, még a XIII. századból származó példányait nemcsak Francia-, hanem Németországban is ismerünk. Pozsonyban a haladás az építészetben lépést tartott a szomszéd Austria

¹⁾ Az itt adott torony felrajzának elichéjét a bécsi középponti bizottságnak köszönöm, mely, azt $\frac{1}{6}$ -ra kicsésvitvén, Schmidt autografiájából vette. Méreéseimet a nagymérvű autografiákon vettem, annak lábléptekét meterre átváltoztatván, mely műténél 37.97 bécsi hüvelyket vettem egy meterre.

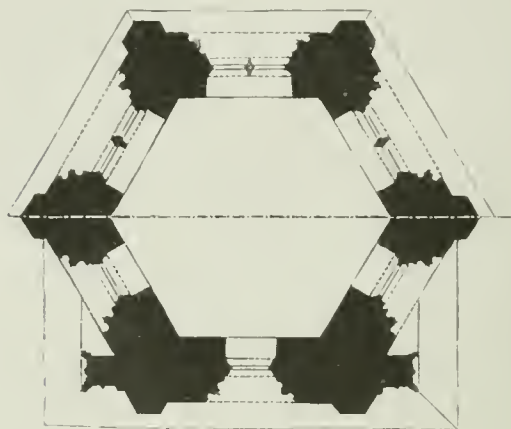
97. ábra.

tartományaiával. Van Steierországban Strassengelben ¹⁾ egy a miénkhez igen hasonló torony: a templomnak, melyhez tartozik, alapkövét 1346-ban tették le, maga a torony tehát esakis a XIV-ik század második felében épült fel. Különös még az is, hogy valamint a pozsonyi torony a szentély végének déli oldalán áll, a strassengeli is, nem mint rendszeren, az egyház nyugati homlokán, hanem szintén a szentély ellenkező, azaz északi oldalán emelkedik. Tudjuk, hogy a styl további kifejlődésével a tornyokat mind magasabbra emelték, s így, ha összehasonlításként csak egy osztályt veszünk, találni fogjuk, hogy a strassengeli toronynak sisakja (hegye keresztvirág nélkül is) a pozsonyinak éppen kétszeres aránylagos magasságát űti meg: mert míg a pozsonyi sisak, hozzávéve keresztvirágát is, az egység (13,30') négyegének átlóját = 18,78 metert mér, a strassengelin e mérv 2D'-re van megkettőztetve, mivel a templom egységét 19,09 bécsi lábba véve, a sisak magassága 54 bécsi lábba rug, vagyis $19,09 \times 2,828$ ad 53,99... bécsi lábat. Pozsonyban tehát alacsonyabb sisakkal van dolgunk. De ha a pozsonyi egységet, mint fentebb érintettük, a mostani osztatlan hajó felére vesszük, ekkor sisakunk szintén a 2D'-nyi magasságot éri el: így is tekintetbe kell vennünk, hogy a pozsonyi templom a strassengelinél fél századdal régiebb, s így valószínűvé válik, hogy tornya is fél századdal régiebb a strassengelinél, s így építése korán eshetik a XIV. század első felébe. ²⁾

¹⁾ V. ö. a bécsi „Mittheil.“ III. köt. (1858. évf.) 95. s. k. l., s annak IV. réztábláját, melyen a strassengeli templom tornya igen nagy mérvben van ábrázolva.

²⁾ Igen hasonló a strassengeli második osztályának (felülről) a pozsonyi két felső osztálynak mérvéhez: mert amott e magasság 2K', Pozsonyban pedig $4r = 5,64$ meter, $4r$ pedig a sorozatban közvetlen áll K' fölött = 5,50. Ha tehát itt is az egységet csak felére vesszük, K' helyett volna 2K'-nk,

Tornyunk alapterve mutatja, hogy ez a rendes constructiotól eltér, mennyiben aljának négyszöge nem törik nyolecszögbe, hanem hatszöget vesz fel maga fölött. E szerint szükségessé vált a hatszög két hegyét a négy-

98. ábra.

szögön valamivel kitolni, és e kiszökést alája tett két gyámkövön emelni. Ábránk előlről adja a négyszög párkányzatát és a hatszög alsó osztályát, hátul pedig a hatszög felső osztályát. A hatszöget alkotó körének átmérője $\mathcal{C} = 2,98$, oldala tehát $\frac{1}{2}\mathcal{C} = 1,49$ -t mér, a két osztálynak egyenlő a falvastagsága, egy-egyé $2H = 0,78$ vagy $\frac{1}{2}K = 0,81$ meter.

A magasságok a következők:

a sisak magassága, hozzávéve	bécsi láb	meter
keresztvirágát is	59,30	$2D = 18,78$
a hatszög felső osztályának		
magassága	17,80	$4r = 5,64$
a hatszög alsó osztályáé	17,80	$4r = 5,64$
a négyszög felső osztályáé . .	13,45	$2r = 4,24$
a torony magassága rajzunkon	108,35	34,30
a sisak falvastagsága ott, hol		
a sisak kezdődik	1,41	$\frac{1}{2}K = 0,44$
a sisak falvastagsága hegyének		
tömör fala alatt	0,60	$\frac{1}{2}H = 0,19$
a sisak hat gerinceinek fal-		
tagsága, egy-egyé	0,87	$H = 0,27$

mint Strassengelben. Feltűnő, hogy Strassengelben még ezen előhaladt korban is a nevezett osztály párkányzata alatt félköríves fries fordul elő, melynek szárai emberfejekre emelkednek. Ezt egészen kivételes esetnek kell tekintenünk.

Nevezetes az arány négyszög- és hatszög-osztályai közt, midőn emezek mindegyike amannak négy harmadát teszi: mert $\frac{4,24}{3} = 1,41 \times 4 = 5,64$ meter; továbbá a sisak falvastagsága hegyének tömör fala alatt $\frac{1}{2}\text{II}$ épen egy negyede a hatszög 2II -nyi falvastagságának; a sisak falvastagsága alól $= \frac{1}{2}\text{I}$ négy kilenczedre száll le $\frac{1}{2}\text{II}$ -ben: mert $\frac{0,44}{9} = 0,048 \times 4 = 0,19..$; és ezen legesekélyebb vastagság ismét úgy áll a sisak gerinceihez, mint $1:\sqrt{2}$ -hez; mert $0,19 \times 1,414 = 0,268$.

Tekintsük most az alakzást.

A hatszög ablakainak béléte igen hasonló bélletéhez azon ajtónak, mely a torony mellett a hosszhajóba vezet, és mely még a XIII. század műve, emebben csak a két horony közti pálczatag nélkülözi az ablakokéban előforduló orrot; hasonlólag, mint az ajtón, az ablakokon is a béllet tagjai közvetlen, kapitael közvetítése nélkül, átmennek a csúcsívbe. Az ablak csúcsíve mindkét osztály ablakán rendes egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, az alsó osztályban ezt két lóher, s e fölött négyszirmu rózsza tölti el, a felsőben három négyszirmu rózsza. Mindezek kora csúcsíves stylü alakok; a kapitaellek hiánya inkább német, mint franczia.

A német iskolába tartozik e két osztály párkányzata alatti lóheríves fries is: a felső osztályé sokkal dúsabb az alsóénál, amannak vannak szúrai, melyek lilium virágokba végződnek. Hasonló fries, hanem kevésbé gazdag fordul elő a kassai nagytemplom szentélypárkányzata alatt.

A felső azaz a koronapárkányzatot vizokádó állatok helyettesítik, mindössze tizenkettő. Vannak azok közt mindenféle szörnyek, egy nőnek felső teste, igen lelóggó

emlökkel és egy sertésen nyargaló zsidónak gúnyképe. E vizokádóknak (garguille, Wasserspeier) symbolicus jelentése ez: az egyház ellenei kényszerítvék attól az ártalmas vizet levezetni saját testükön keresztül, ezért a vizokádók, mint az egyház ellenei rut és visszatartó alakban jelennek meg úgy, mint a Krisztust gyötrő poroszlók is; ezért foglal helyet a szörnyek közt ama nő is, a bujaság jelvényeként, és a zsidó, kit az alatta levő disznó-paripán kívül még a hegyes süveg is jellemez: mert a középkorban a zsidók ilyent viselni kénytelenek valának. Azonban nem csak a zsidók, hanem a pogányok és hitetlenek fejeit is koronázták ily süveggel. Ilyent viselnek a kunok is a sz. Lászlóval vívott csatáikban.

A sisak alján, mely a koronapárkányzattal együtt kezdődik, a hatszög minden oldalán van két orom, mely toronyfijaival valóságos ormozatot (Wimperg) képez; e két ormozatot ismét egy szélesebb és magasabb ormozat fogja körül, melynek toronyfijait az alsó két ormozatának szélső toronyfijai képezik; az alsó ormok mindegyikébe van két lóher fölött négy lobbos rózsza (Vierpass), s e fölött ismét hármalevél; a mérnök tehát még a kora csúcsíves styl alakzásával bír. Strassengelben csak a magasabb orom létezik, a toronyfiak helyett pedig két oszlop, s ezeken szobrok.

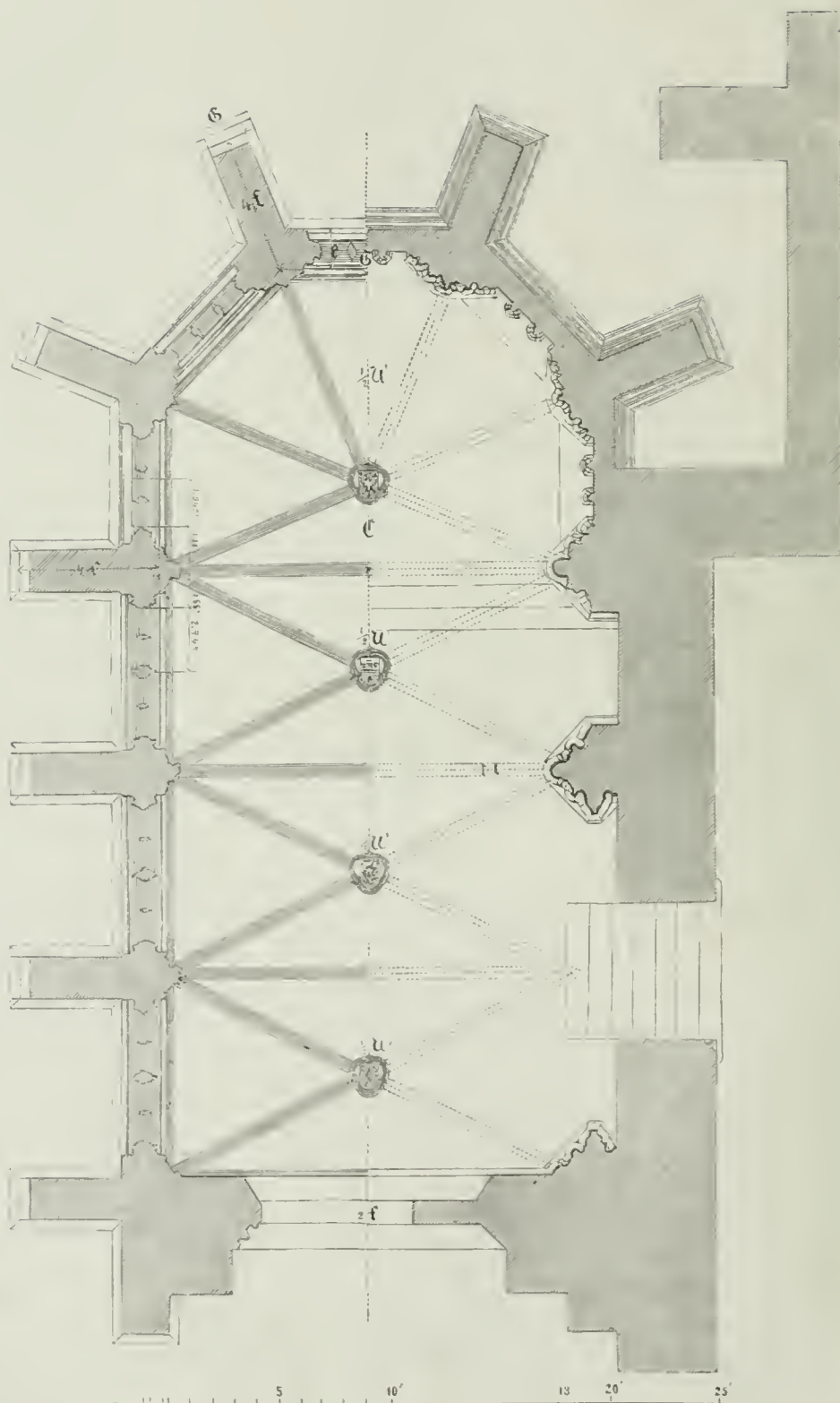
A hatoldalu sisak, mint a strassengeli és más hasonló, áttörésre volt szánva, azonban jelenleg gerinceinek egyszerű mérnök műve téglával van elfalazva. Valamint e mérnök, úgy a gerincek levélesomói és legfelső keresztvirága is szigorú német stylűek.

Tornyunk ismételt tűzvész és földrengés által sokat szenvedett, némely helyen nagy és széles repedések vannak. Igen sajnós volna, ha a csúcsíves tornyok ezen igen díszes és mégis szigorú stylű példányát elvesztenők.

SZ. JÁNOS EVANGELISTA KÁPOLNÁJA.

Alaptervünkön (89-ik ábra) látjuk, mint csatlakozik sz. János kápolnája a templom hosszhajójának északi oldalához: látjuk továbbá, hogy kápolnánk nyolez lépcsővel magasabban fekszik, mint a templom, mi szükséges volt: mert a kápolna kettős, azaz van a felső alatt más, hihetőleg temetkezési kápolna vagy kriptá.

E kápolnát mint maga nemének gyöngyét, Schmidt tanár és építész főtanácsos vezetés alatt, tanítványai nagy szorgalommal és pontossággal felmérték, és a „bécsi autographiákban” 1862-ben publicálták. Mintán a társaságtól rajzainak használatára engedelmet nyertem, adom azokat 1-re kicsinyítve. Az autographiák fényképi nton közvetlen a fatáblára lettek áttéve, s így lehető pontosság volt elérhető; azonban, ha t. olvasóim elméletem igaz-

99. ábra.

voltáról meg akarnak győződni, tanácsosabb a mérést a nagy mérvű autographiákon megtenni.

Kápolnánk keletkezéséről van biztos okmányunk a pozsonyi városi levéltárban, melynek közlését

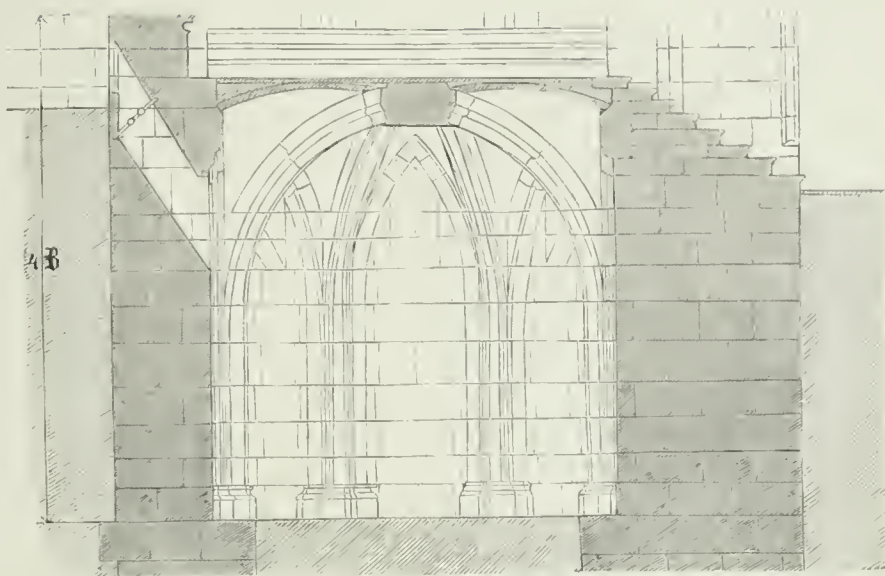
Rakovszky Istvánnak köszönöm.

Ezen alább adandó okmány értelmében a kápolna építését a XIV-ik század hatodik évtizedében megkezdték: mert okmányunk mondja, hogy 1461-ben Jakab, az akkori város bírája, magát kötelezte 150 font denárt (centum ac quinquaginta libras denariorum) a kápolna építésére fizetni; ezen összeg levén egy fürdőnek és allodiónak ára,

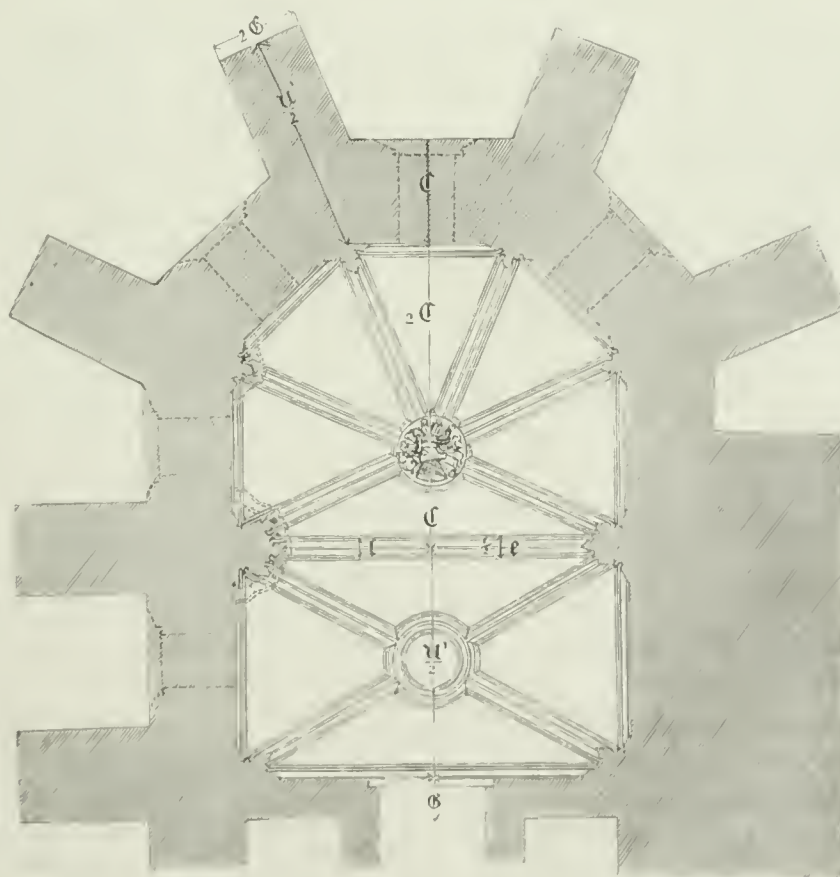
mely fürdőt és allodiumot János pozsonyi polgár a kápolna felépítésére hagyományozott.

A nevezetes okmány így szól:

Nos Jacobus Index ac Jurati cives civitatis Posoniensis Memorie commendantes significamus quibus expedit universis presencium per tenorem quod proximi et amici universi Johannis Jacobi condam civis Posoniensis pie memorie nam stubam balnealem, nec non allodium ad eam pertinens, situm ac situm extra muros dicte civitatis, parte ab una allodium Johannis dieti invenis, ab alia vero dominium Nicolai cerdonis immediate attingencia, que quidem stuba ac al-

100. ábra.

101. ábra.

lodium eisdem ab ipso iam dicto Johanne Jacobi Hereditarie sistunt devoluta. eandem stubam una cum allodio ad ipsam pertinenti predicto, in subsidium edificationis Capelle, que construitur in Civitate memorata, iuxta claustrum ecclesiamque fratrum minorum immediate attingens in salutem anime eiusdem Johannis Jacobi ac pro eo quod Idem Johannes Jacobi felicitis memorie in dicta ecclesia fratrum minorum est sepultus, amici ac proximi eiusdem Johannis Jacobi tradiderunt irrevocabiliter et dederunt, quam siquidem dictam stubam balnealem simul cum allodio mihi prescripto Jacobo Judici amici ac proximi universi dicti Johannis Jacobi pro Centum et quinquaginta libris denariorum vendiderunt per me dictum Jacobum Judicem per meos ac Heredes universos seu Heredum successores perpetue habendam possidendam vendendam locandam seu cuicunque voluerimus . . . tradendam assignandam sive dandam seu quorumque modo alienandam Tali tamen condicione interiecta, quod ego sepedictus Jacobus Judex easdem centum ac quinquaginta libras denariorum ad edificationem Capelle suprascripte tenere ac debeam sine omni impedimento ac contradiccione porrigere, dare, ac integraliter expedire. In cuius rei testimonium hys presentibus Sigillum nostrum autenticum est impensum. Datum proxima sexta feria ante festum sancti Luce evangeliste Anno domini Millesimo Tricentesimo Sexagesimo primo.

Arányok.

A hol egymásfölötti kettős kápolna fordul elő, ott az egység nem az alsótól, hanem a felsőtől vétetik; mert hiszen a felsőn van a legnagyobb befedendő tér, mely az alsóban azért szűkebb, mert ennek erősebb falai, mind kívül, mind belül kiszöknek a felső kápolna falain. E szerint felső kápolnánk ür-

szélességét vesszük egységnek: $H' = 18,33$ bécsi lábra; lesz tehát sorozatunkban:

$D'' = 31,74' =$ a köb átlójának mérve,

$D' = 25,91' =$ a köb négyege átlójának mérve,

a kisebb háromszögökben:

$H' = 9,30'$	$(h') k'1 = 6,56'$
$K' = 7,58'$	$k' = 5,36'$
$A = 6,19'$	$a = 4,38'$
$B = 5,05'$	$b = 3,57'$
$C = 4,12'$	$c = 2,91'$
$D = 3,37'$	$d = 2,38'$
$E = 2,75'$	$e = 1,94'$
$F = 2,23'$	$f = 1,58'$
$G = 1,83'$	$g = 1,28'$
$H = 1,49'$	$h = 1,04'$
$I = 1,22'$	$i = 0,86'$
$K = 0,98'$	$k = 0,69'$
$L = 0,81'$	$l = 0,57'$
$M = 0,65'$	$m = 0,45'$ és így tovább.

Ábráinkon a kisebb különbségek elenyésznek, kis léptékünk miatt már nem mérhetők, de mérhetők, hol magam mértem, az autographiák tábláin, melyek két lába = egy bécsi hüvelyk, melyek tehát a valódinak $\frac{1}{24}$ -re vannak véve.

A felső kápolna hosszfelosztása.

A szentély zárásnak fentője	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
az első hosszosztályig	$C = 4,12'$
az első hosszosztálynak hossza	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
a második hosszosztálynak hossza	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
a harmadik hosszosztálynak hossza	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
a kápolna hossza ürben	40,76'

ha ehhez hozzáadjuk

a keleti falnak vastagságát	$G = 1,83'$
és a nyugati falnak vastagságát	$2f = 3,16'$
leend az egész kápolnának hossza, tá-	
mai hossza nélkül	45,75'
mitől nem messze esik $D' + H'$	44,24'

A keleti bolt csillagbolt, ellentámasztva két gerincezelet: a három hosszosztály osztálya még egyszerű keresztbolttal van fedve.

Az alsó kápolna vagy kripta keletről véve nem terjedt tovább a felső első osztályának nyugati végénél.

Felső kápolna

keleti falának vastagsága	$\Theta = 1,83'$
zárásának fentője	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
az első osztályig	$\mathcal{C} = 4,12'$
az első osztály hossza	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
hossza a 2-ik osztályig	24,27'

Alsó kápolna

keleti falának vastagsága	$\mathcal{C} = 4,12'$
zárásnak fentője	$2 \mathcal{C} = 8,24'$
az első osztályig	$\mathcal{C} = 4,12'$
az egyetlen osztály hossza	$\frac{1}{2} H' = 9,16'$
egész hossza a keleti fallal együtt	25,64'
az alsó kápolna falának kiszökése be- felé	$\frac{1}{2} H' - 2 \mathcal{C} = 0,92'$
a felső kápolna falvastagsága	$\Theta = 1,83'$
az alsónak kiszökése kifelé	1,37'
az alsó falának vastagsága	$\mathcal{C} = 4,12'$

Már a XIII. századnak franczia templo-
maiban és azokban, melyek franczia módra
épültek, nevezetesen a kölniben, a Θ mérvet
vették alapul falvastagságuk meghatározá-
sára, vagyis az egységnek mintegy tized ré-
szét. Ellenben a toronyfal meghatározásában
 \mathcal{C} -ig szálltak fel. Ily nagy fal erőre kriptáuk-
nál szükséges volt nem egyedül a magas felső
kápolna miatt, hanem egyszersmind arra is,
hogy a fal, mint föld alatti épület, az őt kö-
rülvevő föld nyomásának is ellenállhasson.
A felső és alsó kápolna fala közti különbség
ez: $\frac{3}{4} : \frac{3}{4}$; mert $\frac{1,83'}{4} = 0,46'$, és ez sorozván
9-el, ad 4,14'. Az építészeti sorozatban a \mathcal{C}
és Θ közti távolság (mindkettőt olvasva) 29
tag, azaz a kettős quint.¹⁾

¹⁾ Mai épületeinknél az ugyanegy mintából ke-
rült téglának mérvei határozzák meg téglából épí-
tett épületeink falvastagságát, mihez azután még az
építészeti szabályok is járulnak. Másként állott az
ügy a középkoriaknál, kivált ha, mint példányunk-
ban, faragott követ alkalmaztak, melynek pontosan
a szűkséglethez mért erőt lehetett adni. Ezért a kö-
zépkori épületek falvastagságát, jól mérve, nem lehet
lábunkkal vagy meterünkkel meghatározni úgy, hogy
ez éppen lábunk, meterünk, hüvelyknek és centime-
ternek pontosan feleljen meg; s így kápolnáinké

Ezen nagy falrőnek megfelel a támak
ereje is; hosszuk nem csekélyebb $\frac{1}{2} H' = 9,16'$ -
nál; a felsők $4 f = 6,32'$; szélességök $2 \Theta =$
 $3,66'$; a felsők $\Theta = 1,83'$ ellenében. Az alsók
hossza a felsőkéhez úgy áll, mint $1 : 2$; 1-hez,
míg a felsők szélessége csak a felét teszi az
alsóknak; miből kitetszik, hogy a támaknál
fontosabb hosszuk szélességöknél.

A krypta hevederének egyenes ma- gassága	$2 a = 8,76'$
innen a zárkövig van mintegy	$6' = 7,58'$
tehát belső magassága a zárkövig mintegy	$\overline{16,34'}$
vagyis inkább	$4 \mathcal{C} = 16,48'$
minek igen jól felel meg a külső ma- gasság	$4 \Theta = 20,20'$

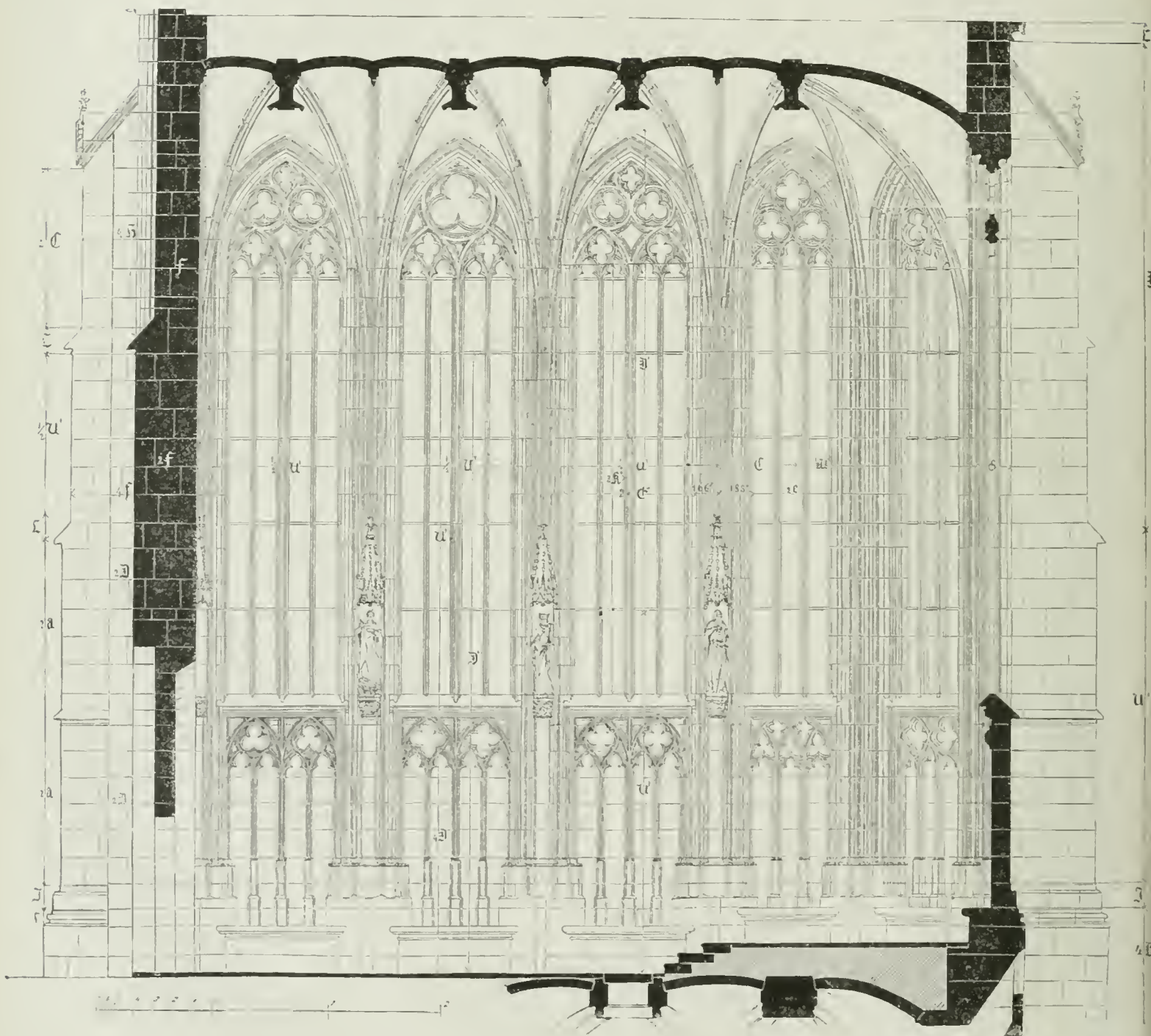
ha ezt, t. i. a főleptől egész a felső kápolna
talapjának kezdetéig vesszük, és az ez alatt
levő tagozatot az alsó kápolna koronapár-
kányzatának tekintjük. (L. 100. és 102. ábr.)

Ámbár, mint tetszik, az alsó kápolna
főképen temetőhelynek rendeltetését nyerte,
még sem lehet dísztelennek mondani: esino-
san tagozott gerincei nélkülözök ugyan a
kapitált, hanem birnak legalább lábbal és
az ez alatt álló talappal. Hozzájárul a szent-
élyzárás zárkövének esinos, a régi heraldika
szabályaihoz szigoruan ragaszkodó címere,
melynek még csupor alaku sisak alatt rendes
monor paison három hasított lapátot látunk:
e lapátok sisakdíszként is jelennek meg. A
fentebb adott okmányban az adakozó, talán
alapító Jakabnak Jánosa földbirtokos volt,
nemcsak a fürdőt és allodinmát, hanem ezen-
kívül is szomszédos földeket hagyott maga
után: miért nem lehetne tehát e címert
Jakab Jánosénak venni?

sem ad tökéletesen kifutó lábat. Mai építészaink a
felső kápolnának 1,83' helyett 3 egész lábat adtak
volna; a középkori e mérvet kevesebbre, mint $\frac{3}{4}$ -ra
leszállította, sőt támai alkalmazásával, melyek a bol-
tozat egész nyomását felveszik és semlegesítik, az
oldalfalakat egészen nélkülözhetette, mint ezt igen
tágas ablakai bizonyítják.

Ha már az alsó kápolna nem volt dísz-
nélküli, a felsőt a német iskolából kikerült
építésze minden tőle kitelhető építészeti or-

Az egész magasság kívül a közép-
magasságú templomoknál leggyakrabban előforduló
D'+H' a talap fölött a koronapárkányzatig

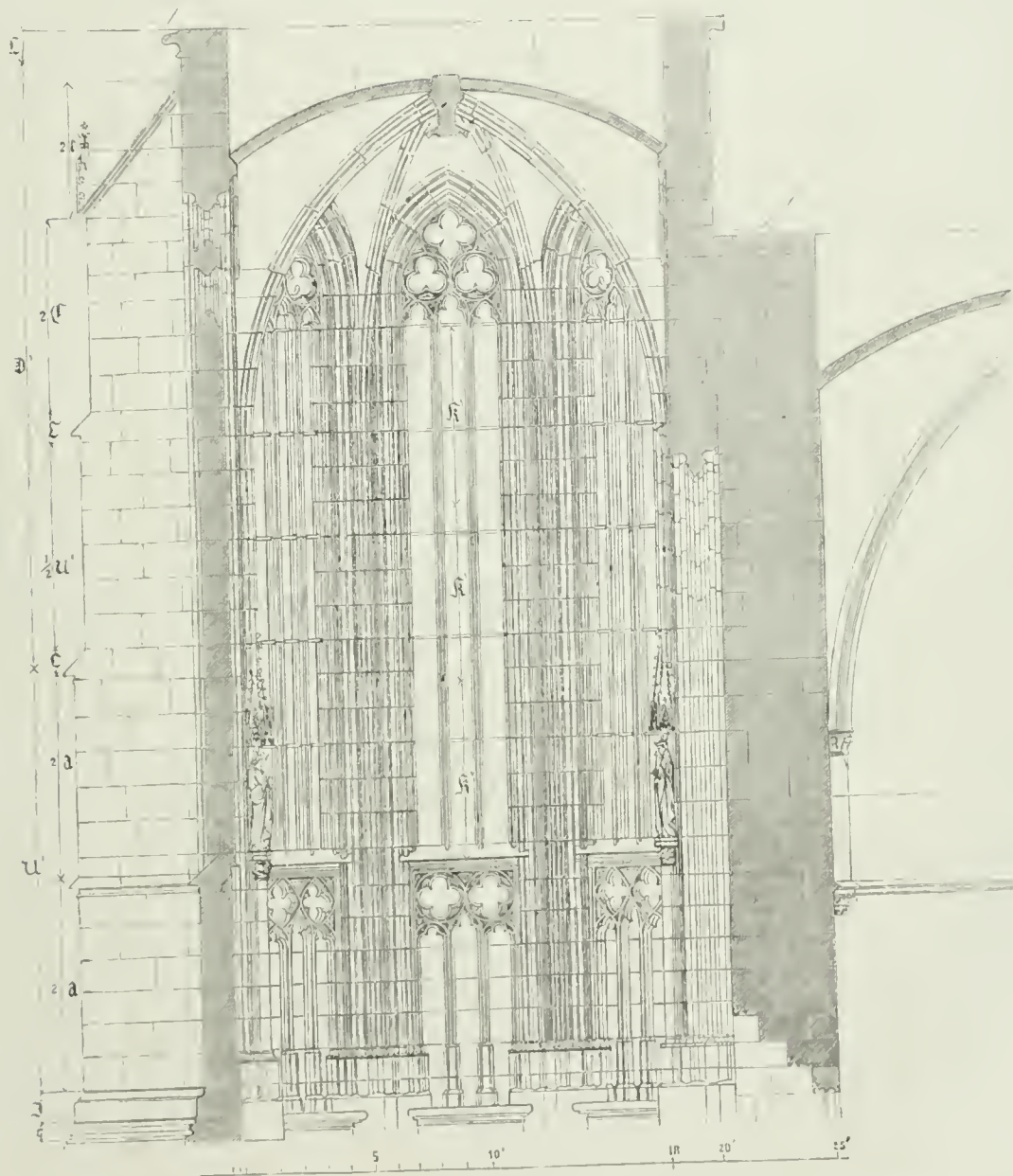
102. ábra.

namentációval látta el; de szólnunk előbb
magassági arányairól.

volt határozva, tehát egészben az alsó kápol-
na 4 f-nyi külső magassága fölött:

a koronapárkányzat magassága . . .	$\mathfrak{L} = 0.81$
a kápolnatestő $\mathfrak{D}' = 25.91' - \mathfrak{H} = 18.33'$	
összesen	$= 44.24$
a talapé	$\mathfrak{J} = 1.22$
A felső kápolna egész külső magassága	46.27
bécsi lábra.	

A boltgerincek kezdete fekszik a föleptől $\mathfrak{D}'' = 31.74'$ magasságban. Ha a föleptől az ablak kajácsáig mérünk, kapunk $1\mathfrak{D} = 13.48$ lábnyi magasságot; és ha innen a boltgerinczéig mérünk, kapunk $\mathfrak{D}'' - 4\mathfrak{D} = 18.26'$.

103. ábra.

Bensejében a $\mathfrak{D}' + \mathfrak{H} = 44.24$ -nyi mérv a kápolna kövezetétől emelkedik az ablakok legfelső csúcsáig.

mi igen közel jár a $18.33'$ -nyi egységhez. Végre az ablakok egyenes magassága a kajácsától a csúcsig (102. ábra) vagy a

kajács kezdetétől a lóher mérmű kezdetéig egyaránt $3\text{ f}' = 22,74'$ (103-ik ábránk). Az utóbbi ábra adja a felső kápolna szélességi szelvényét és ennek csatlakozását a ferencziek templomához. Ezen és 102. ábránkon látjuk a támak arányait.

A támak magasságai. Hosszai.

A legfelső kajácsnak magassága	$2\text{ r} = 5,82'$
első osztály felülről véve	$2\text{ C} = 8,24' - 4\text{ f} = 5,96'$
mellpárkány	$\text{F} = 0,81'$
második oszt. felülről véve	$\frac{1}{2}\text{ H} = 9,16' - 4\text{ f} = 6,32'$
mellpárkány	$\text{F} = 0,81'$
harmadik oszt. felülről véve	$2\text{ n} = 8,76' - 2\text{ D} = 6,74'$
negyedik	$2\text{ n} = 8,76' - 2\text{ D} = 6,74'$
közös talap	$\text{Z} = 1,22'$
A támak egész magassága	$43,58'$

Itt is tapasztaljuk, hogy a súly a támnak hosszára van fektetve, mert bevonása 2 D -tól 4 f -ig csak $0,78'$ tesz, azaz $\frac{1}{8}$ -dal csekélyebb: mert $4\text{ f} \frac{5,96'}{8} = 0,75 \times 9 = 6,75'$, mi mindenestre keveset mond, a $43,58'$ -nyi magasságot tekintve. A támnak szélessége ugyanazonos minden osztályban.

Ellentétben a tám hosszának csekély kisebbedésével, látjuk, hogy a nyugati zárfal (102-ik ábra) $2\text{ f} = 3,16'$ -tól f -re $= 2,23'$ -ra száll le, azaz $1\frac{1}{2}$ -től 1 -re; mert $2,23'$ sorozva $1,414$, ad $3,15$..

A felső kápolnának van nyeregtetejét elfedő két orma, melynek magassága D' , és e fölött keresztvirág, melynek magassága b . E szerint a két kápolnának egész magassága lesz:

keresztvirág legfelső helyen	$\text{b} = 3,57'$
az oromnak magassága	$\text{D}' = 25,91'$
a koronapárkányzat	$\text{F} = 0,81'$
a felső kápolna teste	$\text{D}' + \text{H} = 44,24'$
a felső kápolnának talapa	$\text{Z} = 1,22'$
az alsó kápolnának magassága	$4\text{ B} = 20,20'$
a két kápolnának egész magassága	$95,95'$

Alakzás.

Kápolnánk ornamentális gazdagsága főképen abban mutatkozik, hogy, kivéve a boltsüveget, alig van hely, melyet nem ékesítettek tagozással, vagy melyre fal- vagy üvegképet tenni nem lett volna legalább szándék. Legalól a talapzaton minden arkád előtt kiszökik kőpad: erre a hívek leülhettek isteni tisztelet alatt. E fölött minden osztályban, vagyis az ablakür alatt emelkedik, a szentélyben három, a hosszahajóban négy osztályu arkád. Ezen arkádokat legelőször Franciaországban alkalmazták: a legdíszesebbek láthatók a párisi St. Chapelleben: utánozták ezeket csakhamar Némethonban is, hanem azon különbséggel, hogy itt az osztályokat elválasztó francia oszlopkák helyett, lábbal igen is bíró, hanem kapitael nélküli választékok, pálezatag alakban, vannak alkalmazva. Ez így van kápolnánkban is: a választékok közt Franciaországban rendszeren egyes szentek alakjai voltak festve: többnyire karcsnak és soványok, mint azt az akkori asceticus nézetek kívánták, és a helynek keskenysége a festészre ráparancsolta. Minden osztály felül lóherlevéllel van zárva, mely fölött négyszirmu rózsza vagy négyes lobbos (Vierpass) emelkedik. Ez is díszítve volt képpel, habár nem is a pozsonyi kápolnában. Ezen arkádok magassága $4\text{ D} = 13,48'$, egész az ablak belső kajácsa alatti párkányzatának kezdetéig, melyet 105. ábránkon az α) alatti betű jelent. Innen az ablak kajácsa, betudva ez alatti párkányzatát is, mér $2\text{ m.} = 0,90'$. A kajácsot magát szerkesztették egyenszárú háromszögön, melynek szára $2\text{ o} = 0,62'$ mér. Ez alatt látjuk a választékok szerkezetét (105. ábra), mely a nagyobb, szélső és középső választéknál áll pálezatagból, horonyból és léczből, a kisebbben csak egy pálezatagból, horonyból és léczből. Nevezetes, hogy a pálezatagok, mintha fából volnának készítve,

máris egymást keresztezik, mintegy összenőnek. Az egész úgy bele van vájva a falba, hogy ennek egész vastagsága itt nem is tesz egész lábat, hanem csak $\frac{1}{2}t = 0,97'$, miből világos, mennyire nem elkerülhetlenül szükséges a támak közti fal, és hogy ezt leginkább csak elzárásnak és nem egyszersmind hordozó tagnak tekintették.

A külső kajács, az ablak alatt sokkal nagyobb a belsőnél, midőn kétszer akkora egyenszárny háromszög átlóján fut, a háromszög egy-egy szára t. i. $40 = 1,24'$. Az alatta való mellpárkány tagozatával meg-egyezik a belsőével, jöllehet valamivel magasabb. Megjegyzendő, hogy az alsó ablak-kajácsokat inkább a német,

mint a francia iskolából valóknak tekinthet-
ni. A reimsi székes-egyház ablakai a kajácsot még nélkülözik, ott, mint mai ablakainkban, lapos pad van aljukon. De a kajács össz-

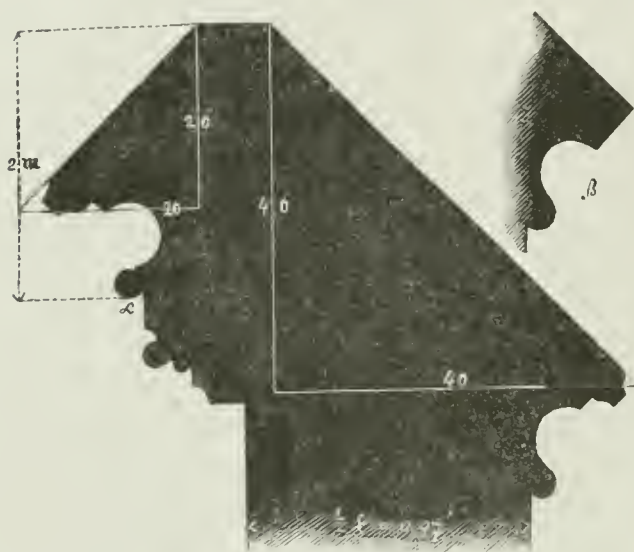
hangban van az ablak felső- és oldalbevoná-
saival, kivált egyszerű kevésbé tagozott abla-
koknál, minők az erődökben és lakházakban
fordulnak elő; ámbár az alsó kajács nem szol-
gál több nap-
sugárnak be-
eresztésére, mi
a felső- és az
oldalkajácsok
tízte, melyek
engedik, hogy
maga az ablak
lehetőleg kis
nyílásán mégis
lehető legtöbb
napsugár jus-
son a helyiség
belsejébe. — A
párkányzatra
nézve észre kell
vennünk, hogy
annak legfelső
tagja már is a
hanyatlás hatá-
rán áll: mert a
styl szigorú ko-
rában itt nem
használtak, ek-
kor még csak
a pálezatagok
és gerinceknél
előforduló kört-
ve alakot, ha-
nem a kajácsot
épszög alatt le-
válták, mint ezt
β részlet mu-
tatja 105. áb-
ránkon.

104. ábra.

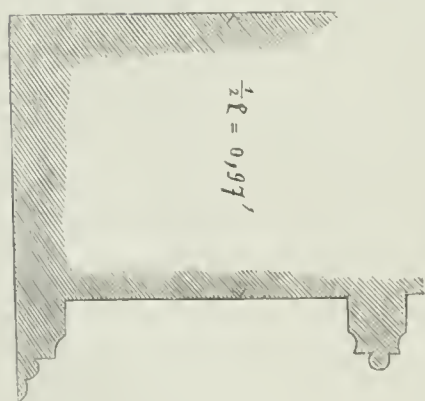
Két-két arkád közt emelkedik a falosz-
lop, mely ugyan is, mint az arkádok válasz-
tékai, nélkülözi a kapitáelt, midőn pálezatagjai
a padlótól szakadatlanul felszállva a gerin-

czekbe hajlanak úgy, hogy azokat a kövezetig leszálló gerinceknek is tekinthetni¹⁾. És ebben van az antik és középkori építészetnek egyik főkülönbsége: midőn t. i. amaz különkülön hordozó és hordozott tagokból áll össze, míg ez a két tagot összesíti és boltját úgy-

105. ábra.

szólván a fölepig viszi le. Így látjuk kápolnánkban is, hogy a boltnak hevedere és két diagonál gerince már lenni kezdődik három

106. ábra.

oldalgerincz a középsőtől azon arányban, melyben inkább s inkább felszáll. Ezen fáltó előtt látunk rajzolva nagyobb kört, tövét azon oszlopkának, melyen valamely egyházi

¹⁾ L. 102. és 103. ábr.

szent szobrának kellett állnia; átmérője $2.0 = 0.62'$. Nem tudni, elkészültek-e a szobor-kák, jelenleg nincsenek e helyen, hanem csak az autographiákban vannak rajzolva. Az oszlopka már valósággal az: mert van lába, töve és kapitaelje, az utóbbinak kasa csinos lombozattal van körülvéve. Minden szoborka fölött van igen csinos díszítő, baldachin. Alapterve a hatszög, melynek minden sarkán ékes, német stílusú toronyfi emelkedik,¹⁾ kettő kettő közt van mérművel áttört orom, melynek teste $M = 0.65'$ magasságával bir, a toronyfi lombos gyámkövön áll. Igen csinosak és könnyűek a sisakon felúzó levélesokrok és az egészet tetőző, szintén német stílusú keresztvirág. A díszítő magassági mérvei ezek:

a keresztvirágé	$\frac{1}{2} \Phi = 0.11'$
a sisaké	$3 \Phi = 2.43'$
a hatszögű testé	$\Phi = 0.81'$
Összesen	$4.35'$

Német stílusúnek mondom ezen díszítőt: mert Franciaországban a díszítő másalakban jelenik meg, közösen bírja ugyan a némettel a többszögű alaptestet, van toronyfija és kettő-kettő közt orma is, hanem a sisakot egészen nélkülözi: a test egyszerű rovátkákkal végződik, vagy, gazdagabb baldachinoknál apró épületek mintáit veszi fel, minők ezen, úgy szólván szabadon lebegő alapra nem illenek. Egyébiránt a francia díszítő megfelel az iskola általános elvének, mely sokkal inkább, mint a magasra kihegyesítő német, ragaszkodik a vízirányos vonalakhoz.

Az autographiák 105. 106. és 107. ábránk eredetiét fél természeti nagyságban adván, én ezt negyedére kisebbitettem, s így ducaink $\frac{1}{4}$ természeti nagyságnak. Ily nagymérvű rajzokban biztonsággal ki lehet mutatni, miképen a középkori építészek sorozatom számait még a legesekélyebb tagok meghatározására is használták, természetesen

¹⁾ L. 108. és 109. ábránkat.

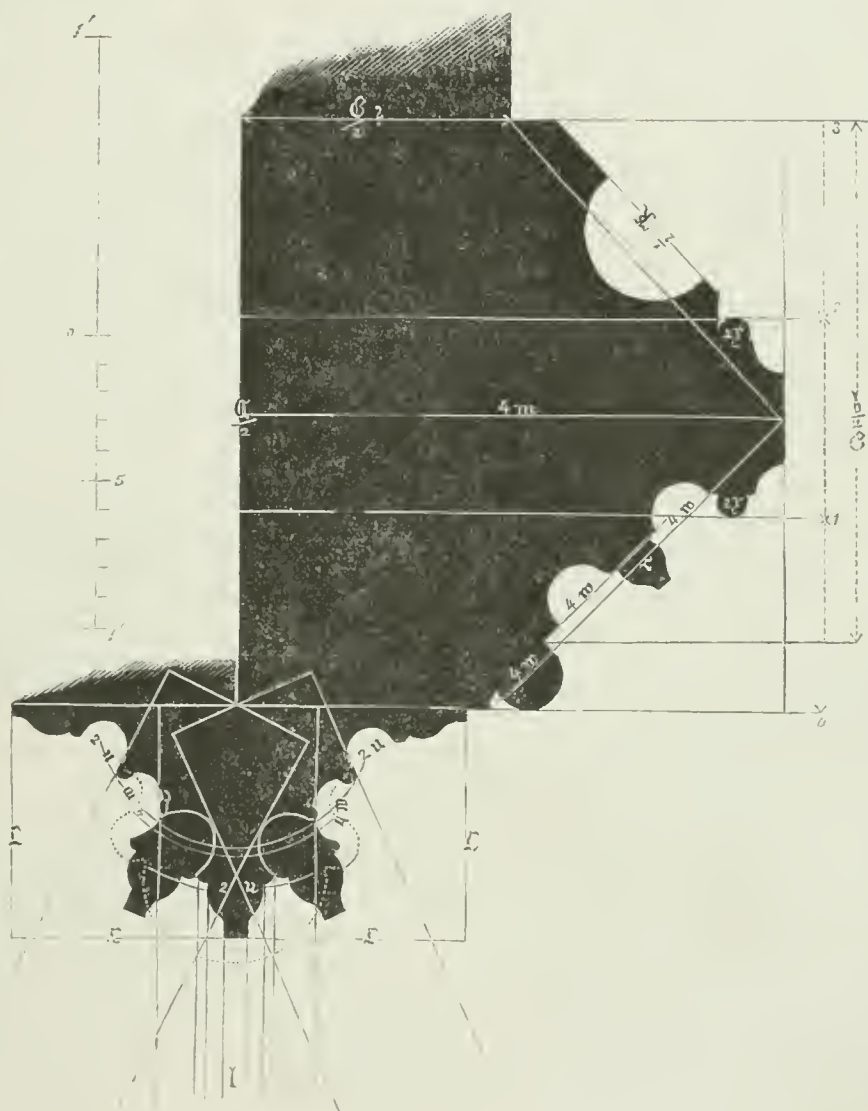
graphice és nem számtanilag, hanem a terveket természeti nagyságukban rajzolván. E szerint a 107. ábra szerkezete a következő. Mintán a falnak vastagsága $\frac{1}{2}b = 1,78'$, vagy nézetem szerint inkább a szokásosabb $\mathfrak{G} = 1,83'$ -re volt határozva, hozzájárult a falnak belső és felső

erősítésére a $4w = 0,238'$ átmérővel bíró oszlop, s így lett: $\mathfrak{G} + 4w = 2,068'$ vagy egy tagban $\frac{1}{2}\mathfrak{C} = 2,06'$. Ezt vették tehát egy paralelogramm hosszú oldalának, melynek rövidebb oldalra vége volt $4m = 1,869'$ -re. E paralelogrammnak hosszú oldalából szerkesztettek két egyenlő egyenszárú háromszöget, melynek átlója alapul szolgált a ta-

gerincezet $l = 0,57'$ -re; e szerint a szerkezeti oldal úgy áll a gerincez vastagságához, mint $1\frac{1}{2} : 1$. Minden gerincez áll egy nagyobb $2u = 0,18'$ átmérőjű körtvetagból és két horonyból, ezek közé pedig igen kis pálezatag összekötésül beáll.

A horonyok, körtve- és pálezatagok átmérői ezek: a legnagyobb horonyé $\frac{1}{2}\mathfrak{H} = 0,49'$; a többi nagyobb horonyoké $4w = 0,23'$; a kisebbekké $2u = 0,18'$; a legnagyobb pálezatagé $4w = 0,28'$; a középsők ké $2u = 0,18'$; egy kisebbé $r = 0,16'$; a legkisebbé (az összekötőket nem számítva) $2r = 0,09'$.

A támvastagságát ugyan is, az autographiákkal nem

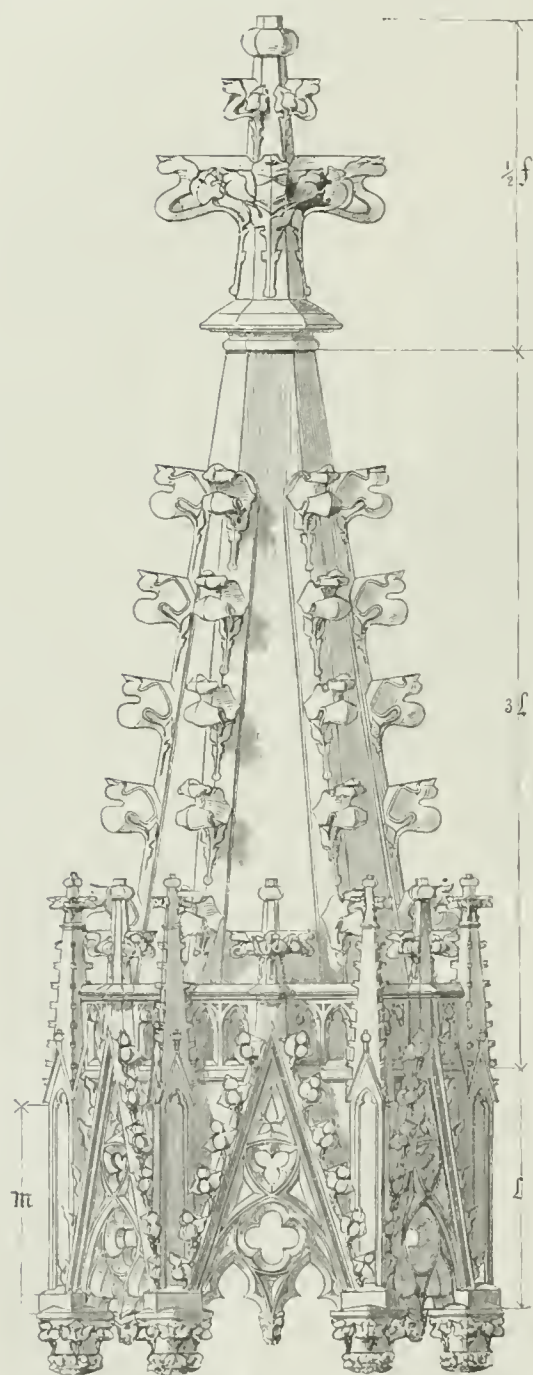
107. ábr.

gozat középpontjai elhelyezésének. Másrészt a $\frac{1}{2}\mathfrak{C}$ hosszát felosztották három egyenlő részre, egyet-egyet adván a belső és külső kajácsnak, a harmadikat a középső tagozatnak. Következett a faltőnek szerkezete, ezt kétfős négyegbe construálták, melynek egy-egy oldalát tették $2 = 0,81'$ -re és az azon emelkedő

egészen megegyezőleg $\mathfrak{G} = 1,83'$ -re veszem; mert a támvastagsága rendszeresen egyenlő a szomszéd faléval.

Az ablak választékainak ereje $\frac{1}{2}\mathfrak{C} = 0,69'$; alakuk a szokásos. Az ablak külső béléletének főtagja nagy horony, minő a német iskolában igen gyakran fordul elő.

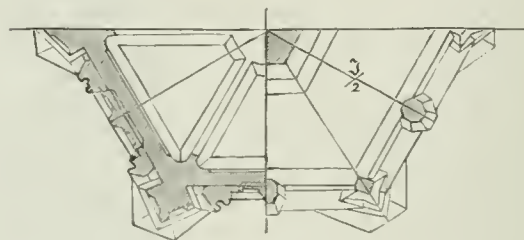
Az ablakok a szentély-zárásban keskenyebbek, mint a hosszhajóban, amott csak

108. ábra.

három, itt négyosztályúak: az osztályok mindnyája lóherívvel végződik, ezek fölött

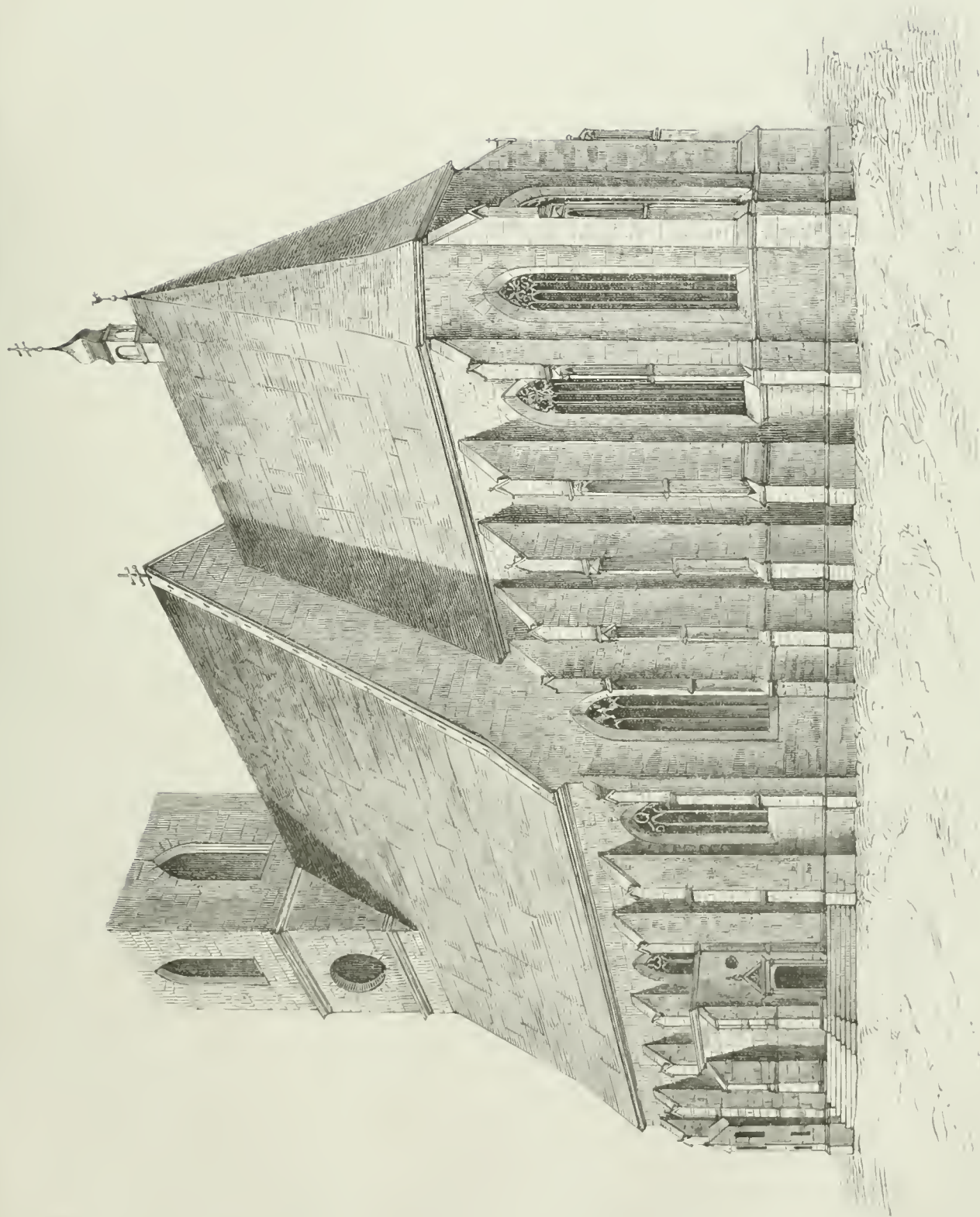
van a szentélyben két körbe zárt háromlobbos alak (Dreipass), a hosszhajóban két, csúcsívbe zárt négylobbos alak. következik, a szentélyben négylobbos alak, a hosszhajóban két körbe zárt háromlobbos, és e fölött kisebb négylobbos. Halhólyagnak sehol nincsen nyoma. Az egész mérmű egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve, mi a csúcsívnek legalkalmasabb és legtetszőbb alakja.

109. ábra.

A boltgerinczek a szentélyzárásban el-lentámasztott fél csillagot, a hosszhajó minden osztályában egyszerű keresztbóltot képeznek, a keresztezés pontján vannak itt is, mint a kriptában czímeres zárkövek, egyik czímer Pozsony városaé. Az alsó kápolnában a gerinczek $\frac{1}{2} f = 0,98'$, a felsőben $1 = 0,57'$ vastagsággal bírnak.

104-ik ábránk mutatja a nyugati homlokzat felső részét. Itt a támak közt roppant négyosztályú csúcsíves ablak látható, azonban ezen ablaknak csak kis része van nyitva, és úgy tetszik, hogy ez már eredetileg is így volt. Feltűnő a középső legfelső zárt mérműnek alakja, mely már is a halhólyaghoz némileg közeledik. Az ormon a gerendalyukak megmaradtak, utólagos tatarozások könnyebbitése végett. Csinosak az orom szárain felfutó levélesokrok (Krabben) és a hegyét koronázó német iskolának keresztvirága is.

Könyöki József rajz.

POZSONYI DOM.

Pollak Zsigm. metsz.

A POZSONYI SZ. MÁRTONHOZ CZIMZETT KÁPTALANI, PLÉBÁNIAI ÉS KORONÁZÁSI TEMPLOM.

Történeti vázlat.

E templomra vonatkozó történeti adatok főbbjei a következők.

A pozsonyi várban a XIII-ik század legelején megvolt a sz. Üdvözítőnek (S. Salvatoris) prépostsága és hihetőleg temploma is, mit Imre király a vár biztonságával nem tartván megegyezhetőnek, a pápához folyamodott, hogy ez a prépostságot innen elhelyezni engedje.

Az ezen folyamodványra érkezett válasz ez:

(1204. 24. April. Innocentius P. P. III. Emerici Regis votis satisfactorius, circa transferendam de arce Posoniensi in Urbem S. Martini Praeposituram. voluntatem suam declarat.)

„Innocentius — Strigoniensi Archiepiscopo. — Supplicavit nobis — Rex Ungarorum illustris, ut, quia in quodam castro suo Posoniensi Praepositura consistit, et ex accessu hominum ad eandem timet sibi de castro illo periculum provenire; ei licentiam concedere dignemur, ut Praeposituram ipsam extra munitionem construere de licentia nostra valeat. — Mandamus, quatenus super translationem ipsius Praepositurae illud auctoritate nostra statuas, quod necessitati Regni et utilitati Ecclesiae noveris expedire. Provisurus, ne corpus beati Martyris, qui in dicta Ecclesia requiescit, debita veneratione fraudetur. Datum Laterani VIII. Kal. Maii Pontif. anno VII.“ (Fehér Cod. Dipl. II. 430.)

A legközelebbi, már egyenesen a templomra vonatkozó, a következő:

(1221. 20. Apr. Honorius III. Ecclesiam e munitione castri Posoniensis in Burgum transferri indulget.)

„Honorius — Archiepiscopo etc. — Praeposito Strigoniensi — Posoniensis Praepositus proposuit coram nobis, quod cum Posoniensis Ecclesia in munitione castri Posoniensis sit sita, frequenter contigit, ut eisdem Canonicis castrum ipsum statutis horis intrare nequaquam valentibus. Ecclesia ipsa debitis obsequiis defraudetur. Quare — supplicavit, ut in Burgum eiusdem castri eam liceret transferri. Quo circa mandamus, quatenus — si expedire videritis, — transferrendi Ecclesiam in Burgum praedictum auctoritate nostra licentiam tribuatis. Datum Laterani XII. Kal. Maii P. a. V.“ (Feh. C. D. III. 1. 312.)

A várban nemcsak a prépostság, hanem természetszerűleg az ahhoz tartozó templom is volt a XIII. század legelején: feltehetjük egyszersmind, hogy a vár fallal vagy csak sánccezzal is körülvett területének esekély kiterjedése miatt a prépostság papjai, kanonokjai egy épületben együtt éltek (collegiatim). Ezen együttes élet a középkorban szokásos volt, csak nálunk, sem Székesfehérvárott, sem Kalocsán nem sikerült az erre szükséges zárda-épületekre akadni. A premonstreiek „canonici regulares“ neve is ezen együttes életből „sub regula“ származik.

Ha tehát áll, hogy nemcsak a prépostságot, hanem annak templomát is „ad SS. Salvatorem“ el kellett vinni a várból, nem fogunk csodálkozni, hogy az erre szükséges készületek és az engedelem elnyerése csaknem két évtizedig késett. Másrészt a vár alatti helység sem lehetett még nevezetese: mert nem mondatik városnak, hanem csak „Burgum“-nak.

A mai káptalani, plébániai és koronázási templom tehát nem vehette kezdetét a XIII. század harmadik évtizede előtt, s így haszta-

lan azt Kálmán. sz. László vagy épen sz. István királyra visszavinni.

Úgy hiszem, helyesen írja Rómer (Pozs. és Körny. 277. l.) : „Valószínű, hogy ezen templom nemsokára a fennérített év (1221) után fölépítettett, nemesak azért, mert IV. László király, ki a pozsonyi egyházak irányában igen nagylelkű volt, ugyanannak condolentes ipsius Ecclesiae ruinae, melyet Ottokar által, 1271-ben a levéltárral együtt elégettetvén, szenvedett. Flencendorff és Zelinek falukat ajándékozta: mivel itt a kétkezők ezen szót Ecclesiae bővebben véve, talán a káptalanra magyarázhatnak, mint-hogy tudtommal a főtemplom ezeket nem bírja, hanem a káptalan: de mivel 1292-ben (C. D. VI. l. 197. l.) János. Péternek fia, nobilis jobbagio castri Posoniensis, pro devotione et fundatione iuris Patronatus eiusdem Ecclesie S. Salvatoris, ubi suorum parentum et avorum corpora requiescunt, possessionem Thürne ajándékozta: miből következik, hogy a templom, melyben János szülei és ősei el voltak temetve, már sokkal előbb fennállott. — 50 évig ezen időponttól kezdve ismét minden adat hiányában vagynnk, csak azt tudjuk a főtemplomról, hogy abban 1309-ig a tűz- és vizpróbák tartattak: ¹⁾ de már 1345-ben megigérik a bíró és az esküdt polgárok a káptalannak, hogy a sz. Üdvözítő temploma építtetését elő fogják mozdítani. ²⁾ Hogy ezen tovább építte-

tés valóban történt, bizonyítja azon 27 cseber-borféle ajándék, melylyel Hosszu János (Joannes Longus) sz. lőrinczi lelkész, a szentély építéséhez járult. Magy. Tud. Értek. II. 137. és továbbá azon 12 cseber-bor, melyet ugyanaz 1350-ben ugyanazon ezéhra ajándékozott. Motko, Pr. Zeitung 1858., 77. sz.“

Rakovszkynak a Pr. Zeit. 1877. évf. 71. számában legközelebbi adata szól az 1436-ból származó, a templomot megajándékozó végrendeletről, melyben ezen passus fordul elő: „zu dem gepaw sand Merten chirichen“. Később, 1439-ről idézi a cseh királynénak kápolnáját: „als man In thurn geet, durich der Kunigin von pehaim Capell“. Más helyen fordul elő az 1443-ik évben. Ugyanis ez évben van szó a sekrestyéről: „Item Mittichen nach Ostern, hab ich gebn den Hekkl, der in der Kirichen zu Saand Merten Im Sagrer 3 nacht pey dem Heiltum gewacht hat, und doselbs der kertzen gehüet hat, hab ich gebn 14 Den.“ A „Heilthum“ alatt itt R. tévesen érti a szent sírt: mert így nevezték a középkorban általánosan a szent ereklyéket, melyeket legnagyobbra becsülték, magokkal vitték a háboruba, és azok mellett a legszentebb esküt esküdték.

Fölötte fontos okmány az, melyre Pogán prépost („Praepositura et Praepositi S. Martini, alias SS. Salvatoris de Posonio Posonii 1855.“ 34. l.) hivatkozik. „Ex Transunto Ca-

¹⁾ Decretum Regis Colomanni Caput 22: „Judicium ferri et aquae, in aliqua Ecclesia fieri interdiximus, nisi in sede Episcopi et majoribus praepositis, ut Posonii et Nitriae“. (A jegyzésben: „Hinc autem patet, ea tempestate id est Anno 1100. Nitriae nondum fuisse Sedem Episcopalem, sed duntaxat Praeposituram Majorem, instar Posoniensis“).

²⁾ F. C. Dipl. IX. l. 341. l. 1345. Judex et Jurati civitatis Poson circa praestanda a vineis suis terragia cum Praeposito ac Capitulo loci se concordasse, fatentur. „Addicimus finaliter, quod et si tum propter nostre petitionis instanciam, tum racione

per nos promissae promotionis fabricae Domini Salvatoris Ecclesie, sepe dicta iura terragilia termino vindemiarum preteritarum iudem Domini Praepositi et Capitulum vinearum cultoribus duxerint amiceabiliter relaxanda, nihilominus tamen eadem iura terragilia, quarte vindemie, videlicet in proximo preterite, cum aliis testamentariis iuribus et censibus pecuniariis, ipsis et ecclesie memorate debitis universis, a toto tempore triennio usque modo ipsis dare perperam neglectis et retentis, cum nostris concivibus et cohospitibus ex nunc et in antea annis singulis perpetuo plene et integre ministrari, expediri faciemus et persolveri“.

pituli Jaurinensis Caps. C. Fasc. 3. n. 29. Sub hoc praeposito (Michaeli II. de Previdia Licentiatum in Decretis) 1452 per Gregorium Episcopum Milkoviensem Cardinalis Dionysii Archi-Episcopi Strigoniensis Suffraganeum Ecclesia Major S. Salvatoris et B. Martini Conf. ad honorem consecrata est. in eaque 4 Altaria dedicata“. Maga az okmányoknak ide vonatkozó helye ez:

„Nos Gregorius Dei et Apostolice sedis gratia Episcopus Milkoviensis sufraganeusque Reverendissimi in Christo patris et Domini Domini Dionysii miseratione Divina tituli S. Ciriace in Thermis S. S. romane ecclesie presbiteri cardinalis. Archi-Episcopi Strigoniensis. in pontificalibus Vicarius generalis salutem benedictionem paternam Noverim universi. quod nos in anno Domini 1452 feria sexta proxima ante dominicam oculi ex mandato Domini nostri cardinalis in Posonio dum Ecclesiam majorem St. Salvatoris beati Martini confessoris ad honorem consecrarem. in eaque ecclesia 4 altaria dedicarem“ stb.

Ezen felszentelést néhány évvel megelőzőleg találjuk Rakovszky említett czikkében következő. a város által 1449-ik évben tett. ide vonatkozó kiadásokat: „Suntag conceptionis hal ich geben den Herrn Niklas Flins zum paw zu Sand Merten kyrichen. alle Wochen 4 fl. auf dy aribater (Arbeiter), pringt 8 fl. — und von wegen 2 zedl (Sitze!) dem willhalm Scherer 11 fl. u. zum paw zu Sand Merten kirichen. den Nyklas Flins kyrichen Maister. von Conceptionis Marie nsque Purificationis Marie. auf 8 wochen per 1 fl. facit 22 (azaz 32) fl., und den Herrn Niessen Flins kyrichen Maister zu Sand Merten kyrichen. 6 wochen auf dy Stain Metzen und klain arbeiter (Suntag Reminisc.), alle wochen per 1 fl. pringt 24 fl. Item Freitag vor Colomanni haben gehapt 1 Maurer pey sand Merten kyrichen, der ob seint Cristof In der

Mawer prochen hat. und hoken zum dach verzwicket hat. 25 Den. Item um 5 Sch. 10 Tafelladen. von den Pawl Jost von Wienn. dy man genomen hat zu sand Merten kyrichen zu Stullu (Stühlen) und zu den tarren (Thüren?). je 1 umb 6 Den. facit 1 fl. Item am Suntag In die conversionis Marie hat mir Herr Peter Kraws In dy Raytung gelegt. das er für mich hat gebn auf dy Stainmetzen und auf die aribater. zu sand Merten kyrichen zum paw. von dem Sambstag vor Alexy umz (bis) auf den Suntag In die conceptionis marie virginis gloriose. das pringt 21 wochen. so hat er für mich geben den Herrn Niklas den Flinsen. pro fabrica ecclesie alle wochen 4 fl.“

A felhozott számadásokból világos. hogy a város főszerepet viselt a XV. században. a templom építkezésében. hogy ez amaz költségén történt leginkább: mire másrészt az is mutat. hogy ezen egyházban. a papság után. a város tanácsának volt első helye: miért is R. mondja J. J. 1455 besass der Rath sein eigenes Oratorium in dieser Kirche. „Item hab ich abgerait mit dem Pawl Slosser. was er zu der Stat nothdurfft gemacht hat. von erst 2 pant zu dem klain Stüblein. zu der thuer und 2 Handhab. do dy Herrn zusammen gehn. von sant Merten Freythof durch di Stign. dofür 50 Den. Item ain Platschlos zum Stübelein do dy Herrn zusammen In gehn. von sant Martin Freythof. durch Stieg. und 2 Slos darzue. umb 12 Den“.

Emek daczára a káptalan a városnak szabad választási jogát ugy tudta korlátozni. hogy plébánusát csakis a kanonokok köréből vehette¹⁾. és e plébános a prépost uradalmát maradt.

¹⁾ „Quod Iudex, Jurati, et Cives Posonienses. qui pro tempore fuerint. vacante eadem Plebania in eadem Ecclesia. tanquam Patroni eligant. et eligere debeant in perpetuum Sacerdotem. seu Plebanum. unum discretum. et idoneum ex Canoniceis nostri Collegii. et extra non. ad eorum curam animarum

Az 1452-ben felszentelt hosszhajónak építkezésére vonatkozik két levél, melynek közlését Könyökinek köszönöm: az egyikben bécsi polgár Schwantner Konrád 1441-ben kéri a városi tanácsot, hogy a templom részére szállított cserepek árát valahára fizesse meg¹⁾; a másikban a hainburgi Hirs Erhard ugyanis 1441-ben kéri a tanácsot, hogy a szállított mészért a vámadó dolgában felmerült nehézséget egyenlítse ki.

Mátyás király kormányának kezdetén, mondja Rakovszky (Pr. Zeit. 1877. évf. 73. sz.), fogtak a szentély átépítéséhez, illetőleg nevezetes bővítéséhez; mire a város levéltárának számadásai utalnak: „Item am Pfinztag nach Maria Magdalena (1461-ben), hab ich kawft von der palanterin 1 Centern und 4 Pf. Eysen. zu zwickhl und klötzen. und zu zwispitzen gen Sand Merten. da man mit stain zu Teben zu der kirchen prechen sol, dofür hab ich gebn 11 Sch.“

Az építkezés vergődését vége felé tanúsítja a szentély boltozatának 23 zárköve, miről alább szólandunk.

et eundem electum Domino Praeposito. qui pro tempore fuerit. ad confirmandum praesentare; qui electus et confirmatus ipsum Dominum Praepositum recognoscere debeat tamquam suum Ordinarium et Praelatum, ipsiusque mandatis, et jurisdictioni in spiritualibus et temporalibus obedire, nec ei in aliquo contrariari publice vel occulte.“ (Pogán 16. l.)

¹⁾ „Ersamen fürsichtigen und weisen sunder lieben Herrn mein willig Dinst allzeit voran. Als mir ewer Ersamkeit verschrieben hat das hab ich wol vernommen, darauf lass ich ewer weisheit wissen das ich des geltes umb die dachzigel so ihr mir von ewer pharkirchen wegen schuldig seit, zu merklichen meiner notdurft wol bedarf, und darumb nicht noch frist gebn mag“ stb.

A levél második oldalán látható az adósság specifiációja:

„Hienach ist vermerkt was mir ewer ersamkeit von ewer pharkirchen wegen schuldig ist.

Vorerst umb XXXVI m. (mille) flach dachziegel, je ein tausend 1 ũ 1j sch.“ stb.

Rakovszky, alig helyes megjegyzése szerint, a templomot alapjából megújították: „1579 wurde die kirche von Grund aus (?) erneuert, wie es die vielen Ausgaben an Baumaterial bewiesen. Die Arbeit leitete der „deutsche Maister Jacob Taeb“, und auch der Thurm erhielt ein neues Dach: „Als man in der Pfarrkirchen Sant Martini allhie den Thurm gedeckt, verlant Stat Chamberer den zimmermann 54 lon.“ Ezen magában álló idézés nem jogosít alapos tatarozásra következtetni. A költséget nevelhette a falfestmények nemsokára ezután történt restaurációja. Ugyan is R. mondja: „Dass die Kirche innen gemalt gewesen, beweist die Rechnung von 1594: „In eingang der gewelb under der Orgel etlich Bildniss zu verneuern 2 Th. 4 Sch.““ und jene von 1596: „den 2 November aus Bevelch der Herrn. dem Johanni Curtio, welcher den Chor in der Pfarrkirchen verneuern liess. zur ergetzlichkeit und zu hilff gebn 15 Thl.““

1607-ben a ménkö a toronyba ütött: „dem Bastl Mawrer. wegen des Kirchthurms bei S. Merten kirchen. da das wetter eingeschlagen. trinkelt gebn 1 Thl. 4 Sch.“

A templom déli oldala előtti temetőn volt több kápolna. Sz. Gotthard és sz. Andrásé, ez 1320 és 30 közt épült fel. Itt volt továbbá a „Kärnernek“ nevezett esonház is misés oltárával, melyről egy 1496-ban kelt számadás tesz említést: „Herrn Hans Jungettl briester. hab ich ansericht 60 fl. von begen des lectur In der Kärner Capellen auf Sand Merten Freythhof.“

1514-ikben kelt okmány szerint az esztergomi érsek Tamás 10 napi absolutiót engedélyez a temetőn levő sz. Egyed kápolna látogatóinak. E kápolnák időfolytán különféle változtatásnak voltak alávetve. „Verlant Statchamerer (1580-ban) 6 Taglohn. welche auf S. Martin Freythhof von der Capellen allerlay Schitt. dass auch von den gespizten

Thurm gegen das geschlos. die abgeprochen Stain hin wechgeraumt.“

1547-ben tatarozták a temető falát: „Zalt Siegmund walch mauer, bei mauerer auff Sant Merten Freythoff, aus Herrn Pauls Beneficianten Haus, auf Bevelch der Herrn aufzufüeren 4. Sch.“, und 1548. „Chamerer auf Bevelch der Herrn erlegt zur vollendung und völliger Bezalung der newen mauer arbeit auff S. Merten Freythoff dagegen auf den Rathaus von erlegten guet, das von Albert Probst her, zu gedachten Mauer verordnet überschrieben ein gross silber vergolten Knopff (Becher?) mer 2 guet tepich und ain schlechten 36 Th. 1 Sch. 2 D.“

Ma a régi temető helyén szabad tér terül el a templom déli oldala előtt.

A templomhoz hozzá épített alamizsnás Jánosnak szentelt kápolna az északi oldalon, valamint a déli bejárás előtti előcsarnok; amaz már a czopfös korból, ez a renaissance korából származik.

A régi torony 1607-ben, 1760-ban és 1833-ban a villám által sújtva leégett; felső része tehát egészen új.

A főoltár fölött, a még mindig folyó restauratio előtt, melyet Heiller kanonok és plébános kezdeményezésére Lippert építész tervezett és igazgat, látható volt sz. Márton lóháton, köpenyéből nagy darabot egy előtte fekvő meztelen koldus számára elvágva, és alatta két angyal. E szoboresoportot ólomba öntötte 1734-ben Donner Raphael. Igaz, hogy az egész a czopfös kornak szüleménye, s ezért a szent püspök is magyar ruhában és sarkantyus eszmában jelenik meg; mindazáltal Donner genialis felfogása és jellemteljes előadása itt is félre nem ismerhető. A compositiót jelesnek mondhatni, a rajzot correctnek, tökéletesnek. Ha tehát az e szobor és két angyalát körülvevő tárgyakat, mivel művészeti érdem nélkül és szegényes anyagból összetá-

kolva voltak ¹⁾, joggal eltávolították: jobb sorsot kívántunk volna Donner remekművének, melyet a templomból kintasztva, az alaptervünkön *gg*-vel jelzett helyen felállították, hol ez az idő, gondatlan emberek és pajkos fiúk bántalmainak, véd nélkül van kitéve. Legújabb időkben azon nézet vergődött fel, mely szerint az emlékek restauratiojánál helytelen tabula rasa-t csinálni, s ezért meg kell tartani mindent, mi történelmi támságában saját keletkezési korának jellemző kifejezését képezi. Ilyen pedig tagadhatlanul sz. Márton szobra, mely ezen érdemet kiváló művészeti érdemével is összeköti. A szentnek lábánál térdelő angyalok meg vannak ment-

¹⁾ Allgemein herrscht die Ansicht, dass der Altar ein Kunstwerk, die vier Säulen, welche die vermeintliche prachtvolle Krone tragen, aus Marmor seien u. s. w. Unkenntniss und Gewohnheit mögen diese Anschauung hervorgerufen haben. Allerdings war ein Kunstwerk da, dessen Werth wir gewiss zu würdigen wissen, aber selbst dieses wahre Kunstwerk war durch die ungünstige Aufstellung für den Beschauer unzugänglich. Es ist das i. J. 1734 im Primatialpalais auf der Fürstenallee entstandene Monument des St. Martin, von Rafael Donner. Von selbem Meister sind die zwei knieenden Engel. Was aber den Altar betrifft, so sind wir der Ansicht, dass er nicht nur kein Kunst-, sondern ein Pfuschwerk war. Ohne alle Composition, Schwung und Bedeutung stand er da, um ein Werk der erhabensten christlichen Kunst zu verunglimpfen. Die Säulen waren aus Baustein mit Stucco überzogen, und nicht Marmor, die vielgepriesene Krone war aus Draht zusammengeflochten, mit Gyps überzogen und vergoldet. Die Figuren derselben waren auf gewöhnlichem Goldpapier schlecht gemalt. Endlich dass wir noch jener Engelsingestalten gedenken, die das Monument St. Martins umgaben und auf der östlichen Apsiswand hinter dem Altar angebracht waren, müssen wir erwähnen, dass diese aus Stroh, Hadern u. Gyps modellirt waren. (Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirten Sanctuarium des Krönungs-Domes von J. Ellenbogen. [Könyöki József] Pressburg, 1867. S. 24.)

ve: mert ezeket n. muzeumunk megszerezte. Kíváncsok, hogy az accessoriumot principale-ja is kövesse.

Van még a pozsonyi főtemplomban, az Elemosinarius kápolnájában két igen díszes óriási candelaber, melynek készítését joggal Donner mesternek tulajdonítják.

A pozsonyi domnak általános leírása.¹⁾

A pozsonyi dom nagyobb, háromhajós, egytornyu csarnok-templom.

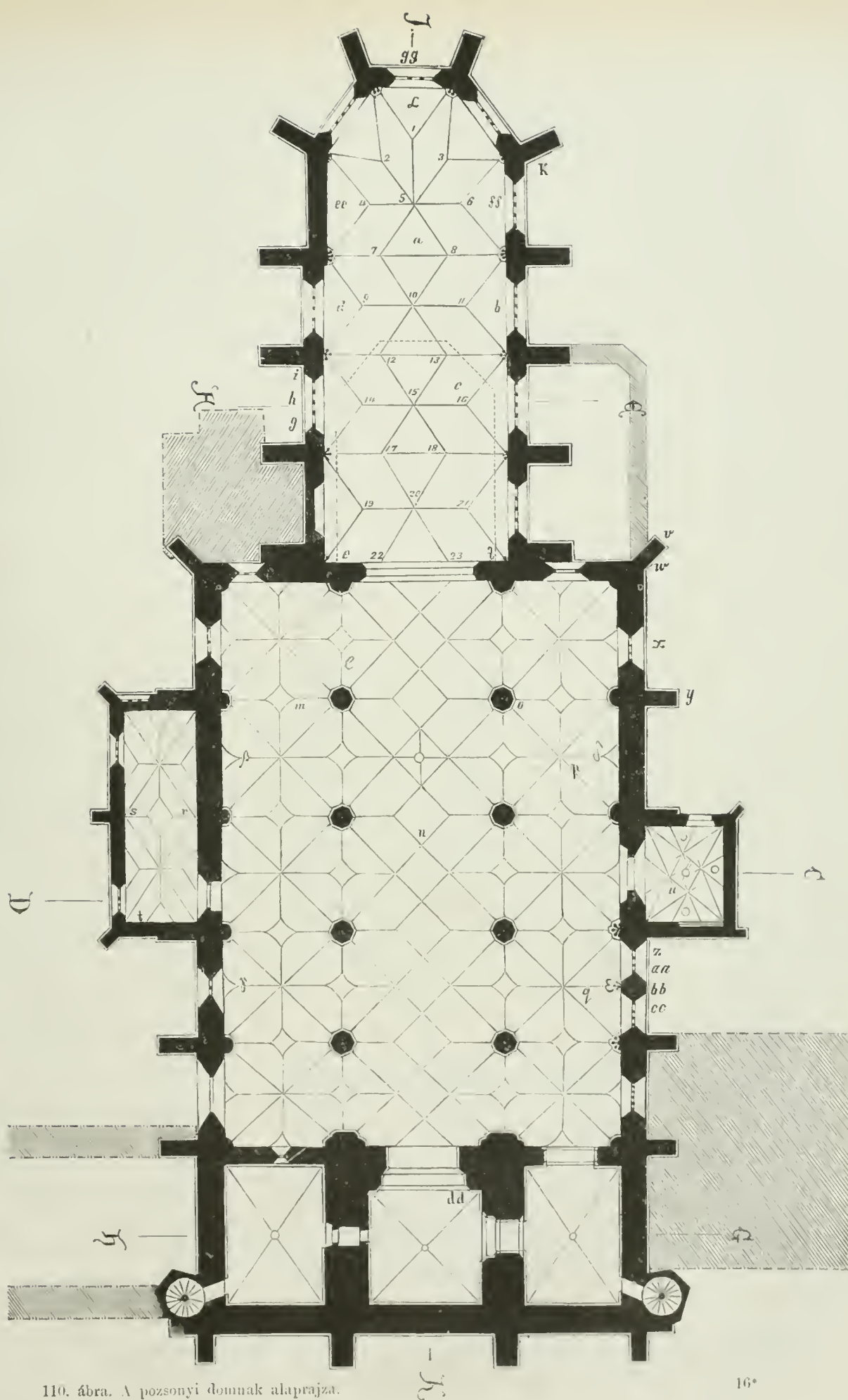
Szentélye 1461-ig rövidebb és keskenyebb volt, mint a mai, hanem nyolcszög három oldalával zárva, míg a jelenlegi a hatszög három oldalával van zárva. A szükség így kívánván, a régi szentélyt, melynek alapzatát 110. ábránk pontozott vonalai mutatják, kitágították szélességben és hosszban, és két osztályu helyébe, négy osztályná tették, még pedig úgy, hogy az egyes osztályokat is kitágították és meghosszabbították. Ugy tesszik, hogy a hosszszentély déli oldalán eredetileg sekrestye és kinestár volt: mert ásatásnál itt ábránk világosabb színnel jelentett alapfalait megtalálták. A szentély északi fala mellé, mult században az Elemosinarius kápolnáját építették.

Templomunk háza háromhajós. közepén áll két sorban négy-négy nyolczoldalu tő, mely a középhajót a két mellékestől elválasztja. E négy tő, a nyugati és keleti zárfallal öt osztályt (travée-t) képez. Az északi mellék hajó második és harmadik osztályának hosszában építették a XV-ik században sz. Anna kápolnáját: a délinek harmadik osztálya hosszában a XVI-ik században egy csúcs-

íves és renaissance stylből vegyített kapucsarnokot. A három hajó csaknem ugyanazon magasságu. úgy, hogy az épületet valódi csarnoktemplomnak mondhatjuk. A három hajóba messze belenyul az orgona-karzat, midőn azonban ezen új építkezés legközelebb le fog bontatni, annak rajzát az alapterven elhagytam.

A hosszhajó nyugati végéhez csatlakozik az igen erős torony, melynek földszinti csarnokában és mellékhelyiségében sekrestyét és kápolnát rendeztek be. A déli helyiség a hagyomány szerint a eseli királynénak kápolnája volt. 111. ábránk alapterve e helyiségek második emeletének újabb boltozatát adja, az eredeti földszinti a templom alaptervén 110. ábra, látható; az oldalhelyiségek mindketteje külön lépesőzettel bír, melynek segítségével a torony második emeletére és innen csakis lábtón a toronymnak lépesőjére juttottak, ajtaját szelvényünk adja (111. ábra). E torony a templomnak legrégibb része, bír az erődnök jellemével, és nagy zöme onnan eredt, hogy a torony nem iker-, hanem középtorony léte, megfelel a középhajó szélességének, és innen veszi négyeg oldalának mérvét. Észak felé tornyunkhoz a város kettős fala csatlakozott, délnyugati sarkán a fölep annyira leszáll, hogy az itt levő ndvaron túl épített háznak harmadik emelete egy niveau-on áll a torony aljával. Hihető, hogy eredetileg a nyugati oldalon is hasonló mély, jelenleg feltöltött árok, mint a város sánczárka vonult el, s így tornyunk nemesak a templomnak, hanem a városfalnak is volt tornya. Az árok hajdani folytatásának tanúságául szolgálnak a város levéltárában olvasható okmányok, melyek szerint az épületek és falakra szükséges köveket azon árokból törték, mely a falon kívül, nevezetesen a domtól észak felé feküdt, és a ma már nem létező sz. Miklós temploma előtt vonult el, és mely, miután e templom elenyészett, szintén

¹⁾ A pozsonyi székes-egyház 1878. és 1879-ben pontosan felmérte és lerajzolta Könyöki József, pozsonyi főreáltanodai tanár és bizottságunk külső tagja. K. rajzait majd egész, majd félmagyságban adják fametszeteink.

110. ábra. A pozsonyi domnak alaprajza.

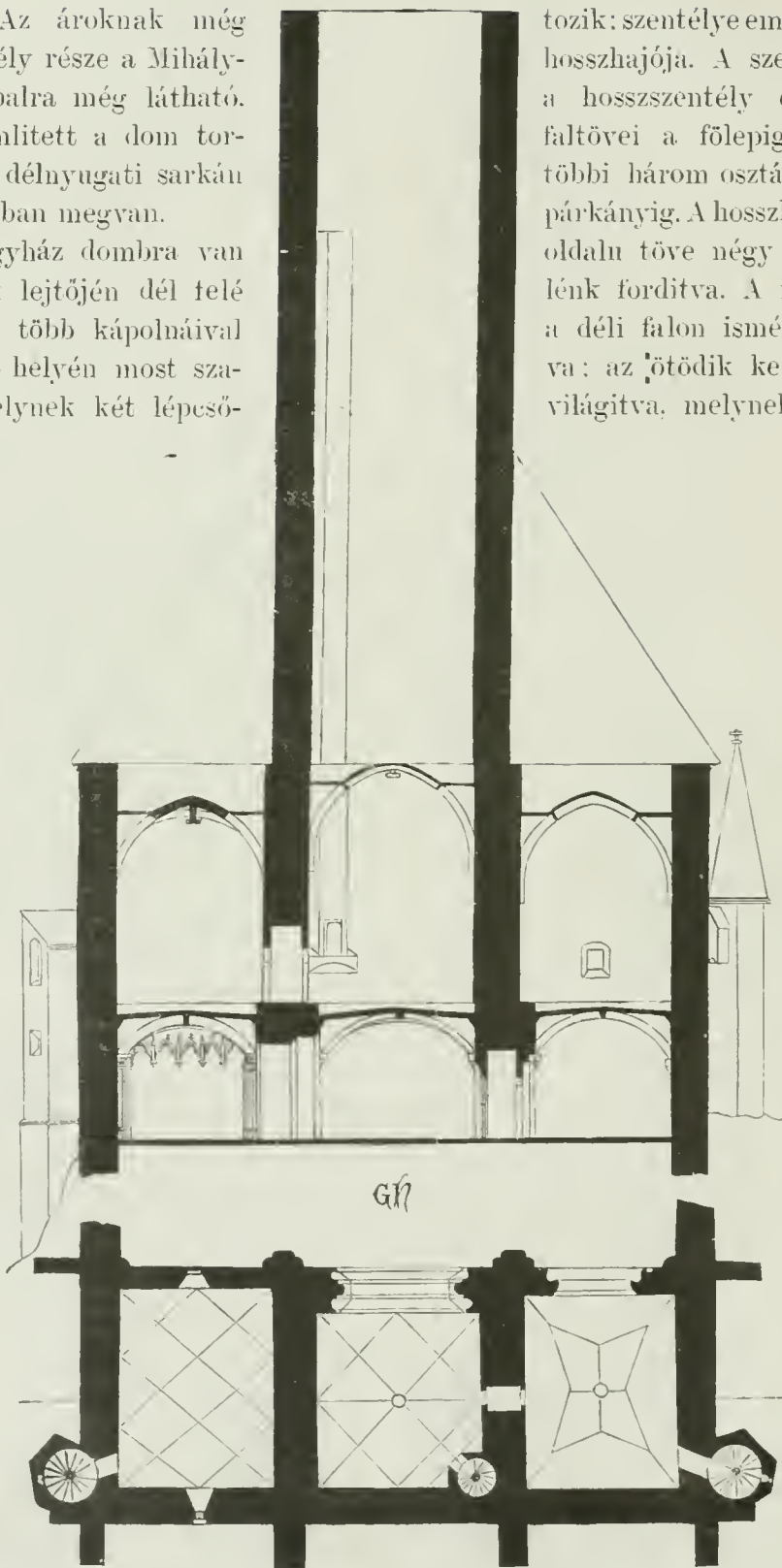
lett betöltve. Az ároknak még meglevő elég mély része a Mihály-kaputól jobbra-balra még látható. más része az említett a dom tornyos épületének délnyugati sarkán bemélyedt udvarban megvan.

Maga az egyház dombra van építve, melynek lejtőjén dél felé hajdan a temető több kápolnáival feküdt. A temető helyén most szabad tér van, melynek két lépcsőjén felszállnak a templomba. A dom északi oldalán a domb még tovább emelkedik. Nyugati oldalán lakházak állanak úgy, hogy a torony előtti tér ma nem szabad, hanem az előtte való lakház udvarában áll. Az egyház maga három oldalán: északon, keleten és délen szabad: azonban itt is a körülvevő utcák elég szűkek. Egyedül azon szempontból áttekinthető, melyről 1. táblánk távlati képe van véve.

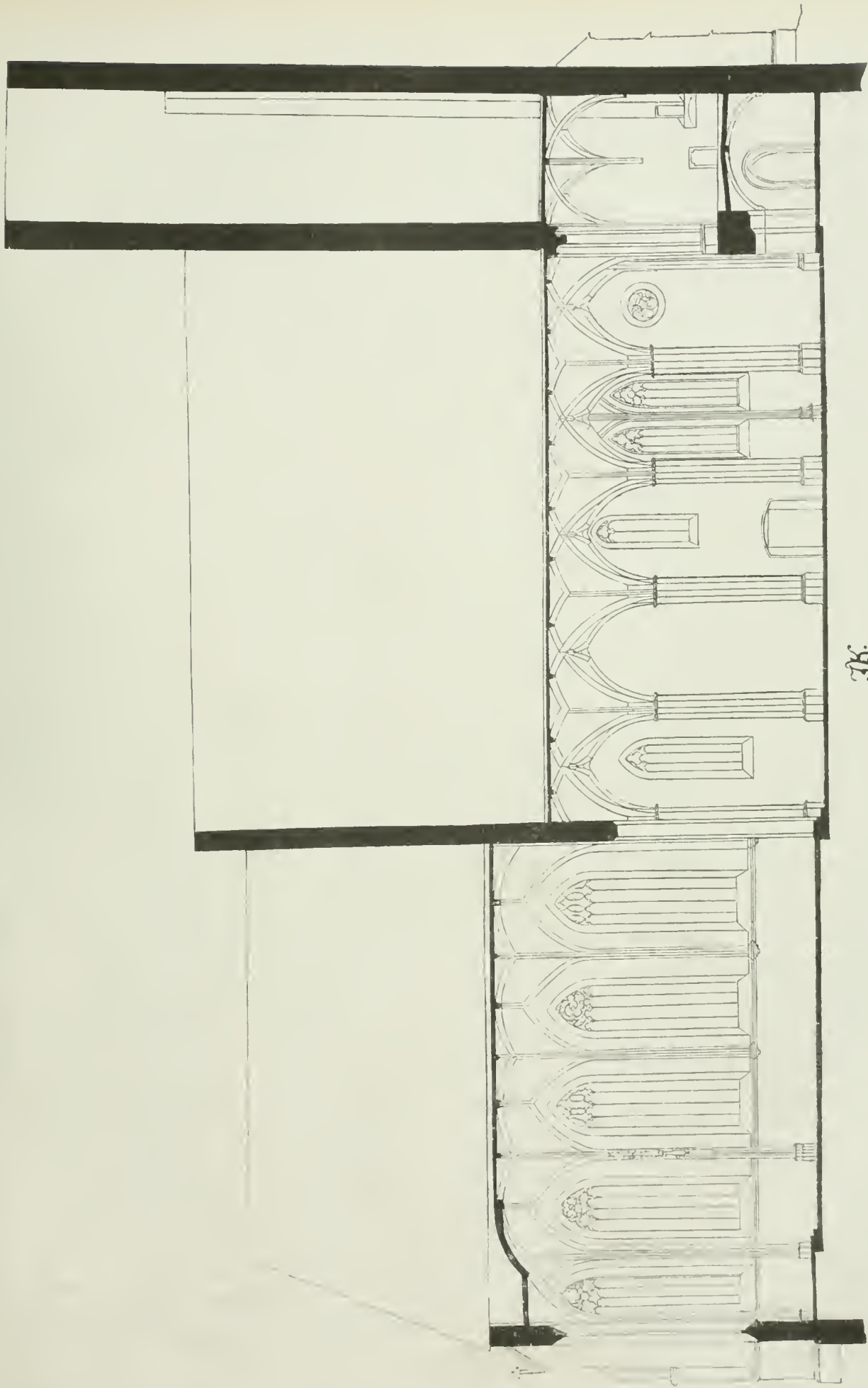
Mint 112-ik ábrán látjuk, a dom az alacsonyok közé tar-

tozik; szentélye emelkedettebb, mint hosszahajója. A szentélyzárásnak és a hosszszenély első osztályának faltövei a fölepig szállnak le, a többi három osztályai csak a mellpárkányig. A hosszahajó négy nyolezoldalú töve négy oldalával van felénk fordítva. A negyedik osztály, a déli falon ismét ketté van osztva: az ötödik kerek ablakkal van világítva, melynek halhólyag mér-

műve újabb át-törését árulja el. A toronynak földszinti része igen alacsony elyptikai boltozattal van fődve: felső emeletén megjelenik a torony tulajdon lépcsőjére vezető ajtó, melyhez csak lábtón lehet jutni. A torony előtti feltöltés, magasabb a torony és templom kövezésénél. Ez a nyugati homlokzat előtti udvarnak fölepe, mely erős fallal van elválasztva a déli oldalon álló lakházának bemélyedt udvarától.

111. ábra. Keresztmetszvény, nyugat felé az alapterv Gf vonalán.

JK

112. ábra. Hosszszelvény az alapterv J-J vonalán.

A domnak főarányai.

Az oszlopsorok középpontjai közti mérv, az egység, $11' = 9,25$ meter $= 31\frac{1}{2}$ régi római láb és $29' 3''$ bécsi láb.

Általános méretek.

A szentély hossza egész a diadalív	Meter.
vastagságának közepéig . . .	$3 11' = 27,75$
A hosszahajó hossza egész a torony	
kezdetéig	$3 \frac{1}{2} 11' = 32,37$
A torony hossza egész nyugati falá-	
nak belső felületéig . . . , .	$1 11' = 9,25$
A templom egész hossza	$7 \frac{1}{2} 11' = 69,37$

Ez ellen az eredeti templomban a szentély a mostaninak csak félhosszával bírván, az egész templom ürhossza volt:

a szentély hossza, zárását is betudva	$1 \frac{1}{2} 11' = 13,87$
a hosszahajó hossza, a mostanié . .	$3 \frac{1}{2} 11' = 32,37$
a torony hossza, a mostanié . . .	$1 11' = 9,25$
A régi templom hossza	$6 11' = 55,49$

A jelenlegi templom hosszának részletezése: meter

a) a szentély fentője	$4 d = 4,83$
β) a boltesíllag középpontjáig . .	$2 G = 1,85$
γ) az ellenfeszülés a csillagbolthban	$\frac{1}{2} k_1 = 2,87$
δ) a hosszszentély 1-ső oszt. hossza	$k_1 = 5,74$
ε) " 2-ik " " "	$k_1 = 5,74$
ζ) " 3-ik " " "	$k_1 + \frac{1}{2} k = 5,99$
η) a diadalív vastagsága	$\frac{1}{2} A = 1,56$
θ) a hosszahajó 1-ső oszt. hossza .	$\frac{1}{2} D = 6,54$
ι) " 2-ik " " "	$\frac{1}{2} D = 6,54$
κ) " 3-ik " " "	$\frac{1}{2} D = 6,54$
λ) " 4-ik " " "	$\frac{1}{2} D = 6,54$
μ) " 5-ik " " "	$2 k = 5,43$
ν) a torony hossza nyugati zárfaláig	$11' = 9,25$

Az egész templomnak hossza ürben . . . 69,42
Hét és fél egység pedig $7 \frac{1}{2} 11' = 69,37$

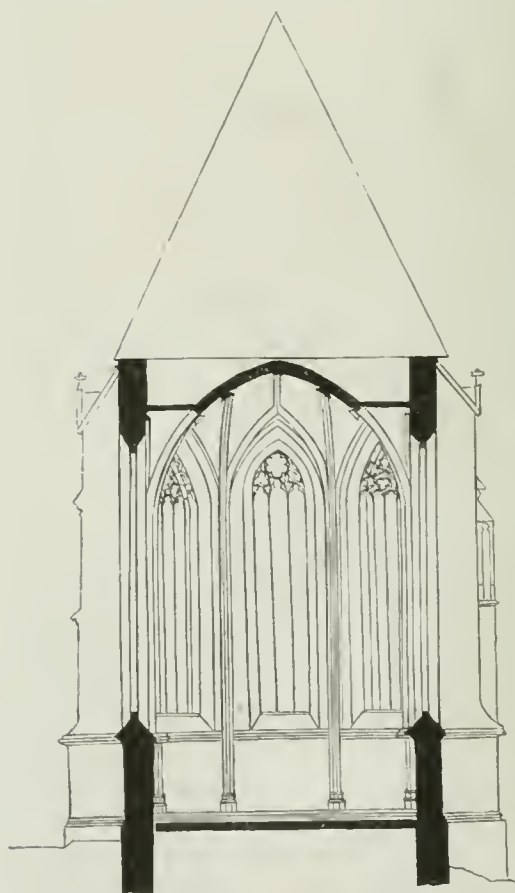
A különbség az elméleti és a valódi mérvek közt csak 5 centimeter; e különbség a szentélynek hosszában van: mert ha az α) β) γ) δ) ε) ζ) és η) számokat összeadjuk, leend $28,58$ meterünk, melyből le kell vonnunk a diadalív fél vastagságát $\frac{1,56}{2} = 0,78$, maradand tehát $27,80$; a hosszahajó θ) ι) κ)

λ) és μ) számok összegéhez $= 31,59$ hozzáadván, a diadalív félvastagságát $= 0,78$ leend, $32,37$ meterben épen $3\frac{1}{2}$ egységünk; végre az ν) szám, azaz a torony mélysége épen egy egységre van véve.

Az eredeti szentélynek ürszélessége, constructio és szokás tekintetéből csak kevés-
sel kisebb volt a $9,25$ meternyi egységnél, a mai szentély szélessége azonban még nagyobb az egységnél; mert $\frac{3}{4} D = 10,68$ metert mér, tehát a sorozatban hat taggal felebb áll az egységnél.

A hosszahajó szélessége: meter

az északi mellékhajó szélessége . .	$4 D = 6,80$
a középhajó szélessége	$11' = 9,25$
a déli oldalhajó szélessége . . .	$4 D = 6,80$
az egész hosszahajó szélessége ürben . .	$22,85$

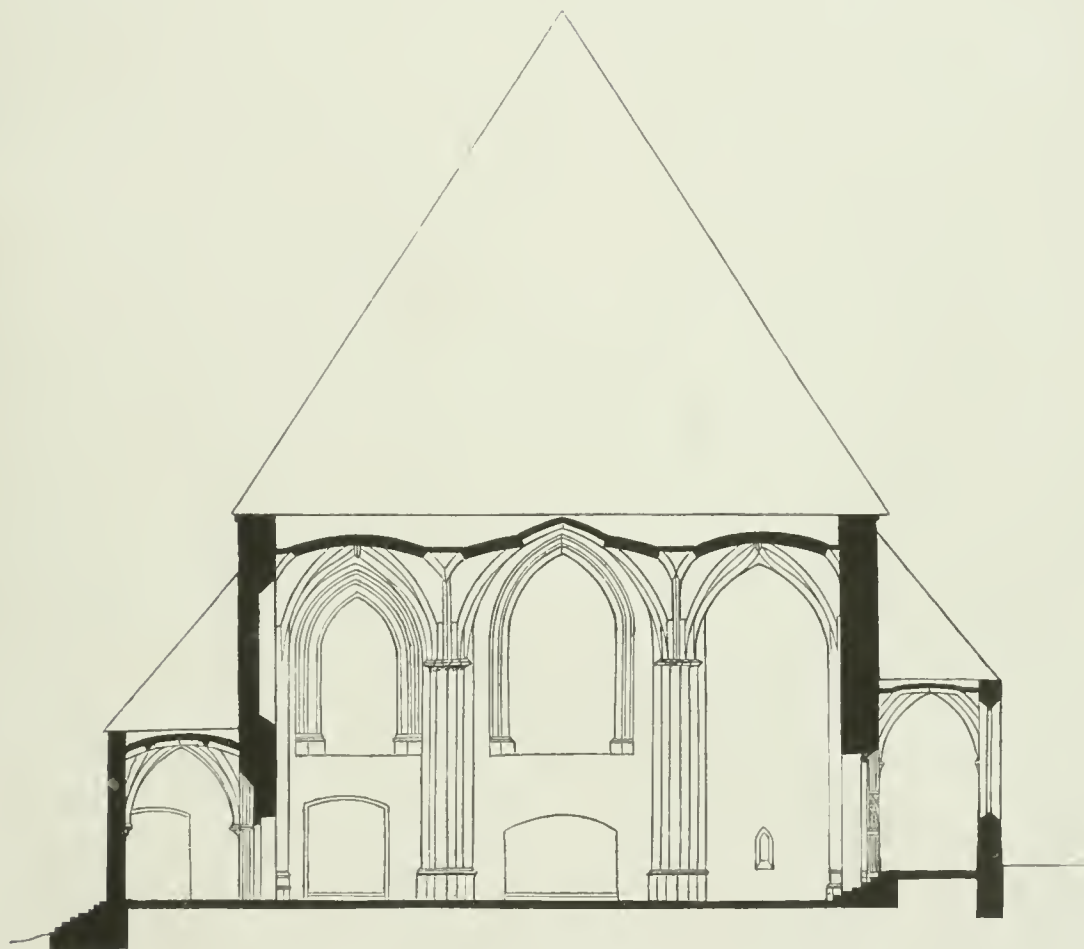
113. ábra. Szentély-szelvény.

Mint kis mérvű rajzunkból is kitetszik, a torony ürnégységének oldala a mellékhajó

szélességének mérvével birt tehát $4D=6,80$ meternyi volt.

A hajónak magassága, mivel a templom az alacsonyok közé tartozik, csak is $D''=16,02$ (a harmadik magasság). Ennél csak egy sortaggal magasabb a szentély $2H'=18,50$ (l. 22. l.). Mégis, ha a szentély szelvényét (113. ábra) összehasonlítjuk a hosszhajóéval

mutatkozik a déli kapucsarnokhoz vezető lépcsőzet, a déli csarnok, azután a hosszhajó szélességében, melynek hát részén a cseh királynénak kápolnájára torony alatti sekrestye jelenik meg, szomszédságában a jelenleg elfalazott északi helyiség, végre az Anna kápolna átmenetszete, melyből hat lépcső vezet a templomnak északi hajójába. A templom

114. ábra. Hosszhajó-szelvény.

(114. ábra), a szentély sokkal karesubbnak, magasabbnak fog kitünni, mert sokkal keskenyebb.

A szentély szelvénye alaptervünk AB vonalán, a hosszhajóé CD vonalán van véve. Amabban látjuk a szentély zárását és a harmadik osztály ablakának metszetét, ámbár az északi ablak jelenleg el van falazva. A hosszhajó szelvényén, a néző balján kezdve,

mindhárom hajója ugyanazon magas tetővel van befedve.

A szentély faltöveinek magasságát $\frac{3}{4}D''=12,01$ meterre vehetjük, a hosszhajóét $\frac{3}{4}D'=9,80$ meterre. A nyolekszögű hosszhajó tövének átmérője $4k=1,42$; ha ezzel az osztály $\frac{1}{2}D'=6,54$ -nyi hosszát összehasonlítjuk, a pozsonyi domnak építkezését koránt sem fogjuk oly bátornak találni, mint a minő a sopronyi

sz. Mihály templomé: mert míg a pozsonyi főátmérő az osztály hosszának még ötödrészt sem teszi, a sopronyi átmérőt hétszer találjuk osztályának hosszában.

Léptékem kicsinysége miatt a szentélynek falvastagságát csak hozzávetőleg 6-re = 0,926 m., a hosszahajóét szintugy $2\frac{1}{2}$ = 1,50 meterre teszem.

Különböző a torony falainak vastagsága: a nyugatié mintegy $\frac{1}{2}$ = 1,70 a többi három mindegyike $2\frac{1}{2}$ = 2,40 meter. tehát az előbbihez úgy áll. mint 1 a $\sqrt{2}$: mert $1,70 \times 1,414 = 2,40$ meter.

A toronycsarnok földszinti emelete igen alacsony, mintegy $2\frac{1}{2}$ = 5,43 m. Ezen alacsonyága nem engedte ezt csúcsíves boltozattal beföldni. Hasonló alacsony földszinti emeletet találunk sz. István bécsi metropolisában is. Felsőbb emeleteink a hosszahajónak magasságát éri el: a harmadik és még magasabb emelet, mely többszöri újításon ment keresztül, az elméleti arányozás körén tulesik.

Különbségek.

A régibb szentélynek zárását a nyolcszögnek három oldala képezte ¹⁾, az újnak a hatszögnek három oldala: az előbbi zárásnak előnye a tágabb nyílás: miért is rendesen ezt alkalmazták, hol, költségkimélés végett, a tiz- vagy többszögnek oldalait alkalmazni nem akarták: a nyolcszögből való zárás a

¹⁾ Hogy a régi szentélyzárás a nyolcszögből volt szerkesztve, kitűnik feltalált szögekből, melyet Könyöki („Zur Erinnerung“ ezimű röpiratának 5. l.) 135 fokra tesz. Ugyan ezen helyen adja a régi szentélynek egész egyenes hosszát sokkal kurtábbra, mint minőnek az olvasó alaptervünkön fogja találni. A „Zur Erinnerung“ alkalmi irat volt; a jelen munkához használt rajzokat pedig Könyöki külön ezélnakra nagy pontossággal készítette, és a mostani szentélybe a réginek alapfalait maga berajzolta. Általán meg kell említeni, hogy Könyökinak nem a „Zur Erinnerung“, hanem az e munkában adott mérvei a valódiak.

szentélynek tetszőbb tekintetet is szerez, mint a hatszögből alkotott.

Rendesen a szentély keskenyebb szokott lenni az egységnél: ennek constructiv oka az, hogy a szentség fala a hosszahajó válíve nyomását kelet felé semlegesíteni van hivatva; azért a szentély minden oldalán keskenyebb a válív hevederének felével, keskenyebb volt tehát a régi szentély is az egységnél: azonban ez rajzunk csak egyik, déli oldalán tűnik ki. Ellenben az új szentélynek űrszélessége $\frac{3}{4}\frac{1}{2}$ = 10,68 nagyobb a 9,25 m. egységnél 1,43 meterrel. Itt tehát a szükséglet a constructio elvén győzedelmeskedett.

Feltűnő a középhajónak szokott nagyobb templomainkénél kisebb szélessége. A sopronyi plébánia templom egységét még egy bécsi lábbal kisebbnek találtuk ugyan, azonban egyéb nagy templomaink egysége a 30 lábat vagyis 9,50 metert túlhaladja, hogy a külföldi nagy templomokról ne is szóljunk. Azonban a mester törekedett ezen hiányon a mellékhajók kitágításával segíteni. Az elvi mérv az oldalhajó számára közel jár a fél egységhez, esetünkben $\frac{1}{2}\frac{1}{2}$ = 4,75 m.: ez volna tehát, vagy ehez közel járó mérv a mellékhajó szélességének mérve: ellenben ezt 4 $\frac{1}{2}$ -ben = 6,80 m., tehát a félegységnél 2,05 m.-el nagyobbak találtuk, s így kiegyenlítve lőn az egységnek esekélyebb mérve úgy, hogy a templom hossza arányában tágasnak tetszik.

Különös a hosszahajónak kurtasága, ha ezt a szentélynek szokatlan hosszával hasonlítjuk össze, midőn az előbbi az utóbbinál csak félegységgel hosszabb. Ez nem magyarázható abból, mintha már a szentély emelésekor a templom koronázási templomnak lett volna rendelve: hanem a prépostság nagy tekintélyéből, melynek sok egyházra volt szüksége, és onnan, hogy a szentélyben a város tanácsa is foglalt helyet, mi azon adatokból kitűnik, melyek szerint az „urak“ a temető helyen levő helyiségen keresztül men-

tek a templomba. Hihetőleg ez azon helyiség, mely alaptervünkön, a hosszszentély déli oldalán világosabb festékekkel van jelezve. A szentélynek szokatlan, három egységnyi hossza okozza, hogy egyházunk nagy templomaink rendes 5 és $5\frac{1}{2}$ egységnyi hosszát még két egységgel fölülmulja. Külföldön ily hosszún, sőt sokkal hosszabb csúcsíves templomok mindennapiak, nálunk azonban ily hosszal csak a pozsonyi, sopronyi, a brassói és más erdélyi templom dicsekszik.

Legkülönösebb azonban a templom nyugati részének elrendezése. Itt a templom nagyságához és jelentékenységéhez illő iker-tornyot keresünk, ellenben csak egyetlen tornyot találunk, a nyugati homlokzat közepén: e toronyhoz csatlakoznak a két mellékhajónak megfelelő, mintegy szárnyai, és ezekhez ismét szárnyakként lépcsőházak. Ezen elrendezésről és czéljáról bővebben fogunk szólni; itt csak ennyi megjegyzendő, hogy a nagy torony a közép-, két szárnyépülete pedig egy-egy mellékhajónak felel meg; az utóbbiak lépcsőházai pedig a nyugati homlokzaton kívül esnek.

Alaptervünkön (110. ábr.) betűkkel jelezve vannak az oltárok és síremlékek helyei: a szentélynek számai pedig jelzik a bolthajtás zárköveinek helyét. A betűk és számok tárgyait későbbben magyarázom, itt a betűkről röviden szólok. Az oltárok valamennyie új levén, elég czímeiket felhozni.

Oltárok.

- a) Főoltár a szentélyben.
- β) Keresztoltár, az északi mellékhajó keleti felében.
- γ) Sz. András oltára, az északi mellékhajó nyugati felében.
- δ) Sz. Mária oltára, a déli mellékhajó keleti felében.

- ε) Sz. Nep. János oltára, a déli mellékhajó nyugati felében.

Temetkezési helyek vagy síremlékek.

- a) Pázmán Péter, Lippay György, Széchenyi György primások, a fő-oltár előtt.
- b) Christianus Augustus, szász herezeg, cardinalis és magyar primás † 1735. A sír megmaradt, az emlék elpusztult.
- c) Fehérkövy István † 1596. Radetius István.
- d) Pálffy Miklós, a győri hős. A restauratio előtt itt több Pálffy család tagjának síremléke volt.
- e) Ujlaky püspök; a szentély északi végén.
- f) Pethe de Hetes, egri érsek; a szentély déli végén.
- g) Somogyi Klára † 1690; a szentély külső északi falán.
- h) Draskovich József, nádor † 1613; a szentély külső északi falán.
- i) Erdődy Anna szül. Illésházy † 1577; a szentély külső északi falán.¹⁾
- k) Polgári család fészület előtt térdelve, XV. század, felírás nélkül; a szentély külső déli falának táján.
- l) Ismeretlen, díszítmény nélkül; a hajó északkeleti tövön.
- m) Ismeretlen csúcsíves stylű; az északi mellékhajóban, az északkeleti tő mellett.
- n) Kilencz sírkő, mely egy sorban fekszik, de melynek felírása, hol van is, olvashatlan; a hajónak második északi és déli töve közt.
- o) Ismeretlen, a déli sornak legkeletibb tövén.
- p) Ismeretlen, a δ Mária oltár előtt.

¹⁾ Kelet felé Erdődy Anna sírkövétől van még Monoszlóié 1601 évszámmal. Azontul az utczáról a szentélybe vezető ajtót törtek a hosszszentély első északi osztályába.

- q) Három csúcsíves stylü ismeretlen sírkő; Nep. János oltára előtt.
- r) Nagy György, pozsonyi prépost, † 1636; sz. Anna kápolnájában.
- s) Maurovics Mihály, pozsonyi prépost † 1638; sz. Anna kápolnájában.
- t) Schomberg: élet nagyságu alak; sz. Anna kápolnájában.
- u) Christofforus Armaruly S. C. M. consiliarius camerae hungar. † 1562; a déli kapucsarnokban.
- v) Widman Borbála; a hajó déli sarktámba falazva.
- w) Kögel; a hajó déli sarktámán.
- x) Pfisterin Zsófia † 1652; a déli első ablak alatt, kívül.
- y) Lauser János, pozsonyi polgár † 1563; a déli második támba falazva.
- z) Grueb Müller: a déli kapucsarnoktól nyugatra, kívül.
- aa) Saurau Wolff báró; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kívül.
- bb) Nicasius Hector 1577; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kívül.
- cc) Keller báró 1764; a déli kapucsarnoktól nyugatra, kívül.
- dd) Schomberg emlékkövének felirata, melyet az emléktábláról külön választottak, és a sekrestyében befalaztak.

A β) betűs oltár kő-lépcsőfokán Báthory István neve van kivésve; a sírkő ezen részlete azonban máshonnan jutott ide és lépcsőfoknak alkalmaztatott. Könyöki „Zur Erinnerung der Consecration des Sanctuar. 1867“ cz. munkája 14. l. írja: hogy Jesszenák Anna báróné birtokában van egy kézirat 1729-ről, melyben meg van említve Báthory István siremléke; ezt azonban eddig meg nem találták, hihetőleg abból csak az említett lépcsőfok maradt fel.

Mint a hajdani fényes szentségháznak, mely a szentélyben *ce*) fala mellett áll, szomorú siremléke említendő annak fennmaradt

igen csinos vasrácsozata, melyet a szentélynek *ff*) falára áttették, és épen úgy Donnernek sz. Mártona a szegénynyel, ki hajdan a főoltárt díszítette, de jelenleg a templomon kívül *gg*) helyen van felállítva.

Az itt felhozott tárgyak régészeti tekintetben nevezetesebbeiről alább szolandunk.

Részletezés.

Nyugati rész.

A nyugati homlokzaton főfigyelmünket veszi igénybe az egyetlen középtorony, mely valódi erődtési jellemmel bír. Mielőtt az e homlokzat előtti mély árkot kitöltötték, amannak a toronynyal együtt az árok fenekére kellett leszállnia, s így a templom ezen oldalról megközelíthetlen volt. Ekkor a torony nem csak templomtorony volt, hanem összekötésében a város falaival valóságos erődtorornak is volt tekinthető. Ezért nélkülözhetette és nélkülözte is a szokásos áttörést, vagyis kaput, mely a templomba vezetett volna, ezért nélkülözte a más tornyokon előforduló ablakot földszint, sőt magasabb emeletein is a nyugati oldalán, hol csak lörések fordultak elő; ezért nélkülözte ezen, másutt fő-külső-oldalnak tekintett rész a szokásos díszítményeket, és esakis a sarktámákat tartotta meg, melyek alsó részének helyben tartása és földszinti boltozatának ellensúlyozására szükségesek valának.

Hasonló erődtornyok gyakran fordulnak elő Erdélynek királyföldjén, még pedig elég régóta úgy, hogy azokat nem csak a török elleni, hanem oly védnek tekinthetni, melyet az okos és körültekintő (prudentes et circumspecti) szászok, nemsokára bevándorlások után az őket körülvevő idegen elemek ellen emeltek. Pozsonyban a toronyerődöt egyenesen a vár ellen építették; mert ennek kormányja idegen volt a várostól; sőt 1349-ben a város valóságos háboruban volt a vár-

ral, midőn ezt Erzsébet királyné érdekében ostromolta. Így írja Rakovszky a Pressb. Zeit. 1877. évf. 209. sz.: Belagerung des Schlosses durch die Stadt zu Gunsten Elisabeths, indem die Stadt selbst von Uladislaus von Theben aus bedroht wird; és 211. sz. (sept. 15-kén): Sogar den Thurm des Domes verwandelte man in eine Batterie: Item am Freytag von sand Jörgen tag, um 3 Slos In Sand Merten kirch thurm, fuer dy pügsen In Erkker 27. Den.; és 215. sz.: Die Bürger deckten einen Theil der Domkirche ab, um einen Steinmörser hinzustellen. 217. sz.: Das Schloss wird von den Bürgern eingenommen 1440. Azaz csakis a külső várat és a vedriczi erődet rohammal vették be. A 22. számban emliti Rakovszky a vár falaknak a vár ellen emelt tornyait: a 73. számban megjegyzi, hogy a székesegyház tornya még 1577-ben fegyverekkel volt ellátva: 1577 der Domthurm noch mit Doppelhacken armirt. Ide tartozik az is, hogy Rozgonyi, a vár parancsnoka 1442-ben a várost lövöldözte. Mindennek dacára későbbben a város hozzájárult a vár falainak tartozásához.

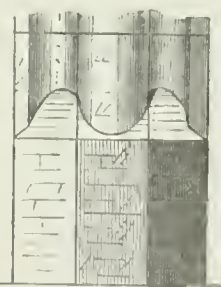
A templom erődtornya e jellemet abban is veszi fel, hogy mint különben szokás, nem törik felemelkedésében nyolcszögbe, hanem megtartja zömök négyszög alakját. E jellemhez tartozik az is, hogy itt nincsen, mint prépostsági templomnál szokás, a két mellékhajónak megfelelő ikertorony, hanem a magában álló erődtorony, a homlokzat közepére helyezve, megfelel a főhajónak, és innen nyeri nevezetes nagyságu oldalait, melyekre védelmi rendelete miatt szüksége volt. Végre igen nevezetes az is, hogy magában a torony földszintén nincsen lépcső, hanem hogy a második emeletre csak az egyházon kívül levő lépcsőházak által juthatni, még pedig csakis két szárnyépülete, mely a mellékhajóknak megfelel, második emeletén keresztül. De még az erődtorony második emeletén sem száll le

a lépcső az emelet padlójáig, hanem csak nevezetes magasságban veszi kezdetét, és ajtajához csak lábtón juthatni, melyet a torony magasabb emeleteire megmenekült védők könnyen maga után felhuzhattak, s így magokat legalább ideiglenes biztonságba helyezhették.

Védrendeltetésének megfelelnek tornyunk igen erős falai is: egyedül meglepő az, hogy a megtámadásnak leginkább kitett nyugati, a várat tekintő fala a leggyengébb. Ennek magyarázatát kettőben találhatni, ugyanis, itt az ellenség hozzá férhetését a mély árok akadályozhatta: miért is fel kell tennünk, hogy az árok eredetileg itt épen oly mély volt, minő mély a szomszéd háznak udvara: másodszor, hogy a torony oly időben épült, melyben az ágyu még nem volt feltalálva, tehát igen valószínűleg, még a XIII-ik században. Ezen utóbbi feltevést igazolja a toronynak itt adott faltöve is, mely mind zömökségével, mind egyszerű alkotásával a kora esücsíves style mutat. A fal oszlop átmérője $\Phi = 0,618$ és az egész tőnek vastagsága közel jár $D = 1,702$ meterhez. És ezen D mérv a keleti, déli és északi falvastagságának mérve, míg a nyugatié csakis $2\frac{1}{2} = 1,507$. Ezen faloszlop ho-

115. ábra.

116. ábr. Torony-faltő.

ronyaival együtt képezi a torony alatti csarnok nyílásának bélletét, és hasonló faloszlopok láthatók általellenben a tövekkel, melyek a középhajót a mellékestől elválasztják, csak hogy az utóbbiak újabb építkezéssel vannak eltakarva. A restauratio értelmében ezen új, az orgona kar alatti építkezések nemsokára le fognak bontatni. Nagyobb világító ablak a torony nyugati falában eredetileg nem létezett, s így a toronycsarnok csak szegényes

világítást kaphatott a templomból az összekötő tágas nyílás által. E csarnok egyszerű keresztbolttal van fődve.

A torony szárnyainak nevezetese a déli (111. ábra),¹⁾ melyet díszes megjelenése miatt, a hagyományokkal együtt a cseh királyné kápolnájának, oratoriumának tekinthetünk. Okmányilag, mint fentebb idéztünk, csak 1439-ben említetik ugyan, hanem valamint a traditio, úgy egész stíljé is sokkal régebbnek tünteti fel. A kérdés ez, melyik cseh királynéra, ki egyszersmind magyar herceg-aszszony volt, vonatkozhatik a hagyomány?

IV. Béla leányai közül Annát Rastislav-nak, a csernovogi orosz fejedelem fiának adta volt hitvesül.²⁾ „Az első macsói bán Rastislav volt. Bélának veje.“ (62. l.) „V. István testvérnénje Anna, Rastislav macsói bán özvegye a közkinestárból nagybecsű ékszereket — okmányokat

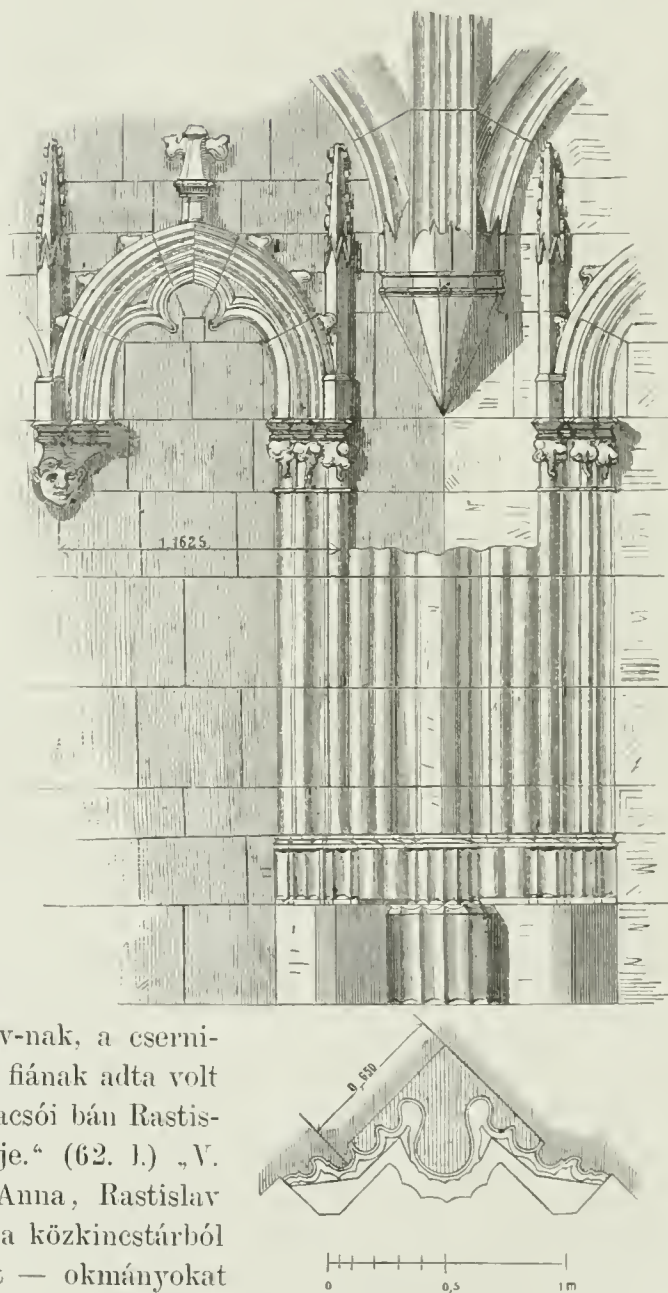
a haldokló atya kezéből, mint mondá — vitt magával Prágába vejéhez“ (II. Ottokarhoz 85. l.). Ezen magyar vérből származott cseh

királynénak neve Kunegund volt. Vajjon, miután férje a marchfeldi csatában elesett, Magyarországra és itt Pozsonyba tette át lakását, határozzák meg történelmünk.

„1298-ban február 12-kén a király (IV. László) leánya Erzsébet Venczel cseh király hasonló nevű fiának jegyeztetett el.“³⁾ Venczel később a magyar koronának pretendense volt.

Ha e két cseh királyné közt választanunk kell, szükségképpen Kunegundnak adunk elsőbbséget; mert a dom nyugati részének építése korábbra esik, semhogy azt Erzsébet csak 1298. történt házasságával viszonyba hozhatnók, különben Erzsébetről sem tudjuk, hogy Po-

zsonyt lakta volna. Nekünk tehát a cseh királynénak kápolnája II. Ottokar özvegy oratoriuma, ha számba sem vesszük azt, hogy

117. ábra. A cseh királyné kápolnájából.

¹⁾ Megjegyzendő, hogy ezen ábránk 111. szelvénye helyesen, hanem alapterve megfordítva van rajzolva, mit a torony második emeletének lépcsőházán láthatni, mely a templomban állónak baljára esik.

²⁾ L. Szalay László „Magyarország Történetét“ 2. kiadás 1861. II. köt. 61. l.

³⁾ L. Szalay II. 118. l.

a bár lehetőleg későbbben idetett, csehországi, kettős farku oroszlán a felső emelet zárkövén jelenik meg.

A cseh királyné kápolnájának földszét teszik a falain kiszökő arkádok, melyeknek alig van constructiv. de annál inkább van ékesítési jelentőségök. Ily diszitő arkádokat találunk gyakran a XIII. századnak francia iskolában, kivált a szentélyben. Franciaországból ezek elég korán átmentek Németországba, hol azokat p. o. kölni donban és a naumburgi francia stylü nyugati szentélyében alkalmazva látjuk. Nincsen tehát, mi elle-nezné pozsonyi arkádaink megjelenését a XIII. század másod felében, vagy annak vége felé, mely időtáj igen megegyezhető volna a cseh királyné visszavonulásával Pozsonyba, férjének történt halála után.

Ezen arkádok 117. ábr. felosztása a következő:

A királyné kápolnájának kiterjedése délről északra megfelel a déli mellékhajó szélességének (110. és 111. ábra): de ettől le kell vonnunk északi falának felét, lesz tehát

a déli hajónak szélessége . . . $4 D = 6,80$
 kevesebb a kápolna északi falá-
 nak felvastagsága . . . $\frac{1}{2} D = 0,85$
 tehát az arkádfalnak nyugati ki-
 terjedése . . . $3 \frac{1}{2} D = 5,95$ meter

A déli és északi sarokban erősebb tö áll, melyből eredetileg a keresztbolt átló-gerince és két falgerincz eredt. Az eredeti faltövet későbbben, mintegy 1,90 meter magasságban a főleptől levágták, és a gerinceket új megfordított gúlaalaku gyámkőre tették. Ha a falszögétől az első arkád kezdetéig a mérv 0,65, ezt kétszer levonván a falnak 5,95 meternyi kiterjedéséből, marad az arkádok számára 4,65, melyet, ha 117. ábránk rajzát alapul vesszük, nem, mint 111. ábránk rajzolja, öt, hanem csakis négy arkádra lehet felosztani: leend e szerint egy arkádnak

mérve 1,1625 m.: ehhez legközelebb jár $4 l = 1,164$ m. úgy, hogy elméletileg a következő felosztást nyerjük:

Északi szög az arkádok kezdetéig,
 mely mérv több tagnak összeadásá-
 ból eredvén, nem található a soro-
 zatban $= 0,650$
 az első arkádnak szélessége . . . $4 l = 0,164$
 a második arkádnak szélessége . . $4 l = 1,164$
 a harmadik arkádnak szélessége . . $4 l = 1,164$
 a negyedik arkádnak szélessége . . $4 l = 1,164$
 a déli szögnek mérve $0,650$
 az arkádfalnak kiterjedése . . . $5,956$ m.

Itt tehát 5,95 és 5,956 közt csak hat millimeter különbség van.

A magasságokra nézve találunk:

a padlótól a vállkö legfelső vonaláig . $4 Z = 2,470$
 a felülemelkedett csúcsív kezdetéig . $0 = 0,149$
 egész egyenes magasság . . . $2,619$

A csúcsív tompább még a rendszeres ugynevezett egyiptomi csúcsívnél is, melynek nyíl-magassága alapjához úgy áll, mint 5:8; mert csak $g = 0,655$ metert mér: holott a rendszeres egyiptomi ívnek magassága volna $\frac{1,164}{8} = 0,1455$ és ez sorozva öttel $= 0,7275$.

A szögleteszlopnak átmérője $4 t = 0,229$; a két középsőé $\frac{1}{2} S = 0,0996$, a leggyengébbé $\frac{1}{2} R = 0,065$.

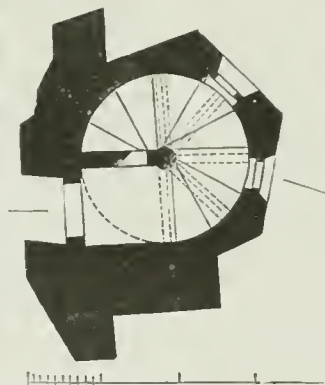
Arkádaink alakzásukban igen ódonsze-rűek, mindenesetre az ó-csúcsíves styl korá-ból valók. Az oszlopláb még a meredek atti-záló, kapitaelük csak egy, elég zömök levél-esomót mutat, és vállkövek még igen magas. Hozzájárul a csúcsív feltűnő tompasága, a le-vélesokrok és a keresztvirágnak nemesak zömöksége, hanem valóságos durvasága. Az ormozat toronyfiai nyulánakak ugyan, hanem másrészt fölötte egyszerűek. Oszlopok csak az első és utolsó arkádnak egyik oldalán állanak, a többi csúcsív-szár gyámkővön emelkedik, mely ismét torzfejekre nyugoszik. Itt tehát minden még XIII. századbéli zamatu, kivéve

a boltozatot, melyet hihetőleg a XV-ik században megújítottak; e korra mutatnak nem a régi oszlopszaton, hanem újabb gyámkővön emelkedő gerinczei. Ámbar még ezeket sem szabad a styl hanyatlási korába helyezni.

Az északi csarnok sokkal egyszerűbb a délinél, sőt mellékhajójától egészen el van választva, és csak a mai sekrestyének ajtaja által megközelíthető. Ennek felső emeletén a káptalan okmányai és könyvei vannak elhelyezve. A déli kápolna felső emeletét ma lomtárnak használják; de van keleti falában nagy, későbbben ide tört, ablak, melyből a templomba nézhetni.

118. ábra.

119. ábra.

118. és 119. ábrán adom a templomon túl fekvő déli lépcsőháznak szelvényét és alaprajzát. Ez a hatszögnek majdnem öt oldalával szökik ki a templom déli falából, belsejében csigalépcső vezet az első emeletre, melynek alakzása igen különös. Nincsen sisakja, földözete vízirányos.

Hasonló lépcsőház van a templom északi oldalán, csak hogy ennek van sisakja, és itt még a kiszökő árnyékszék sincsen elfelejtve. Ezen lépcsőház a városfal két szárnya közt áll, oly téren, melyet a német „Zwinger“-nek nevez.

Mindent összevéve, egész határozottsággal mondhatjuk, hogy a pozsonyi dom nyugati része még a XIII-dik században épült, és ezt

a nagy kapuzat leírásánál okmányilag is fogom bebizonyítani.¹⁾

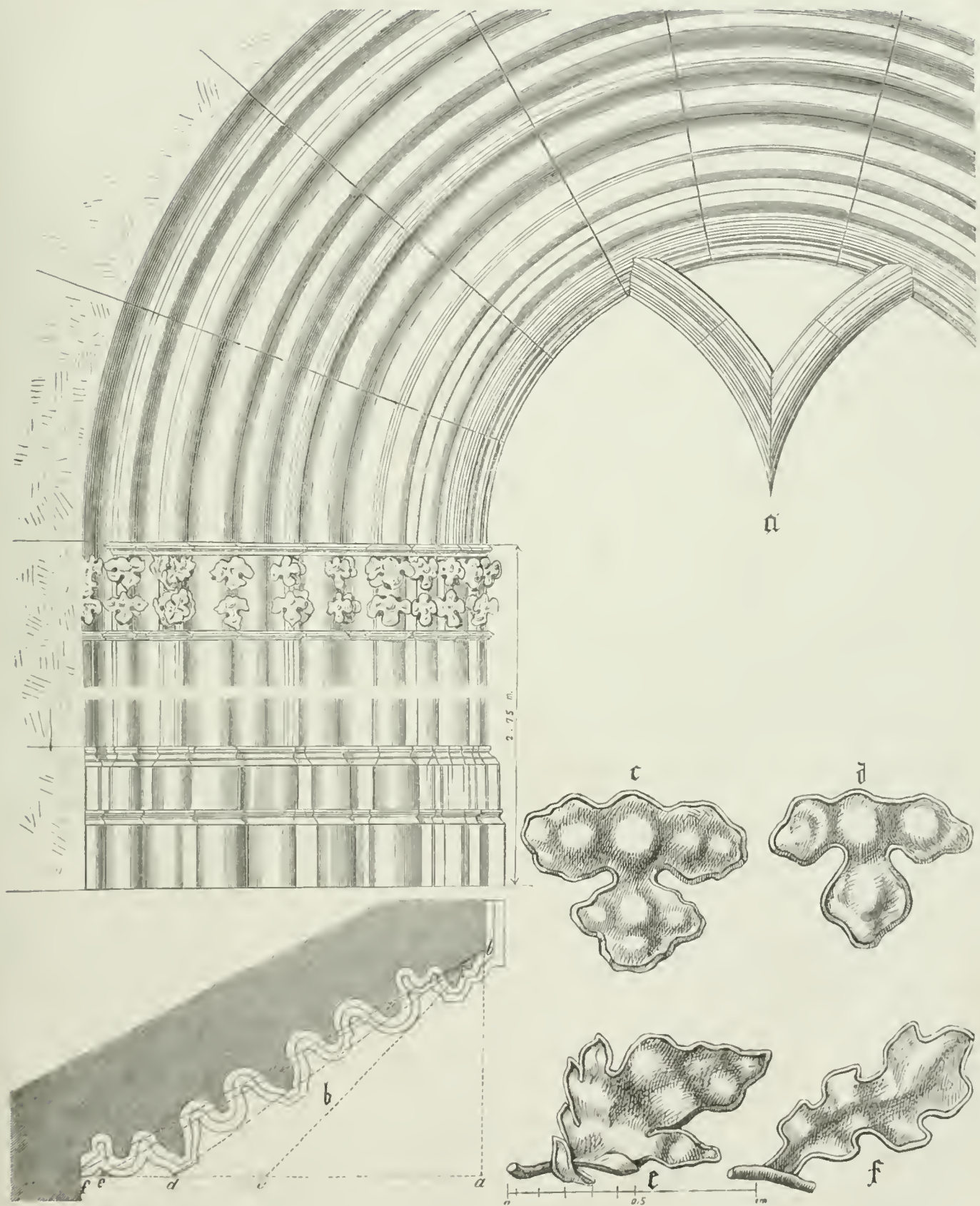
Északi rész.

A főkapu.

Valamint a budai vár plebániatemplomának déli oldalán volt két bejárás, egyik nagyobb, a másik kisebb, hanem régiebb stylű és igen díszes; így a pozsonyi templomban is van nagyobb kapu és ennél újabb, hanem díszesebb ajtó, csak hogy nem déli oldalán, mint Budán, hanem az északon.

A főkapu (120. ábra) a kora csúcsíves styl minden jeleit viseli magán. Nem számítottam ide félkörű zárását, mert ezt a templom-

¹⁾ E vélemény már 1865-ben van kimondva a „Wiener Zeitung“ 3. januári számában, hol ezt olvassuk: Der Dom besteht aus einem Langhause und dem in der Breite des Mittelschiffes gegen Osten angefügten Chorabschlusse mit einer gegen Westen vorstehenden kolosalen Thurmanlage, nebst zwei in der Breite der Schiffe angeordneten Räumen, die den westlichen Abschluss der Kirche bilden. Das Langhaus hat eine Breite von 12 zu einer Länge von 23°. Die Gewölbe desselben werden von 4 freistehenden, massiven, polygonen Pfeilerpaaren getragen. Der Chor besteht aus 4 Travées und dem dreiseitigen Abschluss und ist 14° lang und 6° breit. — Da die Kirche zu verschiedenen Zeiten Bränden und theilweisen Zerstörungen ausgesetzt war, so trägt sie den Stempel fast aller Jahrhunderte an sich. Zu dem ältesten Theile des Baues zählt das an der Nordseite des Langhauses befindliche Portal, dem Ende des XIII. Jahrhunderts angehörig. Der Chor, in dessen über dem Altare angebrachten Schlusssteine man die Jahreszahl 1476 findet, gehört dem XV. Jahrhunderte an. Das angegebene Jahr bezeichnet zugleich die Vollendungszeit des ganzen Chorbaues. Az itt idézett mérékre semmi súlyt nem fektetünk: mert a hosszahajónak szélessége 12 öltre, az annál szélesebb szentélyé pedig csak 6 öltre van adva; ez nyilvános tévedés. Az igazi méréket Könyöki rajzai után reprodukáljuk, ki a templomot, valamint a pozsonyi emlékeket általán, a magyarországi műemlékek id. bizottságának megrendelésére igen pontosan mérte és lerajzolta.

120. ábra. Északi főkapu.

nak alacsonysága egészben és annak viszonya a kapu nevezetes szélességéhez kívánta; de ideszámítom bélletének alakzását és viszonyát ívezetéhez, archivoltéjához. E bélletet nyolcz egyszerű faloszlop és nyolcz, szigoru rendben az oszlopokat felváltó és átmérőjével egymástól nem igen különböző sekély horony képezi. Mi azonban e bélletnél fölötté feltűnő, az fejlődése vagyis elterjedése a néző szeme előtt. A középkori kapubélletek rendszeren egyenszárú háromszög átfogóján vannak szerkesztve: ha ezen szabályt követik, a bélletnek itt is bc átfogó vonalán (120. ábra) b kellene futnia. Ritkább az eset, melyben a bélletnek mélysége egyenlő ab vonallal, szélessége ad vonallal: midőn a mélység a szélességhez úgy áll, mint $1:\sqrt{2}$ -hez, és az átfogó vonala, azaz a bélletnek elterjedése $1:\sqrt{3}$ -hez, vagyis számban kifejezve: a mélység 1, a szélesség 1,4142, és a bélletnek hossza 1,7320. Ezen esetben a bélletnek kifejlődése sokkal nagyobb, ezt inkább látjuk mintegy kiterítve szemünk előtt. De kapunk mestere még ezzel sem elégedett meg, hanem a mélységnek ab -éhez, a szélességet $\sqrt{3} = ac$, azaz 1,7320-ra tette, sőt még e mérvén is kissé túl ment egészen f -ig, s így e kapu bélletét az ismertek legnyiltabbjának, leginkább kitágítottjának tekinthetjük; másrészt pedig az ef -nyi esekély, hanem valóságos eltérést a szabályos meghatározástól annak kell tulajdonítani, hogy az építész előre meghatározta a kapuzat egész magasságát, íve hegyéig, és hogy ezt elérje, szükség volt e kis pótmérvre.

A kapunyílás szélessége $2f = 2.257$ m.
A kapunyílás magassága a tympanumig $k' = 2.710$ m.
(elméletileg, valóságban pedig 2.75 m.)

miből kitetszik, hogy itt csaknem négygynylással van dolgunk, mely a fejlődött csücsíves styl karesu jellemének alig felel meg; ezen, mintegy köpezősséget még inkább öreg-

biti a bélletnek 1,627-nyi roppant szélessége, minek folytán:

a kapuzat egész szélessége 5,511 m.
a kapuzat egész magassága 5,465 m.

tehát szélessége még 0,046 millimeterrel túlhaladja magasságát is, vagy pedig, ha a $k' = 2,710$ elméleti mérv helyett, az ábránkon feljegyzett 2,75-nyi magasságot vesszük a kapunyílás magassága számára, akkor az egész kapuzatot négyegbe zárhatjuk, négyegben szerkeszthetjük: mi, úgy tetszik, mesterrünk kivitt szándéka volt.

Ezen zömök ószerű arányokkal jár párhuzamosan a szigorubb alakzás is.

A béllet féloszlopai kettős talapon emelkednek, az alsónak párkánya áll pálczatagból, lemezből és horonyból, tehát igen egyszerű, a felsőé a teljes attizáló oszlopláb, melylyel annyiszor találkozunk a román stylben, csak-hogy példányunkban a durva román-attizáló oszlopláb finomabbá vált. Nyolcz faloszlopaink felváltva nagyobb és kisebb átmérővel bírnak, néhányának van orra is, az utolsó, a kapunyílás közelében álló, nem követi a többiek irányát, hanem épszög alatt áll a templom északi falához.¹⁾ Valamint a faloszlopok, úgy a horonyok tagozata változatlanul átmegegy a kapuzat félkörű ívezetébe: azonban a faloszlop törzse nem közvetlenül, hanem kapitael közvetítésével teszi útját, mely kapitael áll nyakgyűrűből, levelekkel körülvett hengerből és vállkőből. E három részlet csücsös szabatosságával igen jól felel meg a csücsíves styl szigorú korának. Régiségre mutat azon körülmény is, mely szerint a kapitael középső része²⁾ nem tágul ki a korinthishoz hasonló kasul, mi későbbben általános szokássá válik: hanem megtartja a törzsnek átmérőjét és hengeralakját, s így átmegegy, mintegy

¹⁾ A legbenső pálczatagnak ily, kevésbé szokásos állását látjuk a toronyesarnok és mellék helyiségét összekötő ajtók bélletén is.

a vállkövön keresztül, az ívezet pálczatagjába. Végre ószerű zamatnak a kapitael levelei is. A későbbi esücsíves styl kedvelte az északi éghajlat növényeit, kivált leveleit elég szigorúan a természetiektől lemásolni, így a cserfaleveleket és a makkot, a venyigét és a szőlőgerezdet; vagy pedig nagyban alkalmazta a négy és ötosztályú levelet. Ezt tették a román styl ellenében, mely a természet növényeit csak általános mintául vette, és azokon kényekedve szerint változtatott, vagy pedig egészen phantasticus növénydíszet teremtett. Példánnyunkban a középnűt van követve. Itt a későbbben általános szokásba jött négyosztályú ugynevezett keresztlevél helyett a háromosztályú, inkább képzeletit vagyis stylizáltat, másrészt pedig a természetes cserfalevélnak megfelelő mellett szintén stylizáltat látnunk alkalmazva: pedig mindenütt két egymás fölötti sorban, és nem, mint későbbben, mintegy kinőve a kapitael kasából, hanem inkább csak odaragasztva.

Igen valószínű, hogy az ajtónyílás eredetileg egy választék által két bejárásra volt osztva; azonban valamint az eredeti választéknak többé nincsen nyoma, úgy a tympanum hajdani állapotára sem lehet ráismerni. Jelenleg erős vasrúd képezi a nyílásnak szemöldékét, és e fölött a tympanum téglafalazatból áll.

A fentebb felhozottak kapuzatunk styljét mint ó-esücsívest tüntetik fel; de van hiteles okmányunk is, mely a kapu keltének idejét igen réginek bizonyítja; ez pedig így szól: ¹⁾

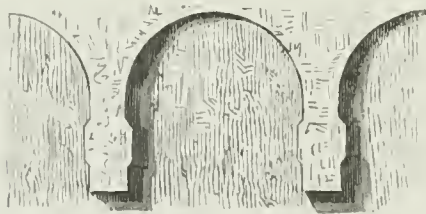
Nos Herdo Index, Jurati et universi Civis Posonienses, significamus quibus expedit universis, praesentium per tenorem. Quod

¹⁾ Ezen okmányt őrzik a káptalan levéltárában Capsa A Fascie. V. 22. sz. alatt. A közlést Ngos Rimely apát-kanonok urnak köszönöm, ki a pozsonyi káptalan történetét írta, mely munka eddig még csak kéziratban létezik. Egyébiránt az okmányt már Fehér is közölte.

nos pure et simpliciter confitemur, habuisse et recepisse pro fossatis et muris nostrae civitatis faciendis, quendam locum ad Praeposituram Posoniensem pertinentem, situm et positum juxta Ecclesiam S. Salvatoris, in quo muri et fossata nostrae Civitatis praedictae facta ad praesens existunt, nec dicto Praeposito hactenus pro dicto loco aliquam recompensationem fecisse. Unde nos ad instantiam et petitionem Venerabilis Viri Domini Philippi Decretorum Doctoris, Praepositi Posoniensis, recognoscentes justitiam dicti Praepositi, et nolentes eum vel successores ejus in hoc facto aliquatenus defraudari, de communi voluntate, beneplacito et assensu, in concambium et recompensationem dicti loci, et pro honore Ecclesiae S. Salvatoris, quam in hoc etiam, si alias non teneremur, dotare intendimus, damus et tradimus perpetuo et irrevocabiliter praedicto Praeposito pro se suisque successoribus recipienti aream conjunctam domui Praeposituali in qua dictus Praepositus habitat in praesenti ad nos pertinentem, ejus quidem areae commetales sunt ex una parte domus Praepositualis, cui conjungitur ipsa area, ex alia parte domus Domini Jacobi Plebani Posoniensis, cui etiam conjungitur, ex alia vero parte Ecclesia S. Salvatoris, a qua praedicta area, quadam media via publica separatur, dantes eidem Praeposito plenam et liberam potestatem et licentiam ingrediendi, et recipiendi ipsius areae corporalem possessionem et tenutam, auctoritate sua, sine ejusquam requisitionis, et deinceps pro se et suis successoribus retinendi ac faciendi in ea, et de ea, quidquam sibi placuerit. Promittentes ego Herdo nomine Universitatis Posoniensis de voluntate Juratorum Civium praedictorum, dicto Praeposito, suo et successorum suorum nomine, litem vel controversiam, vel molestiam aliquam non inferre, vel inferenti non consentire, sed

eidem Praeposito. suisque successoribus ab omni homine et universitate legitime defendere. auctorizare. praedictum concambium seu compensationem et omnia et singula suprascripta. perpetuo rata. grata et firma habere et tenere. nec contra facere. vel venire aliqua ratione vel caussa. per se. vel per alium. de jure vel facto sub poena quinquaginta marcarum. qua poena soluta vel non. omnia et singula suprascripta firma perdurent. Item reficere et restituere omnia et singula damna. expensas et interesse. quae dictum Praepositum et successorum suorum aliquem facere vel sustinere contingeret: occasione praedicti concambii seu recompensationis. In quorum omnium testimonium et memoriam futurorum. praesentes literas fieri mandavimus. et nostrae communitalis praedictae munimine roborari. Datum in die b. Johannis Baptistae Anno Domini MCCCXI (S. in cera viridi).

Ezen 1311-ben kelt okmány szól a már amaz év előtt épített, és a templom közelében emelkedő városházáról. melynek felépítthe-

121. ábra. A város falának félköríves friese.

tésére a prépostnak birtoka darabját átengedni kellett. Az okmány a községnek mintegy sajnálkozását fejezi ki. hogy a prépostot mindeddig még nem kárpótolta. miből kitetszik. hogy a fal 1311-ben már hosszabb ideig állott: de különben is minden. mi e városházából ránk maradt. megegyezik a kora csúcsíves styl alakzásával: valamiut azon kiszökő félkörű torony és kettős fal. melyet 88. ábránk ad. úgy egy ezen tájon előforduló. csaknem darva félköríves fries. melyet Rómer

„Pozs. régészeti műemlékeinek” 298. lapjáról veszem. és melyről R. ezeket jegyzi meg: „Kis-prépost udvarnak mult század utolsó tizedeiben nevezték azon káptalanházat. a mely az egyházfők szöglet háza és a kántor háza közt feküdt. Ma ugy línak egy földszinti házacska. mely a dombuteza felé van. köröskörül a tető alatt körívű párkányzattal birt. melynek nyoma még az udvarban és a szomszéd kanonokház folyosóján látható”.

Ha már most a városházá mindenestre 1311 előtti. mit mondjunk a templom északi kapuzatáról. melynek mintegy hatodrészt a városnak ezen belső fala elvág: mint ezt a templom alaptervén (110. ábra) látjuk. és miért 120. ábránkon is e kapuzat félköríve nem jelenik meg teljesen. Igen természetes. hogy az ívet nem szakasztották meg a fal kedvéért. és ha a kaput csak a városház építése után építették volna. azt tovább keletre helyezvén. ívét teljesen kifejtették volna: ellenkezőleg van annak nyoma. hogy az ív nyugati vége az elfedő városház alatt lappang.

Mindezekből kérdésen kívül van. hogy a kapuzat elébb. a városház későbbben szállott fel. Ha tehát a városház 1311-ben már több ideig állott. a kapuzatnak jóval régiebbnek kell lenni ezen évnél. s így e kapuzat keletkezését teljes joggal a XIII. század utolsó negyedébe tehetjük: de következik ebből továbbá. hogy. ha a kapuzat a XIII-ik század végéből származik. e kapuzat mögött kellett állania a templom oly részének. melybe e kapu keresztülmentek: mert kapu épület nélkül csak nem építettek: legfeljebb megengedhető. hogy a hosszahajó terve kész. kiterjedése meghatározva és alapzata lerakva volt azon időben. melybe a kaput építették. ámbár több év eshetett a hosszahajó tövének és a kapu felépítése közé. Volt tehát kapunk mögött oly építkezés. melyet jövődő hosszahajónak lehetett tekinteni: és volt ugyan is a kapu emelése korában már

többé kevésbé kész, a hosszahajó keleti részéhez csatlakozó szentély, nyugaton pedig toronyhomlokzat, még pedig a még ma is fennálló toronyhomlokzat, melynek elrendezése, rendeltetése és alakzása, mint fentebb láttuk, szintén megfelelt a XIII-ik század kellékeinek és styljének.

Minő lehetett a XIII-ik században a hosszahajó, ma csak úgy lehetne tudni, ha a jelenlegiben ásatások elrendeztetvén, a régi-nek legalább alapfalai takaríttatnának fel; valószínűséggel azonban állíthatni, hogy a mai középhajó, mint esekély szélességéből gyanítunk, megtartotta az eredeti egységet, tehát fő- és mellékhajóinak szélességét.

Van fölötte számos példa arra, hogy a templomépítésnél a legszükségesebb résznek a szentély tekintetvén, mindennek előtt ezt építették ki; esetünkben ez után, vagy talán még ez előtt is legszükségesebb résznek a nyugati erődítést tartották. Tartotta pedig főképen a prépostság, melynek számára ezen temploma épült, míg a csak lassanként fejlődő város annyira megerősödött, hogy magát kettős fallal körülvenni és biztosítani bírta.

Ugy hiszem a mai szentély alatt talált régibbnek alapfalai a XIII-ik század szentélyei; mert ezek igen jól felelnek meg a mostani, hihetőleg az eredetivel megegyező egységnek.

Az észak-keleti díszes ajtó.

Ámbár ezen ajtó az Anna-kápolnából a templom északi hajójába vezet, mégis semmi köze magával a kápolnával: mert emél régibb, és a templommal együtt épült fel, míg a kápolnát csak későbbben csatolták ide.¹⁾

¹⁾ Ipolyi a bécsi Mittheil. II. köt. (1857. évf.) 186. s. k. l., valamint egyházunkat igen röviden, így e kaput és Anna-kápolnáút tüzetesebben írja le, említvén, hogy e kápolnát „Ordaljai” kápolnának is

A béllet tiszta régi stylü, bár pálezatagja nélkülözi az öt az archivolte-tól elkülönítő kapitaelt. Azonban ezen kapitaelhány, ha Franciaországban ritka is. Németországban és nálunk már a XIII-dik században fordul elő. Ez tehát az ajtó régisége ellen nem tanuskodhatik. A béllet maga is a szokásos régi szerkezetet mutatja. Egyenszáru háromszög átfogóján terül el öt pálezatag közt négy esekély horony, melynek két középsője az oszlopka fölött összefolyva, a már most szélesebb egyedüli horonyt képessé teszi egy szoborkát magába foglalni. A baldachin fölött az alsó bélletszerkezet újra beáll. A esúcs-íves mező az ajtónyílás egyenes vonalát még mintegy 0,34 m. keresztül folytatja, és csak akkor képezi az egyenoldalu háromszög fölött szerkezett esúcsívet.

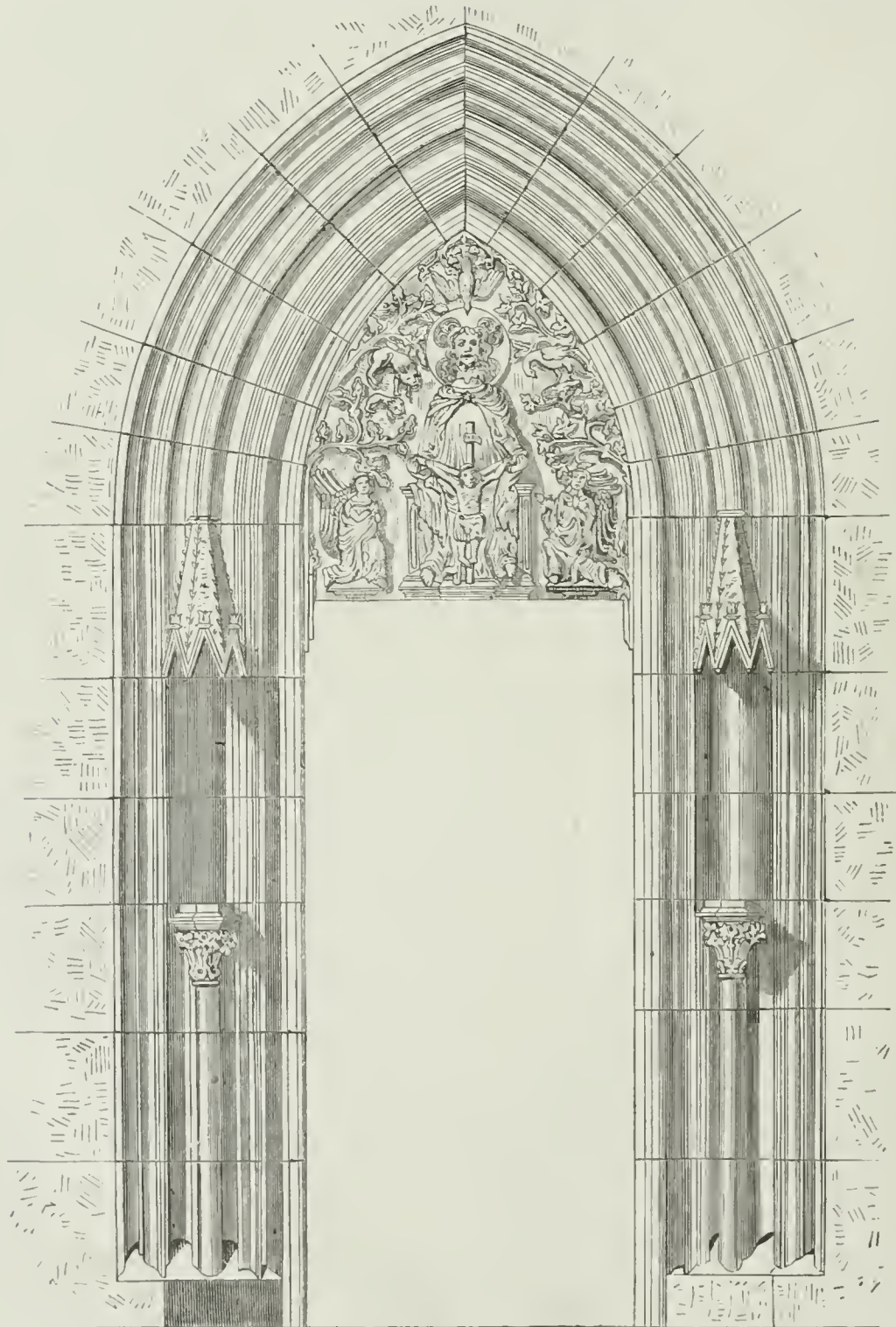
Ajtónk valamint keces, karesn tekintetével, úgy főképen mezejének domborművével az egész templomnak kiváló gyöngyének tekinthető, és már ezért sem tehető egy sorba az épület későbbi styl hanyatlását magán viselő részekkel.

Kecses karesn tekintetét előidézik nemcsak ívének úgy nevezett felülemelése (die Ueberhöhung), hanem a szélesség és magasság és a béllet és nyílás közti arányai.

A nyílás szélessége $\mathfrak{E} = 1,392$ úgy áll a nyílás magasságához $4 \mathfrak{H} = 3,024$, mint $4 : 1$, mely arány a legharmonikusabb épületben, a Parthenonban Atheneben is többször fordul elő, és mely megfelel a zenében a kétszer vett quintnek: mert ha a hangmérő, „Monocorde-on”, a primet adó hurt $\frac{3}{2}$ -dre meghosszabbítjuk, ez adandja az alsó quintet, ha pedig

neveztek, minthogy a hagyomány szerint itt ment végbe az isteni ítélet; azonban Kálmán király ebbeli rendelete 1100-ból származván, és a kápolna csak a XV-ik században épülvén fel, az isteni ítélet végrehajtását, legfeljebb csak későbbben más helyről ide vihették át.

ezt hatványra emeljük, leend $3 \times 3 = 9$ és $\frac{1}{4}$ -de $= 5,568$. Ezen elméleti magasságot azon-
 $2 \times 2 = 4$ azaz $\frac{1}{4}$ -dünk. Ehez hozzáadván még ban 0,10-el alább kellett szállítani, hogy aj-

122. ábra. Díszkapu.

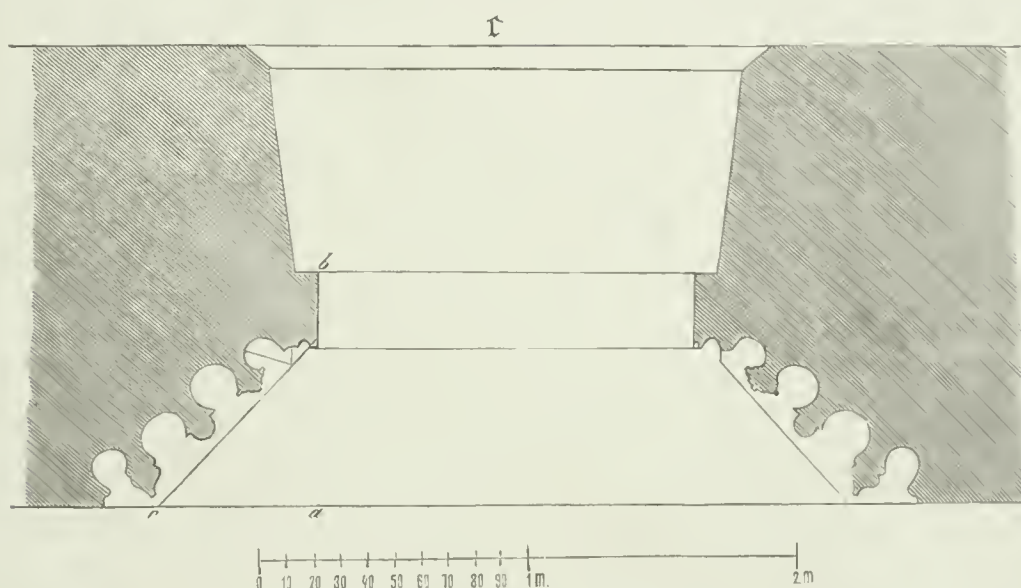
hét negyedet, hogy az egész magasság a tónk esúcsa ne legyen magasabb a szomszéd
 esúcsív $\frac{1}{4}$ -ed vagy is az ajtó ürnnyilásának kapu félkör hegyénél.

Csak nem épen úgy áll a talap szerkezeti háromszöge $ca = ab = \frac{1}{2}d = 0,601$ az ürnyíláshoz; mert az utóbbinak $\frac{4}{9}$ -de volna $4(\frac{1,392}{9}) = 0,616$, tehát itt a különbség csak 15 millimeter.

Honnan eredt a béllet egyenszáru háromszög ezen meghatározása, világos, ha az elébb tárgyalt kapu bélletének háromszög kis oldalát tekintjük, melyet $\frac{1}{2}b = 0,902$ -re találtuk, mert ha ezen mérvnek $\frac{2}{3}$ -át vesszük, leend $2(\frac{0,902}{3}) = \frac{1}{2}d = 0,601$.

Ajtónk fénypontját képezi mezejének ábrája, a még szigorú typicus stylben felfogott

Trónszéken ülő atyaisten a felfeszített Krisztust tartja maga elébe, a keresztfa ágai nem vízirányosak, hanem végükön felfele futók, Krisztus kevésbé lehajtott fővel, halva van ábrázolva, a meztelen test rajzolása igen hiányos, valamint zömök kurta aránya is a colossalis atyaistenhez eltévesztettnek mondható. Az utóbbi hossza hokaig érő köntöse, fibulával a mellén összetartott bő köpenyét visel. Ruházata elég tág redőzetű, nem pedig a XV-dik század szokása szerint apró szögletes ránczokra tört. Fejét tartsa nimbus veszi körül, melyben azonban már András keresztbe

123. ábra. A díszkapu alapterve.

szenháromság, melynek oldallombózatában, Krisztus feltámadásának és feláldozásának jelképe: az oroszlán és a pelikán látható.^{1 2)}

¹⁾ b betűnk hibásan van téve, oda kell tenni, hol nyílna oly hosszú lesz ab , mint minő ac .

²⁾ Ipolyi a tympanon képéről általánosan ezt mondja (190. l.): „Die ganze Darstellung, so wie auch die Ausführung derselben, scheint auf eine ältere Zeit zu deuten, als es die angegebene unseres spätgothischen Baues ist; wahrscheinlich ist es die Nachahmung (?) eines älteren Musters“; mihez a szerkesztőség megjegyzi: „Nach unserer Uebersetzung ist das Tympanum ein Ueberrest des Portales von der, vor dem XV. Jahrhundert entstandenen Kirche.“ Vagy is az egész kapu a hosszahajóval, melybe

elágazó kisebb nimbus látható, minő csakis az atyaistennek és Krisztusnak adatik. Az arcznak rajza gyöngé, azonban mégis a méltóságnak némi kifejezésével bír, ő még nem aggastyán, mint később, hanem erőteljes koru férfi. Nimbusa fölött, mintegy abba harapva, jelenik meg szétterjesztett szárnynyal a szent léleknek galambja, Jobbra balra e csoport lábánál térdel egy-egy angyal; egyike mellére összekulcsolt kézzel imádkozik, együtt a XIV. század műve: mit alább fogok bizonyítani.

zik, másika Krisztusra mutat. Az angyalok, régi szokás szerint, nyakig vannak ruházva, — köntösbe és köpenybe burkolva: rajzuk elég gyöngye, hanem szárnyaik elhelyezéséből kitetszik, hogy a szobrász a neki adott tért felhasználni, azt a szárnyak különféle állásával egészen kitölteni igyekezett.

Nevezetes a kor meghatározására a csoportunkat körülvevő két fának vagy bokornak ágazata és levele. Távolról itt a cserfa-levelet utánozták, hanem akképen megváltoztatva, miként azt még a XIV-ik század építészete stílizálni szokta.

Legnevezetesebb azonban a lomboztatban megjelenő oroszlán és pelikán, melyek jelképes jelentékenysége szintén nagyobb régiségre mutat: mivel a laikus építészek Franciaországban már a XIII-dik század második felében elhagyták a barátok symbolikus és typologicus felfogását, s e helyett a történelmit fogták fel. Nálunk a jelképes előadások ritkák, de legritkábbak a typologicusok, melyek példányát csak a pécsi székesegyháznak attemplomába vezető lépcsőház falain találjuk.

Az oroszlánról, mint jelképes állatról az aethiopi Physiologus ¹⁾ mondja:

A nőtény oroszlán kölyke halva születik, de anyja őrzi, míg apja visszatér, ki harmad napra megérkezvén, a kölyök arcába fújván, ezt felébreszti. — Így a mindenható apa is felélesztette első szülött fiát, ki a világ kezdete óta mint urunk létezett, Krisztust, kit isteni hatalma feltámasztott, és ki mindnyájunkat feltámaszt. Szépen szólott Jakab: valamint fiatal oroszlánt, őt sem ébresztheti senki. (Gen. 49. a végén.)

A pelikánról pedig ugyanis e Physiologus mondja (49. l.):

Leggyöngébben szereti kölykeit a pelikán: miután megszülettek, szüleik anyát ve-

rik, de ezek fiaik fejüket lenyirják, s azokat megölik. De harmad napra az anya megnyitja mellét, és vérét csepegteti kölkeire, kik ettől feltámadnak. Az ur isten Isajásnál (I. 2) így szól: nemzettem és felneveltem gyermekeket, de ezek hűtelenek voltak hozzám. Bennünket minden teremtmény teremtője nemzett, de mi arezon esaptuk és elhagytuk: de ő is elhagyott és átadott a halálnak. Azonban későbbön könyörült rajtunk, mint (a pelikán) anyja felszállott a kereszt magasságára, és értünk öntötte a keresztelés és bubáuat vizét és vérét, s így felébresztett új életre.

Heidernél ¹⁾ pedig ezt olvassuk:

Nem ugyan közvetlen Krisztus jelvényeként, hanem mégis typologicus vonatkozással a feltámadásra, találjuk az oroszlánt ábrázolva a bourges-i székesegyház egy, a XIII. századból származó ablak-képen. A felső medaillon közepén Krisztus felszáll sirjából, gyertyatartót és tömjénczőt tartó két angyal közt.

E fő-kép körül csatlakozik négy, az előbbihez typologicus viszonyban álló kisebb ábra. fenn balra Eliás által feltámasztott sareptai özvegy fia: jobbra a hal torkából kiköpött Jónás, lenn balra Dávid trónján: oldalon pelikán, mely, hogy kölykeit etesse, mellét felszakítja: jobbra három oroszlán, egyike mozdulatlanul fekszik, másika állva, harmadika tátott torokkal, mintegy bőgve. Az utóbbi ábra alatti irás:

H(ic) est forma saluatoris).

A három első képnek vonatkozása a feltámadásra világos: mert mindhároma ó-testamentumi eseményen alapszik: nem úgy vagyunk a negyedik képpel: mert hiába keresünk a bibliában oly hely után, mely az oroszlánnak ide vonatkozható jelentését magyarázná.

¹⁾ L. Die aethiopische Uebersetzung des Physiologus, verdeutschte von Fritz Hommel, Leipzig 1877. 46. lap.

¹⁾ Ueber Thier-Symbolik und das Symbol des Löwen in der christl. Kunst von Dr. Gustav Heider, Wien. 1879. 16. s. k. 1.

A biblián kívül azonban két nyilatkozatot találunk, melynek mindegyike némi hitelességgel bír, és egymással összhangzatba helyezhető:

Durandus „Rationale divinarum officiorum” című könyvében ezt mondja: I. Rubrica de picturis: Matheus figuram sortitur humanam, Marcus figuram tenet leonis, hi ponuntur a dextris, quare Christi nativitas et resurrectio omnium leticia generalis. és VII. Rubr. de Evangelistis: Marcus per leonem in deserto rugientem eo, quia ejus intentio precipue circa describendam ejus resurrectionem consistit. Unde ejus evangelium automastice in die resurrectionis legitur. Dicitur enim, quod leo rugitu maximo tertia die suos suscitavit catulos, ita et deus pater immensa potentia sua filium suum tertia die suscitavit.

Hasoulólag nyilatkozik a „Hortus deliciarum”: Ecce leo venit (Christus resurrexit), quem Marcus praetitulavit (praesignavit).

Más összehasonlítási pont azon hit, mely szerint már a régiek az oroszánt nyitott szemmel alvónak mondták; ezen okból a sírjában is elevenen maradt Krisztusnak előképe gyanánt tekintetett. Másrészt Diogenes is írja de catulo leonis, quod cum fuerit natus, tribus diebus et tribus noctibus dormiat, quod valde convenienter aptatur in Christo, qui tribus diebus et tribus noctibus in corde terrae sepultus somnium mortis implevit. Használó értelemben nyilatkoznak régészeti munkáik több helyen Cahier és Martin jezsuiták, valamint sok más író is, ki ezen tárgyról szól. Végre Ipolyi is id. cikkében a tympanum képét Heider után röviden így magyarázza.

SZ. ANNA KÁPOLNÁJA.¹⁾

A hosszahajó északi oldalához csatlakozik a csúcsíves stylben épített sz. Anna kápolnája, melyet Ipolyi a bécsi Közlemények (Mittheil. d. k. k. C. Comm. stb.) II. kötetének (1857. évf.) 188. s k. lapján tüzetesebben leír. Ezen építmény a XV-ik század alkalmasint második feléből származik. Midőn a templomnak második és negyedik táma közé van helyezve, hossza a második és harmadik templomosztály hosszának megfelelő, hogy pedig e hossza félbe ne szakasztassék, a harmadik templomtámat le kellett bontani. A templom két osztályának hosszát találtuk $\frac{1}{2}D' + \frac{1}{2}D' = D' = 13,08$ meterre, miből le kell vonnunk a támnak félvastagságát keleten és nyugaton, tehát lesz a kápolnának hossza

ürben $D' - 2f$ azaz $13,08 - 2,26 = 10,82$ meter, mihez közel jár $1k' = 10,83$. A szélesség $2C = 4,16$ metert mér.

Van e kápolnának három táma, a középsőnek iránya egyenes, a két sarktám szög alatt áll a sarkhoz.

Eredetileg keleti falát ablak törte át, mely azonban nem állott a fal közepén, hanem észak felé; mert a fal déli részét a templomtám foglalta el. Szemközt ezen ablakkal nyílt, ugyanis a templomtám által északra szorítva, a kápolnába vezető ajtó, *t)* betűnk alatt, hol most Schomberg síremlékének alakja (145. á.) van befalazva. A kápolna északi falában volt két ablak, a nyugatit, miután az eredeti ajtót befalazták, bejárásul alakították át; de ez jelenleg ismét ablakká lett, s így a kápolna kívülről egészen el van zárva, és bemenetül csak az épen leírt diszajtó szolgál, mely

¹⁾ Kápolnának alaptervét l. a templom alaptervén, 110. ábránkon.

nyolez lépcsőfokon a templomból a kápolnába vezet. ¹⁾

r)-ben és s)-ben van Nagy György, pozsonyi prépostnak, ki 1636-ban és Maurovics Mihálynak, ki 1638-ban halt meg, síremléke. A kápolna többi felszerelése egészen új, hanem stílszerű, a jelenlegi restauratióból származó.

A kápolna építkezésének közelebbi keltét okmányilag nem ismerjük, azonban párkányzatainak és boltozatának alakzása jogosít ezt a XV-ik század második felébe helyezni. Ugyanis a boltgerincek, mint Ipolyi helyesen megjegyzi, szokatlan idoma késő korra mutat, nyolez csörlődöd alak mintegy két négylevelű virágot képez, sőt Ipolyi rajzában e levelek nem mint ábrákon, egyenes vonalnak, hanem virágszirmokként görbék, olyanok, minőket a templom mellékhajói gerincein látunk ott, hol ezek a falhoz csatlakoznak. Ebből következtetjük, hogy a kápolna boltozatát a temploménak mintájára építették, és mivel az egyház hosszahajója 1452-ben szenteltetett fel, a kápolna építését valamivel későbbre kell tennünk. E mellett szól jelenleg befallazott eredeti ajtaja is, melynek felső része a kápolna nyugati falán látható. Itt a faépítészet nyilvános utánczásával találkozunk. Felső küszöbének fekirányos tagjai két sorban keresztezik a függőlegesen fölfutókat, melyek, mielőtt amazokat elérik, negyed körben görbülnek. Sőt még ezek alatt is jelennek meg, két sorban, a belső bétet elvágott valóságos faldomu pálczatagjai.

Végre ismételnünk kell, hogy a díszajtó, mely jelenleg az egyedüli bejárás sz. Anna kápolnájába, sehogy sem teszi és teheti annak részét. Ez, valamint egész alakjára, úgy részleteire nézve is, a XIV. századba viendő vissza,

¹⁾ A lépcsőfokok alaptervünkön nem jelennek meg, úgy szintén a boltgerincek görbülései is egyenes irányuaknak vannak azon rajzolva.

és minden esetre a nagy templom részletének tekintendő.

A tovább észak felé a hosszahajóhoz és a szentély északi oldalához csatolt, alamizsnás sz. Jánoshoz címzett kápolna csak a múlt században épült fel: tehát körünkön kívül esik: nevezetes azonban itt, kitűnő műértéke miatt, két nagy bronze-candelaber, melyet joggal Donner művének tekintenek, és nevezetes az is, hogy Knanz Nándor szerint ezen kápolnában vannak eltemetve Eszterházy Imre († 1745-ben), Csáky Miklós († 1757-ben), Barkóczy Ferencz († 1765-ben) és Batthyány József († 1799-ben) esztergomi primások. (L. a „Religiónek“ 1856-ik évf. 25. sz. 279. lapját.)

Hosszhajó. (Északi és déli rész.)

A jelenlegi hosszahajón, úgy tetszik, másfél századnál tovább építettek. Ha volt a mai-nál régibb hosszahajó (mit csak ásatással lehet constataálni) ez ideiglenes is lehetett, a prépostság költségén emelt. Legalább, mint fentebb láttuk, a város hozzájárulásának legregibb datuma csakis az 1345-dik évvel kezdődik.

A város segítségén és néhány tudomásunkra jutott ajándékok és hagyatékokon kívül, megnevezendő a bűnbocsánat kihirdetése következtében befolyt jövedelem. E tekintetben nevezetes a káptalani levéltárának két okmánya, az egyik 1339-ből, a második 1380-ból. ¹⁾

Az első (*Indulgentia decem cardinalium: Capsa J. Nr. 1*), miután a kiadók neveit elősorolta, így folytat:

Splendor paternae gloriae qui sua mundum ineffabili claritate illuminat pia vota fidelium de clementissima sua maestate sperantium tunc benigno favore prosequitur

¹⁾ A közlést ngos Rimely apát-kanonok urnak és Könyöki Józsefnek köszönöm.

eum devota morum humilitas sanctorum meritis et precibus admiratur cupientes igitur ut ecclesia St. Martini in posonio in honore St. Salvatoris confecta Strigoniensis dioecesis congruis honoribus frequentetur et a Christi fidelibus jugiter veneretur. Omnibus vere penitentibus et confessis qui dictam ecclesiam in singulis suorum patronorum festis etc. et per octavas dictarum festivitatum octavarum — singulisque diebus dominicis causa devotionis ordinarie aut peregrinationis (occasione?) accesserunt sen qui predicationibus matutinis vespers aut aliis divinis officiis ibidem interfuerunt aut corpus Christi per oleum sacrum infirmis portatum secuti fuerunt sen in serotina pulsatione campanae genibus flexis ter ave maria dixerunt nec non qui ad fabricam luminaria ornamenta aut quaevis alia dictae ecclesiae necessaria manus porrexerint adjuvantes vel qui in eorum testamentis dictae ecclesiae aurum argentum donaverunt aut aliquot per annum subsidium dictae ecclesiae donaverunt, legaverunt et paraverunt aut qui dictam ecclesiam ejus cimiterium exorando oraverunt et quidem pro Johanne de posonio alias dictus Asmer (?) protectore oraverunt — et ubicumque premissa vel aliquid rerum premissarum devote fecerunt de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritati confisi singulis universis quadraginta diebus indulgentiarum ob veniam peccatorum misericorditer erogamus . . . in cuius rei testimonium nostra sigilla presentibus apposuimus. Datum annorum decima 18 die aprilis anno Domini 1339 et pontificatus Domini Benedicti papae XII anno quinto.

A második bünboesátó levél ezt mondja:

Demetrius miseratione divina etc. sanctorum quatuor coronatorum martirum cardinalis in regno hungariae sedis apostoliceque legatus Strigoniensis Ecclesiae gubernator ac

summus aule regie hungarice cancellarius universis Christi fidelibus etc. etc. Ut igitur Ecclesia St. Martini alias St. Salvatoris de posonio Strigoniensis dioecesis . . . congruis frequentetur. Supplicibus etiam honorabilis Domini Magistri Sallici ejus Ecclesiae posoniensis Strigoniensis dioecesis gubernatoris Ecclesiarum canonici precibus instanter et crebre per ipsum nobis in hac parte porrectis humiliter incitati omnibus Christi fidelibus vere penitentibus et confessis qui Ecclesiam superiorem in festivitibus pasche, ascensionis etc. nec non dedicationis Ecclesiae supradictae singulis diebus ac noctibus earum festivitatum venerabiliter visitaverint et devote mannsque de bonis sibi a Deo collatis ad ipsius Ecclesiae structuram porrexerint adintrices de omnipotentis munia (misericordia) et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejusque auctoritate confisi apostolica auctoritate qua ex nostro legationis officio fungimur omni anime 40 dies de cunctis ejus pertinentiis misericorditer tenore presentium in Domino relaxamus. In cuius rei testimonium presentes nostras literas scribi et muniri maioris et authentici sigilli ipsius nostrae legationis officii appensione solita fecimus roborari. Datum Bude anno Domini 1380 in die . . . tertia. Die 14 Martii pontificatus vero Sancti in Christo patris et domini nostri Domini Urbani Divina prudentia papae VI anno 2-do. (Capsa I. no 5.)

Van e kettőn kívül a pozsonyi káptalan levéltárában még három a XIV. századból származó bünboesátólevél 1317., 1318. és 1326. évből; azonban csak az 1318-ban van említés téve az egyháznak felsegéléséről: „Indulgentiae 40 dierum Csanadini Archiepiscopi Strigoniensis, singulis dominicis et festis in Ecclesiis promulgandae pro iis qui Ecclesiam St. Martini Elemosyniis adjuverint.“

Nem esett értesemre, hogy a XV-ik szá-

zadból származó, a levéltárban meglevő hat vagy több bünbocsátó levélben a bünbánók az egyház építésének felsegítésére felszólítottak volna.

Ugy tetszik, hogy a XV-ik században a város gondoskodik a templom befejezéséről; mire mutat több, Rakovszky kivonataiból idézett adat, és azon két levél, melyben 1441-ben Schwantner Konrad az általa szállított téglacserepeknek kifizetését, és Hirs Erhard ugyanis 1441-ben a szállított mészért vámadó dolgában felmerült nehézségnek kiegyenlítését a pozsonyi tanácsnál sürgeti.

Okmányilag (l. fentebb a milkovi püspökét) be van bizonyítva, hogy a templomnak felszentelése 1452-ben történt. A kérdés tehát ez, melyik részének felszentelése? Tudjuk, hogy a mostani szentélyt 1461-ben kezdték építeni, a józan gondolkozással ellenkezik a feltevés, mely szerint egy, csak kilencz évvel ezelőtt elkészült és felszentelt szentélyt alig felépítése után lebontották és újra építették volna. A milkovi püspök négy oltárt szentelt fel, és a bünbocsátó levelekben ezek közül kettő van megnevezve, és ezen régi neve alatt még ma is kettő létezik a hosszszentélyben: a b. szüzé és sz. Andrásé; de különben is alig fért volna el a régi, alapzata után ismert szentélyben négy oltár, holott a sokkal nagyobb mostaniban csak egy oltár áll; sőt a kisebb tér még szűkebbé vált, ha itt nemcsak a prépostságnak egyházi személyné, hanem, mint valószínű, még a város tanácsa is, külön oratoriumban foglalt helyet. Végre nem szabad elfelejtkeznünk azon körülményről sem, mely szerint a templom-építkezés rendesen szentélyével kezdődött, és ezen rész készült el legelőször és kiválólag.

Nem találom fölöslegesnek egy, a miénkhöz a részek építkezésének egymásutánra nézve igen tanulságos példányt felhozni; ez a Páris melletti hajdan benzés-apátsági sz. denisi templom, azon templom, mely a csúcs-

íves styl teremtésének élén áll. Ezen egyházban is a XII. század dereka előtt legelőször a szentélyt és kevés év múlva nyugati toronyos homlokzatát a híres Suger apát építette, míg e rész közt a régi, román stylű hossz- és kereszthajó megmaradt, és csak a XIII-ik század folytán szállott fel.

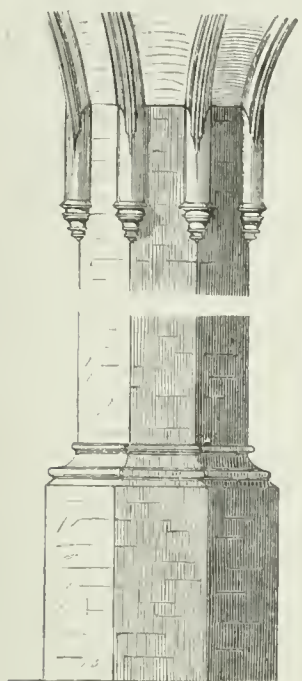
Igaz, feltűnő, hogy több, mint másfél század kellett a pozsonyi hosszhajó elkészítésére; de másrészt éppen a bünbocsátó levelek gyakori ismétlése, melyben a hívek a templom építkezésének segélyezésére felszólítottak, valamint azon körülmény, hogy a város a XIV-ik században alig járult a költségekhez, legalább ilyenről szóló okmányokat nem ismerünk: ezen kettős körülmény megmagyarázhatja a munka előmenetelének lassúságát. Nem ritka másutt, sőt Pozsonynál nagyobb és gazdagabb városokban sem, hogy a megkezdett munkák vagy igen lassan haladtak, vagy időnként egészen abbahagyattak. Legyen szabad itt a kölni dom építkezésének történetére és hazánkban a kassai sz. Erzsébet templomára hivatkozni. Általán véve a középkori egyházak építkezése rendesen századokon át tartott; min nem is esodálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy azok, egyesek kivételével, többnyire magányos polgárok és egyének adományai, hagyatécai és keze munkái hozzájárultával keletkeztek.

A hosszhajó részleteiben, negyedik déli osztályát (l. a hosszszelvényt 112-ik ábránkon), a boltozatot és gerinczgyámköveit kivéve, nincsen, mi a XIV-ik század alakzáival összeütköznék.

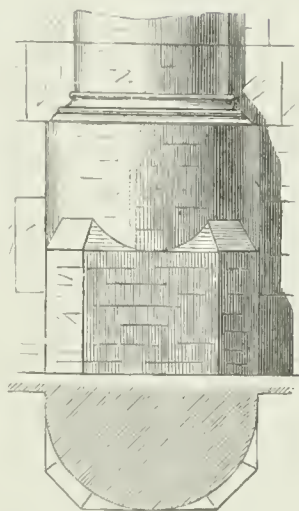
A hosszhajó tövének $4k = 1,42$ m. átmérője és a padlótól számított egész $4D' = 9,80$ -nyi magassága bizonyítja, hogy e tövet szándékosan erőssé tették, és hogy nagyon magasra sem merték emelni, midőn $9,80$ magassági mérve közel áll az $4U' = 9,25$ -nyi

mérvéhez. E tőnek lába is még az elköresodott attikai láb, csak hogy a zömök román tagozat itt meglehetősen szárazon jelenik meg.

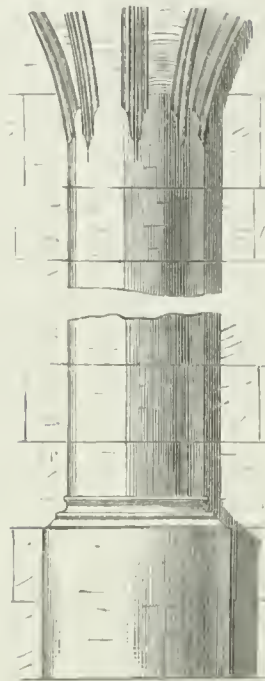
korába kell helyeznünk, vastagsága nagyobb a főtő átmérőjénél, t. i. $\frac{1}{2} A = 1,56$. A hevedernek ezen erős volta, ugy szintén bő tago-

124. ábra. A középhajó töve.

125. ábra. Északi faltő.

126. Déli faltő.

A törzsnek nyolczoldala is gyakran fordul elő, kivált nálunk, és ez inkább régiebb egyszerűségre, semmint XV-ik századi tulterhelésre vagy mesterkélésre mutat. Végre e törzsnek nincsen kapitaelje; alkalmasint, mert azt csak későbbben akarták alkalmazni, mire azonban hihetőleg a meglevő pénz nem volt elegendő.

Még ódonyszerűbb az északi mellékhajó faltőve; egyszerű faloszlop ez, öt oldalával kiszökő nyolczszög-talapon. Lába a főtő lábával megegyezik. Átmérője az utóbbiánál valamivel kisebb, $2q = 1,30$.

Végre a déli mellékhajó faltőve még gyöngébb az északiénél; mivel itt a főtőnek $4k$ -nyi mérvtől egész kis octávval leszállottak $4l = 1,16$ -ig, azon elv után, mely szerint a templom déli oldalának támaszai gyöngébbek lehetnek a zordonabb északi oldalainál.

A diadalívet a régi szentély bevégezése

zata is, e részletet a XIV-ik század elég kora idejébe helyezi; és mivel ez a régi szentélynek egyik főtagja, feltehetjük, hogy e szentély is a XIV-ik század mintegy első felében elkészült.

Ellenkezőleg ezen korról, a déli mellékhajó negyedik osztályának falrészét már is a XV-dik századba kell helyeznünk. E részlet egészen elűt a hosszhajó egyéb egyszerűségétől (l. hosszszelvényünket 112-ik ábra). A többi osztály a templom

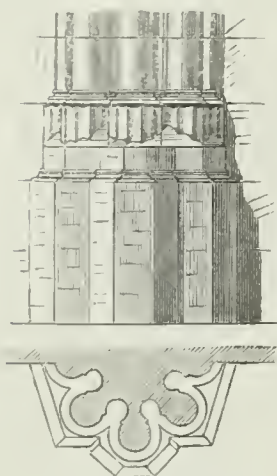
ezen oldalán is sima fal; itt ellenben az osztály gazdagon tagozott faltővel két kisebbre van osztva. E faltő áll öt egymástól mély horonnyal elválasztott gerinezhordóból (Din-

0 10 20 30 40 50 1m

127. ábra. Diadalív.

ste), melyek csinos lábuk alatt legyező alakú talappal bírnak, s ez alatt van más talap. és

128. ábra. Déli faltő.

külön párkányzattal el látva harmadik is, mely alatt minden gerinczhordónak megfelelő, a nyolecszögből alkotott osztály a padlóra leereszkedik. Az öt gerinczhordónak összes átmérője megfelel az északi hajó faloszlopa átmérőjének.

129. ábra. 130. ábra.
Boltgerincz.

A késő kornak jellegét világosan mutatja a hosszhajó boltozatának alakja (l. alaptervünket 110. ábra). Itt, nagy többségben, csak egyenes vonalak fordulnak elő ugyan, hanem ezek mégis más alakot adnak, mint a minő a szigorú stylnek egyszerű keresztbolté, és minőt a toronycsarnokokban látunk. De ha már a bolt egészen feltűnő később kora, ez még világosabban nyilatkozik annak gerinceiben (129. és 130. ábra). Ezek kétfélek és kétféle módra csatlakoznak is a tövekhez, majd hengerből (124. ábra), majd közvetlen a töből kinöve. Mindkét esetben nagy tetszik, mintha a már hosszabb idő óta emelt tövek-re, mintegy szükségből elhamarkodva alkalmaztattak volna; mintha az építkező nem tudta volna bevégni épületének kellő befejezését, álljához illő stylszerű betetőzését. Valószínűleg a hosszhajó falai és tövei lassan szállottak fel, még pedig hihetőleg több félbeszakítással, mire az indulgentiákban ismételt serkentés az építkezés felsegélyezésére is mutat. Ez alatt valószínűleg bolt helyett gerenda-mennyezet oltalmazhatta a hosszhajót, sőt e fölött lehetett ideiglenes tető is. Minden-

esetre a 129. és 130. gerinczek alakja bizonyítja, hogy ezek nem sokkal elébb, mint a felszentelés éve előtt (1452) készülhettek el; mert szerfölötti hosszuk és karcsúságuk ellenkezik a jó styl gerinceinek tömörségével.

A hosszhajó-tám arányai.

A támasz hosszaihoz hozzá kell venni a falnak vastagságát, mely $2 f = 1,50$ m.

Hosszak:	meter
a kajács alatt	$4 f = 3,20$
a felső osztály hossza	$4 f = 3,20$
a középső osztály hossza	$2 b = 3,60$
az alsó osztály hossza	$2 b = 3,60$
a talapnak hossza	$8 f = 3,82$

Magasságok:	meter
a kajács magassága	$2 f = 1,60$
a felső osztály magassága	$\frac{1}{3} D = 4,36$
a középső osztály magassága	$4 d = 4,81$
az alsó osztály magassága	$\frac{1}{2} H = 4,62$

Magasság a talapzattól . . 15,39

Meglehet, hogy a magasság a talaptól egy tagban, még pedig $4 f = 15,28$ meterre volt tervezve. A támasz szélessége ugyanaz a támasz egész folyamában $f = 0,80$ meter.

Mi támaszunk keletkezési korát közelebb meghatározza, nem annyira hossz-, magassági és szélességi aránya, mint párkányainak alakzása; így látjuk, hogy a talapnak párkánya ugyanis hasonlólag számos tagokból van összetéve, mint a budai vár főtemplom toronyának párkánya, hanem e tagok alakja a két példányban egészen eltér egymástól; a budain nralkodik a henger- és a körtvealak, és az egyszerű horony, ellenben a pozsonyin a levágott lécz és a karnies az egyedüli alak, világos tanuságul, hogy az utóbbi párkány sokkal későbbi az előbbinél. Ugy szintén a felső: a mellpárkányok Pozsonyban ugyanazonosak a sopronyi sz. Mihály azon párkányaival (18. ábra), melyek a XV-ik századból származó részekben fordulnak elő. Magát a falat a támasznál régiebbnek hihetjük; hihetőleg min-

denütt, hova támnak kellett jönni, a falban hézag vagy mélyedés hagyatott, hova azután a bolt huzásának alkalmával a falnál későbbi támnakat beillesztették.

Az ablakok többsége, úgy tetszik, a fallal, melybe törve vannak, egyidejűleg készült el: azok nincsenek, mint más templomokban.

egyenmértvűleg vagy rendszeresen alkalmazva és felosztva: mert van, mint hosszszelvényünk mutatja (112. ábra), a déli mellékhajóban ablak nélküli osztály, van nagyobb és kisebb, van kettős és van kerek ablak is. 132. ábránk adja a legrégebbi kapu fölötti ablakot, melynek igen egyszerű béléte alig engedi ezt a XIV-ik század későbbi korába helyezni. Alkalmassint az alatta levő kapu elkészítése után, még pedig nem sokára ezután készült el. Választéka is még igen egyszerű, és két nyomott lóherív fölött emelkedő, egészen kerek levélből álló nagyobb

131. ábra. Hosszhajótám.

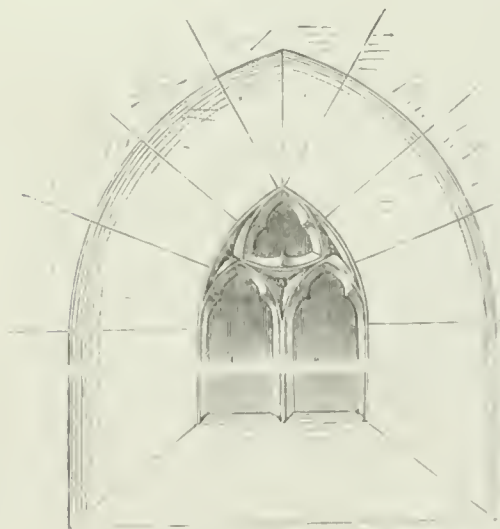
lóhere is zömökségével eíég szigorú korra mutat. Ezen és a következő ablak csak két-

osztályu. 133. ábránk adja az előbbinek szomszédját kelet felé. Itt a esúesos, a hegyes alakzás már inkább kitűnik, nemesak a két alsó lóherívben, hanem főképen a felsőben, melynek levele már nem kerek, hanem he-

132. ábra. Ablak az északi hajóban.

gyesen végződik. A bélést itt még egyszerűbb, mert mélységét két sima kajács teszi. Egyébiránt valamint ezen, úgy az előbbi ablak esúcsa is egyenoldalu háromszögön van

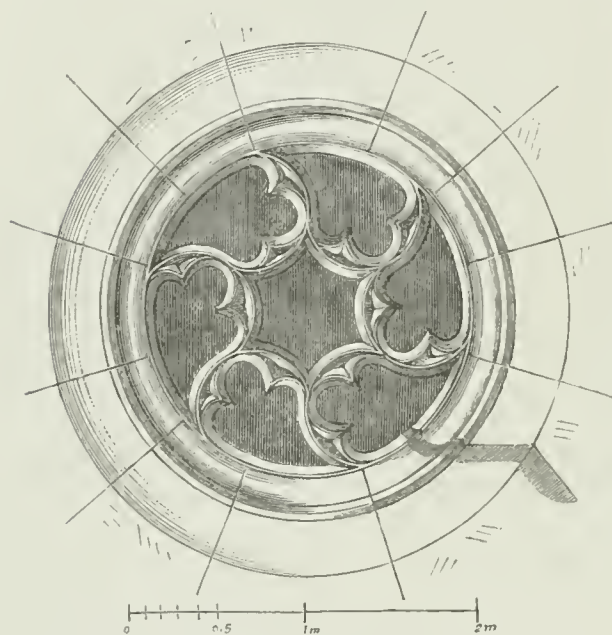

133. ábra. Ablak az északi hajóban.

szerkesztve. 133. ábra ablaka valamivel szűkebb is, mint a 132. ábránké.

Hazánk kisebb templomai rendszeren nélkülözik az északi hajó ablakait. Domunkban

legalább az a különbség van, hogy a déli hajónak ablakai nagyobbak, díszesebbek, többnyire három osztályuk: feltehetjük tehát, hogy a déli fallal együtt későbbben készültek el, mint az északiak. A negyedik és ötödik osztálynak ablakairól ezt biztosan állithatni. A negyediké kettős és három osztályú, az ötödiké (134. ábra) egészen kerek. Itt már a

134. ábra. Ablak a déli hajóban.

halhólyaggal is találkozunk, hanem még nem a hanyatlás-korúval, melyben a lóher két oldalvele mindinkább elenyészik. Itt a lóher felső része még szigorú stylű, és csakis az egészen kanyar és hegyes vége megyen át a későbbi halhólyagba.

A hosszhajónak koronapárkányzata oly durva egyszerű kajács, horonnyal közepén, hogy azt nem tulajdoníthatjuk középkori építésznek.

Mindezekből kitűnik a hosszhajó lassu, és különféle kor styljében tapogatózó emelkedése.

Keleti rész.

A keleti részt elfoglaló szentély felszerelésének éve nincsen okmányilag tudva,

azonban a városi levéltárban található feljegyzésekből kitetszik, hogy a szentély mintegy 1461-től a XV. század végéig felépült, de hogy teljes felszerelése a XVI-ik századba huzódott.

Ezen korszaknak megfelelnek az épület tagjai, főképen támai arányaikban és alakásaikban:

<i>A szentély támainak hossza:</i>	<i>meter</i>
A kajács alatt	$\Phi = 2,55$
a felső osztály hossza	$\Phi = 2,55$
az alsó osztály hossza	$\Phi = 2,55$
a talap fölötti kajács	— = —
a felső talap hossza	$2\Phi = 3,40$

<i>Magassága:</i>	<i>meter</i>
A kajács magassága	$2f = 2,26$
a felső osztály magassága	$2C = 4,17$
az alsó osztály magassága	$\frac{1}{2}\Phi = 3,01$
a talap kajácsának magassága	$\frac{1}{2}\Phi = 0,90$
a felső talap magassága	$\frac{1}{2}\Phi = 2,34$
az egész magasság az alsó talap fölött	17,68

135. ábránk hosszaihoz hozzá kell adni a szentélyfal $\Phi = 0,92$ m.-nyi vastagságát, mely ugyanaz a tám magasságának minden pontján. Ábránk a déli támat adja, az északi támaikon az alsó osztályhoz csatolt ékesített prisma nem fordul elő.

Ha a hosszhajótámat a szentélytámmal összehasonlítjuk, látni fogjuk, hogy amazoknál a hosszak nagyobbak, a szélesség kisebb; mely körülmény magában is az utóbbiak későbbi korát bizonyítja, midőn már nem ragaszkodtak azon elvhez, mely szerint a tám ereje nem annyira szélességében, mint sem hosszában rejlik.

Azonban a későbbi kor még inkább kitűnik az alakzáshoz, midőn itt a régibb időben egyenesen tartott vonalak jobban és jobban görbülnek, minek feltűnő példáját a felső talap fölötti kajácsnak látjuk, míg az alsó talap párkányzata a régibb horony és alsó henger-tagot valóságos karniesé olvasztja össze.

A szentély-ablak valamennyie symetrice

van elrendezve, két-két tám közt esnék egy-egy négy osztályú ablak: azonban a hossz-

szentély északi oldalának minden ablaka be van falazva. —

136. ábr. mutatja az ablakok belső bélletét, mely kevésbé egyszerű, mint a hosszahajó ablakbéllete: itt a tagok sokkal számosabbak.

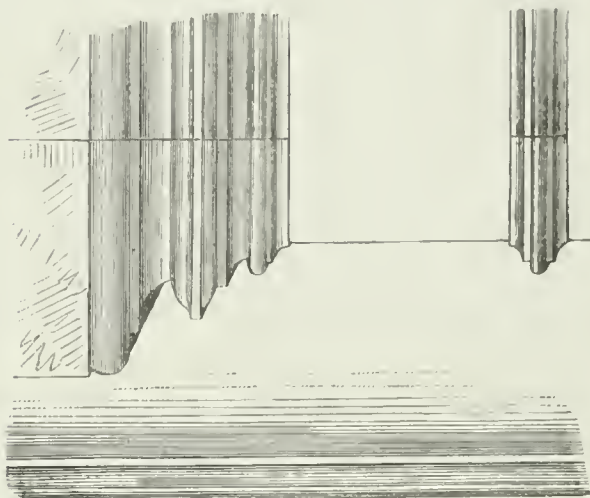
mi ezen épületrész későbbi korának megfelel.

137. ábránkon látjuk egy szentélyablaknak esúcsát, mely egyenoldali háromszög fölött van szerkesztve, és nagy kört vesz fel, melyben három halhólyag egy középső lóher körül terjed el; kitöltésül a kör körül van más két halhólyag, és mind ez alatt négy lóherbe végződő osztály.

A halhólyag alakja itt még nem érte végkorcsosodási fokát. Megjegyzendő, hogy az

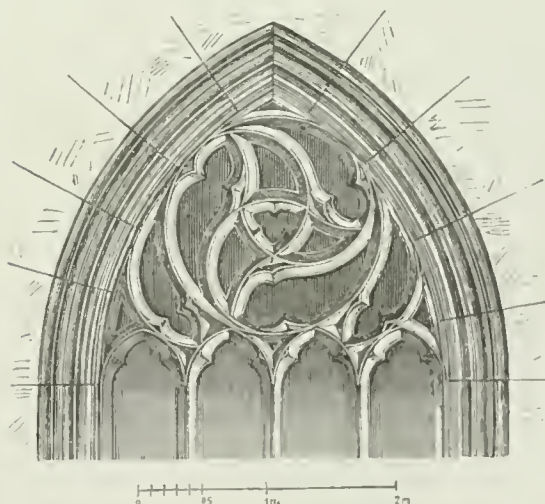
ablakok mérműve új, hanem az eredetiek maradványai után lett szerkesztve.

Hajdan a szentély északi fala mellett, alaptervünkön *ce* helyén (110. ábr.) pompás szentségház (tabernaculum) emelkedett, me-

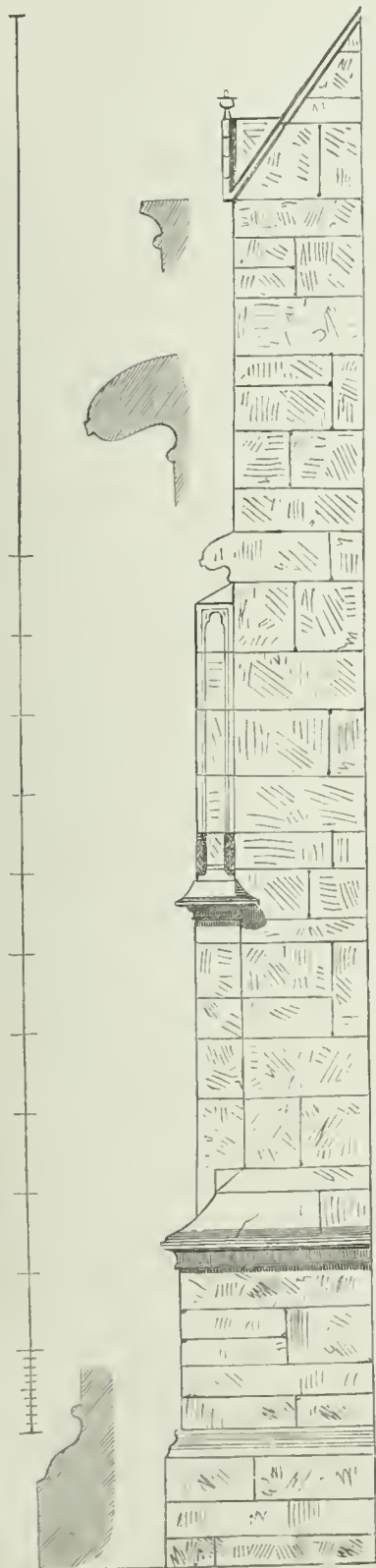
136. ábra. Ablakbéllet.

lyet még a múlt században letörték. Ezen szentségház nem állott egészen szabadon, hanem hátsó része a falba volt kötve úgy, hogy annak silhonettjét a legújabb restauratio al-

137. ábra. Szentélyablak.

kalmával még mintegy negyed bécsi hűvelykre a falból kiszökve találhatták. E silhonettet, mint a hajdani díszépítkezésnek maradványát, a restauratio igazgatója Lippert műépítész szíves volt velem közölni. Vázlata

135. ábra. Szentélytám.

szerint a szentségház hatalmas 47 bécsi lábra a padlótól emelkedő építkezés volt: erős tör-

zsen emelkedve, második emeleten nyílt kiállítási osztálya, melynek igen díszes vasajtaja még megvan. Hihetőleg ezen osztály fölött is volt gazdag ormozat. A felső emelet osztályai kevésbé biztosak, ugy tetszik, mintha igen szaporák lettek volna; de másrészt a vázlat még nem mutat czikornyás vagy tekercses, hanem többnyire zömök alakzást. csak is a toronyfiak mutatkoznak kicsinyeseknek.¹⁾

A fényes szentségház egyedül ránk jutott maradványa annak a szentélyben (ff) helyén befalazott kovácsos vas-ajtaja, mely ma nem ajtó többé, mert mögötte való ürhez már nem vezet. Mint felirása mutatja:

**Sigmund · Fischer · Schlosser · zu ·
Wien**

Bécsben készítette Fischer Zsigmond lakatos, alkalmasint a XV-dik század máris hatvanos éveiben, mire utal az, hogy a szentségház nem egé-

szen szabadon állott, hanem a falba volt bekötve. Ajtócskát, maga nemében, remek műnek tekinthetjük, valamint egész elrendezésében, ugy a díszek finom és pontos kidolgozásában is. Nyílása csürlődő alakban kereszttezett vasrudakból záródik, melyek keresztelési pontjai külön vannak díszítve (mi rajzunkon, kis mérve miatt nem látszik). E nyílást levéldísz kereteli, melynek két oldalán karsu toronyfi emelkedik. A nyílás fölött göth betűkkel van írva a készítő neve és lakhelye: e fölött pedig számárhátn ormozat, mezején az üdvöztetőnek szokásos jele napban, melynek kanyar sugárait későbbben a jezsuiták számtalanszor alkalmazták. A levélsokrok nem a szokásosak. Jobbra balra két paizsban látunk ezimert: jobbra a négyelt paizs szívpaizsában egyfejű sasot, jobbra felső és balra alsó helyen a magyar czimer nyolcz pályáját, balra felső és jobbra alsó mezőben koronás oroszlánt (a cseh országét-e?), valamennyi alak aranyos vörös mezőn. A bal oldali paizson van Pozsony városának czimere, vörös mezőn három tornyos szürke színű kapu, a kapuban pedig vörös alapon fekete egyfejű sas. Ezen belső képet körülveszi többnyire halhólyaggal díszített szélesebb keret, melynek négy szögletében van négy czimer. Fenn jobbra vörössel és feketével hasított késő alakú paizson aranyos hat águ csillag, fenn balra kék mezőn zöld fa sárga törzsszel és gyökérrel: lenn jobbra Magyarország pályás, balra három halmos és koronán emelkedő kettős keresztje. A keret virága és levele aranyos zöld alapon. A színek még mindenütt elég jól láthatók. 139. ábránk oldalán látjuk az ajtó keresztzelvényét.

A restauratio alkalmával előtűnt a szentélynek hajdani befestése is, melyről Lippert ezt írja: „a boltsüvegekre indák és virágok vannak festve, hanem későbbben építészeti kép jött az eredetire, még pedig az 1528. évszámmal. A színhangulat sárga-vörös kevés

138. ábra. A hajdani szentségház silhouettje.

¹⁾ Lippert barátom a szentségházról 1865. sept. 20. irt levelében ezeket közli velem: „An der Evangelienseite beim Hochaltar, wo die Wand ohne Fenster ist und jetzt sich ein Oratorium befindet, zeigen sich die deutlichsten Contouren des einstigen Tabernakels (Sacramenthäuschens), von dem auch die schöne eiserne Thür stammt. Der reiche Aufbau desselben ist staunenswerth, die Höhe beträgt 47 Fuss und reicht beinahe ganz unter das Gewölbe. — Die ganze Contour ist an der Wand ein viertel Zoll erhaben und besteht aus Quadern eines ausserordentlich weichen und feinen Sandsteines. Ich trug natürlich an, dass, um die leere Wand wieder dadurch zu beleben, dieses Werk hergestellt würde.“ De ez, mint a domban látjuk, nem történt.

zölddel.“ A boltozat tehát nem mutatott, mint rendszeren szokott, arany csillagot kék alapon.

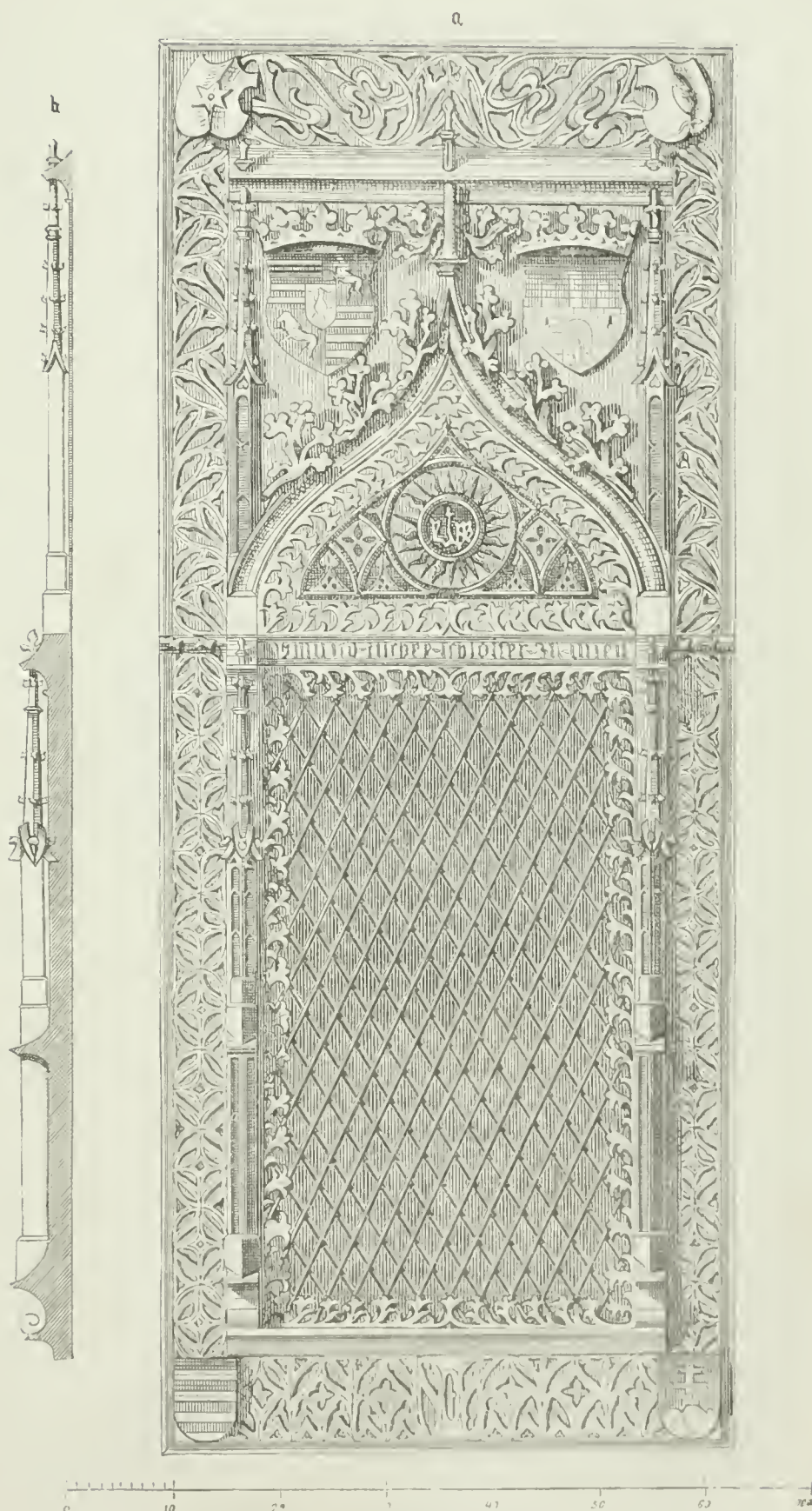
Szentélyünkben főfigyelmet érdemel a zárköveknek czimeres paisa: mert ezek határozzák építése korát és ismertetik a jótévőket, kik az építkezés költségeihez hozzájárultak.

E kort kideríti az 5-ik és a 15-ik pais. Amaz egyszerű négyegében mutatja az 1876-ik évet; emez sz. Márton lovag, az egyház pártfogója alatt, az 1887-iket.

A többi gerincezpais ez:

1. Mátyás királynak országos czimere, a szírpaison hollója.
2. Nejének Beatrixnak czimere.
3. Magyarország pólyái külön.¹⁾
4. A cseh oroszlán.
6. A morva sakkos sas.
8. Az osztrák pólyás pais (Bindenschild), melyet Mátyás Austria részének meghódítása után használt.
11. Négyelt pais, felső jobb mezején a magyar pólya, bal mezején kettős kereszt. Alól jobbra Dalmátia három koronás oroszlán-feje, balra kétfarkú cseh oroszlán.

¹⁾ Az ezüst pólya az idő viszontagságai alatt violaszürkévé vált, mely szint, tulságos kegyeletből, a restauratióban is megtartották.

139. ábr. Szentsegház-ajtó.

14. Felső Lusaczia (Lausitz) címere: rovatkás fal, fölötté kék mezőn két hatágu arany-esillag.

16. Arany alapon Silesia fekete sasa ezüst szalaggal.

17. Magyarország kettős keresztje külön.

18. Alsó Lusaczia ezüst ökre vörös alapon.

Az előszámlált paisokon Mátyás király szerepel. őt tarthatjuk tehát annak, ki leginkább járult az építkezéshez.

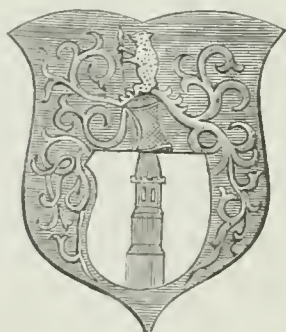
13-ik helyen kék és ezüst pólyás alapon vörös, ágaskodó, kettős farku oroszlán, valószínűleg a luxenburgi. Ez talán II. Ulászló oroszlána: mert ő mint cseh király, Luxemburgra is tartott igényt, és okmányai pecsétjén többször használta a luxenburgi orosz-

II. Ulászló alatt. A visegrádi táblának rajza megvan több könyvben, de a valóságban hajdani helyén még csak keretének némely töredéke szemlélhető.

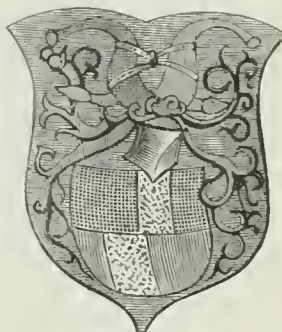
9-ik helyen ezüst mezőn vörös torony: a csőralaku sisak fölött guguló arany medve, előlábával aranyhegyű lándzsát tartva, nyakát fekete zsinór vagy kötél veszi körül. Minő családnak címere ez, nem birtam megtudni.

10-ik helyen Pozsony városának címere: vörös mezőn számárhátu nyílt kapu, oldalán egy-egy torony, fölötté harmadik torony. A falak színe természetes, a tornyok sisakja áttörtött esüesíves mérművel van díszítve: az egész megfordított paison van ábrázolva.

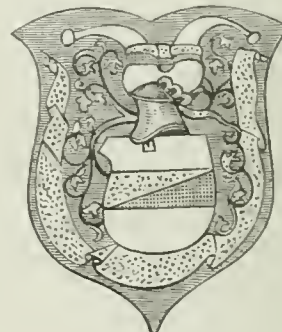
12-ik helyen a Hunyady családnak hol-

140. ábra.

141. ábra.

142. ábra.

lánt. Így feltehetjük, hogy a zárkövek 1487-ben legalább még nem voltak festve; mert ezen évben II. Ulászló még nem volt magyar király.

7-ik helyen látjuk Dóczy Orbán címérét, ki 1486-ban egri püspök és utóbb bécsi püspök volt. Nagy Ivánnál (III. 335. l.) olvasuk: „Címere ez: hasított pais jobbján vörös mezőn ágaskodó oroszlán, mely majd golyót, majd gyűrűt, majd más hasonló tárgyat tart bal első lábával: balra kék mezőn nyolczágu arany esillag.” A családi sisak helyett itt a pais fölött püspöki mitra. Ezen címér még századunk elején látható volt Báthory Istvánéval együtt a visegrádi vár koronakamrája külfalán. Dóczy és Báthory koronaőr volt

lőja, hihetőleg itt Hunyady János címereként alkalmazva.

Következik a 141. és 142-ben ábrázolt címér. A családot, mely e két címert használta, nem ismerem: hanem ugy tetszik, nem magyar család, mert a címér egész megjelése inkább német zamatu. Hozzájárul, hogy a Pozsonyhoz szomszéd Német-Óvár régi templom külsején a miénkhez igen hasonló stylű címerek fordulnak elő. A köz könyvtárainkban meglevő heraldicus munkákban e két címert nem találván, fordultam Bécsbe, de onnan választ nem kaptam, így kénytelen vagyok a választ e kérdésre függőben tartani, bár igen érdekes volna tudni, minő német családok ragaszkodtak Mátyás királyunkhoz.

21-ik helyen kék mezőn három aranyos koronás oroszlánfő. Dalmácia címere, mely e távol helyen talán inkább Hunyady Jánosra, sem mint Mátyás királyra vonatkozható.

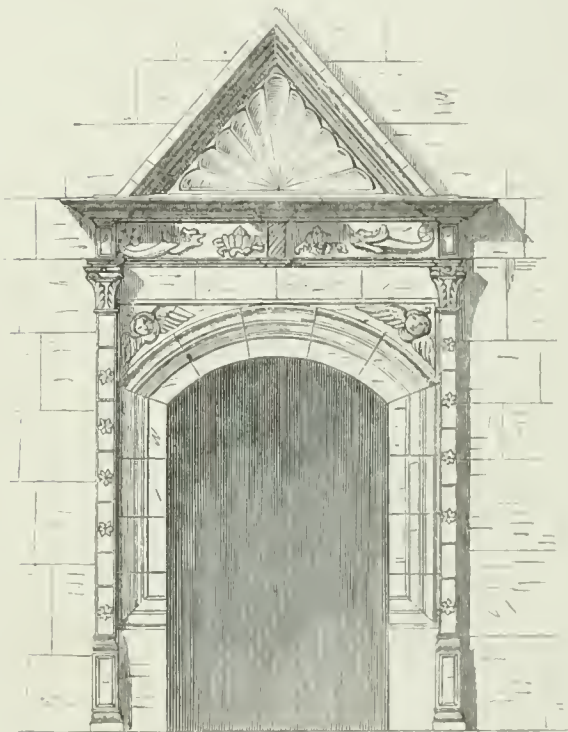
22-ik helyen. A Bánffiak ezüst ökörfeje vörös mezőn. Bánffy Miklós 1466-tól 1486-ig pozsonyi főispán és várkapitány volt, s mint ilyen segíthette a szentély építkezését.

23-ik helyen. A Czoborok címere: kék mezőn két András-keresztbe tett természetes színű strucc toll. alatta ezüst félhold és ezüst hatágu csillag. Nagy Ivánnál (III. köt. 205 és k. l.) olvassuk: „A család eredete, mely a XIV-ik század közepéig felvihető, Bodrogh vármegyében vesz homályba. Czobor Imre Bodrogh vármegyének főispánja, 1500 k. udvarnok (aulicus regius) volt. 1488-ban a pozsonyi várnak főkapitánya. 1490-ben Csálóközben Vereckye várát építé, mit azonban Beatrix királyné leromboltatott. 1494-ben követ Törökországba. 1498-ban Krakóba járt követségbe. Temesi főispámnak is íratik. 1515-ben pedig oppelni kormányzó volt. Birta Bese-nyőt és Sólymot.” Czobor Imre címerének jelenléte, bár utolsó helyen, tanúsítani látszik, hogy a szentélynek kifestése 1488 előtt nem történhetett, különben itt e címerrel nem találkozhatnánk.

A templom déli oldala.

Itt figyelmünket egyedül a déli előcsarnok kapuja veszi igénybe, mely renaissance stylje tekintetéből a templom régibb részleteinek utolsó korába tartozik: mindenesetre már a XVI-ik századba. Ennek ábráját annál inkább adnunk kell, mert a restauratio eddig már ezen is változtatott, hogy az építész nézete szerint ezen előcsarnok is összhangzatban legyen a templom többi esúcsíves styljével. Nem helyeselhetjük ezen eljárást, pedig azért nem, mert, mi maga korának jellemét, még pedig, mint itt, művészileg kifejezi, méltó

fenntartásra: eltekintvén még azon körülménytől is, mely szerint e kapuzat történelmi tekintetben is érdekes, mint a mely keletkezési korát már idomaival is elárulja. — Két talapon emelkedő, rosettekkel díszített és annyira mennyire korinthis kapitáellel ellátott pilaster közt nyílik az ajtó, még a esúcsíves korból vett keretével, mely fölött két sarokban a renaissanceban divatos szárnyas angyalfők láthatók. Az architrav sima. A friesben egy

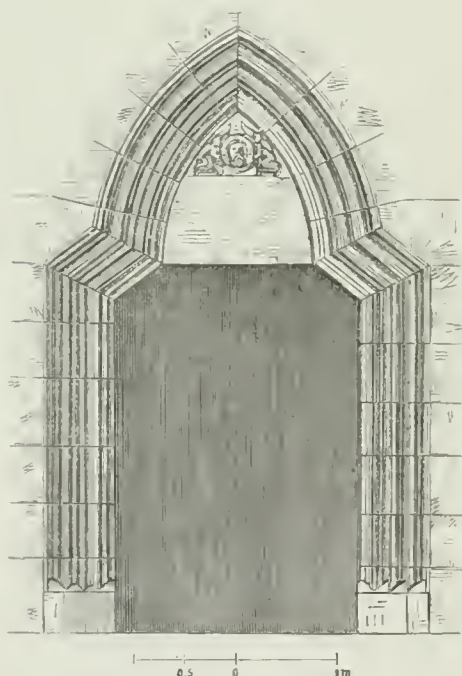

143. ábra. Déli kapucsarnok.

középső esiga camellüres törzsoldalán két ananasféle növény és ennek oldalán egy-egy delphin. A koronapárkányzat messzire kiszökő korinthis, mely fölött háromszögű orom, melyen renaissance-kagyló. E fölött a szűz a gyermekkel napsugárok közt, mit ábránk nem ad; mert ebben a mindennapi felfogástól eltérőt nem látunk.

Hasonló indokból, mivel t. i. e belső ajtót a legújabb restauratio egészen megváltoztatta, adjuk ezt is eredeti állapotának emlékéül.

Ezen alakzás igen ritka és érdekes azért, mert világosan tanúsítja, mily tévutra jutott a csúcsíves styl élete agg korában. Miért nem csatlakozik itt a csúcsív közvetlenül, hanem csak törése után a béllethez, melynek folytatása? E kérdésre nehéz volna felelni, ha csak nem tekintjük az építész szeszélyét és vágyát valami újjal, eddig nem használttal fellépni, mert annyi bizonyos, hogy ezen motívnek semmi szerkezeti alapja, sőt a törés a

144. ábra. Déli ajtó.

megállapodást gyöngíti és veszélyezteti. Ezen kapubéllet legujabb ideig vastag mészréteg alatt volt eltemetve. Ha nem csalatkozom, csak a csúcsban látható két angyal által tartott Krisztus-arcz volt látható, mely, mint dombormű, csekély műértékkel bír. A béllet még a régi alakzást követi, egyenoldalu háromszög átlóján van szerkesztve, hengertagjai és horonyai, a töréstől nem akadályozva, futnak fel közvetlenül a csúcsív hegyéig.

Nevezetesebb sirkövek a pozsonyi sz. Márton templomában.

A sirkövek mostani elhelyezését alap-tervünkön (110. ábra) latin betűk jelzik. Itt az emlékeket koruk rendében adjuk.

t) Schomberg György. A sirkő újabban áttétetett sz. Anna kápolnájába.

Nem tudni, mi okból, a feliratot elszakították az alaktól, és elhelyezték a sekrestyébe, hol dd) alatt van befalazva. A felírás ez:

Anno Domini 1486 in die S. Hyeronimi obiit reverendus in Christo frater dominus Georgius de Schomberg australis sedis apostolice protonotarius Vetzflariensis (sic) et primus posoniensis ecclesiarum infulatus prepositus nec non huius universitatis istropolitane vice-cancellarius Salve et succurre (következnek versek).

Schomberg György volt a királyi cancellariának jegyzője, az apostoli sz. szék protonotariususa, az esztergami érsek helyettese, az első infulás prépost és az istropoli akademiának titkára. 1466-ban a magyar korona visszaszerzésében járt el. 1476-ban, működése által, az egyház szentélye tetejéig felépült. 1479-ben Mátyás királynak követe volt Velenczében. Meghalt 1486-ik szept. 30-kán. E szerint sirköve még életében, 16 évvel halála előtt készült el (v. ö. Pogán „Praepositura“ 35. l.).

Az alak elhelyezése egyszerű, imádságra összekulcsolt kezeiben könyvet tart: testét

145. ábra. Schomberg sirméleke.

hosszu ruha födi, mely fölött capuciumával fejét is betakaró bő köpeny van vetve. A capucium fölött visel széles karimájú kalapot, cinguluma minden oldalán van 15 bojt. Jobbra az alak fölött látunk dobor paison ágaskodó griffet, balra pedumot és magas püspöki süvegére himzett karszéken ülő imádkozó nőt. A ezímerpais és mitra fölött angyal áll; a két angyal közti mondaszalagon SALVE és 1210: az egész egyszerű csúcsíves fülkébe van foglalva. A szobor életnagyságu, anyaga vörös márvány. Arczának kifejezése jámbor. Nevezetes, hogy a ruha, bár apró ránczos, a redők még sem szegletesek, hanem kerekdedek.

v) Widman Borbála bronceból öntött sirtábla a hajó déli szöglettámkövébe illesztve.

Két szárnyas angyalfejet kapitaelje fölött hordó renaissanceféle oszlop közt, közép táblán kiterjesztett karral koporsóján ülve a fájdalom embere, (Schmerzensmann), mögötte lándzsa, szivacs, ostor és három koczka J. N. R. J. Lába alatti táblán térdelve imádkozó két férfi, két fiu, két nő és négy leány, ezalatt két polgári ezímer.

A tábla fején ezen felírás:

IN DEM * M * D * XLVIII * JAR * DEN * XXX * TAG * MAY *
STARE * BARBARA * DES * EDLEN * UND * VESTEN * HAN
SEN * WIDMANS * RO * ZU * HUNGERN * UND * BOHEM
SO * KU * MGT * DRESSIGISTER * ZU * PRESBURG * ELICHE
HAUSFRAU * ALHIE * BEGRABEN * DER * GOT * GENADT *

Ezen emlék érdekes bronce anyaga és renaissance-stylje miatt, mely igen különös alakzatokra adott alkalmat. Különben műértéke csekély.

e) Ujlaky Ferencz. Vörös márvány emlék a püspök életnagyságu alakjával, feje fölött balra paison szarvas, e mögött élő fa. A munka középszerű. Arca szakállatlan, az agg kornak kifejezése meglehetősen sikerült. Jobbjában püspöki bot, baljában díszesen kötött könyv.

Franciscus de Ujlak anno 1526. Exigit a Parochis certum Cathedriticum et Agnum Paschalem Praeposito Psoniensi debitum 1527. Simul Secretarius Consiliarius Ferdinandi R. H. Caps. G. fasc. 3 n. 76. Anno 1629 mense Septembri ex metu Turcae, qui ad obsidendam Viennam properabat, Cives Psonienses fmditus dirnerunt Ecclesias Parochiales ad S. Laurentium et S. Michaellem extra muros civitatis, harum Ecclesiarum Suppellectilem Sacram, ac dotem repetiit Franc. Ujlaky pro autoritate et jurisdictione sua Praeposituali, quia Praep. et Capitulum Parochiae ad S. Laurentium Patroni erant. — Anno 1531 interfuit Ferdinandi I. tam electioni in Regem Romanorum Coloniae, quam Coronationi Aquisgrani. A. 1533 simul Vice Cancellarius. A. 1539 simul Episcopus Jaurinensis. A. 1550 simul Locumtenens Regius. — Cum Paulo Gregorianez, Episcopo Zagrabiensi et Michaelle Mérey Pers. Praes. Reg. Locumtenente, nonnullisque aliis Jurisperitis in unum Volumen. opus quadripartitum dictum. collegit Decreta et Consuetudines Regni. 1553 Olaho ad Archi-Episcopatum Strigoniensem translato, succedit in Cathedra Agriensi. Anno 1555 moritur in sua Praepositura Psoniensi 1. Febr. et ibi in Ecclesia Coll. tumulatur annos natus 70. Marmor sepulchrale a nepote Wolfgango Ujlaky positum est. (Pogán. Prepos. etc.)

aa) Sauran. Ezen sirkő vörös márv., a hajó déli oldalán van befalazva. Sirtábla.

A feszület alatt térdel a teljesen felfegyszerített halot mellette sisakja és négyelt ezímerpaisa. A pais fölött van két rostélyos sisak: a paison két repülő sas, az egyik koronás és két iklő.

Felírás.

Hic ligt Begraben der Wohlgebore Herr Herr Wolf Freyherr zu [Sauran Elgiff] und Herrnecht der Rom: Key: M: Hoff: Khamer Rath der gestorben ist den 29 tag Decembee Anno Domi: 1563 u dersell Gott genädig und Barmhertzig sein welle Amen.

A keresztfa jobb oldalán:

ALSO HAT GOT DIE WELT GELIERT stb.

Műbecsére nézve elég sikerültnek mondhatni.

i) Erdődy Anna. Feszület alatt férfi és nő, térden imádkozva; a feszület két oldalán lebegő angyal feliratos táblát tart. Az imádkozók közt rostélyos sisakkal koronázott címerpaisuk a férfién koronán álló, mellébe lött nyilat kihuzni törekvő pelikán; a nőén növekedő szarvas törött kereken.

A sirtábla tetején:

NEC PATER ANNA TIBI VIRTUTE ET STEMMAE CLARVS
NEC CELEBRIS POTERAT FERRE MARITVS OPEM.
NEC TVA QVID VIRTVS CRVDELLA FATA MOVEBAT
FOELIX QVAE CHRISTI SANQVINE VIVA MANES.

A jobb oldali táblán:

IESV CHRISTE
FILI DEI MIS-
ERERE MEI

bal oldali táblán:

EHEV QVAM
VANITAS OM-
NIS HOMO

a kereszt mellett egyfelől S·L (Steph. Illésházy.)
a - - - - - másfelől A·E (Anna Erdődy.)

Ezen emlék hazánk sirtáblái remekei közé sorolandó, és érdemes volt, hogy phototypiában adassék e munka II. tábláján. Krisztus teste anatómiai ismerettel van faragva, és halálba lehajlott feje jó kifejezéssel bír. A térdelő két alak pedig plasticen van felfogva, még a kezek is sokkal correctebbek, mint más egykorú hasonló műveken. Nevezetes e sirkő még azért is, hogy kora előkelőinek ruházatát igen tanulságos példányban adja. A háttéren igen lapos domborodásban tájkép palmafákkal (?) látható, világos tanúságul, mennyire kényes, nagyobb mélyedésű tárgyakat reliefbe előadni; midőn t. i. itt az előtérben levő személyek vetett árnyéka a távolba képzelte hegyekre esik, s így azokat, dacára lapos felfogásuknak, az előtérre tolja; mert ily távolságra a vetett árnyék sehogy sem

juthat. E táblának gypszöntvénye látható n. Muzeumnunkban, és innen van véve phototypiánk is: mert a gipsz fehér táblájától könnyebben és határozottabban vehetni a fényképet, mint a sötétebb márványtól.

u) Kögl. A képtábla és felirási tábla fehér pala-, a többi homokkő.

Két karyatid közti képtáblán a feszület lábánál négy férfi és négy női alak térdelve, a háttéren város lapos reliefben, a magasban angyalok; egyikök jobb oldalán táblát tart, melyen:

EST TVA CRVX MEA LUX CHRISTE ET TVA MORS MEA SORS EST.

A főtábla fölött attika, melynek áttörött görbe ormának közepén a Charitas két gyermekkel; alatta:

SICVT MOYSES EXALTAVIT SERPENTEM
IN DESERTO ITA EXALTARI OPORTET
FILIVM HOMINIS VT OMNIS QVI CREDIT
IN IPSVM NON PEREAT SED HABEAT VITAM
ÆTERNAM IOHANN III.
WOLFGANGVS KÖGL MORTALITATIS
MEMOR BARBARAE CONIVGI MORTVÆ
SIBI AC MAGDALENÆ CONIVGI VIVIS
M. H. F. C. TE NOSCE VIATOR.

Alsó táblán:

ALS MAN ZELT NACH DER GEBVRT VNSERS ERLESERS IESV CHRISTI
IAHR DEN 4 TAG JANVARI A° 1587 IN GOTT ENTSCHLAFEN DER EDLE
EHRNVESTE RERR WOLFGANG KÖGL. BYRGER VND RATHSPREVD DAHIE
ANNO DNI. M. D. LII IAHR DEN VIII. TAG NOVEMBERIS STVRB DIE TVGENDSA
ME FRAY BARBARA SEIN EHELICHE HAUSFRAY. ANNO 1577 DEN 21 JA-
NVARI STVRB DIE TVGENDSAME EDLE VND EHRENVESTE FRAY MAG.
DALENA SEIN ANDERE HAUSFRAY VND LIEGEN MIT SAMPT IHREN KIN-
DERN ALLHIER BEGRABEN GOTT WOLLE SIE VND VNSER ALLE DVROH
IESVM CHRISTVM FRÖLICH AVFFERWECKEN AMEN. ANNO.
MDLIII DEN XXVIII NOVEMBERIS WARD GEBOREN MICHAEL
KÖGL VND STVRB DEN 1 AG.
ANNO 1703 DEN 25 SEPTEMBERIS DVROH MICH PAVLVM KÖGL DER
ZEIT DER KONIGLICHEN FREISTADT PRESBURG STADTHAVPMANN
VERNEVRET VND NEV AVFGERICHT.

Ezen emléket is, jeles műértéke miatt, adom phototypiában III. táblánkon. A compositio azonos ugyan az előbbivel, valamint a későbbi középkorban és ezután is a sirkövek főtypusa a halottnak és családjának imádkozása a feszület lábánál. De másrészt fölötté érde-

IN/KLP NYOMAT IVALDY LÉVÉLÉN

kes az összehasonlítás az előbbi síremléssel: midőn anott a kornak aristocratiens, itt polgári viselete igen jellemzőleg van előadva. Ugy tetszik, mindkettőt ugyanazon mester készítette, mire kivált Krisztus mindkettőben igen hasonlóan előadott testét felhozhatni. Mesteri a férfiak arcza, egyéniségének visszaadása, a fátyolozott nőknél ezt kevésbé lehetett elérni; de a fiatal gyermekeknél ismét a gyermeki physiognomia remekül van előadva. Van itt is a háttéren tájkép (a mester alkalmasint Jeruzsalemet akarta ábrázolni), de az alakok vetett árnyéka nem esik oly nagy távolságra, mint az előbbi képen. A családi címér áll növekedő oroszlánnal koronázott rostélyos sisakból: ez alatt a címérpáris ugyanis ágaskodó kettősfarkú oroszlánt mutat, ki jobb előlábában tárgyat tart, mely leginkább világító tengerparti toronyhoz hasonlít. E táblának, mint jeles műnek, gypsöntvényét szintén nemzeti Múzeumunkban őrzik.

c) Gruebzmüller †
1576. Gruebzmüller Rugendas által rézbe metszett arczképe, és nemességi levele megvan a pozsonyi múzeumban.

Itt látunk egyszerű sirtáblát, fém félkörben zárva.

A táblán a nemesített halott címere, négyelt páison kétszer támadó griff, kétszer balról jobbra hajló díszes gerenda vagy pantallér, a páis fölött rostélysisak, két szarv között növekedő griffel.

146. ábra. Gruebzmüller sirkőve.

A sirkő félkörében:

D. O. M. S.
PARENTI CHARISS : GEORGIO
GRUEBMILLERO SENATORI POSONI
FILII PIETAS AD MEMORIAM LUCTVS
SOLATIVM POSUIT OBEVNTI ANNO
M. D. L. XXVI.

ez alatt:

MORTVVS HIC TE NVNC MOROR
MORTVVS TVQVE MORARI
SIC RELIQVOS OMNES VNA
MORATVR HVIVS.

e címér alatt:

ANNO. M. DIE
NOBILIS GREGORIUS GRUEBMILLER
SENATOR REIP : POSONIEN : OBITI
ANNO M. D. LXXXIX DIE VIII XBRIS
CHARISSIMA CONIVX CATHARINA
PYRKIRCHERINA E VIVIS DECESSIT
SVÆ ÆTATIS XXXVII ANNO.

A sirkő megrendelője nem jegyeztette fel anyjának halotti évét. Adom ezen sirkőnek mását esinos hajlásu leveleinek folyondára miatt, melyet a renaissance a csúcsíves stylból átvett. Itt is a levél stylisált, leginkább a cserfa-levéhez hasonló, de hajlása nem e levélnemé. Jellemző a sisak fölötti griff is: szóval e sirkő tanuságául szolgál, hogy a szobrászat jellemző előadását a címerekben tudta megtartani, még akkor is, mikor

már szobrai egészen üresekké lettek.

d) Pálffy Miklós † 1600. Győrt a töröktől visszavette 1598-ban. Azon gazdag díszítményű zománczos serleg, melyet e hős tettéért ajándékba kapott, 1876-ban Pesten volt kiállítva. A siremlék jelenleg a franciscánusok templomában van, csak az életnagyságu sárgás márvány szobra áll még a dom szentélyében.

A hős egészen felfegyverkezve jelenik meg, kis, mintegy oltárkán áll sisakja, melyre jobbját teszi, balja kardmarkolatára téve, a csipő magasságáig: lábán erősen megállapodik. Feje egészen egyéni: haja a homloktól felfésülve: bajusza felpederve; spanyol széles szakáll. A ferencziek temploma siremlékén levő szoborban nemesen egyéniség.

Az utóbbinak felirata ez:

PALFFYVS HIC SITVS EST
SATIS EST NAM CETERA NOBIT
ORAQUE PANNONIE
CHRISTIADVMQVE SOLVM.

A tulajdonképi sírirat ez:

Illust. Heroi Nicolai Pálfi ab Erdöd Petri

147. ábra. Pálffy szobra.

filio Comiti Poseniensi et Komáromiensi, libero baroni in Vereskeő et Stompha, equiti aurato regii cubiculi in Hungaria Magistro. Rudolphi Imperatoris Romani et Regis et Consiliario et Cubiculario intimo. Hungariae Cis-Danubium generali. Praesidior. Strig. Comaromi Ungvar. Posenien.

supremo capitano: cuius par generi et titulis virtus. Rem hungaricam difficillimis temporibus cum omnium administratione (admiratione?) et gratulatione conservavit et amplificavit. Die 23 Aprilis ipso St. Georgii profesto An. Dom. 1600 pie defuncto cum vixisset annis 47. M. 7. D. 13. Maria Fugger Kirchbergae et Weissenhorni Baronissa Marito de republica deque se optime merito cum IV superstitibus liberis moerens.

A szobor előadása nem igen díszes, hanem van mégis állásában és arczkifejezésében katonai magatartás, és az erély és bátorság meglehetősen sikerült kifejezése.

f) Pethe de Hetes siremléke. Szóltunk ezen püspökről, mikor a győri székes-egyházzal foglalkoztunk. Gamsnál „Series Episcoporum a b. Petro Apostolo“ című Regensburgban 1873. megjelent k. 372. l. ezeket olvassuk: 1598 translatus Varadinum Mart. Pethe de Hetes † 3 X. 1605 (simul eppus Jaurin.) Arch. Eppus Colocensis translatus Varadino.

A vörös márványu életnagyságu szobor Ujlakyénak oldalképe a szentélyben: különben is ehez és általán a püspöki szobrokhoz a siremlékeken hasonló: csakhoggy Pethe szakállosan és bajuszosan jelenik meg, jobbjaiban püspöki keresztet, baljában könyvet és pedumot tart. Mitrája már igen magas: ruházatának redőzete meglehetősen plastikai. Meghalt 1605-ben Bécsben, hanem eltemették Pozsonyban.

Alaptervünk (110-ik ábra) szentélyében a) betűvel van jelezve három esztergami érseknek sírhelye, melyet régibb adatok utmutatásánál 1859-ben felfödöztek. Az ásatást Knauz Nándor a „Religio“ azon évi folyamában (23. sz. 185. s k. l.) írja le. Az ásatást szeptember 12-én kezdték meg, és legelőször akadtak a 103. élte évében elhalt Széchenyi György tetemére, melyet téglabolt alatt a

földben találtak. Tovább kelet felé ugyanis téglabolt alatt akadtak két koporsóra, melynek egyikében Lippay György, másikában Pázmány Péter volt eltemetve. Az utóbbinak hulláját ekkép írja le Knauz: „Arczbőre összeszáradva bár, ésorr meg ajk nélkül megvan még, s fején a jezsuita formájú háromszegletes, egyszerű, fekete posztóból készült quadratum, mint arczképein láthatni. Csontja, valamint Lippayé is, többnyire megvannak még; nem úgy Széchenyiné, hol alig találtunk valamit ruháján kívül: mit egyébirant annak tulajdoníthatunk leginkább, hogy oly öreg korában halt meg. — De folytassuk Pázmányról. Haja, szakála és bajusza ép még, bár természetesen többé nem teljesen. Hullája fölött veres damask reverenda terül, mely közepéig gombokkal ellátva, onnan egész végéig nyitva áll, és kabátformájú; collaréja nincs, hanem reverendájának gallérja pótolja helyét, úgy, mint a jezsuiták maig is hordják. Lábán egyszerű bőrczipők. — Pázmány koporsójának hossza 6', szélessége pedig 1' 2". A magasságot, összeesve találván a koporsókat, meg nem mérhettük. A sirbolt egyik falán téglákkal berakott nyílást találtunk (mely más, hanem üres sirboltba vezetett). Minderről még az nap (szeptember 13-án) ő eminentiájához számos aláírással hivatalos jelentés tétetett; a sirbolt pedig további rendeletig deszkákkal betakartatott, melyek azonban, minden eshetőségek elkerülése végett, hivatalosan lepecsételvék“. Később mindkét sirboltot ismét beholtózták. Pázmány hullájánál ékszerek vagy egyházi rangjára vonatkozó jelvények, a ruhán kívül, nem találtak; Knauz legalább ilyenekről nem tesz említést, míg a két más koporsóban talált ilyenekről szól.

Végre Könyöki arról értesít, hogy Báthory István nádornak is volt sarköve e templomban, azonban ezt csak töredékben találták, egyikén a név volt bevésve, s ez jelenleg

megfordított elhelyezésben alaptervünk β -vel jegyzett oltárnak egyik lépcsőfokát képezi.

Az egyház peesétje. ¹⁾

Az egyház peesétje ábrázol erődhomlokzatot nyitott kapuval, melynek két oldalán egy-egy négyszögű torony emelkedik. A két torony közt áll a jobbjával áldozó Krisztus, kire kereszt nimbusa után ráismerünk. A peesét körirata ez:

148. ábra.

† S: ECCLESIAE: SALVATORIS: I POSO:

Egyházi peesét.

azaz: Sigillum Ecclesiae Salvatoris in Poson.

Feltűnő, hogy az üdvözítő utáni ezim a legrégibb ezen egyházra vonatkozó okmányban, melyet fentebb idéztem, nem fordul elő. ott Honorius pápa 1221-ben kelt hullájában esakis a Castrum Posoniense-ben álló ecclesiáról egyszerűen szól. Ugy tetszik, ezen ezimhez csak később járult sz. Márton ezime is: miért is Ecclesia S. Salvatoris et S. Martini mondatik. Az itt adott peeséten még csak az üdvözítő neve áll, s így ezt régebnek, valószínűleg még XIII. századbelinek tekinthetjük. Az egyház peesétjét a káptalan és a prépost is használta. Rómer megjegyzi, hogy a legrégibb káptalani peesét egy az 1283-ik kelt okmányon függ (l. Pozs. és körny. 248. l.). Azonban nem tudom, vajjon Rómer az itt adott peesétet érti-e? Ugyanazon lapon adja Rómer Pozsony városának két peesétjét, nagyobb és kisebbet. Mindkettő igen hasonló az egyház peesétjéhez, mennyiben itt is nyitott kapu oldalán egy-egy sarktorony jelenik meg; azonban az üdvözítő alakja helyett, a kapun túl és fölébe harmadik, a nagyobb peeséten a két szélsőnél sokkal tömörebb to-

¹⁾ E peesétet publicálta Ipolyi a bécsi „Mittheil.“ V. köt., 291. lapján.

rony emelkedik. A körirat az egyházéihez hasonló betűkben mindkettőn: „Sigillum civitatis(s) Posoniensis“. Mivel itt a „civitatis“ ezim fordul elő, a város peesétje valószínűleg későbbi az egyház peesétjénél.

Egyházi készlet.

Monstrancia. Szentség-mutató.

Ide tartozik mindenek fölött a híres pozsonyi monstrancia, mely esinos rézmetsetű másolat kíséretében meg van ismertetve a bécsi „Mitth. d. k. k. C. Comm.“ I. köt. (1856. évf.) 206. s k. l. Rómer az itt is reprodukált fametszetben adja „Pozs. és környéke“ 307. l., de nem írja le közelebb, hanem az

olvasót a bécsi leírásra utalja, hol Weisz Károly értekezésében ezeket mondja:

„A monstranciák használata egykoru az urnapjának installatiójával, mely a vienni conciliumon 1311. rendeltetett el. A monstranciák, melyekben az ur teste ostya-alakban ünnepléses díszmenetekben vitetett, fenséges rendeltetése az aranyműveseket mesterségük legmagasabb fokának kimutatására készítette.

Eleinte a monstranciákban, az egyházi szerek közt, a szerkezeti elv legtisztábban volt kifejlesztve, és csak később, miután a középkori építészet maga a díszítés kedvéért hanyatlott, az ornamentatio a monstranciákban is elnyomta az összhangzó stílszerű alakok felépítését (Aufbau)“.

149. ábra. Monstrancia.

Ezen véleményhez nem egészen járulhatunk. A művek anyagának vannak külön követelései; mi a kőépítészetben észszerű és aesthetikai, nem mutatkozik ilyennek az érzeből készített művön, hol az anyagnak a kalapács és vésőnek engedő hajlékonysága, ha csak ki nem zárja, legalább kevésbé mutatja alkalmazhatónak az építészetben szükséges ridegebb idomot, nevezetesen az egyenes vonalú toronyfiakat, melyek helyett a növénydísz sokkal inkább ajánlkozik.

A pestbudai árvízkárosultak javára rendezett kiállításon volt alkalmunk a pozsonyi és a járfalvi¹⁾ monstranciát egymás mellett láthatni: amaz architectonikai szellemben, ez inkább tektonikaiban, inkább az érezanyag követeléseinek megfelelőleg van felfogva: a járfalvi is hajdan pozsonyi, a clarissák templomáé volt, honnan vétel után Járfalvára jutott. A pozsonyiban tulnyomó az építészeti szellemben egyenesen felszálló toronyfiak sokasága, a járfalviban ritkább a toronyfi, távolabb áll egymástól, mi által az egész sokkal könnyebb, hogy úgy mondjam, szellemibb áttörött jellemet nyer, mit még inkább fokoz az, hogy felső része mintegy növénydíszben emelkedik, és a toronyfiak közti, és a könnyűded tetőzetek alatti tért is, növénydísz foglalja el. Nincsen meg a járfalvi szárán, stílusán, a pozsonyi kápolnaszerű „nodus“ sem, mely a kezelést nem teszi kellemessé; de vannak a tabernaculum körül szentek alak-

¹⁾ A járfalvi monstranciát, „szentség-mutatót“, leírta Rómer, annak rajza kíséretében a „Győri tört. és régész. Füzetek“ 1. köt. (1861) 97—104. lapján. E rajzban főképen a következők igazítandók: A szűznek lábánál az eredetiben megjelenik magyarországi sz. Erzsébet, alatta koldus; Rómer másolatában sz. Erzsébet el van hagyva, és a koldus mint Krisztus, azaz „pieta“-nak eleven alakjaként tűnik fel. A legfelsőbb az „Ecee homo“-t ábrázoló Krisztus alatt elmaradt a másolatban a nagyobb szobor oldalán térdelő kis angyal. Különben is a rajz nem adja az eredeti műérték jellemét sem.

jai, melyek, nem fülkékben, hanem szabadon állanak igen könnyűded toronyfiak közt, és egészen áttörött sisaktetők alatt. Igaz, hogy a görbe vonalú ormozatok és a hajtogatott toronyfi-sisakok, minőket a járfalvi monstrancián látunk, a csúsesíves építészetnek csak hanyatlási korában fordulnak elő, s innen vitettek át monstranciánkra is. Azonban mi a kőépítészetben kárhozandó, az nem ilyen az éreztárgyakban is, s ezért mondhatni, hogy mesterünk éppen ezen átvételben találta a neki való talajt. Nézetem felvilágosításánál 150. ábránkon adom a járfalvi monstranciának egyik részletét. Ez azon folyondár, mely a fel-

ső résznek, a tabernaculumnak egyik oldalát hordja, kis esigájával esatlakozik a szárhoz, nagy virága pedig hordja a tabernaculumnak fölötte való részét, főképen a két szélső toronyfiat, mely

közt és melynek oldalán szoborkák állanak. A folyondár fölött esigázó erős szalag a tabernaculumnak alapját képezi. Az indák és levelek hajlását valóban kecsesnek mondhatni. A kőépítészetben is alkalmazható ily alakzás, de nem, mint itt, egészen áttöröten, hanem csak félig áttörött mérműben, melyben a tömör háttér a hozzá ragaszkodó folyondárnak, indának és levélnek létét és tartósságát biztosítja.

A járfalvi monstrancia 0,94 m. mérvén csak kevéssel alacsonyabb a pozsonyi 1,08 magasságánál, amannak legnagyobb szélessége 0,26, ezé 0,36 m., és mégis a proecessióknál a plébánus maga viheti a járfalvit, ho-

lott a pozsonyit két pap hordja a pontifikáló előtt.

Weiss a pozsonyi monstranciát a sedleczivel (Csehországban) hasonlítja össze, és ennek, bár kisebb, adja a felsőbbiséget; én a járfalvival hasonlítván össze, az utóbbit minden tekintetben jelesebbnek találom, sőt jelesebbnek a sedleczinél is, melyet alkalmam volt az 1873-ik bécsi világtárlaton látni, és helyben a pozsonyival és járfalvival összevetni. Egyébiránt megjegyzendő, hogy Weiss a járfalvi monstranciát alig ismerte, mikor a pozsonyit leírta.

Pozsonyi monstranciánk, mint valameny-

nyi más, áll három részből: lábból, szárból és az ugynevezett tabernaculumból. Lába nyolczszirmu rózsát képez, melynek levelei felszállva, keskenyülve a szárba mennek át; a szárnak van három gombja, „nodusa“, az al-

150. ábra. Részlet a járfalvi monstranciából.

só egyszerű. a középső kápolnácskát utánóza, a megfogó kéznek nem igen alkalmas pontot nyújt, a felső gomb ismét egyszerű. E fölött terjeszkedik szét a tabernaculum, melynek közepén áll kristály szekrényke, mint azt az egyház rendeli, hogy az ostya abban látható legyen. A hengerdob alakú kristály szekrénykében van a félhold alakú „lunula“, melybe az ostyát elteszik. Ezen fő rész fölött, és mintegy azt koronázó, száll fel két emeletben egy tornyot vagy kettős kápolnát utánózó épület, építészeti sisakjával és betetőző keresztvirággal. A főépítménynek van két, mintegy a levegőben lebegő szárnya, mindegyikét számos toronyfi, ormozat, sisak

és keresztvirág képezi: a toronyfiak közt vannak, valamint itt, úgy a fentebb említett álépületekben is szent szoborbák, melyek azonban, igen kicsiny mérvök miatt, nem állnak helyes arányban a monstrancia építészeti részeihez. Egészben állithatni, hogy monstranciánkban a tabernaculum rögtöni kiterjedése, kiszélesítése, nélküli a kellő átmenetet a szárból, szárnyai nélküli az alapot, melynek hiányában a középtesthez csakis ragasztva tűnek fel, míg a járfalviban megvan az átmenet és megvan a felépítésnek kellő alapja.

Keresztelő medencze.

A keresztelő medenczéről Rómer ezt jegyzi meg (Pozs. és körny. 309. l.):

151. ábra. Keresztelő medencze.

„Mint a rézöntésnek egy régiebb, nagyobb művét közöljük (Könyöki rajza után) a főtemplom keresztelő kútját. Magassága 2' 10 $\frac{1}{2}$ ", szélessége felül 2' 4", hossza 1 $\frac{1}{2}$ "-nyi. Afelirásig hangzik: † anno § dñi § m^o § cccm^o § ix^o

(egy keretben a sas szent fénynyel, a szalagban IOHAI OVS?) *tercia Feria* (a keretben a szárnyas oroszán a szalagban LVAS?) *ante § die § viti § m^o* (a keretben a szárnyas tinó, a szalagban MARCUS?) *sactus § martinus §* (szárnyas angyal, a szalagban MATAUS) *ulreich ranchen barter § pei § des § zeiten i § n § r § i;*

azaz: Anno domini MCCCIX. tertia feria ante diem Viti martiris. Sanctus Martinus Ulreich Ranchenbarter pei des zeiten. Jezus. Nazarenus. Rex. Judaeorum.

A keresztelő medencze díszítménye áll a feszület mellett álló sz. János és a bold. szüzből. kik lombozat között háromszor ismételtetnek.

A feszületet Máriával és Jánossal igen gyakran találjuk keresztelő medenczéinken. így Bártfán, Késmárkon¹⁾, Lőcsén²⁾, és másutt: sőt ezen ábra az egymáshoz közel fekvő városok medenczéin annyira hasonlít egymáshoz, hogy ugyanazon mintából kikerültnek tetszik. Felső Magyarországnak keresztelő medenczéi (kivéve a régiebb kassait) többnyire a XV-ik század végéből származnak, és azok növénydíszzeiben, kivált a lőcseiében már renaissance-féle alakzatok is fordulnak elő, ellenben az e század elején készült pozsonyiban a tiszta csúcsíves styl még az uralkodó. Ez főképen kitűnik 152. ábránkon, mely az elválasztó csigatekerces indának egyik levelét na-

152. ábra.

gyobb mérvben adja. Itt kettőt veszünk észre: hogy a levél stylizált cserfa levél, és hogy ez tökéletes négyegbe van foglalva, mi mindkettő a stylt igen határozottan jelzi. és szorosan egymással jár: mert a levél a termé-

zeti mintázásától eltérő idomát főképen az által ölti, hogy szorosan négyegbe foglaltatik, és csak alsó végén esatlakozik inkább mintájához, midőn t. i. keskenyedve, szára két

¹⁾ L. az „Archaeol. Közlemények” IX. köt. II. Függ. 96. és 98. l. Myskovszkynak „Adalék a régi magyar keresztelő medenczék ismeretéhez” ezimű czikében.

²⁾ L. a „Magyarorsz. régészeti emlékek” II. köt. II. részét „Lőcsének régiségei”-nek 120. lapját.

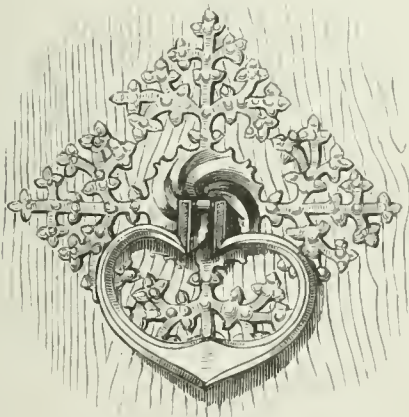
oldalát követi. A levélnek középső és három kisebb dudorodása utánozza a cserfa leveleken is előforduló hasonló, hanem csekélyebb dudorodásokat, melyek bogárszúrás után erednek. Ily dudorodásra nagyon szüksége volt a kőből faragott leveleknél; mert ez adta meg azoknak testet, mely ismét tartósakká tette, megóvta a könnyű letöréstől. Ha a levél részeinek elosztása a szabályos néggyegben történik, medenczénk virágai szint oly szabá-

153. ábra.

lyosan körbe vannak foglalva, melynek vonalát a virág szirmjai elérik; e szirmok is szabályosan stylizált alakban jelennek meg, és ezek is dudorodással vannak ellátva.

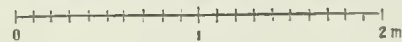
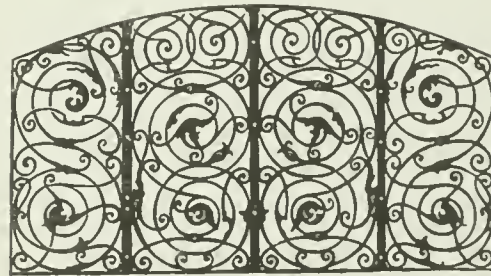
A keresztelő medenczék alakja követi a kelyhek kifejlődését; miről meggyőződhetünk, ha az „Arch. Közl.” fenn idézett czikkének ábráit egymással hasonlítjuk. Annak oka az, hogy nem csak ritualis rokonság létezik e két egyházi szer közt, hanem hogy rendeltetésük is, t. i. folyékony anyagnak felvétele, ugyanazonos. Tehát látjuk, hogy mindkettő

154. ábra. Ajtózörgető.

áll lábból, szárból és cuppából; a különbség főképen az: mivel a kehely könnyű kezelésre van rendelve, szárának aránylag hosszabbnak, magasabbnak kell lenni; ellenben a medencze nagy cuppája erős alapot, tehát rövid szárat és szétterjedő lábat követel magának.

A szabályos befoglaló idomok az öntött művekből átmentek nagyrészt a kovácsoltakra is, úgy hogy a XV-ik században ezek is építészeti idomokat öltöttek. Ennek tanúságául itt látjuk a pozsonyi templomnak igen esinos ajtózörgetőjét, melynek az ajtóhoz szögözött része, lapja, szintén szabályos néggyegbe van foglalva; míg kiszökő részei már is szabadabb, a mozgásra inkább alkalmas alakot vesznek fel. Így a lapos leveles ág átme- gy testes görbülésbe, s így csatlakozik azon rndacskához, mely körül a szivalaku tulajdonképi zörgető-gyűrű forog. Ennek alakja a megfogásra igen alkalmas idom, midőn a kéznek két ujja igen jó helyet talál a gyűrűben, a hüvelyk pedig igen jó támaszt a gyűrű alsó vastagodásában.

155. ábra. Rácsoszat.

Ezen a pozsonyi domban előforduló rácsoszatban az építészeti elem egészen el van hagyva és az anyag hajlékonyságának követelése szabadon és önállólag követve. Még az egyenes vonalú léczek vagy rndak sem hasonlók a toronyfiakhoz vagy támakhoz, minőket oly gyakran látunk alkalmazva a monstranciákban is. Itt a görbe vonal és az ebből keletkező kör és esigatekeres a mérvadó, és ehez csatlakozik azon phantastikus elem, mely a görbe vonalakat madár-torzképből származtatja, és elefánt esőrbe átmenő torzfejekkel végzi. A kisebb indák részint a tér összhangzó kitöltésére, részint a nagy esigatekeresek erősítésére vannak alkalmazva, vi-

rágok és levelek csak igen gyéren fordulnak elő; így az egész távozik valamint az építészeti alakzástól, úgy minden természetes mintától is. Efféle idomzáshoz csatlakozik díszítményeiben a renaissance.

A pozsonyi domnak van sok régi és újabb kelyhe, mint ez Rómer e szavaiból is kitűnik (id. m. 307. l.): „Van még ezen szentegyháznak számos szép kelyhe — miszerint a pozsonyi káptalan egyházi készletét országunk egyéb ilyen gyűjteményei mellé bátran állíthatjuk.“ A kelyhek külön monographiát érdemelnek. Ilyent bevárva, itt adok egy, a templom hajdani készletéről szóló régi okmányt:

Inventarium der Pressburger Domkirche v. J. 1425; mitgetheilt von Dr. Gustav Heider in den Mitth. d. k. k. C. Comm. Jahrg. 1857. S. 151 u. ff.

p. 152. Das Verzeichniss der kirehlichen Geräthe und liturgischen Gewänder umfasst den Raum von drei Seiten. Dieses führen wir im Nachfolgenden unseren Lesern vor:

pag. 1.

Item quatuordecim Calices cum patenis deauratis.

- I. decem Corporalia cum custodijs et peris.
- I. unam peram cum leonibus deauratis pulchram.
- I. quatuor Ampulne (sic) argenteae.
- I. unum Turribulum argenteum deauratum cum quatuor Catenis argenteis.
- I. unam Crucem argenteam deauratam magnam.
- I. iterum unam Crucem magnam deauratam cum duabus ymaginibus et pede argenteo deauratis.
- I. una magna Monstrancia argentea deaurata plena cum Reliquijs.
- I. una magna Monstrancia Cuprea deaura-

ta cum Sex ymaginibus argenteis pro Corpore Xpi et reliquijs.

- I. quatuor Monstrancias argenteas deauratas cum Reliquijs.
- I. una ymago argentea deaurata sancti Urbani cum Reliquijs.
- I. una Crux argentea deaurata cum ligno sancte Crucis et pede argenteo deaurato.
- I. due ladule parvule cum Reliquijs.
- I. ymago lapidea beate Marie virginis.
- I. una tabula magna cum Reliquijs.
- I. una magna pelvis pro cena dominj.
- I. una parva Crux cum ligno dominj a superiorj deaurata cum pede argentea.
- I. quatuor Cussini serico subducti.
- I. unum pulvinar magnum cum panno serico et deaurato (sic).
- I. quinque Altaria portabilia consecrata et unus lapis non consecratus.
- I. unum Mensale cum serico contextum pro Cena dominj.
- I. septem pannj de serico subtili in modum manutergiorum quorum sex sunt deaurati.

pag. 2.

Item Decem ornatus festivos infrascriptj.

- I. primo unum ornatum de panno rubro aureo cum Cruce magna cum ymaginibus de perulis (gyöngy?) et humerale similiter de perulis et eorum attinencia.
- I. unum ornatum pluvei (sic) coloris aureo (sic) cum cruce aurea et Clipeo de perulis et humerale similiter de perulis et eorum attinencia.
- I. duo ornati (sic) cum eorum attinencijs flavei (sic) coloris qui habent Duas Cruces de perulis et humeralia de perulis.
- I. unum novum integrum ornatum Rubei coloris e samito (bársony, Sammt) cum cruce aurea.
- I. unum ornatum integrum brunati coloris cum cruce aurea.

- I. unum ornatum integrum flavej coloris sericum attlas vocatum cum magna cruce sericea deaurata cum ymaginibus apostolorum.
- I. unum ornatum integrum Rubei coloris de panno serico cum pretextu de perulis.
- I. unum ornatum novum flavej coloris aureum cum magna cruce aurea et ymagine crucifixi.

Nota.

- I. Decem ornatus feriales integros cum suis attinencijs ex quibus duo vel tres dati sunt pro sepultura Sacerdotum.
- I. unum integrum ornatum viridi coloris cum cruce deaurata.
- I. unum ornatum viridi coloris examito (sic) cum suis attinencijs.
- I. unum integrum ornatum de serico viridi coloris cum pretextu aureo.
- I. unum ornatum integrum de integro panno aureo.
- I. unum ornatum integrum de panno serico deaurato.
- I. unum ornatum integrum de serico viridi coloris cum cruce aurea.
- I. unum ornatum integrum de serico Rubeo antiquo cum cruce flavei coloris.
- I. unum ornatum integrum de serico Rubeo diversi coloris et cruce parva aurea.
- I. unum ornatum integrum de serico clauici (glauci) coloris cum cruce sericea aurea.
- I. unum ornatum integrum de panno sericeo aureo.
- I. due Casule quadragesimales quarum una est alba et una Rubea.
- I. undecim Cappe in toto.
- I. Tredecim Dalmatice subsequentes.

pag. 3.

Item due Dalmatice flavei coloris sericeas deauratas (sic) cum Clipeis et luminibus argenteis deauratis pro festivitibus.

- I. una flavea dalmatica de examito.
- I. due dalmatice viridi coloris de examito.
- I. due dalmatice de serico viridi coloris.
- I. due dalmatice de serico Rubei coloris.
- I. quatuor dalmatice de pannis Aureis.
- I. una campanula sacristie.
- I. due palme pro die palmarum.
- I. velum quadragesimale cum suis funibus.
- I. unus longus pannus sericeus diversi coloris pro choro ecclesie.
- I. una ymago Crucifixi que portatur in die parascève.
- I. in Anno domini 1426 die dominico proximo post festum circumcisionis domini Nobilis vir Maternus de Ronsow in Bohemia pro anima uxoris sue domine Magdalene filie domine Borssonis de dicta Bohemia ad honorem dei et gloriose virginis Marie dedit ecclesie sancti Martini in Posonio unam Casulam et duas dalmaticas (sic) purpureas deauratas Rubri coloris cum alba humerali Stola et omni apparatu. Et optavit ac voluit ut in omnibus festivitibus beate virg. gloriose eisdem divina peragantur.
- I. Dominus Georgius de Rozgon Comes posoniensis presentavit unum ornatum nigrum de Sameto cum duobus Crucibus de perlis et unum Calicem cum patena deaurata ob memoriam quondam Nobilis viri Michaelis Jakchy in ecclesia S. Martini tumulati. qui quidem calix cum patena connumeratus est superius inter alias calices.
- I. unam Crucem deauratam cum pede. quam donavit ecclesie beati Martini quidam dicalciator vulgariter abzieher. quam Crucem habuit dominus Martinus plebanus pro 9 libris magnis et denariis quas idem dedit aurifabro pro labore et deauracione ac complemento argenti.

A káptalan levéltára.

A káptalan igen nevezetes könyv- és levéltárát a templom északi toronyszárnyának felső emeletén őrzi. Van annak egy, XIV. századból származó könyvjegyzéke, melyet Ipolyi az „Uj Magyar Muzeum“ 1856. évf. 161. s k. l. közli. „Ezen könyvtár XIV. századi állapotát“, mondja I. „állítja előnkbe egy könyvjegyzék, mely Pozsony városának hazánk történetbuvárai által már Gyurikovics (Hormayr. Archiv.). Jászay (Magyar N. Napjai a mohácsi vész után) és mások közleményeiből dicséretesen ismeretes dús levéltárában foglaltatik.“

171. l. : „Ha már azonban a jegyzék sem a könyvek mennyiségére, sem azok minőségére nézve ki nem elégítene, a mint csakugyan a várakozáson alul áll, tekintve a pozsonyi káptalan könyv- és levéltára ismeretes számos kincseit, melyeknek nyomát itt hiába keressük, úgy, vegyük észre, hogy itt csupán rövid, majdnem csak egy százados, még pedig csupán a XIV. századra terjesz-

kedő időszakbóli állapota nyilatkozik előtünk“.

186. l. : „Látjuk, mily gonddal jegyzi össze elrejtésül Jakab örkanonok a káptalani könyvtárt a háborus husszita berohadások alkalmával: nehogy ismét talán hasonló sors érje, mint 1271-ben Ottokar seregei által elpusztítása alkalmával. A könyvjegyzék egyik másolata, biztosság végett, a város levéltárába tétetik le, hol ismét a béke helyreállta után is gondosan átíratik a város jegyzőkönyveibe. — Ezen véletlen alkalommal mellékesen értesülünk Pozsonynak azon nevezetes időszakában, midőn városunkban, mint a magyar király ideiglenes lakhelyén, Zsigmond császár és király alatt egymás után néhány év alatt a római birodalom és Csehország rendei tarták ismételve gyűléseiket — városbírája és polgármestere Eilausenrock János és Laschport Jodok voltak, kik a város ezen jegyzőkönyvének 1432-ben kezdeményezői voltak“.

Az említett könyvjegyzék pedig kelt 1425-ik február hó 24-én.

A CLARISSÁK TEMPLOMA.

Rakovszky István, a pozsonyi városi levéltárban tett tanulmányai nyomán a „Pressb. Zeitung“ 1877-ik évfolyamában „Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg“ cím alatt e templom történetének vázlatát ekként közölte.

Az egyetlen apácázárda, mely Pozsonyban a középkorban létezett már 1232-ben, cistercita apáczáké volt, kik ezt 1297-ig látták. III. András király 1299-ben ide clarissákat vezetett be, és a zárdának adományozta Alsó- és Felső-Jánokot, Boldogfálvát, Diószeget, Nagy-Magyart, Tarnokot és Ujhely-Jókát. Neme a dáma-zárdáknak volt, és apá-

ezái az ország első családjaiból vették fel, de leggazdagabb pozsonyi polgári családokból is; mert egyik főnöknője „die Hewglin“ azzá 1414-ben lett választva.

1515-ben nagy tűzvészben a zárda leégvén. Ulászló király újraépítésére 1000 frtot utalványozott a harminczad jövedelméből, azonban a polgároknak is kellett e célra 150 forinttal hozzájárulni. 1526-ig az apáczákat birtokukban senki sem háborította; de ekkor a budai clarissák, a török előtt menekülvén, a pozsonyi zárdába jöttek, honnan a török közeledése miatt. Nagy-Szombatba vonultak.

I. Ferdinand, mintán Pozsonyban két

isptály lebontatott, megengedte, hogy lakói az elhagyott zárdába szálltattassanak: de II. Miksa paranesa az apácákat ismét visszahelyezte. 1619-ben, a török által elűzve a margitszigeti domonkos apácák, kik előbb Nagy-Váradon, utóbb N.-Szombatban letelepedtek, jöttek ide, s magukkal hozták b. Margit. IV. Béla király leányának ereklyéit is. Egynémelye a clarissák rendébe lépett, mások megmaradtak, míg az utolsóval 1637-ben e rend egészen kihalt.

Ugyanezen évben Pázmán Péter az új zárdának építkezését megkezdte, de ezt csak utódja Losy Imre fejezte be, különben Széchenyi primás is a rendet nagyban pártfogolta.

II. József császár a rendet 1782-ben feloszlatta, az apácák részint az Orsolyák, részint az Erzsébetiekhez, részint magánházakba vonultak. Rómer euphemistius kifejezése szerint: „mások a kolostoron kívül a magányt keresték“. (Pozs. és körny. 283. l.)

1786-ban a kir. akademiát a zárdába szállásolták.

A torony még 1700-ban kösisakkal birt, melyet, mint földmozgás által károsultat, a mostanival fel kellett cserélni, mint ezt ebbeli fölirata tanúsítja:

Venerabilis Abbatissa Eva Barbara Balassa
restauravit a. MDCCII.

Rómer (Pozs. és körny. 319. s k. l.) még több, a rend történetére vonatkozó adatot, kivált Fehérből idéz, melynek fontosabbjai, az épületekre vonatkozók, ezek:

C. D. IV. I. 138. A. Chr. 1258. Andreas. Comes Posoniensis, monialibus S. Clarae molendinum cum duobus lapidibus in villa Clischna misericordialiter confert: item 60 jugera, a Comite Osl in villa de Eurs emta.

C. D. VI. I. 70. A. Chr. 1290. Capitulum Posoniense Comitem Buken, Sororibus Ord. Cistere. de Posonio terram dudum donatam restituisset.

C. D. VI. II. 68. A. Chr. 1297. Andreas Monialibus S. Clarae quasdam Possessiones, a Monialibus Ord. Cisterciensis relictas possidendas confert. Quod cum quaedam Dominae sorores religiosae de ordine cisterciensis in clauastro ante civitatem Posonien. degentes, viam universae carnis, vocante Domino, sint ingressae, et a multis temporibus retroactis, ad dictum claustrum religiosae Dominae eiusdem ordinis redire neglexerint . . . easdem possessiones . . . religiosis Dominabus, Monialibus Ord. S. Clarae Virginis . . . duximus conferendas.

C. D. VIII. II. 573. A. Chr. 1324. Boleslaus Archiep. Strigon. privilegium Bonifacii PP. VIII. pro Monialibus Clarissis ratione suae immunitatis a decimis republicat. Poson. Dom. Judica.

C. D. X. VI. 358. Sigismundus privilegia Sororum S. Clarae confirmat A. 1421.

C. D. X. VIII. 648. Mandatum Sigismundi, ut civitas Poson. pro revehendis Posonium Tyrnavia monialibus, metu Hussitarum profugis, currus suppeditet. A. 1435.

A nép a clarissákat magyar apácáknak nevezte.

A régi zárdáépületekből még csak a templom áll fenn, melynek felsőbb rétege a eszékes stíl utolsó korát mutatja, tehát legnagyobb részt II. Ulászló újraépítésének műve; ámbár tagadhatlan, hogy az egésznek elrendezése, valamint falteste, egy régebbi egyház maradványainak tekintendők.

Templomnak nevezzük, nem pedig egyszerű kápolnának: mert van, még pedig igen nevezetes tornya, és mert szentélye, bár ez szélességére nézve, az osztatlan hajó folytatásának tekinthető, attól mégis erős diadalívvel van elkülönítve.

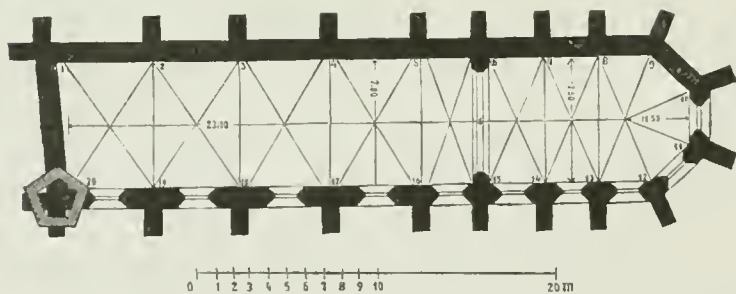
A templomnak hossza úrbn nem egyenlő; északi fala hosszabb a délinél; miért is Könyöki rajzában a templom közép hosszát

tengelyén $11,50 + 23 = 34,50$ meterre vette, a szélességet űrben pedig 7 meterre mérte. Ha már most az utóbbi mérvet vesszük egységnek $= 11' = 7$ m., ezt ötször véve $= 35$ m., ez lesz a templom hossza ¹⁾, mely e szerint fel van osztva:

a szentélyzárásnak fentője mér	$\frac{1}{2} 11' = 3,50$
az első szentélyosztályig (ellentámasz)	$4 \text{ f} = 1,52$
a szentélynek első osztálya (travée)	$8 \text{ f} = 3,04$
a szentélynek második oszt. (travée)	$8 \text{ f} = 3,04$
a diadalív vastagsága	$\frac{1}{2} a = 0,83$
a hosszhajó 1-ső osztálya	$4 \text{ f} = 2,80$
„ 2-ik	$2 \text{ k}'_1 = 5,01$
„ 3-ik	$2 \text{ k}'_1 = 5,01$
„ 4-ik	$2 \text{ k}'_1 = 5,01$
„ 5-ik	$\text{f}_{11} = 5,32$

a templom összes hossza űrben . . . 35,08
tehát csak 0,08 centimeter több 5 egységnél $= 35,00$

Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy itt egészen szokatlan mérvek fordulnak elő; ezek 8 f , $2 \text{ k}'_1$ és f_{11} . Ehez hozzájárul még a toronynak a szokottól egészen eltérő alakja és állása.

156. ábra. A clarissák temploma.

A templom a 3-ik magassági sorba tartozik (l. a 22. l.), azaz $\text{D}'' = 12,12$ metert mér a hosszhajó padolatától boltozatig. Szentélye csak egy lépcsőfokkal van emelve, s innen $\frac{1}{2} 11' = 3,50$ magasságában van mellpárkány, mely felett a faltövek $4 \text{ f} = 4,20$ egyenes magasságban (a kapitael helyetteseit, a gyámköveket is, beleértve) emelkednek. A hossz-

hajóban nincsenek faltövek, hanem a gerinczek gyámkövekből származnak, mely gyámkövek a szentélyeivel ugyanazon magasságban vannak elhelyezve.

A zárfalak erősek, Könyöki rajzán $\frac{1}{2} A = 1,18$ meterre mérem, mi a diadalív $\frac{1}{2} a$ vastagságához úgy áll, mint $1\sqrt{2} : 1$ -hez.

A támak hossza $2 \text{ D} = 2,57$ szélessége $\text{D} = 0,91$; ez utóbbi tehát úgy áll a hosszhoz, mint $1 : 2\sqrt{2}$ -hez: mert $0,91 \times 2,828 = 2,57 \dots$ Nevezetes a szentély egyik támanak domborműve.

A kereszt nimbus által jellemzett Krisztus sziklán ülve, lábait szivárványra támasztja, emelt jobbajával határozatlan tárgyat egy lebegő angyaltól veszi át, balja fölött a légből borjufej jelenik meg: a borjufej alatt Krisztusnál sokkal kisebb köpenyes alak öszekulcsolt kézzel imádkozik.

Templomunk északi oldalán nincsen ablak, a szentélyzárás és a déli oldal ablakainak béléte igen hasonló a dom-szentélyablak béléteihez, úgy tetszik, hogy midőn a mintát itt vették, az ablakok az 1515-ik restaurációhoz tartoznak.

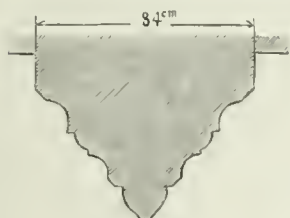
Ide tartoznak alkalmasint a gyámkövek is: valamennyie vagy alakos, vagy lombdísszel körülvett. A szentély két gyámkövén látjuk a négy evangélista jelvényét, más gyámköven egyes fejet vagy ál-

arcot, az utóbbiak egyikének szájából, mint a sopronyi káptalanházban, két leveles ág szökik ki. Egészben véve e gyámkövek már a esúcsíves styl utolsó korából valók.

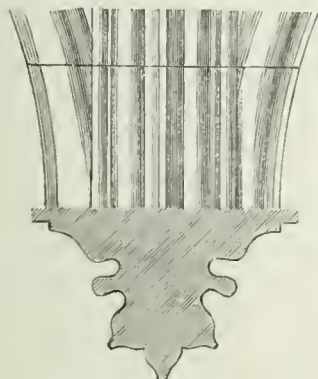
A diadalív tagozása (157. ábra) még a régebbi templomból megmaradt, oda mutat tagjainak zömök és szigorubb alakja. Ellenben a styl végső idejéből valók a hosszszentély két osztályának azon gerincei (158. ábra), melyek hármassal emelkednek a gyámkövek fölött. Ezeknek középső tagját

¹⁾ A templom nyugati falának nem épszügi vonalát, alkalmasint egy, az építkezés korában itt már létező, tehát régebbi épületfal okozta.

a nevezetesen kiszökő két pálezát, fölöslegesnek mondhatni; mert a három körtve töké-

157. ábra.

158. ábra.

elkoresosodásában követett, még a jobb régibb példák utánzásában is.

A hosszhajó keleti gerincei igen soványak és tulmenők az egyszerűsége, míg a két utolsó osztálynak gerincei szigorubb alakzatot mutatnak; mintha vagy a régibb

159. ábra.

160. ábra.

épületből a tűzvész után felmaradtak, vagy régibb gerincek mintájára készültek volna. Az itt uralkodó körtvealak minden esetre megelőzi a XVI-ik századbeli elkoresosodást.

156. ábránk mutatja az egyetlen toronynak felállítását a hosszhajó délnyugati sarkán úgy, hogy itt négy támaszpontot nyert, kettőt a templom déli és nyugati falán, kettőt az e két falból kiszökő támon; azonban

e négy támaszpont még nem volt elegendő, miért is e két tám és a templom két fala közé hatalmas gyámkövet helyeztek a torony alá. Ez, a két tám és a templom déli fala hordja a toronynak négy ötödrészét, s így csak magában a templomban levő kevesebb, mint ötödrésze marad alá támasztás nélkül. Hozzájárul, hogy a torony ötszögének középpontja a déli tám tengelyének azon pontjára esik, hol ez a templom falához csatlakozik, s így a torony hasonlíthatlanul nagyobb súlya a templomon kívül levő alsó részeket nyomja, mit a bécsi autographiákon jobban láthatni, mint alaptervünkön; mert ezeken $2\frac{1}{2}$ hüvelyk felel meg egy bécsi ölnek, s így a rajz a valóságos mérvnek csaknem $\frac{1}{10}$ -da. A torony ötszöge, — ötszög-torony alig fordul elő másutt, — oly körbe van beírva, melynek fentője nem többet mér $2\text{ f} = 5,42$ bécsi lábnaál (2 f a sorozatban 4 f helyett áll): miért is természetes, hogy a szűk toronyban a felszállás elég kényelmetlen; de ily szűkülést kívánt a toronynak, mintegy légbé állítása. Falainak legnagyobb vastagságát az autographiák csak 2 bécsi lábra adják, mi a sorozatnak $\frac{1}{2}\text{ D} = 2,03$ megfelel. holott a toronyfalak vastagsága rendesen, mint a pozsonyi domé is, kétszer akkora, t. i. egész D szokott lenni. Ezekből kitetszik, mily elniesen, takarosán és mégis biztosan van e torony tervezve. Alkalmasint a pozsonyi ferencziek nyganyis ritka alakú hatszögű tornya felserkenté a miénk tervezőjét, mintegy versenyre, melyben az öt megelőző mesterei még tul akart tenni, s így nem valószínűtlen, hogy a clarissák tornya a ferenczieké, azaz 1461 után emeltetett.

Itt következik a toronynak felrajza; clichéjét a bécsi középponti bizottságnak köszönjük, mely rajzát kisebbitve átvette az autographiák több, mint négyszerakkora rajzából. Látjuk, mint emelkedik a táma toronyfiai mögött a hatalmas gyámkő, melyen tornyunk felszáll.

Mielőtt a magasságok analysisához fogunk, kettő megjegyzendő: 1-ször az autographiákban — midőn ide állvány nélkül nem férhettek — a harmadik emelet felső részét csak szemmel mérték, azonban nézetem szerint elég helyesen 3' 6"-re rajzolták; ezzel tehát az egész magasságot kell pótolni; 2-szor az autographiákban az egyes tételek összeadása $4\frac{1}{2}$ "-el nagyobb összeget ad, mint az összes mérvben, t. i. 7 öl, 1 láb, 7 hüvely van feljegyezve.

Azonban a gyámkőnek rajza, a léptéken mérve, kisebb a melléje tett 5' 6" számmértéknél. Ezeket tekintetbe véve, a magasságok analysisét ekképen felállíthatni felülről kezdve:

A felső emelet fel nem jegyzett magassága:

számkal feljegyzett magasságok	{	3' 6,0" = 3,50'	Felső emelet H' = 22,15'
		3' 0,0" = 3,00'	
		9' 9,0" = 9,75'	
		5' 8,0" = 5,66'	
	{	6' 1,5" = 6,38'	Középső emelet parkányzata kezdetéig } 6 = 6,11'
		13' 9,0" = 13,75'	
		5' 0,5" = 5,04'	
			Alsó emelet R' = 13,76'
			Gyámkő C = 4,98'
Összesen 47' 1 0" = 47,08'			Összesen 47,00'

Feltehetjük, hogy ezen 47 lábnyi magasság egy tagban volt tervezve, azaz a négyeg átmérőjének három kettédére: mert a templom 22,15'-nyi egysége 1,414 sorozva, ad 31,32...' és ennek három kettéde = 46,98 bécsi lábat.

Ha már most az alakzást tekintjük, szembetűnő, hogy tornyunk idomai még régiebbek és szigorubbak, mintsem azok, melyeket a templom a XV-ik században történt újjraépítése teremtett. A gyámkő nagy fontossága jelentésére sok, igen tömör, többnyire henger- és szalagtagból van alkotva, gyengítő horonyok, melyekre ide s tova összekötés végett szükség volt, csak gyéren, s ekkor is csekély mélyedéssel vannak alkalmazva.

Az alsó emelet díszítését a két sarok-

támnak köszöni, melynek szigorubb német styllben tartott nagy toronyfia felszáll a második emeletig: az utóbbinak párkánya alatt van csinos lóher-fries. Ezen emeletnek csak egyik oldalát igen egyszerű esúsesíves ablak törli keresztül.

A középső emelet, szomszédaihoz mérve, alacsony ugyan, hanem kifogás nélkül a legdíszesebb, mert itt vannak gyámköveken elosztva azon szoborkák, melyek a keleti bölcsek tisztelgését, magok nemében remek művekben, ábrázolják. Eszobrok hazánk legkitűnőbbjei közé tartoznak, és bizonyosan méltók, hogy mielőtt még tovább károsodnak, legalább gypsöntvényük igen jó példa-

161. ábra.

ként a n. muzeumba jussanak, mert még a XIV. század jó korának bélyegét viselik magukon. A szobrok fölött vannak csinos díszítő (Baldachin), még pedig kettősek: az egyik az ötszög oldalai közepén levő sor szigorú stílusú sisakkal végződik, míg a másiknak vízirányos lapján a felső osztály saroktámai emelkednek.

Mi most következik, elűt a közönséges elrendezéstől: mivel itt négy lobbos fries fölött, négyzirmu nagyobb rózsza, e fölött ismét lombozatos párkányzat és ennek sarkai-ban alacsony lóherosztályu kartám (Brustwehr) van alkalmazva, Nehéz volna itt meghatározni, e négy tagnak melyike számítandó a közép, melyike a felső osztályhoz; ha csak e tekintetben a magasságok fentebb adott analysise nem adna utmutatást, mely szerint mindez a felső osztály ablak alatti díszének, friesének kell tekinteni.

A felső osztálynak minden oldalát igen csinos karsu ablak töri keresztül, melynek béléletét valóságos, lábbal és kapitaellal ellátott oszlopok képezik: a kapitael díszes csúcsíves stílusú keresztes levelekből áll; az ablak íve pedig rendszeresen egyenoldalu háromszög fölött van szerkesztve. Az ötszög minden sarkára a toronyfal megerősítése véggett, díszes tám van alkalmazva, alól a középosztály díszítő sisakjának megfelelőleg, ormozattal ellátva. E támak sisakja alatt, a testből mindenféle állatok szöknek ki, melyek azonban itt inkább ékesítésként, sem mint vizokádó rendeltetéssel fordulnak elő. A koronapárkányzat alatt, mely szemmérték után talán alacsonyabbra van véve, mint minő a valódi, csinos lilomokba végződő lóherfries szökik ki a falból.

A torony új födele förtelmes foghagyma idom. Farnetszetünk ezt stíluszerűleg restaurálva mutatja, az autographiák szerint; azonban megjegyzendő, hogy ezen restauratio, ámbár stíluszerű, mégis szegényesnek tetszik

a torony igen díszes alsó részének tekintetében. E szerint ide csak áttörött díszes sisak tehető.

Összevetve a clarissák templomára és zárdájára vonatkozó történeti adatokat azon következtetésekkel, melyeket a templom stílus-jének tanulmánya nyújt: mindkettő oda mutat, hogy, bár a XIII-ik században a clarissák és cisterciák rende már létezett Pozsonyban, a mai templom még sem épült fel e században. A templom elrendezése a XIV-ik századra mutat, toronya pedig még biztosabban e századnak második felére, azonban nincsen az idézetek közt okmány, mely e században történt építésre vonatkoznék, ha csak ilyennek nem tekintjük Boleslaus esztergomi érsek 1324-ben kiadott levelét, melyben az apácák szabadalmát a tízed fizetéséből megerősíti. Gyaníthatni, hogy az apácák ezen megerősítés szükségét éppen építkezések költségei ötletével indokolták; de ez hypothesis, míg a templom elrendezése biztosabban a XIV-ik század derekára utal.

1515-ben a zárda a templommal (?) együtt leégett, és azon jelentékeny összeg, melyvel II. Ulászló és Pozsony városa az újra-építéshez járult, bizonyítja, hogy itt nagyobb munkát kell értenünk, és mégis olvassuk, hogy Pázmán „az új zárdának“ építését 1637-ben megkezdte: de nem olvassuk, hogy a zárda kevéssel ezelőtt nevezetesebben károsult volna. Miből következtethetjük, hogy az 1515-iki költségek inkább a templomnak, leginkább megkárosult felső részeinek újítására fordítottak, u. m. a boltozatra, gerinczeire és azok gyámköveire és az ablakokra, melyek béléletei a dom szentély-ablakok béléleteire emlékeztetnek. Valószínűleg a hajó két utolsó (nyugati) osztálya is kevésbé károsult. Gerinczei (l. 160. ábránkat) sokkal szigorubb stílusúak, mint akár a hajó többi, akár a szentély-osztályéi, sőt az említett két osztály

gyámkövei is egyszerűbbek a tovább kelet felé alkalmazottaknál. A diadalív béléte is megmaradt. A koronapárkányzat horonya helyett későbbi karnies jelenik meg.

SZ. KATALIN KÁPOLNÁJA.

Oly épületkével van dolgunk, melynek építése a XIV-ik század első tizedében, valamint okmányok, úgy stylje által is biztosítva van: csak hogy eredeti állapotában nem jutott ránk, s erről ma csak némely tagjai tesznek tanúságot.

A két, eredetére vonatkozó okmány Fehérnél a kiadó kiigazításával a következő: (C. D. VIII. I. p. 623) A. Ch. 1311. Fundationalis Francisci Monachi de Columba, super Capella S. Catharinae Posonii in platea S. Michaelis in Domo Conventus S. Crucis in Austria, a se erecta.

Quia facta Sapientum semper debent matura consilia praevenire, ego Frater Franciscus, Monachus de Columba, Commensalis Capellanus Reverendi Patris ac Domini Fratris Gentilis, Cardinalis, Apostolicae Sedis Legati, profiteor tenore praesentium universis, quod divina inspiratione et devotione ammonitus et preventus, de licentia et Consensu Domini Cardinalis antedicti, atque Abbatis mei Monasterii, nec non Venerandi Patris Domini Thomae Archiepiscopi Strigoniensis et Praepositi Posoniensis ac Plebani eiusdem, de consensu et bona voluntate Venerabilis Domini Abbatis et Conventus Sanctae Crucis in Austria, Ordinis Cisterciensium, Pataviensis Dioecesis, in Curia, quam habet dictus Abbas et Conventus in Posonio, unam erexi Capellam propriis sumptibus et consecrari feci, in honore Beatae Virginis Katharinae, ob memoriam mei et omnium mihi commendatorum sive progenitorum, defunctorum pariter et vivorum, quam etiam Capellam intendo dotare rebus mobilibus et

immobilibus jam habitis sive imposterum habituris, sicque eandem Capellam dono et assigno ex hinc libere Deo et Monasterio S. Crucis, nullum jus mihi vendicando in antea vel praemissum, sed totum offero simpliciter antedicti Abbatis voluntati et gratiae, meque ipsum cum meis antecessoribus ipsorum fraternitati totaliter recomendo. Igitur ut saepe nominatus Conventus nullam sustineat in posterum tentationem seu gravamen per me, vel per alium quempiam, dono eis praesentem literam Sigillo Domini Nycolai Abbatis Seotorum in Vienna, atque Domini Praepositi Posoniensis firmiter roboratam. Datum in Posonio Anno Domini MCCCXI^o in die Beati Jacobi Apostoli.

És:

(C. D. VIII. I. p. 624.) A. Chr. 1311. Fundationales Conventus Monasterii S. Crucis in Austria super Capella S. Catharinae Posonii in platea S. Michaelis in Domo conventuali erecta.

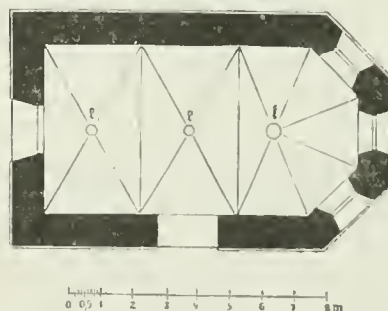
Quia facta Sapientum semper debent matura consilia praevenire: Nos frater Joannes, dictus Abbas totusque Conventus Monasterii S. Crucis Cisterciensis Ordinis Pataviensis Dioecesis consta(ta)re volumus praesentibus quibus expedit universis, quod Frater Franciscus nostri Ordinis Monachus de Columba Capellanus Commensalis Reverendi Domini Gentilis, Cardinalis Apostolicae Sedis Legati, Capellam erexit atque consecrari fecit cum suis expensis, nostro tamen adminiculo aliquali in area curiae nostrae in Posonio, quam Capellam intendit dotare rebus quas habet vel imposterum habebit sua vo-

luntate, ipsamque nobis sine omni exceptione ac nostro Monasterio libere assignavit, Nos itaque pro tanto beneficio ipsum semper et suos vivos sive mortuos prosequemur omni gracia et favore, ipsamque Capellam inofficiabimus sicut convenit fieri in Vienna et in aliis Curiis nostri Ordinis, atque Domibus. Ad nulla tamen specialia nos volumus obligare. Ipsius autem Fratris Francisci devocionis (az eredetiben Fehérnél „admonitionis“) nunquam erimus immemores, atque aliorum fundatorum Capellae supradictae, nec non Domini Cardinalis praenominati atque Reverendi Patris Domini Thomae Archiepiscopi Strigoniensis, ipsorumque progenitorum, sed et Beatissimae Virginis Catharinae in cuius honore ipsa fundata et consecrata est Capella superius memorata, pro quorum omnium salute, reverentia et honore tam in Capella, quam in Monasterio nostro jugis celebrabitur memoria in aeternum. Ipse autem Frater saepe nominatus nos non poterit ad aliqua ex jure vel debitis cogere vel arctare. Super quibus eodem Fratri saepe nominato damus hanc nostram literam nostri sigilli caractere consignatam. Datum in Posonio a. d. MCCCXI in die Beati Jacobi Apostoli.

Ezekhez járul a kápolnának rövid története, melyet Steiger Jakab capucinus barát egy, a zárdában levő, 1773-ban szerkesztett iratból kivont, és a „Das Recht“ ezimű lapban (1874. évf. 194. és 195. sz.) közzétett. E szerint II. Béla király már 1131-ben a sz. kereszti cistercita zárdának curiát ajándékozott, melynek telkén később sz. Katalin kápolnája felépült: ezt 1311-ben saját költségén építtette Columba, a cistercita rendnek sz. kereszti tagja és Gentilis cardinalis fivére. 1509-ig az anyazárda gondoskodott a kápolnáról és az abban tartott isteni tiszteletről: mikor Mihály apát az imolát és az ahoz tartozó Prácsa (Weinern) helységet Pozsony városának 24. évenként forintért bérbeadta;

1523-ban Vilmos apát az egészet a városnak 1500 forintért végképen eladta, azonban oly feltétellel, hogy a kápolnában az isteni tisztelet folyvást tartassék. 1626-ban Pázmán, miután a kápolna károsult állapotát megvizsgálta, a pozsonyi tanácsot figyelmeztette a vételi szerződésben elvállalt kötelességére.

I. Lipót császár a capucinus rendet kedvelvén, annak sz. Katalin kápolnáját 1674-ben átadatta. Szomszédságában két házát zárdának rendeztetett el: azonban ez a barátok mindnyáját magába nem fogadhatván, a városon kívül fekvő capucinus zárdát a mult század elején alapították. A rendnek megmaradt a kápolna ellátása, melyben a mise mindennap reggel 10 órakor olvastatik. A kápolna minden, kivéve utcai oldalán, magány házaktól van körülvéve. Szabad homlokzata egészen át van alakítva, de bensejének több részlete még az eredeti.

162. ábra. Sz. Katalin kápolna alapterve.

Egysége 520 meter, és hossza az igen szokatlan $3 \text{ R} = 9,69$ meterre van véve, melyet így részletezhetni:

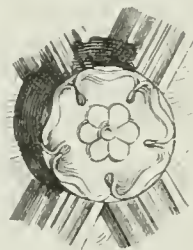
a szentélyzárásnak fentője . . .	$\frac{1}{3} \text{ H}' = 2,60$
ellentámasztás	$2 \text{ Q} = 1,10$
első hajó-osztály	$\frac{1}{3} \text{ D}'' = 3,00$
második hajó-osztály	$\frac{1}{3} \text{ D}'' = 3,00$
a kápolna összes hossza . . .	9,70 m.

Magasságát Könyöki $\frac{1}{3} \text{ D}'' = 6,75$ meterre mérte, tehát itt is van eltérés a szokástól, ámbár ezen eltérés is a sorozat keretében maradt. Oka ennek főképen az épület kicsinyége.

Eredeti a kápolnában boltozata, a még igen szigorú idomú gerinczettel, és a ha-

163. ábra.

164. ábra.

sonlólag ó-csúcsíves stílus három zárköve, melynek egyikében az itt másolt alakot lá-

165. ábra.

tunk, t. i. közepén hatszirmu rózsát, melyet ötszirmu virág vesz körül, ennek levelei, he-

gyűkön vissza vannak hajtva, mint ez a kora csúcsíves stílusban igen gyakran látható.

Végre eredeti még az egyetlen, a szentélyzárás közepén megmaradt ablak is. Ez két osztályú, egyszerű béléttel és választékkal, az osztályok tompa lóherrel végződnek, mely fölött körbe zárt körlevelű lóheret látunk. Megjegyzendő, hogy Könyöki rajzaiban általában a csúcsív hegye nem egy, hanem két zárkóból áll. Ha ez valóban úgy van, ezt francia szokás utánzásának kell vennünk, a német iskola itt csaknem kizárólag két zárkóvet alkalmaz, mi mindenesetre jobb szerkezetnek felel meg.

A boltgerinczek nem töveken, hanem gyámköveken emelkednek, de ezek még igen durvák, az építkezési korban túl is ó-zamatnak: mindön alakuk egy felfelé mindinkább tánguló egyszerű habszél alakúak.

Van két bejárás, az utcáról és a magányház pítvarából, mindkettő ny.

A régi sekrestyét a háztulajdonosok átváltoztatták: a mostani, szentély melletti ny és igen kicsiny.

A POZSONYI VÁROSHÁZ.

Rakovszky a „Pressb. Zeitung“-ban közlött cikksorozatának azon részét, mely a pozsonyi városházra vonatkozik, külön nyomtatásban e cím alatt adta ki: „Das Pressburger Rathhaus und der Stadtrath“ stb. Emlékünk időbeli főviszonyait R. iratából a következőkben kivonom.

1280-ig a város ügyeit a régi Pauerné özvegytől vett városházban intézték el, de ez esztendőben Jakab volt városbíró örökösaitől házának felét 447 arany forintért vették, s ez most új városháznak neveztetett el.

Csak 1421-ben sikerült az említett háznak más felét is megszerezni: „directam medietatem novae domus magne, hic posony in foro existentis, a parte domus Megerl habitam, cum hostio ferreo cancello, vulgo Eysengetter appellato.“

1434-ben a tanács a régiből ezen ny házba már átköltözött volt, ámbar az előbbi még tovább is, mintegy 1478-ig használt.

1442. Rozgony István, várkapitány a várost lövődözte, és ez alkalommal a város-

házát is megkárosította, mint ez a számos ácsmunkákra fordított költségből kitűnik.

1449. átépítés történt, nevezetesen a felső rész falrovtkáit letörték; nehánya azonban maig megmaradt.

1451. eseréptéglával befedték; ugy szintén vasrácsot helyeztek az ablakok elébe: „Im Rothaws des Netz für dy Fenster, mit Eysen zäun“ (einzäunen): üveg táblákkal is elláttak.

1457-ben a sikátort és a kaput újra beboltozták: „Samstag In vigilia pasche, hab wir gehat Im Rothaws pey den Mawrern 4 aribater, di gehantreich habn den mawrern den Swipogen, Stain, Zigl und was not ist gebesen.“ Ez időben a városházban volt a harminezadi hivatal is: és itt mérték sert is, melyet maga a város árult.

1496-ban nagy átépítés történt: „Awsgaben auf das Rathaws dy trachstain und werichstuffel zu den Erkkern, und stain zu den venstern zu hawen, und das Dachwerch zu dekhen“ „Montag nach quasi modo geniti, paul plwemel salbender an den Rathaws gemawert, und die Erker gesezt.“

1498. „Caspar Schlosser hat gemacht ain eysnin tür Im Rathaws oben an das neue gypl des Zygl tach.“

1510-ben a torony kis harangot kapott. Jelt adó harangja már 1442-ben volt a város ostromoltatása alkalmával készülve és felaggatva.

1533-ban a torony és ház homlokát falképekkel díszítették. „Die wochen Luce, Chamerer geben aus Bevelg der Hern, Hansen Maler, den ratthurn, und Rathaws zu malen 15 Thl.“

1511-ben és 1512-ben emelték a városház hátsó részét.

1581-ben építették a kapitányi hivatalhoz vezető boltos járdát.

1599-ben kapta a tér felé néző homlokzat mai alakját: „Das dachwerkh über der

Ratstuben und schranen auszupessern, auch das gemäuer herab alles zu überdünchen, Sechs stainen fenster einzusetzen.“

1434-ben városházunkban pénzverdét rendeztek be: „Und das ist not gebesen (t. i. faszállítás) zu der Münzckamer als man da Im Rathaws wold machen.“ (Hihetőleg tehát csak faépület volt. Nem tudjuk, mikor szüntek meg a pozsonyiak pénzt verni.)

1472-ben említés tétetik a konyháról, mely igen szükséges volt a városházban sok lakadalom ellátására.

A kápolnát 1443-ban „heilum“ név alatt építették. E kápolna a toronyban volt elhelyezve: „Item hab ich gebn ain, der den thurn Im Rothaws kárt hat, der In des heilum leit. (Liegt mondja R., de a torony alig feküldhetett a kápolnában, világosan az ügy meg van fordítva, t. i. hogy a kápolna feküdt a toronyban, mi annyiszor fordul elő a középkorban. Itt tehát értemi hiba van az eredeti szövegben.)

Mátyás király halála után az osztrák hadjáratban használt hadi szereket Pozsonyba lehozták: „Des Kunigs Zeug püxen, pulwer und pheil, den man vormals herabbracht hat, als man Kornneuburg, und andere geschlösser hat abtreten, und denselben Zewg, Im Rothaws zu behalten geben“ stb.

1492-ben említették a városházban a hiteles mérleg. Itt volt egy száraz malom is, melyet használtak, mikor a várost ellenség ostromolta. Itt volt a posztónyírók műhelye, melyért a mesterek bért fizettek a városnak.

I. 1442-ben a háznak már toronyórája volt: „Item Mittichen vor thome Apostoli, hab wir gehabt 1 zymergesellen, der Im newen thurn das dach zugehackt hat, und dy fenster zu dem Horer“ (R. a „Horer“ a latin „horá-tól“ származtatja). A torony lépcsőit csak 1445-ben építették, azelőtt lábtón kellett felszállni. 1485-ben a torony-

ban már két harang volt. 1507-ben említettnek kiszökő fa sarktoronykák. 1533-ban a torony fa-kar támát vasassal helyettesítik: „zalt Hans Tiergarten Maler. das eisen gatter am rats thurn rott anzustreichen 1 Thl. 4 Sch.“ A torony felső emeletén volt a levéltár, melyben Bél Mátyás még az 1547-ik évszámot látta. 1550-ben a torony három sarkán egy-egy napóra volt. 1571-ben a torony fájárdáját a még meglevő kőjárdával helyettesítették: „Diessmal das Stainwerch zum ganck am Thurn. den Stainmetz ausgedingt per 95 Thl.“

1579. János festész az igazság isten-nőjének alakját újítja: „Zalt Hansen Maler, das er am Rathaws. Imaginem Justitie renovirt 2 Sch.“

1676-ban a torony sarkán levő sz. Mária szobrát állítottak fel: „Dem Lorentz Püro Bildthawer, von den Stanern (Steinerne) Frawen Pildt am Rathaws Thurn zu machen, lant abraytung, so mit ihm durch Herrn Anthony Cagniana gedingen worden 20 fl.“ „Stefan Sárosy bemalte es für 6 Thl. 1734 erhielt desselbe sein heutiges Aussehen und die noch vorhandene schwulstige Inschrift.“

II. A tanácsterem. Régi időkben nagy-nak vagy az urak szobájának (Stube) nevezték, legelőször említik 1439-ben, mely esztendőben festett kárpitokat vesznek számára: „Item und umb 15 elln leynbatt zu Sliemen (Vorhang) in dy gross stuben In das Rathaws per 9. d. Item und davon ze malen den Caspar Maler 75 d.“ 1445-ben új üvegtáblát kellett az ablakokban beavatni. A tanácsterem három részre volt elkülönítve: a tulajdonképi tanácskozási helyiségre, a város iródájára és az ugynevezett Schranne-re. „Item schuef der purgermaister den zymmerleuten 1 pint wein, als die dem Statschreiber, In der Herrn stubn Im Rothaws, die kamer verschlagen, pei den Ofen“. (1547) „Item hob wir genommen von Ulrich Kromer, 1 ű mi-

nium. zu den grossen Gatter. vor die Herrn stuben, Im Rothaws answendig, das man das Rot angefaribt hat, um 24 d.“ 1530-ban még állott a nagy glacirozott kályha e teremben, és 1545-ben csillár függött le mennyezetéről. 1577-ben a termet tágitották, és új kályhát szereztek számára: „Geben zw erweyterung der Rathstuben“ „den 23. September, als die zymmerleute. den newen poden ausgezymert, hantraichern zalt — — Den 3 octobris in die Neu Ratstuben ain grien glasurten Ofen mit Pildern khaufft 5 Thl. 5 Sch. — Mer bei dem Zigelstadl. schöne Zigel. damit man die Ratstuben gepflastert. auszuspiesen 2 Thl. 6 d.“ „Meister Andree Lutringer. Steinmetz zu Teutschen Altenburg, zu stainin Thür, mit friesz und übersims zalt. so man zur Rathstube und Raththurn gebraucht per 14 fl.“ — A főadat pedig ez: „Müt Maister Jacob Thaeb (kit mint a templom építészét is emlegetnek) maurer, abgerayt und zalt, dasz er an der Rathstuben die schaidtmawer abgebrochen, dy Stubn erwaytert, und gegen der schran ein new mawer awgeföhrt, in ansehung der vülen arbeit darauf-gangen 35 Thl.“

A tanácsteremnek, még ma is meglevő, mesterséges mennyezete ez idő táján készült: mert ez iránt 1577-ik jan. 18-kán két asztalos legénnyel szerződtek az akkor nevezetes 90 tallérnyi összegért úgy, hogy a mesterembereknek ezen kívül minden, a munkához tartozó tárgyakat külön szállítottak: „Den 18 January hat eyn Ersamer Rath, den Lorentz Metzler, und Eliasen schlemmer, Tischlergeselln angedingt, und In der Ratstuben ain Boden, das gesimbs um und um ein Almer (almárium) beim Tisch mit aller zugehörung, ein gewürffelte Türr, und ain verklaidung über den klasten, darin die Schublädl sein zu machen, dazue soll man inen geben auser den Werkzeig, alle Nottust, und 90 Taller.“ Következik az e

munkákhoz való áruk felszámitása: nevezetesen a válogatott deszkáké, terpentíné, firniszé stb. „In der Stubn das gerüst, so die Tischler zum Boden aufgeraicht (aufgerichtet haben), wieder abzupreehen 1 Sch.“

Volt itt ekkor egy felköltő óra is: „Ainen khlain Urmacher. Jakob Schiltekehen, zalt ain zaithweekendes urlein zu pessern“. A terem falai kárpittal voltak ruházva.

III. A választott polgárok terme, die Schranne, említettik 1449-ben, nevezik Gemeinstubn-nak is. Abban mindenféle képek voltak felaggatva: „ain Mappa Mundi 1545 zalt hansen thiergarten maller, Arborem consangvineitatis auff's Rathaus zu malen 5 Sch. — Zalt Hansen thiergarten ain taffel zu malen, darauf die Aw (?) gelegenheit. mer auff Begern der Herrn, der Füß gelegenheit zu entwerffen, gebn 2 Thl.“ — 1569 „Chamerer zalt Hansen Haberkorn Tischler, vor die Begrabnusz Kaiser Ferdinandi auf leinbat aufgezogen, und dieselb auf der Schran aufgemacht, 1 Thl. 20 D.“ „1556 zalt ain ungarische mappa auff die schranu per 2 Thl. 4 Sch.“ 1577. e terem boltját újra befestették: „Den 14. Decembris. zalt einen Mallergeselln, so den Boden awf der schran von newen gemalt, dazu man im von gemainer Stat alle Farben gebn, in Parem Gelt 8 Thl. 1 Sch. Dem gesindt trinkhgelddt 2 Sch.“ Ez volt az akkori szokás; még Dürer is külön számítja a használt festékek árát, és nemesak a művész segédei, hanem még szolgálói is (maga Dürer neje is) kaptak borraivalót vagy egyéb ajándékot, rendesen ruhaszövetet. Igaz, találjuk a festékekre nézve itt is: „zalt dem gedachten Maller. zu diesem gemäl aus Herrn Caspar Liechtenpergers Gewölb. Kreiden, Mönich. Zinober, Pleygelb, Bergplab (blau). Indrich. schmaltax (Schmalte?), genumen braecht 6 Thl. 7 Sch. 9 D. Mer den Caspar Hoffinger 1 ½ Berggrien 2 Sch. 3 ½ Pleyweis 4 Sch.“

Mikor és ki által készült a pompás

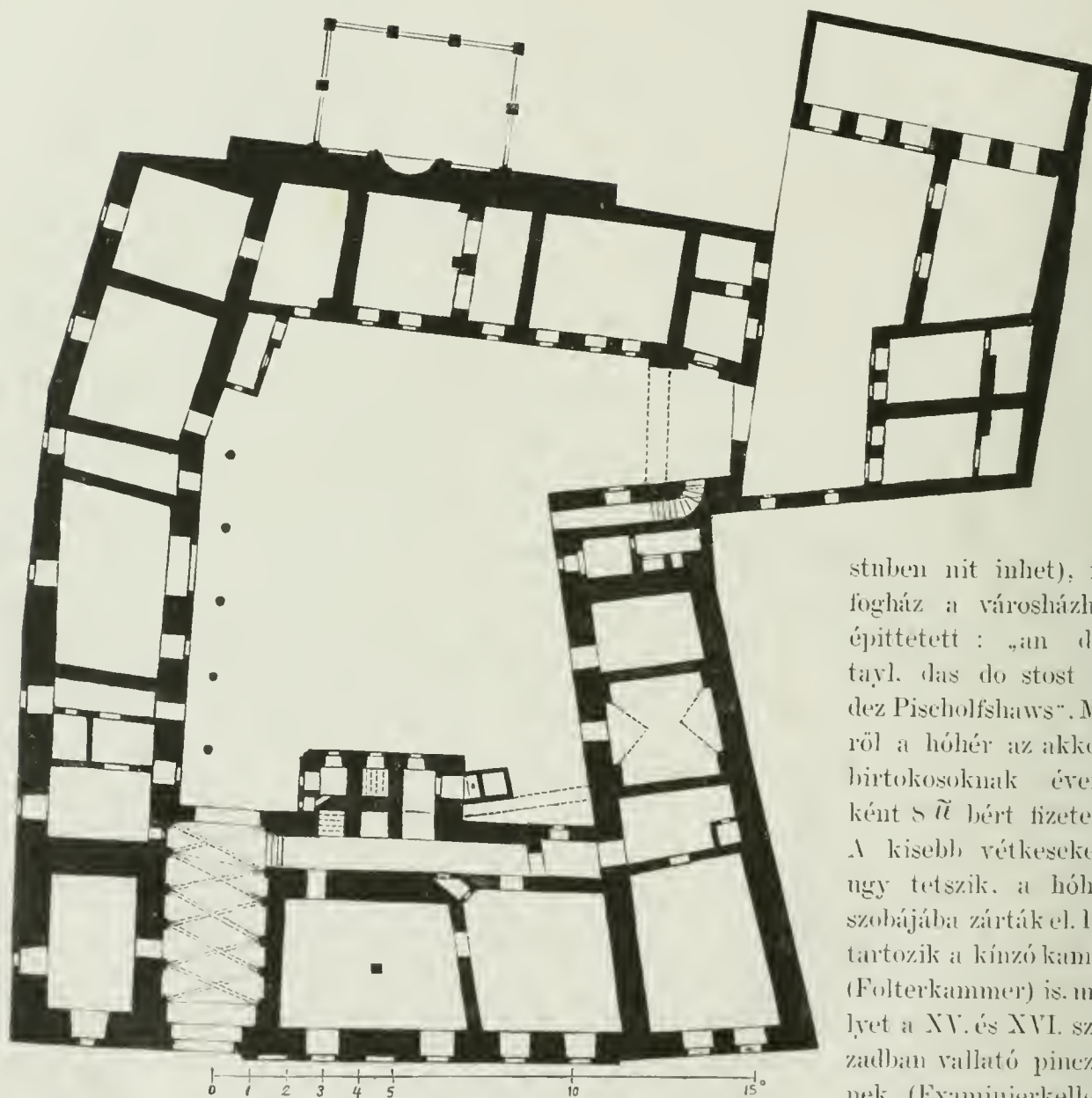
ajtó-szekrény, mondja R., nem tudhatni pontosan, legrégibb említése történik 1619-ben, hol újnak nevezik: „Item am 6. aprilis, den Tischler und Schlosser, als der Neue Kasten in der Schran beschlagen worden, den zu vertrinkchen geben 2 Sch. 15 D.“ 1671 liesz man die Malerei vertünchen. „Als die Schran aufgeweisznet worden, vor die deputirten Herrn zu einem Mittagmal Angewend't 1 Thl. 4 Sch. 18 D.“ — I. J. 1695 aber dem reichen Stueatorplafond sammt den Frescomalereien anfertigen, der noch in unseren Tagen dem Gebäude zur grössten Zierde gereicht. Die Rechnung desselben Jahres nennt uns die Künstler: dem Bastiano Corati Orsati. Wälischen Stokhatorerarbeiter, wegen verrichteter Arbeit in der neu gewölbten Schranenstuben zalt 100 fl. facit 125 Thl. Dem Sebastian Coraty, Orsatti. Stokhatorer, wegen verrichter Arbeit in der Schranen, gedungener maszen zalt 54 fl., id est 67 Thl. 4 Sch. — Den 5. decembris, dem Johannes Drentwerth, Mahler von Augspurg, wegen verfertigter Mahlerarbeit, in der Schranen, zalt laut Quittung Gedungener Maszen 100 fl., id est 125 Thl.“

E teremhez közvetlen csatlakozik a mai iroda, a régi számvevői hivatal (Raitstube), melyben az ünnepélyes lakomákat tartották, és melyben 1530-ban a város pánczélaínak része is fel volt állítva. Itt is voltak képek: „In die Raitstuben die Schlacht von Sixo auf leinwath zu ziehen 2 Sch.“ — 1590-ben a még meglevő két emléktáblát állították fel: „Erstlichen des Herrn Francisci Kapornaky seeligen, In Stein gehawen, und In der Raitstuben aufgestellt Wappen, mit golt zu belegen, und die Buchstaben mit Farben zu erheben 1 Thl. 7 Sch. — 1595 In der Raitstuben den Kupferstich der awfgegebenen Festung Gran Khawfft 2 Sch. Dann weiter 4 Contrafact, von Nuszpawmholz eingefaszt 1 Thl. 5 Sch.“

A számvevőszék szomszéd helyisége 1559-

ben volt a levéltár: „In das neue gewell neben der Raitstuben, Neue pndeln, und stellen, zu den Chamerprechern gemacht, davon 14 Thl.“

András. lutheranus papok voltak fogva. Már 1370-ben, mert a városnak akkor külön fogháza nem volt (daz dy Stat chayn aigen vanehnuse, gefängniss. noch scherig-

167. ábra. A városház földszinti terve.

Nevezetesek a tömlőezők is. Az eredetieket Rakovszky a velencei doge palatáival hasonlítja össze. Az egyiket orosz-láu-veremnek (Löwengrube), mást fekete kamrának neveztek; az előbbiben 1672-ben, számkivetésök előtt Titus Dávid és Rieser

stnben nit inhet), ily fogház a városházhoz építtetett: „an den tayl. das do stost an dez Pischolfshaws“. Mi-ről a hóhér az akkori birtokosoknak éven-ként 8 ű bért fizetett. A kisebb vétkesek-et, ugy tetszik, a hóhér szobájába zárták el. Ide tartozik a kínzó kamra (Folterkammer) is, melyet a XV. és XVI. században vallató pinezének (Examinierkeller) neveztek. Ez a mai

képviselők terme alatt feküdt, és jelenleg fatárnak használtatik.

Az idők viszontagságától sokat szenvedett pompás tornácot Motkó Ferencz városkapitány indítványára restaurálták, a tanács a képviselők termét pedig a pozsonyi

takarékpénztár Ede Tódor tanácsos indítványára restauráltatta.

A pozsonyi városház, mint előrebocsátott történetéből kitetszik, különböző időben,

mint fő-, azaz nyugati homlokzata. Két alaptervünket Feigler építész készítette, és Könyöki másolta. többi ábráink a bécsi autographiák nagyobb, kisebb részt Könyöki raj-

168. ábra. A városház felső emelete.

különböző házakból állott össze, legújabbán újra egy házat vettek a régihez, és amabban a képviselők termét rendezték el. Érdekes czélunkra nézve csakis a régi háznak a főter és a szűk városház-uteza felé fordított része, sőt az utóbbi is, mint később korn, kevésbé,

Az egész szabálytalan négyszögöt képez, melynek déli oldalához más négyszög csatlakozik; közepén van tágas, a hivatalok és a városügyek egyéb igazgatására szolgáló helyiségekkel körülvett udvar, s így eltér a középkori városházak szokásos elrendezésétől,

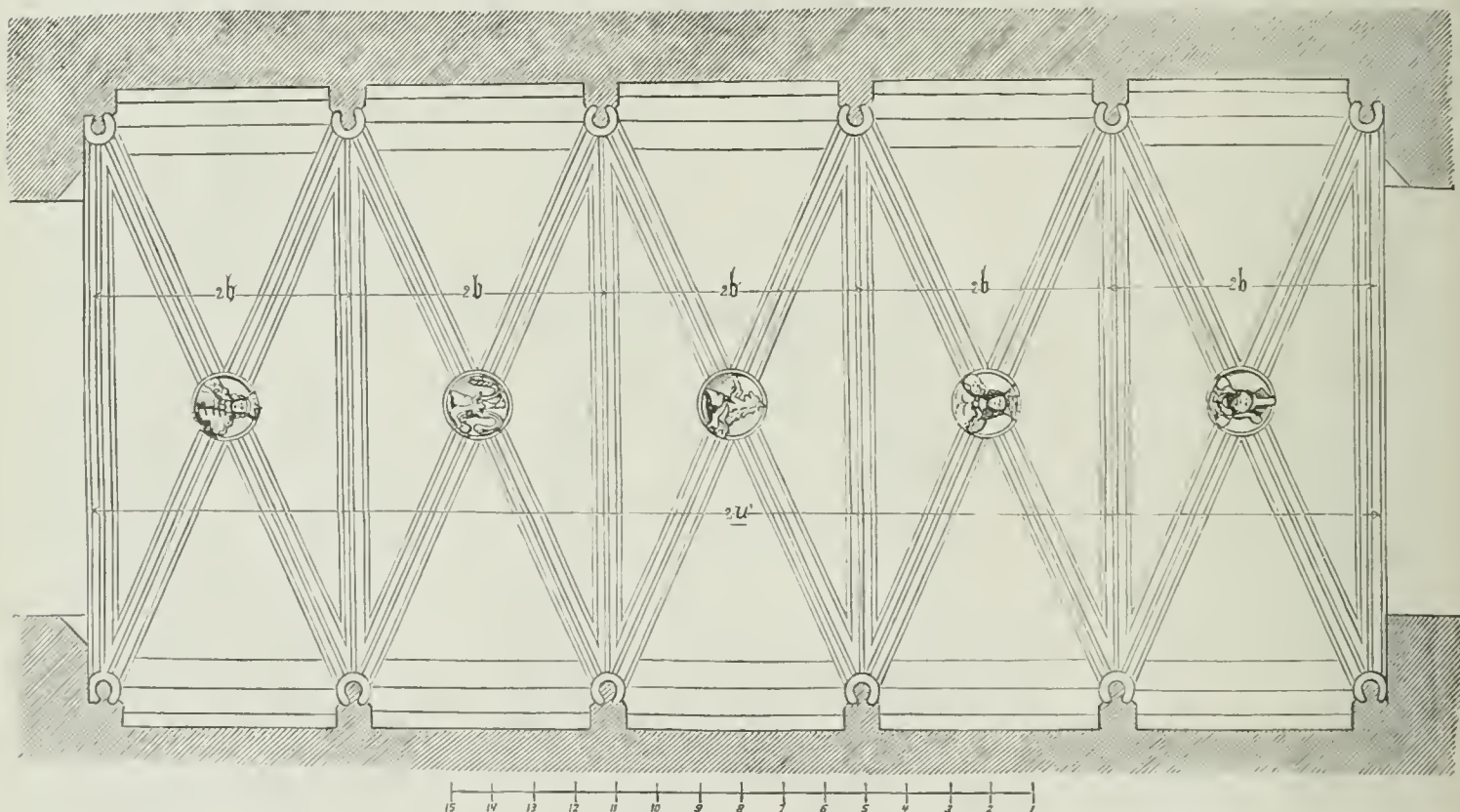
zai után készültek. Hazánkban csak kevés városház van, melynek eredete még a középkorba esik: a lőcseinek zöme, melyet a „Magyarországi régészeti emlékek” III. köt., II. r., 152 — 159. lapján leírtam, a bártfai, melynek Myskovszky Viktor által írt monographiája az „Emlékek” IV. köt. II. részében fog megjelenni, és a pozsonyi, melynek rövid leírása itt következik.

mely szerint az épület elszigetelve állván, és az udvart nélkülözvén, hivatalos helyiségei megszakadás nélkül egymásba nyílnak. Ilyen a főtéren minden oldalán szabadon álló lőcsei- és a bártfai városház, mindkettő tömör testet képez.

A nyngati résznek ismét legnevezetesebb része az igen díszes pitvar. Fentebb láttuk, hogy a tanács 1434-ben ezen „új“ épületbe átköltözött, és hogy 1457-ben a régi pitvart

számára, melyekből ma csak a kapu fölötti létezik.

A pitvarnak szélessége ürben tesz 15,125 bécsi lábat, és ez az egység, melyből a főaranyokat származtatták: így e pitvar hossza, kevés hiány nélkül, mér 2 egységet, vagyis 30,25 lábat, mely ismét öt, $2b = 5,89$ lábat mérő arkádra van osztva; mert $5,89 \times 5$ ad 29,45 lábat, tehát valamivel kevesebbet két egységnél. Az arkádok hossza a heveder tengelyei közt

169. ábra. A városház pitvara.

ledöntötték és újat építettek: „wurde“ der alde gang „abgebrochen Samstag In vigilia pasche“ etc. A pitvar stíljé pedig ezen korszaknak tökéletesen megfelel, sőt tovább menvén, ezen pitvar adta az alapszámot, az egységet, mely után az épület főarányait határozták, vagyis inkább átadomították. Azonban az átépítést az 1457-ik esztendőn túl is folytatták: mert még 1496-iki számadásokban is van szó kövekről az erkélyek

van mérve, melyeken a két egység még valamivel túl terjeszkedik a hevederek a tengelyeken túl levő részével.

Ha a városház főhomlokzatát (170. ábr.) tekintjük, látni fogjuk, hogy annak két emeletének mindegyike igen közel az egység mérvével bír magasságában, és hogy födele $D' = 21,38'$ magas; végre hogy a fentő, melylyel a kapunak íve huzva van, $H' = 7,66'$ hosszú, ha t. i. ezt a talaptól (vom Sockel)

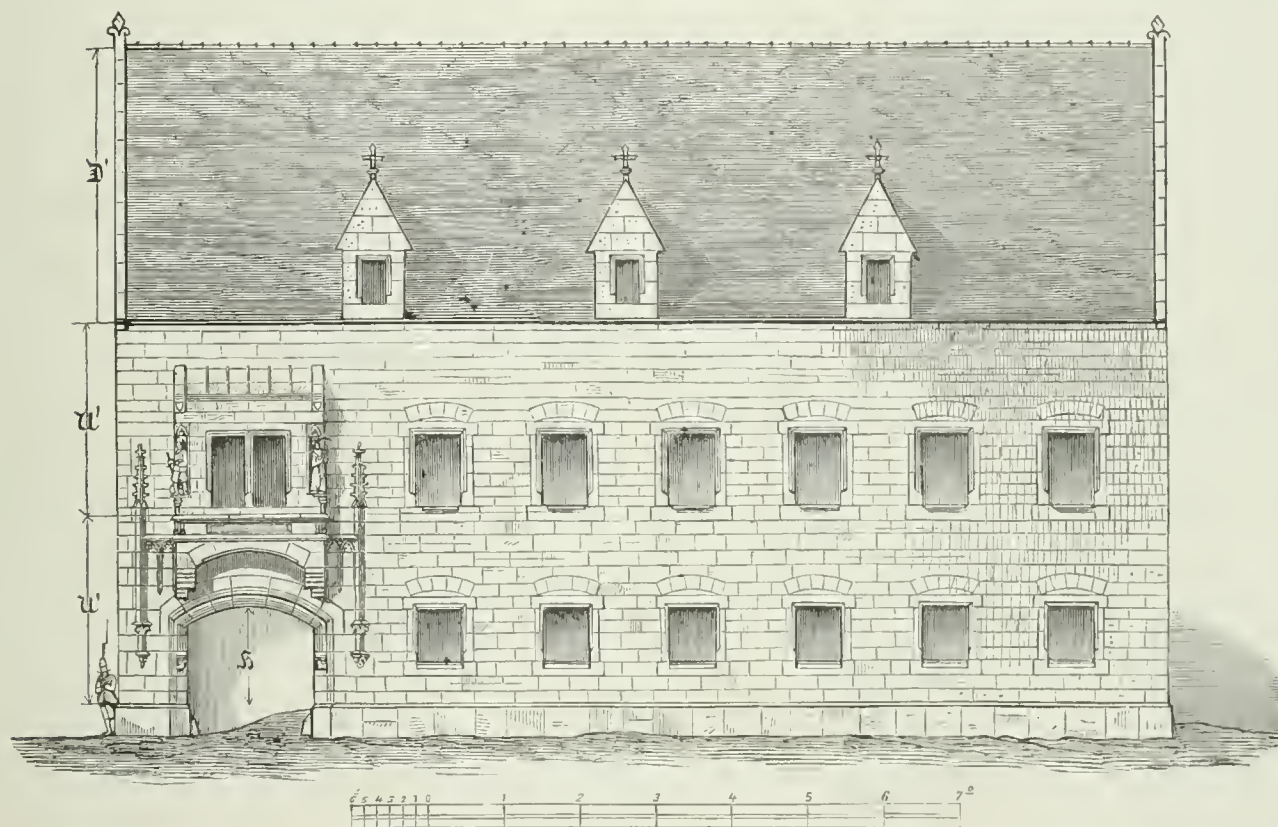
ívének hegyéig mérjük. Itt megjegyzendő, hogy rajzunkban a H betűnél elmaradt a vonalka, mely ezt a kisebb háromszög átlójává teszi, s hogy így egyszerű H helyett H' -nak kell állnia.

Visszatérve a pitvarba, észrevevessük, hogy ez öt arkádból áll, melynek faloszlopai $2\text{D} = 5,56'$ magasak.

Az idézett mérveket az autographiák-

igly van az is, hogy 170. ábránkon az emeletek magassága valamivel csekélyebb, mint az egység; de hol egyszerre, ugy szólván, egy tagban történt az építkezés vagy átídomítás, ott, mint egész pitvarunkban az arányokat következetesen és pontosan származtatták a megállapított egységből.

Pitvarunkat díszesnek mondjuk. Alján mindenütt van kőpad, melyre a várakozók

170. ábra. Főhomlokzat.

ban elég biztosan mérhetjük, s így látjuk, hogy a rendszer, mely szerint a templomok arányait meghatározták, érvényesek maradtak a községi házak arányainak meghatározásában is. A középkorban minden az uristenért és az ur segítségével történt, s így az egyház mindenkor volt a mérvadó. Természetes, hogy egy már meglevő háznál az arányok nem lehettek oly szorosan pontosak, mint egy alapjától emelt templomnál, hol minden részletet előre megalapíthatott tervezője: és

leülhettek. Vannak igen díszes faloszlopai és nagyon csinos boltozata is.

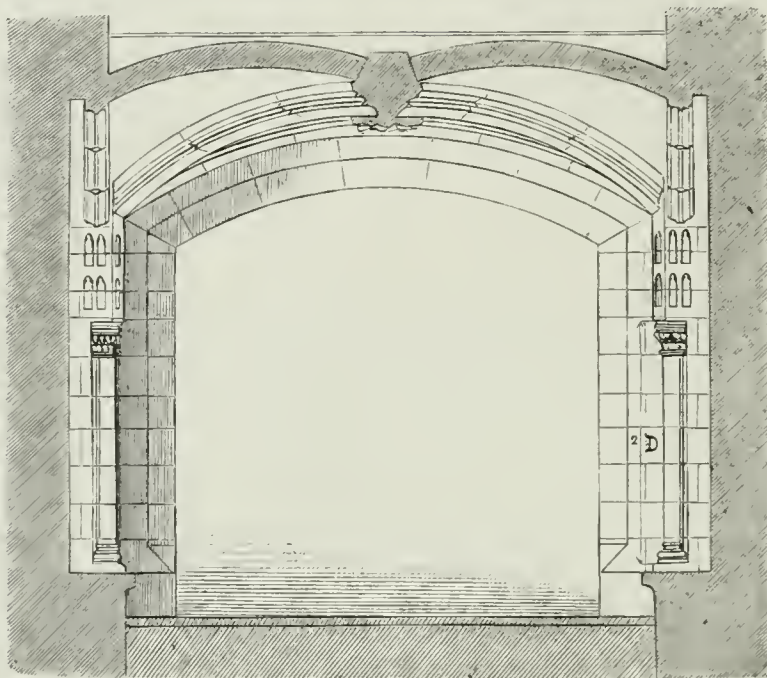
A faloszlopok lába a csúcsíves styl által átídomított, inkább metszővé tett, attikai oszlopláb, melyen sima, nem ifjodó törzs emelkedik. A kapitálek levelei változnak, de kasokkal együtt kecses alakot képeznek. Nevezetes a kapitálek fölötti rakvány, mely az oszlopot $\frac{2}{3}$ -el magasabbra teszi: mert csak innen ágaznak szét a boltgerincek, hárman a boltot hordozzák, egy-egy fél gerincez, min-

den oldalon, a fal melletti, mintegy félkör-
íves friestet, és az ez előtti köríves falheve-
dert képezi. Nevezetes, hogy ez utóbbi nem

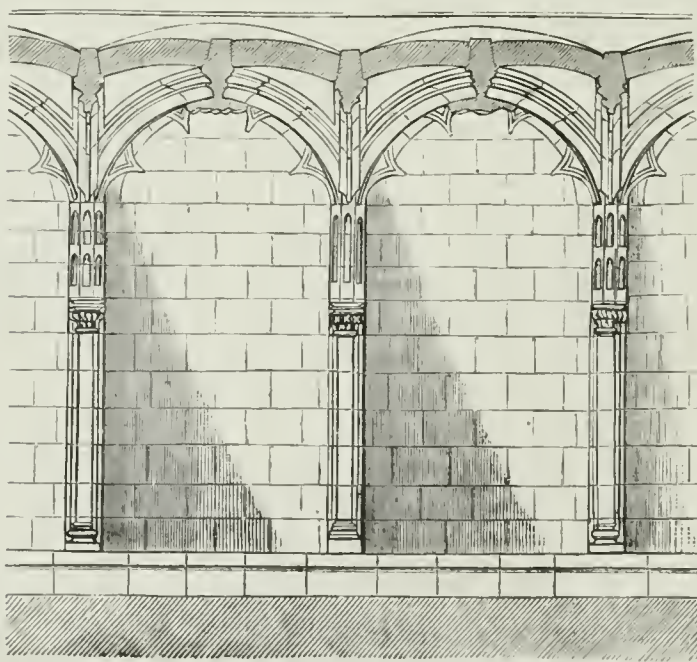
csúcs-, ha-
nem köríves,
holott csú-
csos is lehe-
tett volna, ha
közvetlen az
oszlopok váll-
kövéről hu-
zatik, sőt ezt
akkor épen
egy egyen-
oldalú há-
romszög fö-
lött lehetett
volna szer-
keszteni. Ugy
tetszik, hogy,
valamint az
oszlopok fel-
magosodását, így
a körív használa-
tát a pitvar cse-
kély magassága,
és azonkörülmény
követelte, mely
szerint így a hát-
fal nagyobb kiter-
jedésben jelenhe-
tett meg.

A boltozat egy-
szerű ugyan, és
gerincei is igen
egyszerűek, de
másrészt e bolto-
zat különös érde-
ket nyer öt, sza-
badon lefüggő
(hängende Schlusssteine) alakos zárkövei ál-
tal, melyek majd mellképet, majd czímerész-
letet ábrázolnak. E zárkövek ninesenek azon

rendben, melyben azokat az autographiák és
utánok rajzunk is adja, hanem kezdve az ut-
czai bejáráson, így következnek egymásra:

171. ábra. Keresztszelvény.

172. ábra. Hosszszelvény.

1. Robert
Károly és
nagy Lajos
strucztollas
sisakja, két
toll közt a
lópatkót eső-
rében tartó,
növekedő
struczmadár.

2. Koro-
nás - fátyolos
női fő.

3. Koronás
női fő. jobb-
ra-balra ve-
nyige szőlő-
fürttel.

4. Sisak
növekedő kutya-
val, a kutyanak
vagy farkának az
oroszlánéhoz ha-
sonló sörénye van;
fején pedig koro-
naféle látszik.

5. Sisak ember-
fővel, mely mitra-
féle főveget hord.

A három első
zárkö ábrájának
vonatkozása az
anjoui házra vilá-
gos. Félre nem
magyarázható a
strucz-jelvény,

míg a két koro-

nás női fő nagy Lajos nejére és leányára czé-
lozhat. Mindamellet, valamint a történelmi
adatok, úgy a styl is tiltja, hogy a pitvar

építkezését az Anjon-k korába tegyük; legfőlebb megengedhető, miszerint az ábrák azon hálának kifejezéseként tekintendők, melylyel a pozsonyiak, kivált nagy Lajosnak, sokféle, a városnak tett jótéteményeiért tartoztak. A negyedik és ötödik zárkövek vonatkozását nem ismerem.

A pitvarnak ezen beboltozása után nem rögtön folytatva lett a kapu fölötti erkély építése, mit az erkélyekre 1496-ban fordított, és a számadásokban felhozott költség bizonyít, és mit onnan is gyaníthatni, hogy az erkély két zárkövének egyike a kapu-örögívnek felső részébe belevág, és így az erkély középtengelye nem felel meg a kapu középtengelyének, hanem amaz kissé észak felé van mozdítva. Hasonlólag az erkély közelebb áll a kapu oldalán felfutó toronyfiak északiéhoz, mint a délihez. Az autographiákban, s innen vett rajzunkban sem fordul elő ezen ferdeség: mert itt inkább szabályosságra, symmetriára volt figyelem, s ezért a homlokzat ablakai is egyenmértvűleg vannak elosztva, holott, mint ez két alaptervünkön is látszik, a hat-hat ablak nincsen egyaránti távolságban egymástól elrendezve. A középkor kevésbé ügyelt arra, mit manap symmetriának neveznek, és kevesebb súlyt fektetett a két szárny megegyezésére: ezért a pozsonyi városházban is a kapu nem áll az épület közepén, minek következtében az alsó emelet, nem mint nálunk, két részre van elszakítva, hanem a helyiségek folytonosan következnek egymásra, közvetlen közlekedésben vannak egymással; mi minden esetre kényelmesebb, mintha, midőn az épület egyik szárnyából másikába át akarunk menni, ezt csak a pitvaron keresztül tehetjük.

Az erkély csak keveset szökvén ki, két sarkának erős gyámköve közti lapos íven emelkedik. Ezen ív alatt olvassunk:

SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS.

Következik alacsony ablakpad (Fensterbank), melynek felirata ez:

NON EST SAPIENTIA NON EST
PRUDENTIA NON EST CON
SILIVM CONTRA DOMINUM.

Ezen felírás két oldalán egy-egy „fascés“-t tartó gyermekalak látható, s ezek küloldalán következik a sark fülkének lábazata. Az autographiák ide szobrocskákat helyeztek, melyek azonban nem léteznek. A két fülke közt nyílik az erkély-ablaknak három, az autographiákban és rajzunkban csak két osztálya, melynek béléten máris egymáson keresztül nőtt pálczatagokat látunk. Az ablakok jelenleg állanak púpos táblácskákából, a német Bozentafel-nek nevezi: minden osztály közepén van egy festett ezímer, de mindez új. Az ablak fölött van dús tagozatu koronapárkányzat, s e fölött kis cseréptető. A faragott részek esinosak, főleg a kapu oldalán felszálló toronyfiak, melyek levélsomón nyugosznak. Mesterségesebbek még ezeknél a kapu gyámkövei, állatalakban. Ezek fölött eleinte egyenes vonalban emelkedik a kapu öreg-íve, mely csak nagyobb magasságban meggömbülve veszi körül a kapunyílásnak tulajdon ívét. A kapu az erkély és azok függelékei a városház elég dús díszrészleteit képezik.

Főhomlokzatát hat-hat, még régi béléttel körülvett ablak némileg élénkíti. Ezen ablak nem csúcsíves, hanem felül egyenesen van zárva. Az egész homlokzat be volt festve, mit a legközelebbi tatározás alkalmával látni lehetett; azonban a képeket oly megrongált állapotban találták, hogy még azok tárgyaikra sem lehetett ráismerni. Ma a főhomlokzat hosszabb, ehhez még két ablak jobbra jár, azonban, mivel ez nem a balra fekvő hat ablak béléttét bírja, az autographiákban el lett hagyva, úgy szintén a torony is, mely az épület délnyugati sarkát képezi. Hogy pedig

170. ábránk homlokzata egyszerre készült, ezt nemcsak egyforma ablakaiból következtethetni, hanem abból is, hogy az utolsó, délfelöli ablak mellett gyámkövön álló szakállós férfi-szoborka jelenik meg, paisot tartván, melyen az országos címernak kettős-keresztje látható. E szoborkának ruházata és stylje pedig tökéletesen megegyezik a XV-dik század végének ruházatával és styljével. Ugy tetszik, ezen erkélyes és hatablakos homlokzat volt azon félháznak homlokzata, melyet 1280-ban Jakab. néhai város-bíró örököseitől vették; a második 1421-ben vásárolt félházhoz pedig tartozott a tovább dél felé látható homlokzat, mely rajzunkon el van hagyva. A homlokzat födele magas ugyan, hanem mégsem annyira, mint, a hónap könnyebb legördülése miatt, a tetőket a középkorban emelni szokták. De e tető sincsen bizonyos dísz nélkül; mert ilyent neki csinos béléttel ellátott három ablak szerez, s ez nem a legrégibb példány, mely megegyezik azon állítást, mely szerint Mansarde találta fel a tető alatti mansardoknak nevezett lakhelyiségeket. Ilyen tető alatti lakszobák a középkorban mindennapiak voltak, kivált erősített városokban, hol a körfal véde alatt lakni akárok, egyebet nem tehettek, mint lakást a magasban keresni.

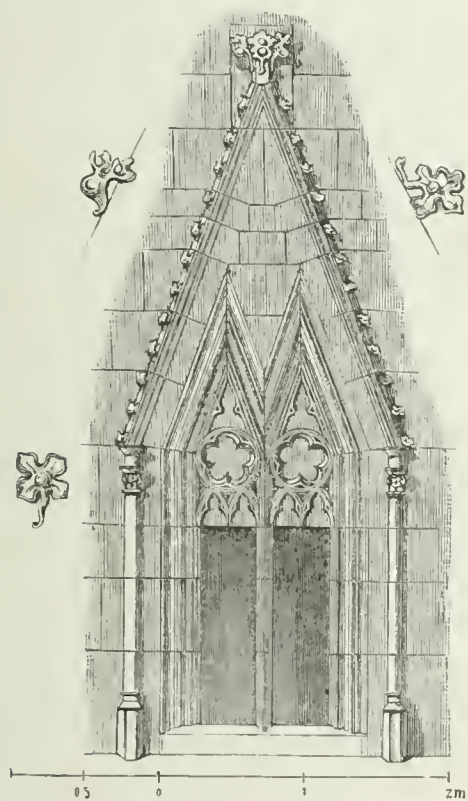
A pitvaron át az udvarba menőnek jobbjára esik a lépcsőház, baljára vannak az északi szárnynak arkádjai. A középkornak, kivált közhasználatra rendelt házai azzal is különböznek mai házainktól, hogy amazok a lépcsőházakat rendesen a házhoz kívül állították fel, mi két okból történt, részint térkimélés, részint a bel-helyiségek jobb és kényelmesebb eloszthatása végett. A mai építésnek egyik legbokrosabb feladata a lépcsőknek czélszerű elrendezése, míg a középkori mester e tekintetben sokkal csekélyebb nehézséggel küzdött, sőt még díszítésében is könnyebben járhatott el, midőn egészen

önálló épületkével volt dolga, melyet kénye-kedve szerint kiterjeszteni képes volt. A tulajdonképi épületen kívül vannak elhelyezve a lépcsők a lőcsei és bártfai városházaknál is, sőt az utóbbinak, mint a pozsonyinak, van külön, az épület testéhez kívül csatolt lépcsőháza is.

E lépcsőházban felmenve, állunk kurtá sikátorban, melynek két, jelenleg a pozsonyi muzeum tárgyai elhelyezésére szolgáló terem felel meg: a muzeum harmadik terme a toronyban fekszik, s ez előtt a sikátor nincsen folytatva, de folytatva van egy negyedik, a levéltárt magába fogadó terem előtt. Földszint a sikátor hosszabb egyenes vonalban terjeszkedik el, hanem második emeleten egyenes vonala rövidebb, és szögbe törvén, déli végén megszűnik, s itt ajtó van törve, mely a régebben vett ház felét az 1421-ben hozzávett más felével köti össze.

Tanulmányunk tárgya az első emelet azon három helyisége, melyben a pozsonyi muzeum van elhelyezve. Az első helyiség a toronyban fekvő kápolna. A toronyról eddig nem szóltunk; mert ez az antographiákban, s így ábránkon sem jelenik meg. Ugy tetszik, hogy a torony nem volt még az 1280-ban vásárolt házban; ilyent magánházban joggal nem igen kereshetünk, kivált nálunk nem, hol tornyos magánház példája, minő gyakori volt a francia városokban, nem fordul elő, vagyis nem maradt ránk, bár régi okmányok ilyenről, mint ritkaságról tesznek említést. E torony, bár nem igen magas, mégis erősebb falakat kívánt, s ilyennek láthatók is alaptervünkön. Más oka, miért nem hisszük e tornyot magánházhhoz csatoltnak, annak második emeletén levő kápolnája. Végre, mint fentebb láttuk, ezen torony 1442-ben mint új torony van említve; de ez évben a toronyban már óra és harang is volt. Tornyunk tehát egyenesen városházi toronynak tartandó, és építése megelőzte az épületnek

a század dereka körül megkezdett átépítését. E toronynak földszéle a kápolna ablaka, melyet Könyöki rajza után, 173. ábránk ad. A kápolna elég jól van keletelve, úgy, hogy oltára, szemközt e nyugati ablakkal, keleten állott. Az ablak kétosztályu, mely nem, szokás szerint, csúcsívvvel, hanem egyenes vonalú és kettős orommal záródik; ezen orom alatt vannak a csúcsíves ablakokban szokásos lóherék és ötlobbos rózsák, de ezek sem

173. ábra. Kápolna-toronyablak.

egészen, hanem csak félig áttörött mérműben. E kettős-ablakot körülveszi a két esimos oszlopkán nyugvó meredek főorom, melynek szára díszes levélsokrot hord, és melynek hegye a szokásos keresztvirággal végződik. Az egész ablak-architectura még a XIV-dik század szigorubb jellemét viseli magán.

A kápolnából a hajdani tanács – jelenleg középső muzeumterembe vezet egy igen pompás vasajtó, melyre nézve Könyöki, ki Rakovszkyval a tatározás munkák vezetésé-

vel volt megbízva, ezt mondja ¹⁾: „Első teendőnk volt a tanácssteremben levő életnagyságu arczképeket, melyek a falakat elborították, eltávolítani: ez alkalommal egy gyönyörű vasajtóra akadtunk. — Az ajtó a tanácssteremből a toronyszobába vezet, hol hajdan a városház kápolnája volt. Innen magyarázható, hogy őkünk nem kíméltek költséget, s ezen helyiséghez méltó vasajtót állítottak. Ezt illetőleg megjegyzendő, hogy a 14 (toló) zár egyetlen ügyesen készített kulcsesal nyílik, és minden részeiben ép. A hátnézeten levő díszitmények alapjai, melyek a zárok összeköttetését fedik, kék, a díszitmények pedig vasszinűek és csiszoltak; az ajtónak ezen oldala jó karban találtatván, nagy hagyatott. Előnézete ellenben piszkos szürke olajfestéssel volt behuzva: a mint a borítékot eltávolítottuk, azon örömdetes tényről szereztünk tudomást, hogy az ajtó síkja (alapja) fekete volt, a díszitmények pedig kivétel nélkül megaranyozva voltak. Ennek folytán az ajtó újítása nagy történt, mint az hajdan volt, t. i. a sík ismét fekete festéssel befestetett, a díszitmények és a kilincs pedig megaranyoztattak“.

Ehez hozzáadandó, hogy ajtónk mindkét lapján, ámbár már 1577-ben készült, még mindig látható a csúcsíves stílus hagyományos befolyása. A régebbi stílus általán tovább tartott a mesterembereknél, mint az építészeknél: így látjuk, hogy mikor ezek a csúcsíves stílust már egészen elfogadták, a mesteremberek, kivált az aranyművesek műveiket, főképen az ereklyetartókat, a franczia „chasse“-okat még mindig román stílusban készítették: s így volt az későbbben a lakato-

¹⁾ Könyöki a „magyarországi műemlékek id. bizottságának“ a kérdéses ajtónak, a hajdani tanácssterem mennyezetének, és a hajdani képviselők terme ajtószekrényének, leírással felvilágosított igen esimos rajzát beküldte. Kiegészítésül adom saját, 1879. július hóban tett szemlélésem eredményét.

soknál is, kik még a renaissance teljes kifejlődése korában is ragaszkodtak a csúcsíves alakokhoz. Habár nem teljesen, hanem még nagyrészt ajtóknál is van alkalmazva a lakatos munkájának csúcsíves tekerese, melynek végét tulnyomólag torzfejek képezik: vannak e fejek közt sisakkal fődöttek, és vannak, melyeken a magyar typus félreismerhetlen, nemcsak külön alakú bajszában, hanem egész alakzásában is. Renaissance-féle felfogáshoz közelebb állanak azon növénytekereses és szintén végökön torzfejekkel ellátott kék lemezek, melyek alatt a záruk elrejtvék, és melyekből csak a tollózár nyul ki. A főzár szintén még a csúcsíves rendszert követi, mely szerint három, egymás mellett fekvő, és egyszerre a többi tizenegygyel mozgó tolozárral bír. A földalton a renaissance-féle alakzás inkább mutatkozik: a fejek nagyobb mérvűek: vannak azok közt egészen phantastiensak, melyeket semmi természetes állatra illeszteni nem lehet: a lombzat is egészen elűt a csúcsívestől, van két renaissance-féle edény, és a zár és kilincs sem emlékeztet csúcsíves motívumra.

A fentebb felhozott adatok után 1577-ben készült a tanásterem erkélye, de ugyanakkor tágitották a tanástermet, sőt ekkor készült volna e terem mennyezete is: egyuttal fallal különítették el e termet a képviselőktől: „Mit Maister Jakob Thab maurer, abgerayt und zalt, dasz er an der Rathstuben die schaidtmawer abgebrochen, dy Stubn erwaytert, und gegen den schran ein new mawer aufgeführt, in ansehung der vülen arbeit das aufgangen 35 Thl.“ Ezt, szemközt 167. és 168. ábráinkkal, kissé nehéz érteni: megkísértem e helynek magyarázatát. Fel kell tennünk, hogy a pitvar déli falán nem emelkedett fal a második emeleten, hanem hogy nagyobb terem terjedt el a kápolna déli falától egészen odáig, hol a földszinti alapterven pillért látunk, ez igen valószínűleg

hevederívet hordott, melyen a második emeleten a tanástermet a számvevőszobától (Raytstube) elkülönítő fal emelkedett. A teremnek ily kiterjedését kívánni látszik azon körülmény, mely szerint abban nemcsak a tanács, hanem 1577 előtt a képviselő testület is tartotta üléseit, sőt a kályha melletti, mintegy ketreczben (említve van farácsoztának befestése vörösre), a város jegyzője hivataloskodott. Ha már most feltesszük, hogy Thaeb mester a földszinti pillér fölött álló falat, mely a nagy termet a számvevő hivatalától elkülönítette, „die schaidtmawer abgebrochen“, elhordta és más falat a pitvar fölötti fal fölött húzott, akkor igaz, a tágitás nem vonatkozik a tanács-, hanem a képviselő-teremre: de jóllehet, hogy amaz mégis az által lett tágasabbá: mert elkülönítésében most több tért nyert, a tanácsosok abban kényelmesebben mozoghattak. E nézetet támogatja azon körülmény, mely szerint a tanásterem mennyezete 1577-dik minőségében ránk maradt. Erre nézve mondja Könyöki:

„A felső padozat (mennyezet) Rakovszky ur által megírt adatai szerint (Das Pressb. Rathhaus u. d. Stadtrath S. 13.) 1577-ben készült, és a góth gerinczes boltozatba vasakkal van beakasztva, és négy fánemből, t. i. tölgy, dió, lágú és köris fából áll. A tárgy jó karban levén, csak a fényes máz eltávolított, melylyel be volt húzva, és azután beolajoztatott. A felső padozathoz tartozó fries újabb kornú és csak tölgyfából készült.“

Ezen mennyezet fióknű, Fachwerk, minőt a renaissance az antik építészet ugynevezett „phantomata, sanidomatá“-ból átvett, áll kisebb nagyobb bemélyedt és bekeretelt egyszerű négyegekből és paralellogrammákból, melyek közé kitöltésül T betű alakú mélyedések vannak téve. Az igen egyszerű alakok esinos tekintetét nem magok, hanem természetes színök változatossága teszi, mennyire t. i. a fának eredeti színváltoza-

tossága élénkséget és tetsző árnyékolást hoz magával.

E terem a muzeum közép nagyságu terme.

Következik a legnagyobb 1577 óta egész újabb időkig a városi képviselőség gyűlekeztének szolgáló terem, az, mely 1577 előtt középfallal két helyiségre volt osztva. Itt is a mennyezet elárulja, hogy e terem kiterjedése 1577 óta nem változott. Erről Könyöki mondja:

„Kétséget nem szenved, hogy a mellette (a tanácsterem mellett) levő csarnoknak, melyben a városi képviselők hajdan gyülekeztek, szinte góth boltozata volt, de ez (a bolt) 1696-ban eltávolittatván, helyette dongaboltozat alkalmaztatott.”

Itt azon különösség fordul elő, hogy a tanácsterem és ezen helyiség közti ajtó az utóbbiban nem mint ajtó látható, hanem szekrényben van elrejtve. Fentebb R. után adatokat idéztünk, melyek szerint ezen ajtó-szekrény 1649 körül készült; mert akkor neveztetik újnak: „Item am 6. aprilis. den Tischler und Schlosser, als der Nene Kasten in der Schran beschlagen worden, den zu vertrinken geben 2 Sch. 15 D.“ 1674-ben itt a falakat bemeszelték, hanem 1695-ben csinos festett, még ma is létező stuccoval díszítették mennyezetét. Könyöki a szekrényről írja:

„Ajtó-szekrénynek azért neveztetik, mert az első bal ajtó a csarnokból a tanácsterembe vezet, s csak többi két része szolgál szekrényül. Az egész tölgyfából készült, a szárnyas angyalfejek és festonok részben aranyozva, részben ezüstözve vannak, egyes részei pedig, n. m. a levelek és gyümölcsök, lazúr színekkel gyöngéden vannak behuzva. Ily módon készültek az allegorikus szoborkák is, ruhárészeik lazúr színekkel be vannak vonva, a húsrészek hússzínűek. Az első szoborkának címeres paisa, a szobrocskák kö-

zött álló korona-díszítmények fekete színűek és szélei aranyozvák. A vasrészek ónnal vannak behuzva, kivéve a zárat, melyeknek síkja (alapja) kék, díszítményei pedig csiszoltak”.

Szekrényünknek, még styl tekintetében is, van két része: az alsót, bár elég késő még szerény renaissance-féle alakú, míg a felső már is teljesen nszik a jezsuiták barokk idoma özőnében. Alsó részének három ajtaja korinthuszloppal van bekerítve, melyek törzsalján venyigék vannak kifaragva, a többi törzs sima, nem cannelirozott: két oszlop közt van két egyszerű bemélyedt négygyűfőkmű, és még a lakatos munkatekeresei sem oly szövevényesek, hogy azoknak görbléseit nem lehetne elég könnyen követni és feloldani. Az oszlopok fölötti architrav sima és keskeny, a friesben elég csinos festonokat látunk, melyek fölött a fogrovatos korinthuszáló koronapárkányzat betetőzi a szekrényt. Közvetlen az oszlopok vállkövei fölött szárnyas angyalfők, és ezek fölött akanthusféle rakvány képezik, amazok a gyámkövet, ezek a szekrény tetején álló négy szobornak talapját. Az első szoborka jobbával igen cifra paisot tart, Pozsony városa ráfestett címérével, baljában kettős keresztet emel. Mit jelent ezen allegorikus alak, alig magyarázhatni: vajjon Pozsony városának vallásos Geniusát-e? A második szoborka kétfejű jobbában kelyhet tart, baljával oszlopra támaszkodik. Itt is meglehetősen zavar uralkodik: mert a kettősfej az eszélynék szokásos jelvénye, egyik fejjel a múltat tekint, másikával a jövőt látja: de ehez aztán nem illik az erőnek jellege, az oszlop, és nem a kehely. A harmadik alaknak értelme világos, mert szokásos. Jobbában mérleg, baljában könyv vagy: ez a törvényre hivatkozó igazságnak allegóriája. A negyedik jelentése is világos: bal czombján oroszlán ágaskodik, mely ellen jobbja kardot emel; ez volna tehát az erő-

nek, a vitézségnek allegoriája. Valamennyi alak szárnyas: mesterök a szárnyak kiterjesztésével az egésznek bizonyos élénk silhouettet akart adni: mely szándékát a négy alak közti három felszökellő dísz is elárulja. Ez már a legkivallottabb barokságnak szüleménye, melynek sem egyes részei, sem egésze valami logikailag magyarázható alakkal nem bír, hanem egyedül áttöréssel és emelkedéssel akar hatni. A részlet sem csiga, sem kagyló, sem szárny, sem phantasticus különféle állatból, vagy állat- és növényből összerakozott test, minőt a megelőzőtt stylek és módok alkalmaztak. Egészben véve sem a természetben nem találunk valamit, mit ehez hasonlítani lehetne, sem a művészetben, mit szerkezeti célból itt feltaláltnak mondhatnánk. Egyes egyedül állíthatni, hogy ilyféle alakzások, távolról tekintve, némi festészeti hatásra tesznek szert: miért azokra, művészeti szemponton, pálczát törnünk kell.

Végig mentem a városház nyugati szárnyának helyiségein, melyek még az 1280. vásárlás útján a város birtokába átmentek, és megkísértém azoknak időnkénti változtatását megmagyarázni, valamint régibb butorait is leírtam. A déli és keleti szárny, régé-

zeti tekintetben érdektelen, amaz a város publico-politikai igazgatásának, ez gazdasági céloknak szolgál. Érdekesebb e kettőnél az északi szárny több hivatalos helyiségeivel; nem ezek, hanem előttük végig futó, az udvart tekintő loggiák tekintetéből. E loggiákat 1575-ben építettek, földszint és második emeleten nyolcz arkádokból állanak. Ugynevezett toskanai oszlopokon emelkednek köríves hevederek. Az ívek fölött nincsen a szokásos gerendázat, de van a földszintiek fölött a második emeletnek tömör kartáma, a magasabbak fölött igen egyszerű párkányzat. Az oszlopok fölött az ívek oldalnyomását erős vasrudak semlegesítik. A loggiák mögött emelkedő belső főfalán még megmaradtak félköríves rovatkák, melyeket másutt eltávolítottak.

E szárny keleti része előtt még megvannak a régi tömlőczők, melyeket szintén megnéztem. Egy középső keskeny sikátor két oldalán nyílnak, minden világosságtól megfosztott keskeny és alacsony helyiségek, melyekben a fogoly állapota igen szánalomra méltó volt. Jelenleg e cellákat, mint tömlőczöket már nem használják, legfőlebb, ha éjjeli háborgatókat egy éjjel át ide bezárnak.

H Á Z A K.

Régi házak Pozsonyban igen csekély számmal maradtak fenn, sőt ezeknek csak részleteiben kitűnik az eredeti alakzás. Rómer „Pozs. és Környéke“ (293. s k. l.) több régi házakat idéz, melyekről okmányos adatok megvannak, hanem magok eredetiségökben többé már nem léteznek. Ugyanezen ezikében Rómer figyelemre méltó jegyzéseket ad, melyekben a pozsonyi házak különösségeit tárgyalja. Mintán feladatom nem, Pozsony elenyészett emlékei történetének le-

írása, hanem a még meglevők rövid magyarázata, levéltári kutatásokkal csak annyiban foglalkozhatom, mennyiben ezek a fennmaradt emlékekre világot derítenek.

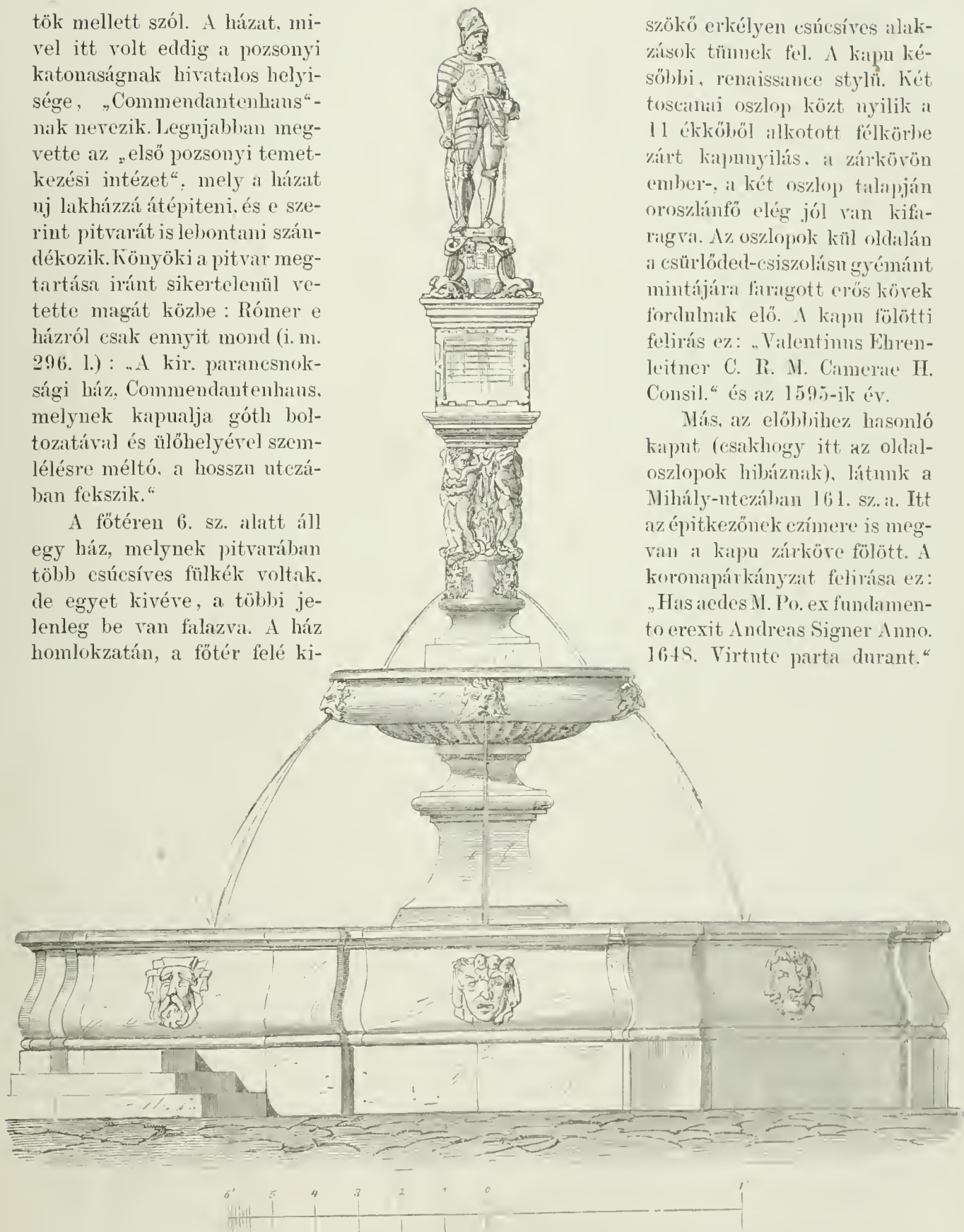
Régi háznak részlete még megvan a hosszú utcában (207. sz. a.): ez csúcsíves stylü pitvara, mely minden oldalán hat ívből áll, harmadika és negyedike közt van egy, hat szirmu virággal díszített zárkó. Az ívek gerincei mintegy kettős, egymás alatti körtvéből szerkesztvék, mi igen késő erede-

tők mellett szól. A házat, mivel itt volt eddig a pozsonyi katonaságnak hivatalos helyisége, „Commendantenhaus“-nak nevezik. Legújában megvette az „első pozsonyi temetkezési intézet“, mely a házat új lakházzá átépíteni, és e szerint pitvarát is lebontani szándékozik. Könyöki a pitvar megtartása iránt sikertelenül vetette magát közbe: Rómer e házról csak ennyit mond (i. m. 296. l.): „A kir. parancsnoksági ház, Commendantenhaus, melynek kapualja góth boltozatával és ülőhelyével szemlélésre méltó, a hosszú utcában fekszik.“

A főtéren 6. sz. alatt áll egy ház, melynek pitvarában több csúcsíves fülkék voltak, de egyet kivéve, a többi jelenleg be van falazva. A ház homlokzatán, a főtér felé ki-

szökő erkélyen csúcsíves alakzások tűnnek fel. A kapu későbbi, renaissance stylű. Két toscanai oszlop közt nyílik a 11 ékkőből alkotott félkörbe zárt kapunyílás, a zárkövön ember-, a két oszlop talapján oroszlánfő elég jól van kifaragva. Az oszlopok kül oldalán a csürlődéd-csiszolású gyémánt mintájára faragott erős kövek fordulnak elő. A kapu fölötti felírás ez: „Valentinus Ehrenleitner C. R. M. Camerae H. Consil.“ és az 1595-ik év.

Más, az előbbihez hasonló kaput (esakhogy itt az oldaloszlopok hibáznak), látunk a Mihály-utczában 161. sz. a. Itt az építkezőnek ezimere is megvan a kapu zárköve fölött. A koronapárkányzat felírása ez: „Has aedes M. Po. ex fundamento erexit Andreas Signer Anno. 1648. Virtute parta durant.“

174. ábra.

Díszkut.

Vége szólnom kell a várostéren álló díszkutról, mert ezt hazánkban páratlannak mondhatjuk: miért is az autographiák sikerült rajza után adom. Ezen kut emelése előtt a várostéren régibb kut állott, talán épen a mienknek helyén, mi Rakovszky, a város levéltárából vett következő adatából kitűnik, így mondja: „Die Rechnung von 1439 gedent schon des Brunnens am Hauptplatze: Item habn wir gebn dem Mathes mit der Mütter (Muttermal) Im und sain gesellu, das si den Prun gefäribt habn, vor dem Ulrich Kromer auffm Platz davon 3 Sch. 10 Den.“

A jelenlegi kutról ezeket találjuk feljegyezve Rakovszky által (Alterthümliche Ueberlieferungen von Pressburg a Pressb. Zeitung 1877. évf. 16. számában): Der Röhrbrunnen am Hauptplatze wurde 1572 so hergestellt, wie er heute aussieht. Die Bleiröhren von Fabian Heinrich, Schlosser zu Wien, sie wogen 81 Zentner, wofür ihm 13 Thl. 3 Sch. 25 Den. gezahlt wurden. „Den 29-ten May Ist Andree Lutringer Steinmetz von Teutsche Altenburg hieher beruefft, mit den man wegen eines neuen Rohrkastens gehandelt. Den 4. Juny, als man den hölzernen Röhrkasten abrechen sollt etc. 1580. Nachdem sich der pilthaner sehr beklagt, das im fuer sain arbeit kein trinkghelt worden, da verschueffen dy Herrn im zu gebn 5 fl.“

E kort tanúsítják a kuton levő feliratok is:

Sacratiss. Max. Aemilianum II.
Rom. Imperatorem. Bohemiae Regem.
Archiducem. Austriae.
Diademate. Regni. Hungariae
Anno. Chri. MDLXIII. Die VIII. Men. Sept.

Posonii Inauguratum
Viator!
Ubi. Te. Hoc. Fonte. Recreaveris
Memento!

Regi. Ac. Regno. Hungariae
Prosperitatem.
Fonti. Perennitatem. Praecari
Taudem salvus abito.

Quid Leo Bojorum Prisco Diademate Splendens?
Quid Romanae Aquilae Japidum Migrastis Ad Istrum?
Quis Pisone Suo Claram Vos Duxit Ad Urbem
Pannoniae? Novus Est Rex Maxilianus Aemilianus
Hunee Sequuntur Tria, Qui Dat Sceptra Nec integer
Annus

Et Majora Dabit. Cui Trinum Numen Et Unum
F. Anno Domini MDLXXII.

Maesa Sua Laetos Agitat Cum Rege Triumphos
Caesaris Exsultat Moenus Amore Novi
Et Savus Dravus Cum Danubioque Tibiscus
Digna Suo Pariter Carmina Rege Canunt
Imperat His Fluvii Placide Maximilianus
O Utinam Euphratis Gangis Et Addat Aquas
F. Anno Domini MDLXXII.

O Ingens Caroli Filia Caesaris
Ingentis Maria Et Tradita Caesaris
Gnato Connubii Foedere Caesari
Fontis Nympha Sacri Caesare Cum Tuo
Hos Divo Latice Protege Limpidos
Ut Vos Somnifero Murmure Praedicent
F. Anno Domini MDLXXII.

A szobrászati mű hasonlíthatlanul jobb e verseknél; fölötte tetsző karesz silhouettje után a renaissance styl gyöngyének mondhatjuk. A tetején álló lovag II. Miksa király arczképének tekintetik. E szobor és az alatta való felírást talap be van festve és aranyozva. A keszes pyramidalis építkezés különösen feltűnik a felső és alsó vízmedence egymáshoz közelében. Mindkettőn jól faragvák az álarczok. Az egész szerencsésen jó karban maradt ránk.

Rómer, többször idézett értekezésében a városon kívül álló két emlékről szól: „Az egyik a bold. szüz szobra, az u. n. dísznótéren. Pusztán és elhagyatva (szobra is eltűnt) áll az idő barnította emlék, a szemét és sár pusztájában.“ (291. l.)

és 292. l. „Záradéknul még egy keresztet kell emlitenem, mely a virágvölgyi temető bejárata előtt áll, és egy ritka esemény által épen megmaradt.“

SZ.-GYÖRGY VÁROSNAK

PAROCHIALIS TEMPLOMA.

Sz.-György a három kisebb Pozsony-megye városai közt, legközelebb fekszik Pozsonyhoz, a vasuton félóra alatt elérhetni. Sz.-György városról Szekeső Tamás ezt írja „Pozs. és környéke” című. 1865. megjelent k. 115. l.:

„Sz.-György már IV. Béla idejében kiváltságos hely volt: sz. kir. várossá azonban csak 1647-ben tétetett: II. Mátyás alatt épültek fel kerítő falai, s azon időre esik virágzása is. De azóta többszörös tűzvész, leginkább pedig 1663-ban a török kegyetlen pusztításai,¹⁾ melyek előtt még a plébánia templom sírboltjai sem maradhattak sértetlenül, a városnak bekövetkezett lassankénti alábsüllyedését okozták. Jelenben hortermentesen kívül, a város még terjedelmes erdeiből és néhány malmokból húzza jövedelmét. Sz.-Györgynek határa mintegy 500 mértföldre becsültetik, s legnagyobb részét erdő és szőlőkert foglalja el. A városnak nyugati oldalában, a hegység tövében egy dombon az egykori sz.-györgyi várnak, az n. n. Fejérvárnak romjai láthatók. A vár eredetéről kevés bizonyosat állíthatni: a monda szerint eredetileg a templarínusok műve volna; később a sz.-györgyi grófok lakhattak fé-

nyes termeiben; most azonban régóta csaknem végkép összeomlott állapotban nyugszik”.

Sz.-Györgynek csak egy régi emléke van¹⁾, a városon kívül alacsony dombon fekvő

parochialis temploma.

Az épület kis, alacsony, kéthajós csarnoktemplom, melynek szentélye alatt van altemplom: mint alaptervünk mutatja, az egész igen rendetlen; nagy tetszik, építésze az épszögnek nem volt nagy barátja. El templomhoz hozzá van esatolva a sz.-györgyi grófok temetkezési kápolnája, és az e mellett szintén később korn nyílt előcsarnok. Az építkezést alig vihetni vissza a XIV-ik századba, a sz. háromsághoz ezimzett kápolna pedig csak 1465 körül épült.

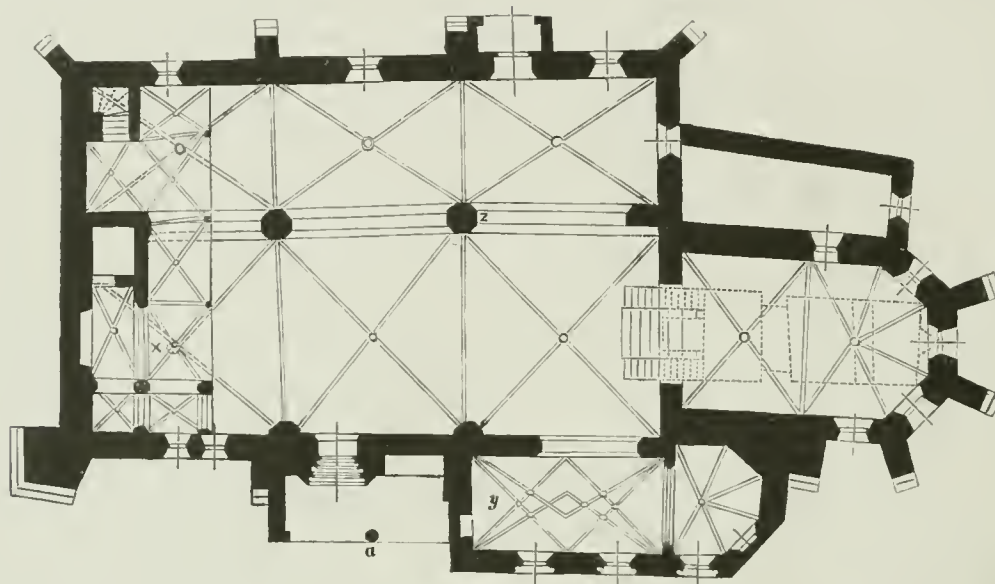
E templomnak van több sajátága: nevezetes az altemplom jelenléte; mert altemplomok alkalmazásával a külföldön már a XIII. században hagytak fel, azonban nálunk altemplomok, mint az idevaló, még a XV-ikben is fordulnak elő, n. m. a szepesi csőtörtőki kápolnában, az eperjesi parochialis templomban és másutt.

¹⁾ Sz.-Györgynek története, mennyire ez az emlékekre vonatkozik, párhuzamosan jár Bazin történetével; miért is mindkettőről Bazin emléke tárgyalásánál röviden fogok szólni. A templomnak rajzait készítette Steindl Imre tanár felügyelete alatt Bartholomáidesz Gyula.

¹⁾ Számos ásatásaim alkalmával arról győződtem meg, hogy a törököt sírok pusztításáról igazságtalanul vádolják: kik pusztították el a sz.-györgyi és bazini kriptákat, a következőkben fogjuk látni.

Második sajátja a csak kettős hajó: azonban ezt alkalmasint az eredeti terv tökéletes ki nem vitelének kell tulajdonítani: legalább a szabad északi töveknek a déli zár-

A harmadik sajátja, úgy szólván, kettős orgona-karzata, melynek nyugati része az egész templommal egykorulag készült el, míg a keletinek hozzácsatolása csak későbbben tör-

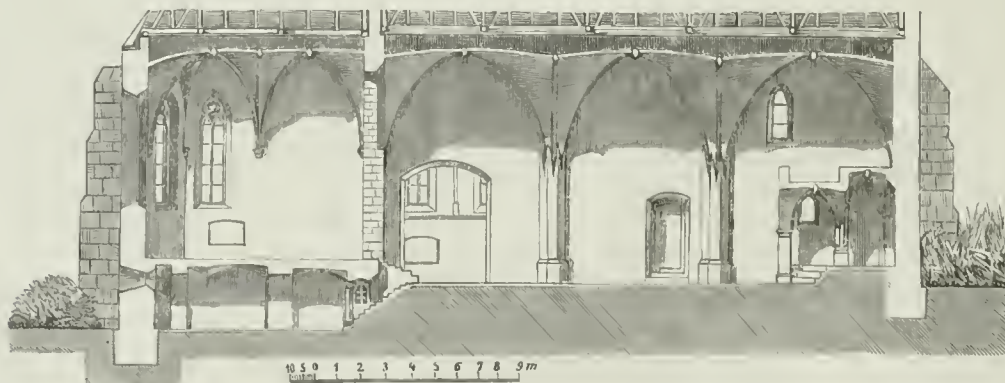

175. ábra.

falban ugyanazonos faltövek felelvén megkövetkeztethetjük, hogy nemesak északi, hanem déli mellékhajót is szándékoztak építeni; mitől hihetőleg költséghiány miatt elállot-

tént. Ezen karzat alatt van lefektetve (alaptervünkön x betű alatt) hazai sírköveink egyik legremekebbje.

Negyedik sajátjának vehetjük a ké-

176. ábra.

tak. Hasonló esetet találunk a kis-szebeni (Sáros vm.), szintén csak kéthajós parochialis templomban: a sz.-györgyiben e hiányt némileg kipótolja a sz.-györgyi és bazini grófok kápolnája és az e melletti előcsarnok.

sőbbi nyílt előcsarnokot. Valamint az orgonakarzat későbbi csatolásának, úgy az előcsarnoknak pillére is már a renaissance-féle alakzásban részesül: midőn itt az u. n. toscanai rendszert látjuk alkalmazva.

Arányok.

Templomunk egysége $4\text{H}'$ mintegy $8,75$ meter. Ezen egységet négyszer találjuk hosszában, ha t. i. beletudjuk a szentély- és a hosszhajó nyugati falának vastagságát is: a templom egész hossza tehát, mi elég kevés, $4\text{H}' = 35,00$ meter. Csekély hossza nincsen pótolva két mellékhajó szélessége által sem, ámbar az egyik meglevőnek szélessége az elvi félegységnyi mérvét felülmulja; mert $4\text{r} = 5,57$ metert mér. Némileg pótolja a hiányt az egységnek nagysága, mely közel 28 bécsi lábat mér, és így oly kis templomnál, mint a miénk, elég feltűnő. Pótlásnak tekinthetjük végre az osztályok (travée) tágasságát is; midőn ezek sokkal nagyobbak az elvi félegységnél, azaz $2\text{R}' = 7,24$ meter. Ha ezt a tövek $2\text{Z} = 1,16$ meternyi átmérőhöz hasonlítjuk, ennek mérvét valamivel többször mint hatszor fogjuk találni az osztályok hosszában; e hossz tehát középett áll a pozsonyi dom öt és a sopronyi sz. Mihály-templom hét aránya közt. Az első osztály Sz.-Györgyön valamivel nagyobb a következő kettő egyenlőnél. A tő hasonlóképen, mint a pozsonyi domban, egyszerűen nyolczoldalu. A boltgerinczek, a hajóban, gyámkő nélkül, közvetlen a tő oldalából szöknek fel. A szentélyben faloszlopok nincsenek, de vannak gyámkövek, melyeken a boltgerinczek emelkednek. Ha a boltot a hosszhajóban a tő-talappattól fölfelé mérve, a szentélyben pedig a padlótól mérve kezdjük, mindkét esetben az egyenes magasság a bolt kezdetéig lesz $2\text{B} = 4,83$, a boltnak egész magassága pedig a templom padlójától mérve $4\text{D}' = 10,10$ meter. Az északi zárfa! támai hossza $4\text{q} = 2,47$, szélessége $\text{O} = 0,87$ m.

A szentély rendesen a nyolczszög három oldalával van zárva. Támainak hossza eltér az északi zárfa! támainak mérvétől; mert

hosszuk $\text{A} = 2,95$, míg szélességük ugyanaz, $\text{O} = 0,87$ m. A fa! vastagsága különböző helyen különböző, átlag $\text{f} = 1,06$ m.

Az altemplom boltozata njabbkoru, mit már a bejárása oldalain álló, u. n. toscanai oszlopok is bizonyítanak. Hossza kevésse! csekélyebb a szentély hosszánál; de szélessége csak $2\text{b} = 3,41$ metert mér, a felső szentélynek $2\text{A} = 5,91$ m. szélessége arányában. Tizenhárom lépeső vezet a hosszhajóból le az altemplomba, és hat lépesővel magasabb a szentély padlója a hosszhajóénál. Az altemplom tehát alacsony és boltozatának eredeti magasságát sem tehetni többre, mint $\text{A} = 2,95$ meterre. Az altemplom zárása nem követi a fölötte való szentélynek hatoldalu zárását, hanem kelet felé egyenes fallal végződik.

A sz. háromság kápolnájának van saját, a templométól különböző $3,70$ meternyi egysége, melyet azonban az utóbbiból is származhatni; mert a templom egységének 1r -je $= 3,71$ m. A kápolna hossza űrben három ilyen egységet $3\text{H}' = 11,13$ m. mér; keleti zárása háromoldalu a nyolczszögből, hanem nem igen szabályos; van diadalívvel a hajótól elkülönített szentélye, és ez rendes ellentámasztott fél csillagbolttal bír, míg a hosszhajó boltozatát kevésbé szabályos csillagalakúnak kell mondanunk. A gerinczek találkozási pontja zárköveim mindenütt ezímerpaísot, egészben nyolczat látni. E kápolnának van nyugati részén karzata, mely alatt fekszik Serédi kőkoporsója (alaptervünkön y betűvel jelölve). Az ablakok kétosztálynak és esúcsuk lóher-mérművet mutat; azonban az ablakbéllet már bonyolódott, és a lóher-mérmű is tompa alaku. Mindez megegyezik az építmény fentebb adott késő korával, mely azonban még nem esik a esúcsíves styl teljes hanyatlásába.

A templomnak főoltára renaissance stylű, díszítve van több reliefesoporttal, melyek közt

főhelyen áll a patronus sz. György csoportja. Az anyag be nem festett fehér homokkő, de az alakok egyes részei aranyozták. A munkát a középszerűnél jobbnak mondhatni, az alakok köpezösök és rövidek ugyan, hanem arczaikban némi, a cselekvényhez mért kifejezés is látható. A ruházat, de főképen a fegyverzet, a XVI. század jellemét viseli magán.

A szentélyben van egy, a főoltárhoz hasonló más oltártöredék is, ez ábrázolja a három keleti bölcsét. E kép fölött félkör oromban látjuk a szűzet Krisztussal keblében.

Van itt félkében egy régibb szent sír is, újabb oszlopokkal; és még egy oltártöredék, mely a szűznek halálát ábrázolja. Alakjai fában vannak faragva és befestve. E töredék a késő csúcsíves stílusnak még figyelemre méltó munkája.

A kápolna egyik ablakában régi ablakfestésnek csekély töredékei is fennmaradtak.

Mintán a templomnak nincsen tornya, külön harangtornyot építettek oldalán, melyben egy, a XV-ik század végében öntött harang van felakasztva.

Egészben véve a sz.-györgyi templomnak, valamint technikai kivitelét, az anyagának választását és előkészítését is hanyagságról kell vádolnunk.

Sz.-györgyi és bazini György grófnak koporsója.

Ezen koporsóról tüzetesen értekezett Gyurikovics a m. t. Akademiában.¹⁾ Widter Antal a bécsi „Történelmi társaság” második elnöke, Ipolyi közbenjárásával, fényképezte az emléket, és kérésünkre e photographiát elküldvén megengedte, hogy ennek igen

¹⁾ L. a m. Akad. Értesítő 1847-ik évfolyamának 369 s. k. l.

sikerült phototypiája, e munkához csatoltassék.¹⁾

Az emlékkő, — vörös márvány, — jelenleg az orgonakarzat alatt van letéve, hossza 1° 2' 8", szélessége 3'. Felirása a következő:

„In Anno Domini MCCCCLXVII feria quarta ante festum beati Ambrosii episcopi obiit spectabilis et generosus vir ac magnificus dominus . . . de S. Georgio et de Bozyn etc. hic sepultus. Ejus anima requiescat in pace“.

A hézagot, melyet az alsó jobb sarknak már régen történt letörése okozta, Gyurikovics „Georgius” keresztnévvel tölti ki, és mondja, „hogy a templom belsejében bahról a szentgyörgyi grófok tágas, és majdnem az egész templom hosszasága szerint elnyúló kriptája van, mely II. József uralkodása idejéig sok kőkoporsót foglalt magában. Akkoron számos törött sírkövek s egyéb romok s töredékek a templomból kihordattak, és a templomban látható garádiesok és lépcsők kiigazítására fordítottak: két jeles és nagyszerű egész síremlék pedig a templom jobbik oldalán 1465. szent-györgyi gróf György által emelt sz. háromság kápolnájába tétetett által”, homman (az egyik) későbbben mostani x) helyére jutott.

„A kőkoporsó fedelén emelt munkával (domborműben) egy pánczélos férfi látszik, hősi alakban, melynek magassága sarkától a fej tetejére nézve, 5' 8", a csákót is oda számítva, 1° 2". Bal kezében pálcát, jobbjaiban zászlót tart, melyen hat sugáros csillag látható; lábaival pedig oroszlánt tapod, mely-

¹⁾ Ezen, és a két pozsonyi síremlék phototypiája Divald József műhelyében készült, mely e három mutatványával kitűnően ajánlkozik, hol az eredetinek leghűbb sokszorosítása van szóban. (L. IV. táblánkat.) Alaptervünkön az emlék mostani helye x) betűvel van jelölve.

FEN/KÉPNYOMAT: DI/ALOK ÉPERJEM V

nek képe az ember képéhez nagyon hasonlít. Bal oldala mellett pais van, melyen hat sugaras csillag, a szentgyörgyi grófi család címere látható, rajta drága kövekkel ékes, a császári diademához hasonló arany korona fekszik, nem pedig, mint némelyek vélekednek, papi süveg (infula), nem is méhkas, mely körül méhraj szállong. A pais mellett igen csinosan vésett, páva tollakkal díszes forgó látszik.

„György gróf” V. László király halála után nem Hunyady Mátyást, hanem Fridrik császárt iparkodott magyar királyi székre emelni, mely ragaszkodásáért Fridriktől nemcsak dicséretet nyert, de czimerének bővítését is. Az illető czimeres oklevél, mely Bécsben 1459. évi június 19. kelt, a megővített czimert ezen szavakkal írja le: „Arma vestra haereditaria, videlicet sentum flavum, stella aurei¹⁾ rubrique colorm et galea torneamenti simili in summitate ejusdem, cum operimentis et superinductitiis similibus aurei et rubri coloribus redimitis atque adornatis, pro majori domus et honorum vestrorum decore decrevimus quadam singulari corona exornare, ita videlicet, quod ex nunc in antea perpetuis temporibus supra galeam senti vestri coronam auream praecise ad modum diadematis Imperialis elevata arma vestra haereditaria circumdantem atque amplexantem, cum fasciculo pennarum adinstar caudae pavonis in caemine coronae collocato, deferre possitis et valeatis, per haec arma vestra hujusmodi meliorando” stb.

Ezen oklevél magyarázza az igen pompás sisakdiszt, melyet emlékfünkön láttunk: de ez még világosabban tűnik ki egyik czimerében azon megjelenendő német könyvnek, melynek kecske címere alkalmat adott a sop-

ronyi benezések temploma restauratorának meghatározására. Ezen czimeren a korona felemelkedő abroncsával (Bügel) igen szabatosan van ábrázolva; az abroncs alatt előtűnik a korona szövetsapkája, melyet mitrának tartottak, és a grófi czimernek sajátos hatágn csillaga, sőt a korona közepén még kis keresztke is látszik, hanem a korona fölötti pávatollas forgó hiányzik. A czimer alatt ezen aláírást olvassuk:

Grauff von Bässingen Her zuo altzburg in ungerr.

Tekintve az emlékek műértékét, ki-mondhatjuk, hogy ez hazánk sirtábláink legkiválóbbjainak egyike, haesak nem legjobbja. A szakállatlan és bajszatlan arcz tökéletes finomul bevégzett arczkép, melyet igen szabadon dolgozott hosszú hajazat körülvesz. Keletkezési korának megfelelőleg, kitűnő szorgalmat és hűséget fordított mesterünk a fegyverzet pontos és szabatos ábrázolására, úgy, hogy annak még apróbb szögeit is megolvashatjuk. A finom munka kitűnik kivált a sodronyos ingen, melyet a szobor mellvérté alatt hord, de kitűnik magán a mellvértén, a könyök- és térdkalács-véden, a vas kesztyűn és cipőn, melyek mozoghatás végett apró lemezekből vannak szerkesztve. A mellvért jobb oldalán megjelenik azon hárn, mely a lándzsa helybentartására szolgált: ez alatt látszik a tör markolata. A kard hossza egyenes, czifra és igen hosszú markolata két kézzel megfogható és kezelhető. Emelt jobbájában a gróf zászlót tart, melyet igen egyszerű családi czimerképe: vörös és aranyos hatágn csillag látható. Különösen csaknem négyeges posztó (?) sapkája, melyen kiszökő hatszirmu rózsáról, násfa gyanánt, három bojtt és gyöngysor függ le. A fegyverzés fölött díszített perimével drága köpenyt hord, melynek szárai czifra zsinórral nyaka alatt vannak összekötve. Az alak, kora sírkövein látható szokás szerint, ngyszólván kettős helyzetben, egynt-

¹⁾ Itt hiba van: mert arany csillag csak kék vagy vörös mezőre illik.

tal állva és fekve van ábrázolva: midőn a feje alatti ványkos fekvést jelez, hanem oroszlán álló lábai valóban álló, nem pedig fekvő helyzetben vannak felfogva; a fekvés már a hosszú csillagos sarkantyú által lehetlenné válik. A kezek magatartása is inkább álló, semmint fekvő emberhez illik. Ezekkel ellentétben a fej annyira nehezedik az alája tett sarkain bojtjal ellátott ványkosra, hogy abban mintegy nimbust képező ránczok erednek. A lovag nem holt, hanem élő alakban van előadva, mire már nyitott szemei is utalnak. — Gyurikovics megjegyzése szerint az alak lába alatti oroszlán emberi arczczal bír. Ez tulajdonképen nem emberi, hanem az oroszlánnak a középkorban szokásos conventionalis arcza, mely régibb mintáról véve, fenntartotta magát, és kellett hogy fenmaradjon oly művészeknél, kik életökben oroszlánt nem láttak. Conventionalis tehát nemcsak az állat arcza, hanem sörénye is, mely csupa mesterkéltén fodrozott fűrtékből áll.

Serédi Gáspár sarköve.¹⁾

„Mintán a bazini és sz.-györgyi grófok családja Kristóffal 1543-ban kihalt, Ferdinand király a pozsonymegyei birtokát Serédi Gáspárnak 53 ezer forintban elzálogosította; de azt Gáspár nem teljes 4 évig bírta, mert 1550. márcz. 1. meghalálozott.“

Ugyanezen szent-györgyi templomban, jelöl annak jobbik oldalához ragasztott, a sz. háromság tiszteletére felszentelt kápolnában, az oratorium alatt áll egy, mind történeti, mind műtekintetben igen nevezetes emlék. Ez Serédi Gáspárnak, Magyarország felső részei főkapitányának sarköve. Nagyszerű mű, csinos, sima márvány kőből készült; maga a koporsó 1° 1' 4" hosszú, 3'

¹⁾ L. az id. „Akad. Értesítőben“ (1847. évf.) Gyurikovics értekez. 372. l. Alaptervünkön emlékének mostani helye y) betűvel van jelölve.

3" széles és 3' 9½" magas. A fedelen diszesen kivésett hős képének magassága épen egy öl. A felirások nem góth, hanem gömbölyű latin kisded betűvel a kőbe vésvék, s ily tartalmuak. A kőkoporsó jobbik oldalán eme vers olvasható:

„Me Seredina tullit tellus, Fernandus habendas
Rex donavit opes, dum fera bella domat.“

Bal oldalán pedig:

„Rara fides rebus dubiis, operosaque virtus
Acceptum Regi me fecit esse meo.“

Keskeny oldalán a lábak alatt áll:

„Joannes Alagy nepos curavit.“

Fedelén feje felett:

„Absorpta est mors in victoriam. Georgius de Sered f. f.

Ugyanazon fedelen a lábaknál olvastatik:

„Monumentum spectabilis ac magnifici Casparis de Sered, comitis de Sancto-Georgio et Bazin ac Capitanei partium superiorum R. Hungariae etc. qui obiit 1. Martii 1550.“

A felfogás hasonlít az előbben tárgyalt sarkövéhez, de koránt sem éri el annak műértékét, hanem a sarkő kivitele közel áll Gáspár testvérének Györgynek azon sarkövéhez, mely a bártfai templomban látható. Serédi György 1552-ben halt meg, mint ezt emlékének ebbeli felirata: „Magnificus dominus Georgius de Sered obiit die 23 mensis Aprilis Anno Domini 1552.“ tanúsítja. Az utóbbi sarkőnek fametszeti mását adja Myskovszky Viktor a bártfai templomról írt monographiájában a „Magyarorsz. régészeti emlékek“ IV. köt. I. rész 113. lapján.

Mordax és nejének sírtáblája.

Emlitem ezen igen csinos, bár kis mérvű sírtáblát, szorgalmas kidolgozása miatt. Ez az első töbe van befalazva, hol helyét alaptervünkön z betű jelöli. Domborműve kelhei-

mi kőbe van faragva, esekélyebb értékű keretét homokkő teszi. A dombormű fölött:

Quos Deus conjunxit, homo non separet.

A térdelő házaspár közt lábtó, melyen távlatilag felfogott három angyal felszáll, az alsó az imádkozó nőre mutat. A felhőkben az atyaisten és négy angyalfő. A két ezímer egyikén András-keresztbe tett kapa, másikán három ásó- vagy szántóvas.

Az aláírás ez:

Hie ligen Begraben die Edlen vesten Jacob Mordax underhauptman d. Schlosz Brespurg der den 19. Octo : Und Agnes Graffin sein Hauszfrav so den andern tag Novemb. im 1572 iar in Gott Entschlaffen sein. Gott welle sie und uns alle durch Christum Jesum zu den Evigen Leben aufferwecken. Amen.

Coniugio et tumulo Deus hos coniunxit in uno,
Et post fata manet coniugialis amor.

B A Z I N.

Bazinnak történetére vonatkozólag „Pozs. és körny.” című könyv. Szekeső Tamás által írt czikk 117. l. ezt olvassuk:

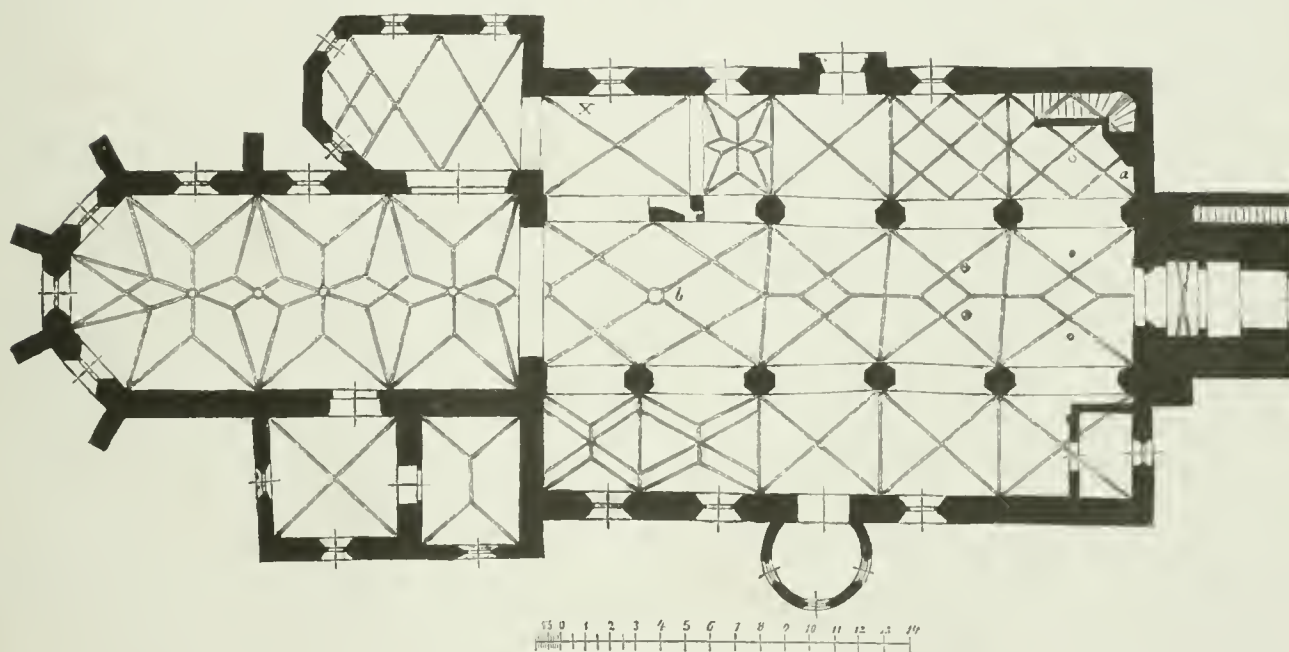
„A városnak (Bazinnak) ó-kori története ugyanis szorosan összefügg e férfinak (Illyésházy Istvánnak) életével. Miután t. i. Bazin a sz.-györgyi grófok a XVI. században történt kimultával, először Zápolya János birtokába jutott, azután Ferdinand király által a koronajavakhoz csatoltatott, nemsokára ismét más földesurak magánbirtoka lett, s ezek közül bizonyos Krusithius említették, kinek halála után a bazini és sz.-györgyi uradalom annak özvegyére, Pálffy Katalinra, maradt zálogképen. Az özvegy a nevezett birtokot második férjére, Illyésházy Istvánra, ruházta át, ki azelőtt mint katonatiszt a Krusithius ezrednél szolgált, s a nevezett birtokosnak saját ajánlatára nőül vette. Mintán azonban a bazini és sz.-györgyi lakosok nehezen viselhették az uraság nyomását, azért 1598-ban Rudolf királyhoz kiváltási jogért folyamodtak, s egyszersmind az uradalomért járó 140.000-nyi tallérból álló zálogdíjt kifizetni ígérték, mire Rudolf Bazint és Sz.-Györgyöt sz. kir. városokká tévé. Azonban Illyésházy ezen eljárás ellen erőlyesen tiltakozott, s e miatt súlyos pörvaddal sújtatván, idegen tartományba menekülni kényszerült, és Trenchénen át Lengyelországba futott, hanem majd Boeskeytől tanácsadójául hivatva, az országba ismét visszatért. A megalakult bé-

keszerződés után, melynek létrehozásában Illyésházy mint közvetítő a császári és Boeskey-párt között hathatósan résztvett. Illyésházy a bazini és sz.-györgyi uradalom birtokába ünnepélyesen ismét visszahelyeztetett, és mintán mint Magyarország nádora 1609-ben meghalt volna, örököse Illyésházy Gáspár vette át az uradalmat. A két város ismét folyamodott II. Mátyás királynál és Thurzó nádornál a nevezett uradalom átvételi jogáért; és 1615-ben csakugyan egy királyi rendelet folytán a két város lőn a nevezett uradalomnak birtokosa. De a két város adósságtól nyomtatva, a kiváltási díjt kifizetni képtelennek érezte magát, s mind Bazin, mind Sz.-György, az átvételi jogot az adósság alóli fölmentési kérelemmel együtt a királynak kézbesítette át; a kérelem elfogadtatott. 1626-ban II. Ferdinand a sz.-györgyi és bazini várhoz tartozó jószágokat, a két város kivételével, az akkori koronaörnek, Pálffy Istvánnak engedte által, ki összesen 310.000 frtból álló zálogdíjt fizetett a kincstárnak. Az uradalom Czajla, Goinod, Kis- és Nagy-Senkvitcz, Limpach, Schweinsbach és Tót-Gurab falukból állott; mire a nevezett család az uradalmat III. Károly királytól, a fejedelmi ház iránt, többszörösen tanusított hű ragaszkodása jeléül, a grófi ezímmel együtt, örökös birtokba vette át. Bazin pedig és Sz.-György csak 1647-ben nyerte meg az országgyűlési képviseleti jogot, te-

hát csak azon évben ismertettek el valóságos királyi városoknak. A városnak további viszontagságai igen hasonlók Sz.-György sor-sával”.

E rövid történelmi vázlatból kitetszik, hogy Bazinnak egyetlen régi emlékét, t. i. parochialis templomát, polgárai alig voltak képesek építeni.¹⁾ Ehez járul, hogy a sz.-györgyi és bazini grófok címerei abban többször fordulnak elő, nevezetesen a szentélynek zárkövein. E szerint a templom építését, legalább az ahhoz szükséges költségnek

Mindamellett, hogy a bazini templomot a bazini és sz.-györgyi hatalmas és dús-gazdag grófok bőkezűségének tulajdonítjuk, el kell ismernünk, hogy ennek kivitele is épen oly hanyag, mint a sz.-györgyié. A középhajó tövei nincsenek szabályosan elrendezve, így e hajó majd szélesebbé, majd keskenyebbé, osztályai majd hosszabbakká, majd rövidebbekké válnak; másrészt a késő korn boltok, valamint a szentélyben, ugy a hosszahajóban is különféle, többnyire nem tetsző alakokban jelennek meg. A szentély boltja három hat-

177. ábra. Bazin templomának alapterve.

legnagyobb része vitelét e grófoknak fogjuk tulajdonítani. A család 1543-ban halt ki, a templomnak tehát régibbnek kell lenni, de nem sokkal régibbnek; mert részletei, kivált boltozása és a tervnek igen hanyag kivitele már is a styl hanyatlásának idejére utal. Keltetését tehát legkorábban a XV-ik század vége felé tehetjük, oly feltevéssel, hogy akkor sem készült el egészen, hanem építkezését még a XVI-ik században is folytatták.

¹⁾ Alaptervünk rajzát készítette Steindl Imre tanár felügyelete alatt Beczk Sándor.

ágú csillagidomu, de a csillag ágai különböző nagysággal bírnak, és a szentélyzárás gerinczei épen ezért nincsenek kellően ellentámasztva. Egészben észrevevessük, hogy itt több tekintetben a pozsonyi dom birt befolyással. Itt is, valamint Sz.-Györgyön is, a pillérek nyolczoldalúak, csak hogy mindkét templomban egész oldallal vannak fordítva a templom tengelyéhez, míg Pozsonyban ezt hegyükkel teszik. Valamint Pozsonyban, ugy Bazinban is a templom nyugati homlokán egyetlen, a középhajó szélességének megfelelő

torony áll. csakhogy Bazinban kevésbé, mint Pozsonyban bírja az erősítés jellemét.

Templomunk szentélye a nyolczszög három oldalával van zárva, és itt megmaradtak a támak is, melyek a hosszhajóban eltűntek. Különös beboltozása miatt a szentély zárása ninesen, mint más templomokban, világosan elkülönítve a hosszszentélytől. A hosszház háromhajós, ötosztályu: négy tö-sor áll a főhajó minden oldalán; hanem igen feltűnő, hogy a déli sor első pillére alakjában egészen távozik a többitől; ez t. i. nem nyolcz-, hanem csak négyoldalu, egy hosszukás négyszög, mely déli oldalán mintegy ki van vájva, és északnyugati sarkán áttörve, az áttörés helyén oszlopka áll. Ezen, maga nemében egyetlen alakzást csakis annak tulajdonítjuk, hogy ez által kilátást nyithassanak az Illésházy-féle kápolnából a templom középhajójába: és e szerint következtetnünk kell, hogy valamint e pillér csak egyidejűleg épülhetett a kápolnával, úgy az általa hordott boltozat is csak akkor készülhetett el, s innen magyarázható a boltozatnak rendetlen idomzása is. A kápolna a hosszszentély déli oldalához épült, és hogy annak a szentélylyel tágabb közlekedést szerezhessenek, az utóbbinak déli zárfalát nevezetes hosszban törték át. Magát a kápolnát kelet felé három oldallal zárták, támakat itt már nem alkalmaztak.

A szentély északi oldalán fekvő sekrestye új. építési költségeinek fedezésére az Illésházyaknak, miután esontjaikat kihányták, ónkoporsóikat eladták. Ezt nem a török tette.

Új szintén a harmadik hosszosztályhoz épített kápolna, mely az északi mellékhajóból csaknem egész körével kiszökik.

A torony falai igen erősek, daczára, hogy csak legalsó emeletén van boltozás, a magasságban az emeletek csak fapadlóval vannak elkülönítve egymástól. Hol a torony észak felé a hosszhajó zárfalához esatlakozik,

ott még támrészlet is erősíti alját, míg déli falvastagságában a felső emeletekhez vezető lépcső van alkalmazva.

Egyházunk egységét = 11', középhajójának szabálytalan kivitele miatt pontosan meghatározni nem lehet, közelítőleg az 11' mintegy 6,70 metert mér. Ha ezen mérvet, kezdve a szentélyzárás falának külső felületétől a tengelyen nyugat felé visszük, a torony végső végéig leend hét és fél ily 11' = 50,25 m. Ebből esik:

a szentély hosszára a diadalív nyugati végéig	3 11' = 20,10	meter
a hosszhajó hosszára a torony kezdetéig	3 1/2 11' = 23,45	
a torony hosszára keletről délre	1 11' = 6,70	
Összesen	7 1/2 11' = 50,25	

Ezen hosszarányokban is a bazini mester a pozsonyi dom példáját követte, csakhogy Pozsonyban a 7 1/2 11'-nyi hossz ürben, itt pedig a zárfalakat is betudva van mérve. Nem kell-e ebből következtetnünk, hogy a bazini templom csak a pozsonyi szentély meghosszabbítása után épült, azaz 1461 után?

A bazini mester nem volt bátor, mert templomának falvastagsága a szükségesnél sokkal nagyobb: de félénksége mutatkozik hosszhajója osztályainak kurtításában is. Ezek legbátrabban épített emlékünken, a sopronyi sz. Mihály-féle templomban a tövek átmérőjét hétszer mulják felül, Sz.-Györgyben hatszor, a pozsonyi dombon ötször, itt pedig csak négyszer. Ehez hozzá kell venni, hogy a tövek átmérője, valamint a hosszfalak vastagsága is 2 f = 1,16 meter, mely mérv a tizedik helyen áll a sorozatban a 2 3 sz.-györgyi átmérő fölött (a bazini 2 3 tesz 0,89 metert).

Végre a magasság is igen csekély, mivel ez a szentélyben a padlótól a boltig nem mér többet 9' = 9,47 meternél.

Illésházy István siremléke.

Erről Gyurikovics ezt írja ¹⁾: „Midőn Illésházy István nádor 1609. máj. 5. élete 69. évében Bécsben meghalálozott, hátramaradt özvegye Pálffy Katalin férje végakarátát pontosan teljesíteni igyekeztén, holt testét aug. 5. nagy ünnepélyességgel a bazini anyatemplom jobb oldala mellett általa épített kápolna alatt készült pompás gyászoltban eltakaríttatá, és egy bécsi ügyes szobrász által fehér salzburgi márványból faragott életnagyságu szobrot nemesak halotti tisztesség megadása jeléül, de a hosszú időkre fennmaradandó emlékezet okáért ugyanazon kápolnában felállítá. A szobor hat lányi magasságu férfit, akkori divatu hadi, jelesül lovag öltözetben ábrázol, miből kitetszik, hogy Illésházy nádor magas termetű s vaskos testalkatú volt: az arcvonások hű hasonlatosságot mutatnak. — A nemzetségi emlékirásokból bizonyos, miszerint a bécsi szobrász, remek munkájáért, az özvegy nádornétól 1200 tallérral jutalmaztatott meg. — Az Illésházy István bazini pompás sirboltjáról egy érseki rendelvénnyel 10. lapján ezen nevezetes említés tételik: „Infra Capellam est Crypta longa 3½ orgias, lata 2 orgias, 2 pedes quam extruxisse supponitur Comes Stephanus Illésházy, cui is et Consors ejus Catharina Pálffy post mortem illati sunt, stanneis tumbis inclusi ambo. Cum tamen in sartis tectis ejus Capellae Familia Illésházyana nullam habuisset curam, Crypta haec successive ad Jura Ecclesiae transivit, Parochique omnem, qui Taxam deposuit, eo sepeliri admiserunt. A. 1772 Parochus Cryptam visitans cadaveribus repletam deprehendit, quae cum plene resoluta fuisset,

repositis ad unum angulum corporibus, eam integre mundavit, stanneas praelibatorum Comitum tumbas, in superficie jam prins superioribus annis absectas, cum annutu Generalis Vicarii Ladislai Bányay repositis ad angulum corporibus evacuavit, ipsum stannum Campanarium fusori Tyrnaviensi pro 221 fl. 55 den. vendidit, quos ad creatam noviter Sacristiam et reparatam veterem expendit. Repurgata Crypta, illata sunt eo rursus 4 Corpora, sed adveniente de regulandis Cryptis Ordinatione Regia (Regulatio haec Coemeteriorum et Cryptarum per Consilium R. Ltle de 21. Sept. 1777. emanavit) Parochus interiorem ingressum oclusit, relicto lapide cum Inscriptione et Insignibus gentilitiis, nullum amplius eo sepelivit.“ Következik Gyurikovicsnál a hosszú sirirat, mely Illésházy szobra oldalán a falra alkalmazott két réztáblára van vésvé. A hely alaptervünkön *a* betűvel van jelezve.

A helyszínén a szobor anyagának nem salzburgi márványt, hanem kelheimi követ találtam. A szobor nem bir különös műértékkel, félkör félkében áll, mely fölött „Justitia“, jobbra „Charitas“, balra „Spes“ szobra. A feliratos tábla dagályos hexameterekben Illésházyt dicsőíti. Ezen emlékhöz tartozott a déli hajó délkeleti végén látható tábla, mely Krisztus feltámadását ábrázolja, szintén kelheimi kőből, és hasonló technikával faragva. Mostani helyét alaptervünk *x* betű jelöli. Valamint *b* betű helyén a templom padolaton „Storkwt“-nak azon sírtábláját jelzi, melyről a sopronyi benézések templomában látható keeskeczimernek tárgyalása alkalmával szólottam.

E templomban van eltemetve egy bazini gróf is, ki 1522-ben halt meg. Az egyházat tehát a bazini grófok, az Illésházyak és Pálffyak temetkezési helyének állítják.

¹⁾ A m. Akad. Értesítő 1847. évf. 235. s. k. 1.

M O D O R.

Modor városának okmányokra alapított rövid történetét az igazgató tanács megbízásából kiadta Dr. Verédy Károly „A modori m. k. állami tanítóképezde harmadik értesítője” czimű, Pozsonyban 1875-ben megjelent könyvecskében, melyben tárgyunkra nézve vonatkozólag olvassuk:

„Bizonyos, hogy Modor, mig sz. kir. várossá lett, sok viszontagságon ment keresztül. Legrégibb okmány, mely Modorról megemlékezik, s melynek eredetie a nyitrai káptalan levéltárában őriztetik. II. Géza királyunk korából való, ki 1158. évben a nyitrai Zoérard és Benedekről czimzett templomok több rendű adományon kívül adja Modor villáját is, mondván: „Donavi etiam (Ecclesiae nitriensi) villam meam Modor, condicionalem prope Regnum Thentonicorum prope montem existentem, ubi falcatores mei existebant.” Modor ezen korszakban csak egy nri lakból és a fentebb említett „falcatores” házákból állott. 1287-ben Henrik pozsonyi grófhhoz tartozott; mivel pedig fiai, Apor erdélyi vajdával szövetségbe léptek, ki ezen országot s különösen Pozsonymegyét tüzzel vassal elpusztította, Kún László azt János pozsonyi grófnak, hű szolgálata jutalmául s Turna (Terling) s Nyék falvaiban szenvedett károk megtérítése fejében adományozta.” (7. l. és 9. l.) „Modor városának eredetileg állandó ura nem volt, később ugyan különféle birtokosai lettek, kik közül az utolsó Országh család volt, ennek kihalta után 1586-ban Modor

ismét a királyi kincstárra szállott, nehogy azonban a jövőben ő felsége a király mint legmagasabb kegyur azt ismét eladja vagy elajándékozza, a lakosok egyszer s mindenkorra hat ezer forintot s ezen felül évenként 640 forintot készpénzben s bizonyos mennyiségű fát kötelezték magukat a kincstárnak kiszolgáltatni. Ezen királyi bért a kincstár egészen 1610-ig szedte, mely esztendőben azt a Pálffy család nyerte el. A Pálffy család egyik nőivadéka ezen kir. bért Lippay érseknek alapítványképen adományozta, ki azt a bécsi Pazmaneum nevű papnöveldeire fordította. 1687-ben Fényessy egri püspökre szállt, ki ismét azt a nagyszombati collegiumra fordította. És mai napig köteles a város ezen évi bért 240 frtot a mai pénzértékben évenként az egri káptalannak fizetni. Ámbár a káptalan csak peres végrehajtás útján juthat követeléséhez, miután a város hivatkozva arra, hogy a többi város ezen kir. bér fizetése alól felmentetett, s így azt tovább fizetni vonakodik.”

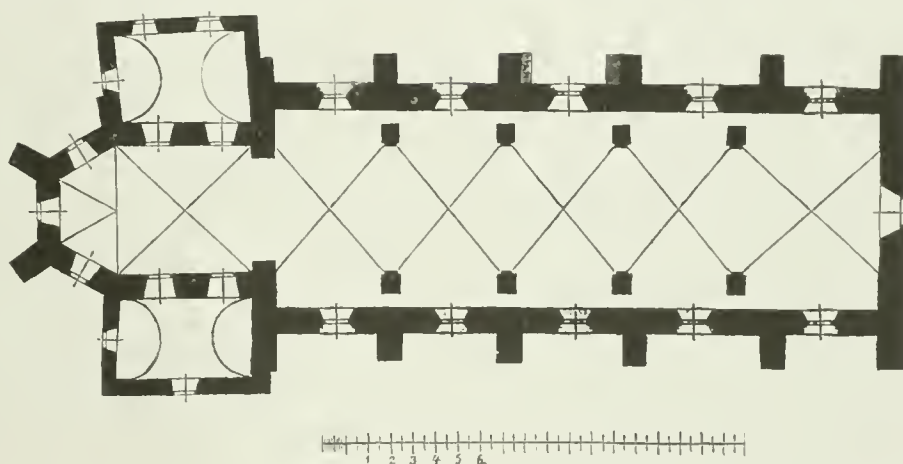
Ehhez a „Pozs. és Körny.” czimű könyvből hozzáadandó: (119. l.) „A városnak hajdani körfalai és három tornyos kapuja még nagyobbára felállnak; az erődítmények 1610—46-tól származnak. — A nyugati, vagy bazini kapun az ország és a város czimere látható: utóbbi két részre osztott paishól áll, melynek egyik felében aranyszínű talajon egy három csúcsú dombon három fűrttel ellátott szőlőgerezd látható; a másik, bal fe-

lén, veresszinű talajon látható három kereszt-sáv (pólya) pedig azon három patakot jelképezi, melynek egyike (mint Kassán) a belvárost, a többi kettő a külvárost futja keresztül.“

121. l. „Rudolf király által Modor a sz. kir. városok sorába emeltetett: de országgyűlési követeit gróf Illésházy István az 1600-ki országgyűlésből kirekeszté, s az országgyűlési képviseleti jogot csak 1613-ban nyerte. Azon sanyargásokat és viszontagságokat, melyeket a felvidéki városok az 1609 — 20-ki s főleg 1705-ki belláboruk miatt szenvedtek, Modort is nagy mértékben sújtották.

kezés ezélja, hogy a lakos nemesak maga elébe, hanem az utczán végig is láthasson a nélkül, hogy kénytelen volna fejét az ablakon kitolni. Némelyek szerint ezen építkezés még a háborus időkből maradt, és védelmi okokból keletkezett.

Modornak van egy, a esücsíves styl legutolsó korából származó temploma,¹⁾ mely a mai temető közepén a városon kívül áll: és ezért rendesen nem isteni tiszteletre, hanem halotti szertartásra használtatik. E templom, bár késő eredetű és sajátságos, a szokásos esücsíves templomokétól eltérő alakzással bír, mégis nevezetes szabályos terve miatt, mely

178. ábra. Modor templomának alapterve.

1729-ben pedig tűzvész pusztította el a várost.“ Azóta Modor nem birt régebbi virágzására emelkedni.

Nem hallgathatom el e város egyik építészeti sajátosságát, mely ha másutt, kivált a Szepességen is fordul elő, még sem lép fel oly következetesen és hasonló nagy számmal, mint itt. Ez a lakházak kiszökése egymás előtt, mely a nagy utczát, alaprajzát tekintve, fokozatos lépcsőként tünteti fel. Minden ház szomszédánál több lábbal belépvén az utczába, hosszabb homloka párhuzamos az utca tengelyével, de mivel szomszédja kissé visszavonul, van ablaka azon részén is, mely az utca tengelyéhez épszőg alatt áll. Ezen épít-

tekintetben felülmúlja valamint a sz.-györgyi, úgy a bazini templomot is.

E templomot álháromhajósna és oly szentélylyel ellátottnak mondhatjuk, melynek zárása a hatszögnek három oldalával bír, mi annál szembetűnőbb, mert a zárás gerinczeit ellentámasztó gerinczek nem léteznek. Tornya ninesen. Falai és támai igen erősek.

Ha a fölötti egyszerű pillérek tengelyei közti szélességet mérjük, lesz egységünk = $11'$ — 6,40 meter és a templomnak egész hossza hat ily egység $6 \cdot 11' = 38,40$ meter, nem ür-

¹⁾ Alaptervünket készítette Steindl Imre igazgatása alatt Bereczk Sándor.

ben, hanem hozzávéve a keleti és nyugati zárfa-
lak vastagságát is, mely egész hossz-
mért következőleg a részletekre van osztva:

	meter
a keleti zárfa- lak vastagsága	$4k = 0,98$
a szentélyzár- fának fentője	$2b = 2,49$
hosszszentély	$4\mathfrak{C} = 5,77$
a diadalív vastagsága	$4k = 0,98$
a hossz- hajó négy osztá- lyának együtt véve	$\mathfrak{a} = 20,50$
az ötödik osztá- lynak hossza	$\mathfrak{H} = 6,40$
a nyugati zár- falnak vastagsága	$2\mathfrak{G} = 1,28$
a templom egész hossza	<u>38,40</u>

Itt valamivel találkozunk, mire eddigi
vizsgálatunk alatt nem akadtunk, t. i. arra,
hogy a templom négy osztályának hossza
nem rendszeresen az elméleti sorozatnak
egyik száma után, hanem úgy van határozva,
hogy a többi rendszeresen meghatározott ré-
szek összege levonatván az előre megalapi-
tott hat egységnyi hossz-
ból, a fennmaradó
összeg egyszerűen négygyel van felosztva, és
annak egy része = 5,125 meter egy-egy osz-
tálynak adva. Ennek tanuságául felhozom a
rendszeres sorozatnak két, az 5,125 meterhez
legközelebb álló tagját $2\mathfrak{K}' = 5,299$ m. tul-
nagy; $4b = 4,998$ meter pedig nem elég nagy;

tehát itt a szabálytól eltérő eljárást látunk;
mert $2\mathfrak{K}'$ és $4b$ közt nincsen szám, hanem
van hézag, melyet csak a teljesen szokat-
lan $8\mathfrak{G}$ -vel = 5,128. lehetne kitölteni.

A pillér négyegének oldala $4l = 0,80$;
ha már most az osztály hosszát 5,125 felosz-
tom 0,80-al, leend $\frac{5,125}{0,80} = 0,64$, tehát a pillér
átmérője többször, mint hatszor talál-
tatik az osztály hosszában. E körülmény tanuságot
tenne a mester bátorságáról, ha a pillér nem
állana igen közel az igen erős hossz-
falhoz és a szintén erős támhoz, de ezen fal-
vastagság $2\mathfrak{G} = 1,28$ épen kétszerese a kölni dom
 \mathfrak{G} -nyi falvastagságának, és a tám hossza $2b =$
2,49. szélessége pedig $2\mathfrak{H} = 1,04$.

A boltozat újabb és a csúcsíves bolto-
zattól egészen eltérő; mert e styl értelmében
a pillérek egyikétől a másodikához heveder-
ív állnék be, az ál-mellék-
hajó osztályait pedig,
mint ez a margitszigeti templomban volt,
dongabolt fedezné.

Megjegyezni való, hogy a templom ese-
kély értékű anyagból van építve, s hogy így
a mester kénytelennek érezte magát, mi anya-
gának minőségében hiányzott, mennyiségé-
vel pótolni.

NAGY-SZOMBAT (TYRNAU).

E városról Szekeső Tamás ezeket írja „Pozs. és környéke“ 126. s k. l.

„Nagyszombat a legrégebb városoknak egyike Magyarországon. A legrégebb oklevelekben Zumbat, Zumbathely nevezete alatt fordul elő; később más hasonló nevű helyiségektől megkülönböztetése végett Nagyszombat-nak neveztetett. Eredetét, vagy csak kőfalakkal való megerősítését ugyanazon Constancia lengyelországi özvegy királynénak, III. Béla leányának köszönheti, ki Vöröskő várát építette. (?) IV. Béla 1238-ban egy arany bulla erejénél fogva királyi várossá emelte; az okmány azonban a régi levéltárral a tatárok pusztítása alkalmával a lángok martaléka lőn. 1267-ben a nevezett király megújította az adott szabadalmakat egy újonta kibocsátott okmány által, melyben egyszersmind az előbbinek sorsáról említés tétetik. Gerencsér falu birtokába a város ugyanazon király kegyelméből jutott. Az Ottokar ellen viselt háborúban a helység több ízben elfoglaltatott és elpusztított, de a béke helyreálltával számos csehek, németek és magyarok telepedtek le Nagyszombatban és a várost újra kiépíték. A királyoknak gyakori látogatásai a városnak tekintélyt és előnyöket szerzének. Egy ideig Csák Máténak birtokába esett, ki az innét elterülő Mátyásföldet uralta; de 1311-ben tőle ismét elvétetett. A városnak nagy jóltétője volt I. Lajos király; mert ez minden vámfizetéstől fölmentette, s Bélától nyert ama kiváltságát megerősítette, miszerint egészen

a morva határszélig szabadon fát vághatott, és követ fejthetett; oltalmazta továbbá a szent-györgyi és bazini grófok, és a vöröskői Volfárthok erőszakoskodásai ellen; végre a mostani főtemplomnak alapkövét tette le; de ennek építését. 1380-ban sept. 11-kén itt történt halála után, csak Zsigmond király végezte be.“ — (127. l.) „A török háborúk idejében, mintán Buda és Esztergom az ellenség kezére került, Nagyszombatba vonult az esztergomi főkáptalan, s ott 1820-ig maradt. Ezen korból származnak Nagyszombatnak több nagyszerű egyházi épületei: nagy jelentőségű várossá emelte főleg azon iskola, melyet Oláh Miklós főérsek 1543. alapított, s később Pázmán Péter bőkezűen pártolva, a jezsuiták vezetése alatt az egyetemek sorába emelt. Szomorú sors érte Nagyszombatot a XVII. században viselt belső háborúk miatt. Boeskey kezére kerülve, hadi működéseinek központjává lesz; a zsitvatoroki békekötés következtében rövid nyugalmat élvez a város, de nemsokára Bethlen foglalja el, és serezzelassal terheli; majd ismét 1621. Bouquoi vezér hatalmába keríti, s két év múlva ismét Bethlen hódítja meg. Többszörös pestis, csaták és tűzveszélyek által a legszámánadóbb sorsra jutott a város. 1682-ben Tököli foglalta el, s a jezsuitákat, kiket mint lázongókat vádoltak be, Somolyóra fogságba vitette, eltávozásuk után három napra rettentő tűzvész emészté fel a várost, mely mellett sok emberélet is elveszett.“ (128. l.) „A XVIII. század elején Rákóczy serege fog-

lalták el a vidéket. A békés évek bekövetkezte után Nagyszombat lassanként felüdült sok szenvedett csapásai alól, de hajdani jelentőségére többé vissza nem juthatott.“

Igen sajátos Nagyszombat címere, t. i. egy szerencsekerék (Glücksrad, rota fortunae, rota fatalis, rota nativitatis nostrae, roue symbolique, roue de fortune). A szerencsekerékről Dr. Heider Gusztáv tüzetesebben szólott a bécsi „Mittheil. IV. köt.“ (1859. évf.) 113. s k. l. Megjegyzi, hogy az emberi élet viszontagságait már az antik világ is a kereknek forgásával, mely a magasságot mozgásában alacsonyítja, majd a legalacsonyabb pontot legmagasabbá teszi, hasonlította össze. Többek közt idézi Amm. Marcellinus 14. 11: „Assumptus in amplissimum fortunae fastigium versabiles ejus motus expertus est, qui ludunt mortalitatem nunc evehentes quosdam in sidera, nunc ad Coeyti profunda mergentes“ és 31. 1: „Fortunae volucris rota adversa prosperis semper alternans.“ Az ó-keresztység a kerék képét nem használta, de használták újra a XII. század óta, melyben legelőször előfordul a landsbergi Herad „Hortus deliciarum“ című kéziratában, mely Strassburg legujabb ostromlásában elégett. Itt maga a szerencse istennője a kereket forgatta, melynek legmagasabb tetején király ült, jobb oldalán felszálló, balján lebukó, lenn pedig földön fekvő alak volt ábrázolva. Rendesen ezen alakok mellé ily felirat jelenik meg: Regnabo (Spes); Regno (Gaudium); Regnavi (Timor); Sum sine Regno (Dolor).

Azonban a keresztység itt nem állapodott meg, hanem a kereket más emberi viszonyok jelképéül, nevezetesen mozgását a korok fejlődésének jelképezésére használta, s itt többnyire négy felszálló, három leszálló kort vett fel. pólyás gyermekét, fiút, fiatalét, férfiét, koros férfiét, aggastyánét és haldoklóét.

Végre a sorsot összekötötte a felsőbb gondviseléssel, melyben már nem Fortuna asszony, hanem Krisztus igazítja a kerek forgását; és ilyen értelmű a nagyszombati címmer-kerek, melyről így szól Heider (119. l.):

A keresztýén szellemben átalakult szerencse-kereknek legjelentékenyebb példája, melynek képe e szellemnek teljes világos magyarázata miatt, joggal e nemű ábrák élére állítható: a XIII. század második feléből származó nagyszombati szerencsekerek

179. ábra.

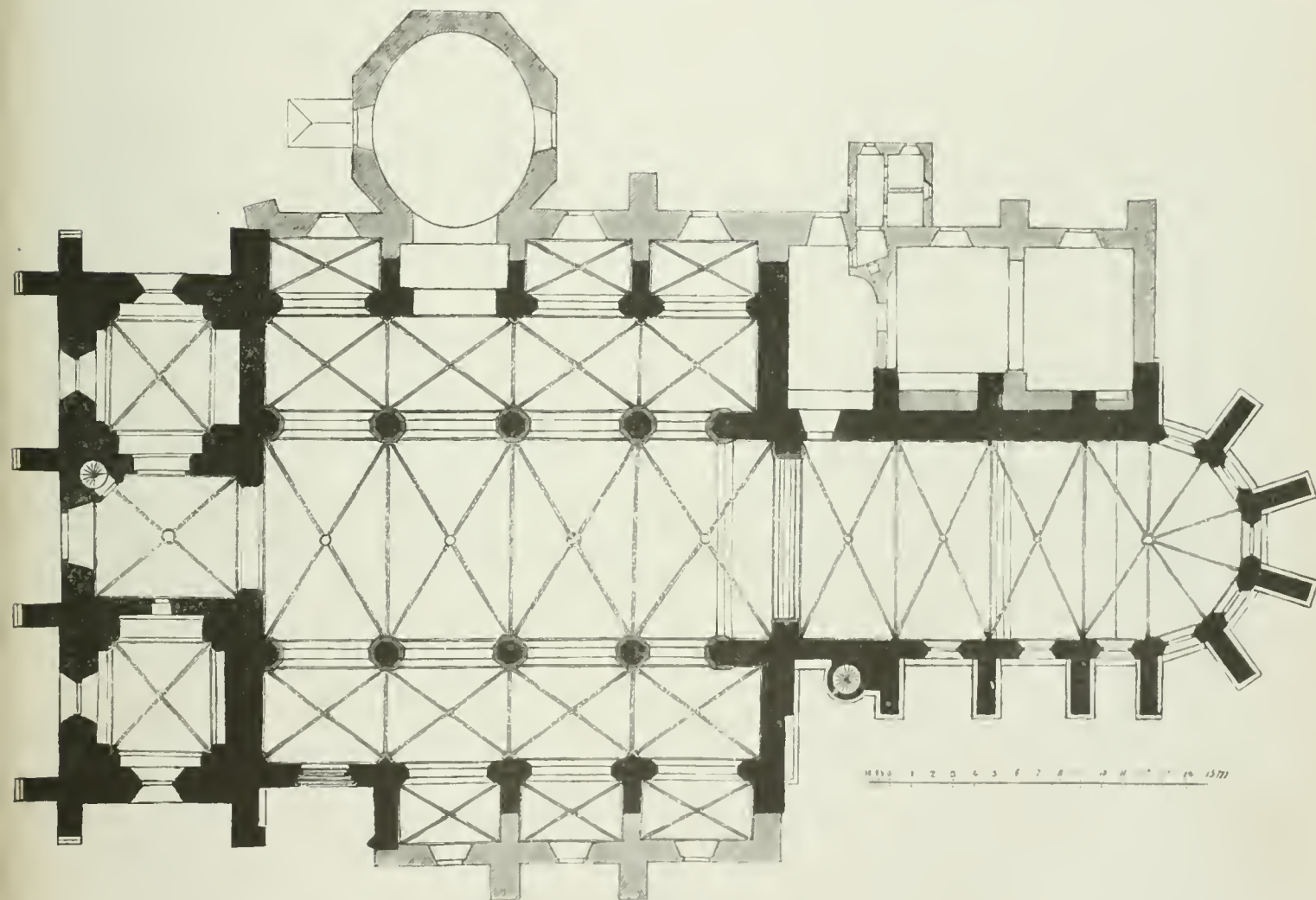
† S. M. CIVIVM DE ZVMBOTHEL felirata még ki van egészítve e szavakkal: CVM ROTA FORTVNE, s ez bizonyítja, hogy efféle kerek is, ámbár nem a szó legszorosabb értelmében, még a szerencsekerek sorába tartoznak. Közepén a megváltó keresztnimbusos fejét látjuk e felirattal: ET DEVS IN ROTA, e fölött a küllők közt, melyek a külső kört a belsővel oszlopkák alakban összekötik, jelenik meg az A és W betű, és lejjebb, ugyanis a küllők közt jobbra félhold, balra nyolczágú csillag. A magyarázat világos. Az élet változatosságának szilárdan álló középontja Krisztus (et deus in rota), ő mindennek kezdete és vége (A és Ω); a kerek fel- és alászállása (nap és hold, a csillagot inkább napnak kell tekinteni) az ő akarata szerint, isteni rendelete értelmében történik.

SZ. MIKLÓS TÁRSAS KÁPTALANI ÉS PAROCHIALIS EGYHÁZ.

Rupp Jakab „Magyarországi helyrajzi történetének“ (Pest 1870) I. köt. első felének 95. l. e templomról ezt olvassuk:

„Ezen, jelenleg társas egyház egyszerűsmind a magyar, német és tót hivek haszná-

A hagyomány szerint 1380-ban a Nagyszombatban meghalt I. Lajos király újra kezdte építtetni, Zsigmond pedig folytatta, s ezen időben emlittetik karzata bel oldalán létezett Sz.-György kápolnája. — Legtöbbet kö-

180. ábra.

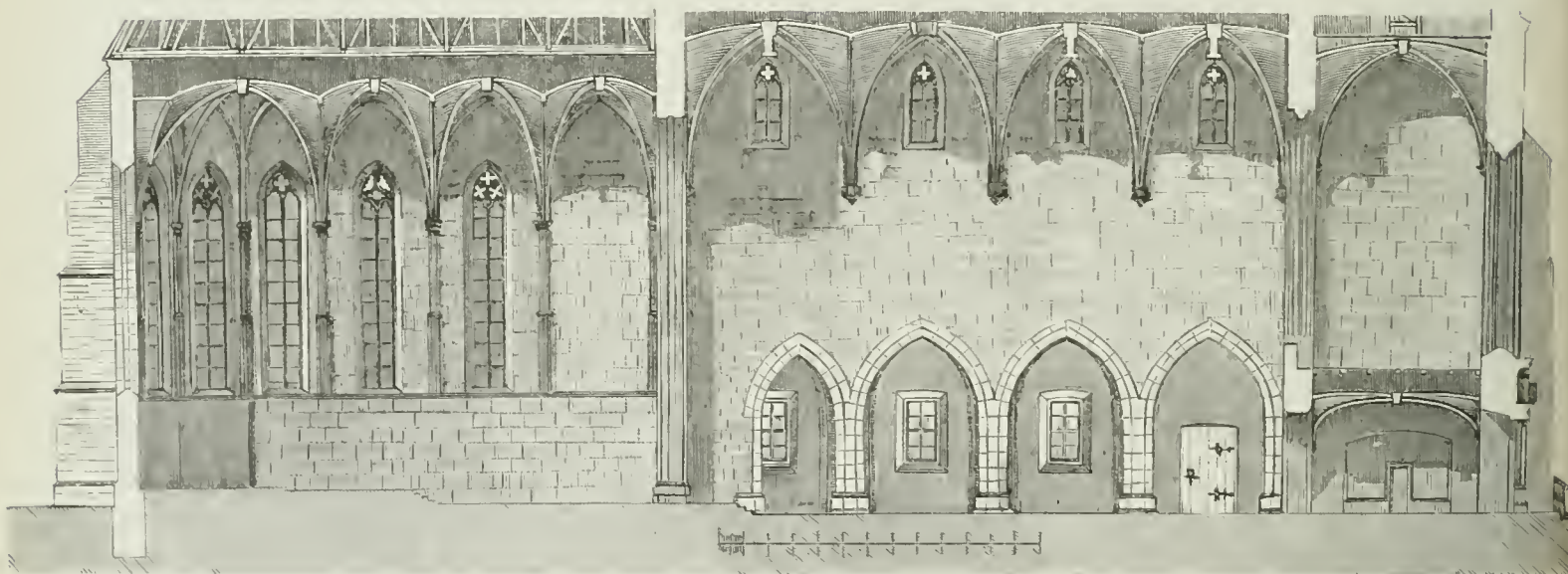
latára szervezett plébánia-templom. E templom keletkezete egykoru a város eredetével. Már 1211-ben azt I. János érsek jövedelmeivel együtt a káptalannak ajándékozta.

szönhet mindazáltal az egyház Pázmán Péternek, — ki 1629-ben 140 ezer rénes forintot fordított a templom felékesítésére; ez alkalommal a templomot megnagyobbította,

s két kápolnával, márvány talapzattal, új padokkal, szószékkal, oltárokkal és sekrestyével szerelte föl. A templom kelet felé nyúló szentélyében levő főoltárt 1701-ben az ott eltemetett Robik Alajos kanonok ékesítette föl: de mostani alakját a főoltár herceg Batthyány bíbornok, esztergomi érsek, alatt nyerte. E templomban van tovább egy, 1745-ben Eszterházy Imre primás által nagy költséggel építtetett Nagyasszonyunk kápolnája.“ (96. l.) „Esztergomnak a törökök által 1543-ban történt elfoglalásakor, Várdai Pál, esztergomi érsek, rendeletére, az esztergomi

tergomi érsekek földi maradványai. A világi nagyok közül pedig itt nyugsznak gróf Forgách Zsigmond nádor, gróf Forgách Ádám és homonnai Drugeth György országbíró. A templom eredetileg gót építmény vala: de a később kori számos, s nem épen alkalmas hozzáépítések s javítások alig hagytak meg valamit gót modoru külsejéből. Belseje három hajóból áll, s a főhajót a mellékhajóktól s oszlop választja el.“

Templomunk keletkezési kora elég biztosan tudva van. Mint N. Lajos építkezése a XIV-ik század második felébe esik; mi mellett

181. ábra.

főkáptalan Nagyszombatba költözött, s onnét csak 1821-ben tért vissza, Rudnay Sándor, esztergomi érsek, később bíbornok, intézkedése következtében ősi székhelyére, Esztergomba; Nagyszombatban pedig a préposttal együtt 6 kanonokból álló társas káptalan szerveztetett, melyet azonban csak Kopácsy József, primás, s esztergomi érsek iktatott be 1844-ik évi január 1-ső napján. — A templom sírboltjában szendergik a halál álmát Várdai Pál, Oláh Miklós, Vrancsics Antal, Kntasy János, Forgách Ferencz bíbornokok; Losy Imre, Telegdy Miklós primások és esz-

stylje is elég világosan szól; sőt ennek több tekintetben feltűnő szigora az egyháznak még korábbi keletkezésére is mutatna, ha csak nem tudnók, hogy nálunk a styl fejlődése mindig későbbre esik, vagy is inkább, hogy a styl változását és módosítását mindig későbbben vettük nyugatról, hol ez fejlődött. Kivételt itt egyedül azon épületek tesznek, melyek szemlátomást külföldi mesterek által tervezettek és emeltettek.

A nagyszombati templom fölötté érdekes szabályossága miatt, mely párhuzamosan jár részleteinek szigoru alakzásával, s így abban

a XIV-ik század styljének igen tanulságos példányával birunk. Igaz, hogy hosszoldalai a későbbi hozzáépítések által, ugy főhomlokzata új kapuja által ki van vetköztetve eredetiségéből, valamint pár ablak is későbbi halhólyagos mérművet kapott: de egészben, kivált belsejében, az egyház megtartotta tanulságos szerkezetét. Mint királyi építkezés, nem ugyan dús, gazdag, de mégis egyöntetű, céljának megfelelő. Tágas szentélye, a kassaihoz hasonlólag, nem a szokásos szegényebb három, hanem a gazdagabb ötoldalu zárással a tizszögből bir: hosszszentélye is mutatja, hogy itt már eredetileg számos papság elhelyezéséről volt gondoskodva. A hosszhajó kurta ugyan, de nagy 10,80 meternyi (mi több 34 bécsi lábnál) egysége szélességével pótolja hosszának csekélységét. Ennek, a szélesség szaporításának, megfelelőleg templomunk nem csarnoktemplom, hanem a basilika értelmében két alacsonyabb mellékhajó közt magasra emeli főhajóját. Bir végre két erős, tömör toronynyal, mely nem képezi magyar szokás szerint a mellékhajók hosszabbítását nyugat felé, hanem e hajónál szélesebb, és attól egészen el van választva. A torony közti csarnoknak kapuzata új, ugy szintén a déli kapuzatnak előcsarnoka is, mely két eredeti tám közé szorított dongabolttal van fődve.

Arányok.

Az egység = $11'$ = 10,80 meter, mi megfelel 34' 2" bécsi és 36' 6" régi rómainak.¹⁾

Itt a hosszházhoz nemcsak a keleti és nyugati zárfalak, hanem még a keleti homlokzat támhosszai is a meghatározásba van-

¹⁾ A magy. eml. id. bizottságának a nagyszombati főtemplomot ábrázoló rajzait készítette Steindl tanár felügyelete alatt Trozonyi Géza. Ezek előadják az alaptervet, a templom hosszszelvényét és déli homlokát. A két előbbit adja az eredeti $\frac{1}{3}$ kisebbítésben két fametszetünk

nak beveve, s e szerint a részletek hossza a következő:

	meter
a szentély keleti zárfalának vastagsága	$4n = 0,89$
a szentélyzárásnak fentője	$4r = 4,59$
az ellentámasz	$4g = 3,06$
a hosszszentélynek 1-ső osztálya	$4r = 4,59$
2-ik	$4r = 4,59$
3-ik	$4r = 4,59$
a diadalívnek egész vastagsága	$4l = 1,36$
a hosszhajó 1-ső osztályának hossza	$4E = 6,49$
2-ik	$2\delta = 5,96$
3-ik	$2\delta = 5,96$
4-ik	$2\delta = 5,96$
a hosszhajó és toronyesarnok közti fal	
egész vastagsága	$4l = 1,36$
a torony közti csarnok ürl hossza	$4r = 6,88$
a nyugati tám hossza	$k' = 3,16$
a templom egész hossza	$59,44$
	$5\frac{1}{2}11' = 59,40$

A különbség tehát csak 0,04 m.

A szentélynek szélessége pontos számítás után volna = 9,6559...

A hosszhajó szélessége ez:

az északi mellékajó szélessége	$2a = 5,16$
a középhajó szélessége	$11' = 10,80$
a déli mellékajó szélessége	$2a = 5,16$
a hosszhajó egész szélessége	$21,12$

tehát a mellékajók szélessége nem éri el a félegységet, de ahhoz közel jár; mert $2a$ közvetlen áll a sorozatban a félegység alatt.

A nyolczoldalu tőnek átmérője 2δ (mint a kölni domban) = 1,17. A hosszhajó három osztályának mindegyike $2\delta = 5,96$ mérvén, az átmérőt 5 szorozván lesz 5,85: tehát az osztálynak hossza csak 0,11-al hosszabb öt tőátmérőnél, s így a tervben a mester nem mutat rendkívüli bátorságot.

Ehez hozzájárul az épületnek csekély magassága is, mely a hosszhajóban a tövek talapjától a bolt hegyéig $11' = 18,70$, és ugyanannyi kívülről is, a talaptól a tetőig; de ennél alacsonyabb a szentély magassága, mely a talaptól a tetőig csak mintegy 17,30 mér.

A szentély magassága ez:

a boltozat magassága mérve mintegy . . .	5,70
a faloszlopnak felső része . . .	$4f = 3,74$
a faloszlopnak alsó része . . .	$2\epsilon = 3,24$
a talap le a padlóig . . .	$k' = 4,47$
összesen . . .	17,15

Csupa, nem szándékos esetnek tekinthető, hogy ezen 17,15 meternyi mérvnek az antik sorozatban találunk egészen megfelelő tagot, t. i. $\frac{1}{2}$ III-ban, azaz $1,5909 \times 10,80 = 17,17$.

A falak vastagságai a következők:

a szentélyfalé (a zárásé és a hosszszentély déli oldaláé, mert az északi oldaláét újabban vastagabbá tették) $4u = 0,89$;

a hosszhajófalak vastagsága valamivel nagyobb, $\frac{1}{2}D = 0,99$;

a tornyok falvastagsága nem mindenütt egyenlő, hanem többségben $t = 1,71$ -re vehető;

a torony közti csarnok nyugati falának vastagsága pedig $2g = 1,52$.

A szentély támainak hossza . . .	$4h = 3,53$
szélessége . . .	$4u = 0,89$
a hosszhajó támainak hossza . . .	$a = 2,58$
szélessége . . .	$\frac{1}{2}\epsilon = 0,81$
a nyugati táinak hossza . . .	$k' = 3,16$
szélessége . . .	$\frac{1}{2}b = 1,05$

A szentély támainak magasságai:

felső kajács . . .	$a = 2g = 1,53$
4-ik osztály . . .	$b = 4g = 3,03$
kajács . . .	$c = k = 0,58$
3-ik osztály . . .	$d = 4g = 3,03$
kajács . . .	$e = \epsilon = 0,43$
2-ik osztály . . .	$f = 4\epsilon = 1,72$
kajács . . .	$g = 2\epsilon = 0,86$
1-ső osztály . . .	$h = 4f = 6,88$

összes magasság . . . 17,00

A toronytám magasságai:

felső kajács . . .	$a = \epsilon = 1,62^1)$
3-ik osztály . . .	$b = 4f = 3,74$
kajács . . .	$c = 2p = 0,30$
2-ik osztály . . .	$d = k_2 = 4,74$
kajács . . .	$e = 2p = 0,30$
1-ső osztály . . .	$f = 2\epsilon = 3,24$

összes magasság . . . 16,66

¹⁾ Itt hiba van a faducban: D helyett ϵ -nek kell lenni.

A szentélyablak magassága:

csúcsíve kezdetéig . . . $4D = 7,94$ m.

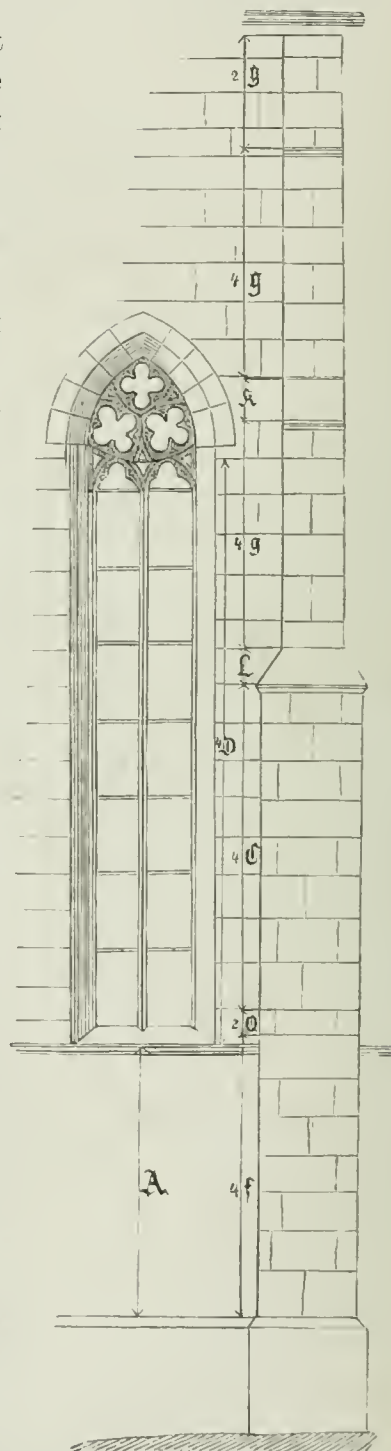
ürszélessége . . . $4l = 1,36$ „

tehát az egyenes magasság csaknem hatszor akkora, mint ürshélessége.

Az ablak alatt a talaptól kezdve egész az ablak egyenes vonala kezdetéig (pedroit) $A = 3,65$ meter.

Ha egyházunk szentélyét tekintjük, fel fog tűnni faltöveinek hasonlatossága a pozsonyi ferencziek szentélyével (v. ö. 90—95. számú ábráinkat a 181-ik szám alattival).

Mindkettő, nem közvetlen a padlótól, hanem egy magasabban fekvő mellpárkánytól emelkedik: a ferenczié gyámkövön, ez a nagyszombatiakon hiányzik ugyan, de a ferenczi gyámkövek alakzása mintegy átvéve jelenik meg a nagyszombati kapitácleken, hol elég ritka többszögű rakványt, mintegy szekrényt képez. A ferenczi faltö-

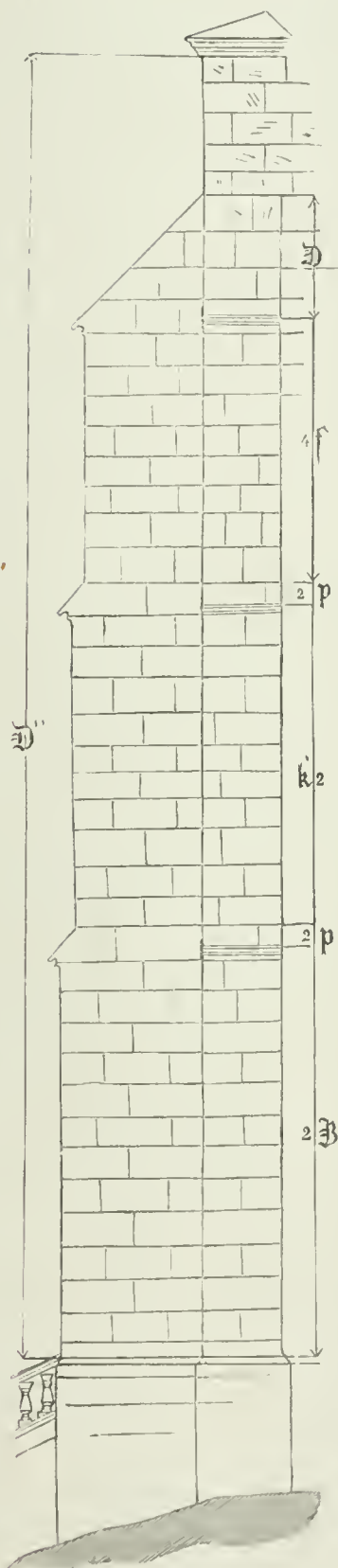
182. ábra.

vek feltűnőleg kurták; Nagyszombatban azokat szükségképen meg kellett hosszabbítani;

azonban itt is kurta két részök mindegyike.

és hosszabbakká, magasabbakká csakis e két rész összetétele által válnak. A faloszlopok kapitaeljeiről igen finom gerinczek szállnak fel, karszn testöket templomunk egyik sajátjának kell tekintenünk. A zárkövek mindenütt szabadon lefüggnek. A szentély ablakai német szigort mutatnak, midőn szélességükkel nem franczia módra, a táмок közti tért áttörik, hanem keskenyek, és másrészt magasságukkal sem szállnak fel annyira, mennyire ezt a szentély emelkedése engedi.

Szigoru stylűnek mondhatni a diadalív szelvényét is, mely két pálczatagés két nagyobb lécz közé egyszerű horonyt foglal.

183. ábra.

De ennél még szigorubb a hosszahajó szervezete. A tő a régi egyszerű nyolczszög, mely az ékesség rovására nálunk oly gyakran és oly hosszú idő alatt fordul elő; de ezen tő igen alacsony is, nem emelkedik fel magasra, mint a pozsonyi domban, és még a felette levő válívek is alig szállnak túl az ugynevezett egyiptomi esúcsíven, midőn alapuk aránya nyilvonalához ugy áll, mint 8 : 5½-hez, vegyük ehhez a magas ablakok kicsinységét, s ebből a középhajó falának meglehetős ódonszerű tekintetere fogunk ráismerni. A nagy falfelület igen ajánlkozott falképek alkalmazására; azonban ilyenek nyomait eddig itt nem találták. A boltgerinczek itt is feltűnőleg gyöngédek, mi igen feltűnő a fal tömör tekintete irányában. E falgerinczek magasan az erős tövek fölött, és minden összeköttetés nélkül azokkal, emelkednek oly gyámköveken, melyek leginkább többoldalu szekrényhez hasonlítanak; ezen szekrénykék alatt vannak többszögű kis gulák. Három osztálynak zárköve mélyen lefüggő, a negyedik helyett elég nagy gyűrű van kiűrtve a esillár-felhúzáshatása és leereszthetése miatt. A magas ablakok nemesak alacsonyak, hanem keskenyek is, mérművők, ugy tetszik, még a szigorubb eredeti, vagy az eredeti mintájára van tatarozva. Mint ide nem tartozók jelennek meg a későbbi kápolnák lemn a tövek közt látható egyenes zárásu ablakai.

A hosszahajó és a torony közt feltűnik roppant nyílás, melynek szelvénye még az eredeti: áll középső erős pálczatagból, két horonyból és az összekötő kajácsokból. A torony magas boltozata hasonló a hosszahajóéhoz, gyöngéd gerincei szintugy szekrényalaku gyámköveken emelkednek, és zárköve is lefügg. Ellenben a torony alsó boltozata, mely az orgonakart hordja, újabb koru.

A szentély kívülről is megtartotta eredeti tekintetét. Eredetiek még az ablakok és az egyszerű táмок is. Ezeknek ereje hosszuk.

ban inkább, mint szélességökben keresendő, mely utóbbi csak egyszer ifjodik, meglehetősen magasságban. de ifjodik hosszában háromszor a tám, még pedig egészen sima kajácsok közbevetésével, a legfelső kajács igen közel a koronapárkány alatt végződik, mely utóbbi újabb tatarozás szüleménye.

Kivül csakis a hosszhajó fenn tűnik fel eredetiségében, lenn azt a későbbi kápolnák takarják el. Feltűnő, hogy ívtámakat nem alkalmaztak, minőket a francia styl a magas boltok támasztására szükségeseknek tartott. ilyenek Kassán sem fordulnak elő. Hihetőleg ezt mindkét templom német mestere gyakorlatának kell tulajdonítani, ki a csarnok-templom elrendezését átvitte az alacsonyabb mellékhajóval ellátott épületére is. A hosszhajó déli homlokán a nyugati kápolna mellett látható az eredeti kapuzat, melynek béléte pálczatagokból szerkesztve, és egyenoldalu háromszög fölött huzott csúcsívvel zárva van.

A torony négyege szabályszerűleg a főhajó magasságáig emelkedik, azontul nyolczszögbe van törve, és megmaradt e nyolczszögnek két alacsony emelete, a harmadik kezdetére a jezsuita-kor kedves foghagymalakú tetőjét rakták. A nyolczszög emeletének alacsony voltát is inkább ószerűnek tekinthetjük; különben a négyszög három-, és a nyolczszög emeletének egy egy-ablaka csinos és szabályos csúcsívvel van zárva.

Templomnak főhomlokzatát képezi két tornya, és az azok közti épület. Itt a főkapuzat új: de a többi még az eredeti. A középső test három emeletből áll, a második nyílik az eredeti három osztályu egyszerű mérművel ellátott és tompa csúcsívben zárt nagy ablak, melynek béléte gazdag tagozatu ugyan, hanem mégsem újabb a XIV-ik század végénél vagy XV-ik elejénél. Ezen második emelet a főhajó magasságáig emelkedik, de van e fölött még a hosszhajó magasságán

tulérő (mintegy spanyol) fal, és e fölött alacsony orom is, minő másutt is, p. o. a sz. denisi templomon Páris szomszédságában, és a strassburgi münsteren fordul elő. E fal közepén két keskeny csúcsíves ablakkal van át-törve. Hogy pedig itt még eredeti építkezéssel van dolgunk, bizonyítja az ablak melletti két vizokádó, melynek egyike letört, míg az északi kendővel fődött nőfejet mutat, melyen négylábu szörny áll. Ez jelképes ábra, minőt már a XIV-ik században is mind ritkábban alkalmaztak.

Nevezetesebb síremlékek.

A síremlékek, melyek az elhunytak oszlopos fülkéiben elhelyezett alakját ábrázolják, és nagyobb részt vörös márványban faragvák, a későbbben a templomhoz épített kápolnában következőleg vannak elrendezve:

Nyugaton kezdve a déli kápolnában:

Oláh Miklósé, † 1568; vixit 72; vörös márvány, fuom munka. Czímer egyszarvu rózsákkal.

Kuthassy Jánosé. † 1601; vixit 56; vörös márvány. durvább munka. Az alak korinthusi pilasterek közt.

Lósy Imréé, † 1642; vörös márvány, az alak korinthusi oszlopok közt.

Pázmánnak csakis emléktáblája, † 1637.

Georgius Drugeth-é de Homonna. † 1620; vörös márvány, korinthusi oszlopok közt. Erről alább bővebben.

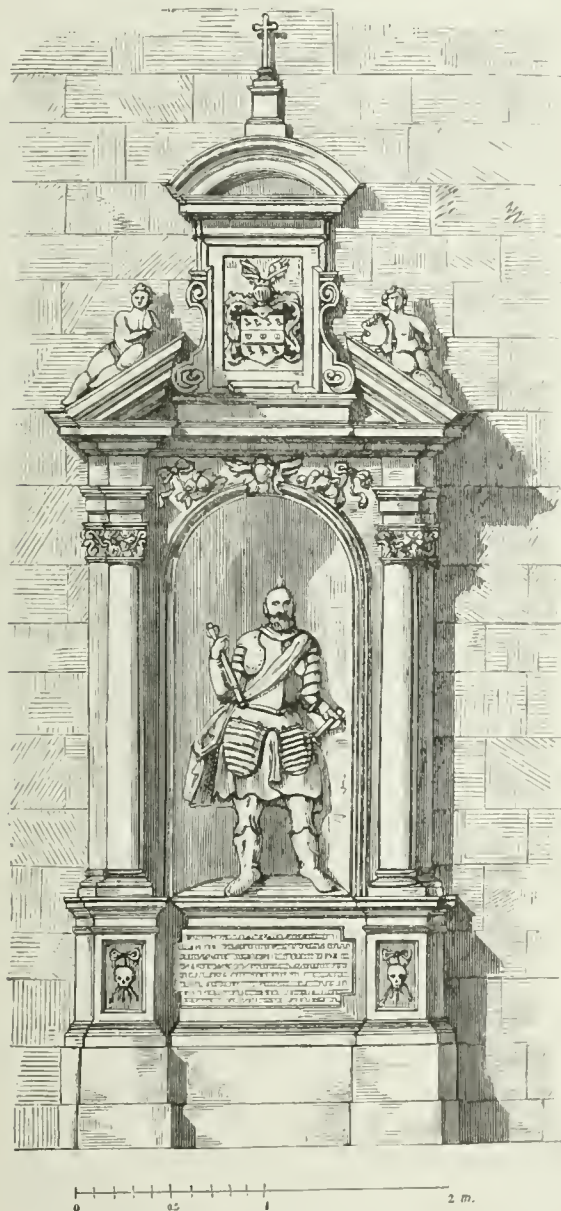
Keleten kezdve, az északi kápolnában:

Verantius Mihályé. † 1573; vixit 69; vörös márvány, ioni oszlopok közt.

Joannis Cherödi administr.: kelheimi köben: az elhunyt feszület előtt térdelve, vörös márványba faragott toscani oszlopok közt; † 1592, vixit 54.

Forgách Ferencz cardinalisé, † 1615; vörös márvány, korinthusi oszlop közt, melyek törzse fekete márványból van faragva.

A primások síremlékei igen hasonlóak valamint a főalak elhelyezésére és ruházatára, úgy dagályos felirataikra nézve is; ezektől eltér Drugeth emléke, mely Pálffy, a győri hős pozsonyi síremlékén látható fegyverzetének összehasonlítása miatt is érdekes. Külön-

184. ábra.

ben az egésznek elrendezése oszlopos fülkében eszméjét adja annak, hogyan vannak szerkesztve a primások sírkövei. Az itt eltemetett Drugeth Györgyről Nagy Iván „Magyarország családai stb.“ munkájában, többi-

nyire Wagner „Collectanea genealogica“ stb. III. Decasa után ezt olvassuk:

III. György fiatalságában Boeskey részén állván, a vallás-szabadság buzgó védője volt. Nótát kapván, mintán 1610. Pázmán befolyása őt katolika vallásra téríté, és Zemplénmegye főispánja (kir. komornokmester, országbíró stb.) lett, hatahnas ellenkezőjévé vált előbbi elveinek, heves védője új vallásának. 1611-ben többekkel szövetségbe a bécsi békekötés lerontására, az erdélyi fejedelem hatalmát megtörendők, Forgách Zsigmond alatt Erdélyre törtek, de Bethlen Gábor által tökéletesen megverettek. 1619-ben Lengyelországban Rákóczy Györgyöt megtámadta, és Homonna körül megverte; de Rákóczy későbbben szintén győzelmet vett Drugethen, és őt Lengyelországba visszaűzte, hol 1620-ki június 21-én, kora 37. évében halt meg. Eltemettetett Nagyszombatban.

A sírját Wagner III. Decasa 52. l. ez:

Illustrissimus Dominus Dominus Georgius Drugeth de Homonna Judex Curiae Regiae, Comit. Zemplin et de Ung. Comes, Eques auratus ac Sac. Caesar. Regiaeque Majestatis intimus Consiliarius et Cubicular. Obiit 1620 die 21 mensis Junii aetatis suae 37. sepultus Tyrnaviae.

O magni Drugeth manes! hic patria patrem.
Arma virum, pictas plangit avita duces:
Toxiceat hunc livor fidum Regique Deoque
At nunc tota Deo pocula fonte bibit.

A felfegyverzett alak, az akkori divat szerint, nem mint meghalt fekve, hanem állva, és mintegy tánczmesteri mozdulatban van ábrázolva, fején a többi levágott hajazatból csak egy középső üstök emelkedik, arcvonásai egyéniek ugyan, hanem művészeti érték nélküliek, mellét panczél, vállait vasvédek fődik; ily védek láthatók felső és alsó karján, és felső czombján is, de könyökén, térdén és alszombján nincsen vaslemezvéd, visel nem egészen testhez tapadó nadrágot, nem egészen térdig érő bő eszímába

dugva. Jobbja kormánybotot tart, balja kardja markolatát fogja. Térdig érő köntöse csaknem egészen a pánczéjával és felezomb védjével van eltakarva. A pánczél fölötti elébb divatos köpeny vitéz-övvé (Schärpe) zsugorodott össze. A címérpais három csatot hordó pólyával van osztva, mely fölött négy, alatt három rigó (merlette) jelenik meg.¹⁾

Ezen emlék szobrászati munkája alig sorolható a jobbak közé, a hanyatlás és a rossz jezsuita ízlés már nagyon észrevehető azon. A fegyverzés tekintetében érdekes észrevenni, hogyan tette le a régibb vasember egymás után védő vaslemezeit.

Dr. Thallóczy Lajos egyetemi magántanártól kaptam ily hátrattal ellátott kéziratot:

„Sepulti in parochiali Ecclesia ad S. Nicolaum Ep. Tirnaviae; conscripsit Stephanus Nemeeskay Praepositus et Canonicus Tirnav. 1865“.

Ebben az egyházunkban a XVI. század

óta, ha csak nem valamennyi, legalább igen sok eltemetettnek neve van felírva, főhelyen az idézett primásoké.

Nevezetes e kéziratnak megjegyzése, mely sajnos világot vet azon bánásmódra, melyet a mult században a régi emlékek és elhunytak tetemei iránt viseltettek. A jegyzés ez:

„Cryptae in Ecclesia parochiali Tirnaviae sunt apertae sub Michaelae Okolicsányi Parocho Tirnav. Anno 1760 usque 1771. Quid in illis deprehensum? nescitur, sed videntur corpora sepulcorum ibidem Archi-Episcoporum e tumbis ejecta esse. quia sub Ludovico Schwarzer Parocho Tirnav. a. 1771 usque 1778 repertae sunt ibidem tumbae stanneae vacuae, quae sunt ablatae et liquefactae, et stannum venditum 1303 f. 88½ denar. et pecunia civitati tradita.

quanta barbaries!!!

et hoc factum est spectante metropolitano Capitulo et amplissimo magistratu civico!“

A NAGYSZOMBATI CLARISSÁK TEMPLOMA.

A legrégebb, a nagyszombati clarissák zárdájára vonatkozó okirat származik IV. Bé-lától, azonban ez is csak transsumtum.²⁾

¹⁾ Van a bártfai parochialis templomban egy síremlék (l. a „Monumenta“ IV. köt., I. rész. VI. táblájának 18. ábráját), melyen nyanyis egy Drugethnek alakja látható. Erre Thaly Kálmán, paisának három rigója után, mint ilyenre ráismert, egynttal figyelmeztetvén, hogy ezen Drugeth, Homonnára tartó útjában, Bártfán az ott dühöngő pestisnek áldozatává lön. Ez Nagy Ivánnak II. Bálintja (Valentinus) 1603 már Zemplén vármegye főispánja és később Boeskeynak tábornoka volt. Ő foglalta el Érsekújvárt. Boeskey után erdélyi fejedelem akart lenni. Egy érdekes történelmi naptárt hagyott maga után magyar nyelven. Boeskey halála után a császár hűségére térve, Máramaros megyének is főispánjává

„Bela dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Servae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaeque Rex, omnibus in Christo pie inventibus salutem in eo, qui est salus omnium et vita. Quoniam ut ait Apostolus

tétetett, nádornak is ki volt jelölve: 1608. országbíró lön. Meghalt 1609. november 7-én, kora 32. évében, megmérgezés gyanúval*, azaz a pestisben. Myskovszky Viktor, a bártfai templomról irt monographiájában („Monumenta“ IV. köt.), a sírkövet német lovagénak mondja, mert a címérképet bár kereste, nem tudta találni.

²⁾ Exemplar litterarum Regis Belae supra Possessione monialium tirnaviensium Boleraz nunenpatae, confirmatae per Andream (III), qui fuit successor Ladislai, qui fuit Stephani, qui fuit Belae.

omnes stabimus ante Tribunal Christi recepturi. prout quisque nostrum gesserit in carne. Ideo oportet nos seminatores in terris, quae reddenda Domino cum multiplicato fructu colligere valeamus in coelis. Hae igitur consideratione inducti universorum notitiae praesentium ac posterorum harum serie volumus fieri manifestum: quod nos salutis animae nostrae invigilare cupientes, divini numinis interventu ad sustentationem dilectarum in Christo sororum Regulam ex ordine beati Francisci profitentium quae in Tirna ad famulandum Deo sunt collocatae, continuis villam Baralach cum omnibus redditibus ac pertinentiis suis, silvis videlicet, pratis, aquis et aliis exemptam a Jurisdictione Comitum seu Judicis de Posonio, sicut ipsa villa de Tirna, de ejus membris dictam villam Baralach excepimus, est exempta. Quam nos a dilecta sorore nostra Constantia Regina Bohemiae illustri comparavimus, perpetuo ab eisdem possidendam cum omnibus utilitatibus suis supradictis. Ut igitur haec nostra donatio nullis unquam temporibus valeat in irritum revocari, sed salva et inconcussa remaneat, praesentes in perpetuam rei firmitatem concessimus litteras dupplici sigilli nostri munimine perenniter roboratas. Datum Anno Domini 1247. Idibus Novembris Regni autem nostri Anno decimo tertio.“

Következik az adomány területének meghatározása.

Az ötvenes években a torony mostani hagyma alakú sisakja kijavított, mely alkalommal a toronyról levették a keresztet és az ez alatti gömböt, mely utóbbiban egy, 7 pecsétel ellátott okmányt találtak. Tartalma körülbelül a következő: Rex Bela donat monialibus Sanctae Clarae possessiones Kletvan (Klesován), Balarach (Boleráz), et quidem exprimit se in privilegialibus, quod duas has possessiones a sorore sua Constantia ita sicut villam Tirnaviensem redimerit. Exmisit pro

conscriptione metarum dietarum possessionum villicium Tirnaviensem. Bene subscriptum est privilegium per episcopum Smaragdum anno Domini 1248.

Rupp Jakab¹⁾ így kezdi zárdánk és templomunkról szóló cikkét: „A Sz.-Ferencz harmadrendszabályát követő apácák eleinte Sz.-Demjén kolostorától, melybe sz. Klára egész 1252. bekövetkezett haláláig zárkózott, Sz.-Demjén rendje Sz.-Erzsébet elzárkózott testvéreinek hívtak, minthogy ezen, a nevezett klastromban élt Erzsébet apáca, még sz. Klára élete folytán 1231-ben meghalálózván, 1235-ben a szentek közé iktattatott. Későbbben azonban Sz.-Klára apácáinak, vagy rövidebben klarissáknak neveztettek.“

Ezen rend és kivált nagyszombati zárdája külön kedvence volt nemcsak számos magánosainknak, hanem több királyainknak, kiknek adományai hosszú sorát Rupp elszámolja. Oly gazdagok voltak ezen apácák, hogy 34 lovas voltak kötelesek kiállítani, mitől őket csak Lipót 1683-ban mentette fel. Azonban sokat szenvedtek is belháborunkban, nevezetesen Tökölyi és Bethlen alatt. Templomuk és zárdájuk több ízben leégett. „1740-ben Berényi Klára főnöknő a templomot megújította és sírboltot készíttetett. — 1773-ban az apácák száma 30-ra korlátoztatott. Azonban II. József császár eltörölő rendelete által maga a Sz.-Klára rend is megszüntetett. Jelenleg katonai gyógyintézetül használtatik, különösen elmebetegek számára.“

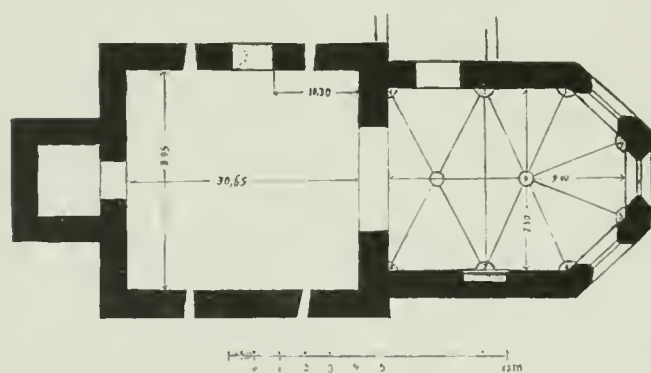
Maga a zárdá, mely jelentékeny kiterjedéssel bírt, egészen át van alakítva, és csak is a szentély közelében maradt fenn egy kápolnaszerű épület, melyet két emeletre osztva, kettős hálóteremül használnak, de helytele-

¹⁾ Magyarország helyrajzi története I. köt. I. fele 98. l.

nül kriptának neveznek. A kápolna zárása jelenleg az intézet kertjében látható, a nyolcszög három oldalával bir, és sarkán még a tám is megmaradt, melyet a templom sarkán mindenütt letörtek. Megmaradtak itt még az ablakok csúcsívei is, de azok mérművét kitörték.

A templom arányai és alakjai.

Megmaradtak az eredeti templomkának falai a torony alatt és a hosszhajóban, és megmaradt a szentély, kivéve támaít, melyeket letörtek. Hogy pedig a hosszhajó falai az eredetiek, bizonyítja az északi hosszfalban látható régi kapuzat. Az egységet Könyöki a hosszhajó szélességében 8,95 meterre mérte, mi igen közel 30 régi római lábnak megfelel.

185. ábra.

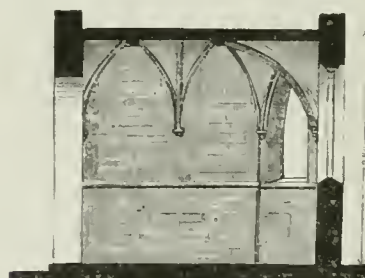
Ezen egység szerint a hosszak a következők:

a szentély keleti zárfalának vastagsága	$\frac{1}{2} a = 1,065$	meter.
a szentélyzárásnak fentője	$2 c = 4,008$	
az ellentámasz	$2 f = 1,548$	
az egyetlen szentélyosztály	$4 e = 3,803$	
a diadalív vastagsága	$2 d = 1,190$	
a hosszhajó (mérve)	30,650	
a nyugati falnak vastagsága	$\frac{1}{2} a = 1,065$	
a torony ürhossza	$4 g = 2,532$	
a torony nyugati falának vastagsága	$\frac{1}{2} a = 1,065$	
a templom összes hossza	46,926	
	$5\frac{1}{4} W = 47,188$	

A 0,262 meternyi különbség itt elég nagy, hogy az egyes részletek összeadásával, összegével nem lehetünk megelégedve: de megjegyzendő, hogy a torony nyugati falának minden esetre erősebbnek kellett lenni, mint a szentélyzárásé, és hogy oda a mérő nem férhetett, ha tehát ezen falat csakis $\frac{1}{2} k'$ vesszük, leend egész hosszunk $46,926 + (a \frac{1}{2} k' \text{ és } \frac{1}{2} a \text{ közti különbség}) 0,231 = 47,157$, azaz 0,031 kevesebb, ha pedig a toronyfalak meghatározásában gyakran előforduló $\mathfrak{C} = 1,432$ vesszük, lesz az egész hosszak számára 47,293, tehát $47,293 - 47,188 = 0,105$ több, mint $5\frac{1}{4} W$.

A hosszhajó osztályainak hosszát részletezni nem lehet: mert a hosszhajót az ujtásban egy tagban vették, s így méretét csak a valóban megmért 30,650 meterre tehetem.

Rajzunkban a szentélynek magassága adva van 9,40 meterre, azonban itt sem ta-

186. ábra.

lapot, sem koronapárkányzatot nem látunk, melyek a restauratio alkalmával leverettek: közelítőleg itt a magasságot a levésűzött talaptól egész a koronapárkányzatig, ezt is beletudva, $W = 8,95$ meterre vehetjük; belül a padolattól az ablak kezdetéig $2 d = 3,293$, a bolt kezdetéig pedig $h' = 4,537$ meterre.

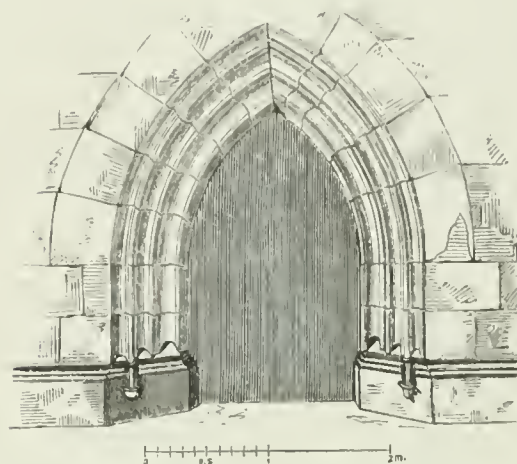
Ezen magasság alatt fekszenek a gyámkövek. E gyámkövek többsége levelekkel körülvett emberfejeket, vagyis inkább álarczokat ábrázolnak, a levelek többnyire a csúcs-íves styl szokása szerint átidomitott, styisált cserfalevelek. Hasonlókat látunk a sopronyi benzés templom káptalanháza osz-

lop-kapitaelén (58. ábra): csakhogy Nagyszombatban e levelek alakja kevésbé szigorú, mint Sopronyban. Ily leveleket, kevés módosítással használtak nálunk a XIII. század végétől egész a XVI-ik századig. Ezek tehát a kor meghatározásában nem nyújtanak elég biztos jelleget: de ilyen találunk a gyámkövek fölötti gerincek idomában, nevezetesen azoknak sekély és hosszú horonyaiban, melyek végén összekötő tagul keskeny lécz van alkalmazva: mi minden a XV-ik század elég késő idejére mutat.

De oda mutat még sokkal inkább az egyetlen fennmaradt régi kapuzat, melynek béléte pálczatagok, léczek és sekély horonyokból áll, tehát az oszlopokat nélkülözi. E kapunak fejlődése igen feltűnő, midőn üres (semmi tympanummal el nem látott) csúcsa magasabb az ajtó egyenes nyílásánál, mely alig magasabb egy meternél: pedig itt nem tévedhetni: mert az eredeti talap párkányzatával még megvan. Különös még az is, hogy a külső pálczatag alatt még megvan gyámköféle tag, melyet csaknem kardmarkolathoz hasonlíthatunk. Az ajtó csúcsának üresnek

kellett maradni, ha csak magasabb embernek kényelmes bejárást akartak engedni. E csúcs az egyenágu háromszög fölött van szerkesztve.

Hihetőleg, mint apácázárda templomokban szokás volt, annak nyugati részén, a mos-

187. ábra.

tani orgonakarzat helyén eredeti karzat volt az apácák számára.

A torony, valamint alakjában, ugy magasságában is egészen jelentéktelen.

SZ. ILONA TEMPLOMKÁJA.

„A város déli részén, az alsó kapu közelében sz. Ilona emlékére szentelt régi templom van a hozzá kapcsolt polgári ápoldával, elszegényedett, beteg és elaggott nagyszombati polgárok ápolására, melyet a polgárok jótékonytsága emelt, s igen jó állapotban tart fenn 20 betegágyat, s néhány év előtt megújított és csinos oszlopokkal ékesített¹⁾.”

E templomka²⁾ eredeti állapotában csak

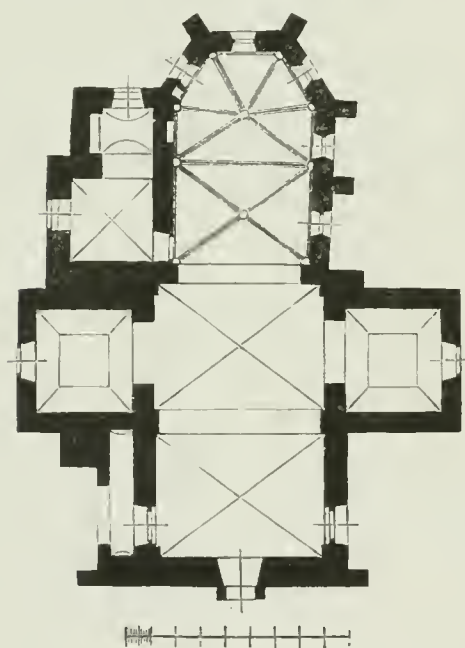
¹⁾ Rupp „Magyarorsz. helyrajzi története” I. k., I. fele, 119. l.

²⁾ 3. kibővített kiadásunk eredetiét Steindl Imre tanár igazgatása alatt rajzolta Steinhauer László.

egy osztatlan hajóval bírt, melyhez a hosszszentély és annak zárása csatlakozott. E zárás a hatszög három oldalával, hanem nem egészen szabályosan van szerkesztve: valamint a hosszszentély is annyiban szabálytalan, hogy keleti végén szélesebb, mint nyugatin. A szentélyen kívül eredetiek még a falak, a nyugati homlok és a sekrestye, az e fölött emelkedő igen alacsony, hanem széles toronynyal. E részek a XV-ik századbéli építészeti jelleget viselik magukon, míg a hosszhajót későbbben egészen átépítették, újra beboltozták, és keleti osztályához észak és

dél felé egy-egy ágat csatoltak, s így a templomkát kereszthajóval ellátták. E kereszt-hajó mindegyik ága fölött kis toronykát emeltek, mi által az egésznek tekintete közel jár a középponti templomok (Centralkirchen) tekintetéhez. Az egésznek hossza, beletudva a szentély keleti falát és a nyugati kapuzat-
oldal pilastereit is, mér pontosan három egységet = $3 \text{ H}' = 22,80$, miután az egység $7,60$ meterre, mintegy $25\frac{1}{2}$ régi római lábra van határozva.

A szentély magassága igen csekély, mert

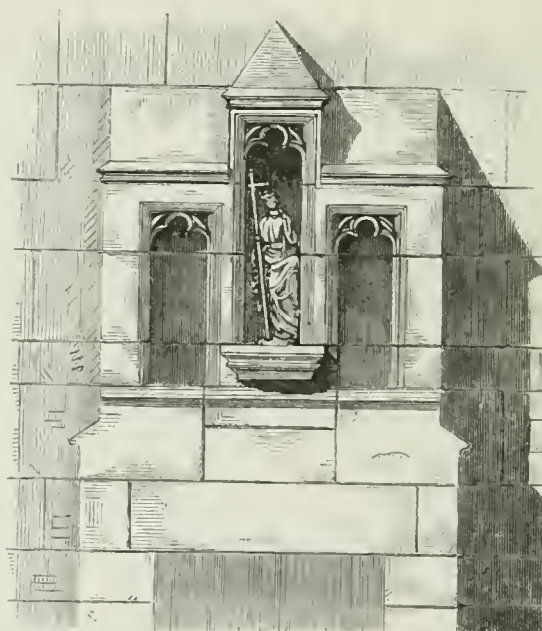
188. ábra.

csak $\text{H}' = 7,60$ -t mér, de az újraépítésben a hossz-hajó magasságát nagyobbra emelték.

Legnevezetesebb ezen templomkának nyugati homlokzata. Ajtónyílása igen egyszerű ugyan, hanem e fölött van három lóherrel zárt fülke, a középső magasabb az oldalfülkéknél, és ebben áll sz. Hona, sz. Constantinus anyja, jobbjában tartván a sz. keresztet, melyet, a legenda szerint, neki sikerült Jeruzsalembe megtalálni és kiásatni. A korona fején, császárnénak jelzi, ez alatt van bő redőzetű fátyol, ruhája hosszú, bokáig érő, e fölött bő köpenyet hord, mely nyakán öt-

szirma rózsá-alaku fibulával van összetartva. Arczának kifejezése jámbor, fejét jobb felé hajtja. Ruhájának redőzete nem szegletes, hanem mégis igen gazdag és inkább kerekvonalú. Jobb keze letört, baljával a keresztre mutat. A styl, melyben elő van adva, a XV. századbéli, még pedig e század elég késő korában divó. Az oldalfülkék kisebb szoborkái újabbak. Befestésnek vagy feliratnak nincsenek nyomain.

Könyöki, kinek rajza után duczunk vésetett, a templomkáról mondja: „E kis gót, keletezett és sz. Honának szentelt templom

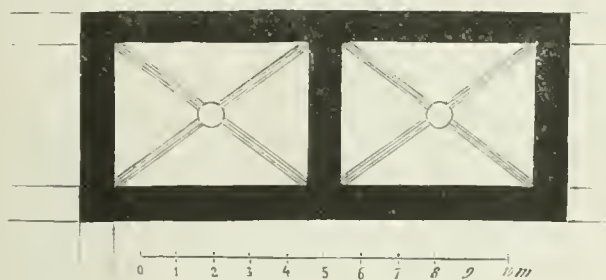
189. ábra.

mellé a mostani polgári ispotály van építve: egyebet e templomra vonatkozót nem tudtam kipulhatolni, mint azt, hogy két öreg szűz Nagyszombat városához közel fekvő Bölmüt praediumot adományozta a templomnak, s hogy a templom mögött évek előtt történt ásások alkalmával, Zsigmond király idejéből való arany érmek találtattak. A templom és ennek homlokzatán látható ajtó faragott kőből készült, jó karban van, a közép fülkében sz. Hona, az építménynyel egykorn, a másik két fülkében is van két, újabb korból származó sz. szoborka.

NAGY LAJOS KIRÁLY HALÁLOZÁSI HÁZA.

Nagy Lajos király 1382-ik évi szeptember hó 11-én halt meg Nagyszombatban, a város levéltárában őrzött okmánya szerint a szigeten, a hagyomány szerint a sarkantyutczában levő egyik házban. Könyöki azt véli, hogy itt két ház van, melyet a szigeten levőnek mondhatni, mintán ezt a Tirua földalatti csatornában körülfolja. E két. 281. és 282. szám alatti házat Könyökivel megvizsgáltuk, de egyikében sem találtuk régi helyiségnek nyomát. Az egyik ház kapuja fölött van felírtos tábla, melyen ez olvasható:

„E házban hunyt el Magyarország dicső királya Nagy Lajos 1382-ik szeptember 11-én.

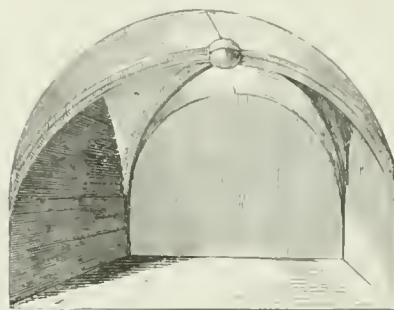
190. ábra.

Emléktáblával jelölte a pozsonyi Toldy-kör. nagyszombati kirándulása kegyeletes emlékéül 1879-ik ápril 14-kén”.

Könyökinék, a rajzok készítése végett, újra kellett kirándulni Nagyszombatra, és mintán Thaly Kálmán állította, hogy a Toldy-kör látogatása alkalmával régi helyiséget látott a kérdéses házban, megkértem Könyökit, vizsgálja meg még egyszer és tüzetesebben a két háznak minden zugát. S így történt, hogy a 281. szám alatti ház udvarán az itt adott falrakásra használt két kamrára akadt, melyek mindegyike űrben 5 $\frac{1}{4}$ meter hosszú, 3 $\frac{3}{4}$ m. széles és 4 m. magas; be van földve egyszerű keresztbolttal, melynek gerincei is

igen egyszerűek, t. i. sarkán levágott hosszukás prismát képeznek, a zárkő tarsea alaku, minden dísz nélküli. Az ajtó, mely jelenleg az udvarból a kamrába vezet, új, és azon ajtó, mely az egyikből egy szomszéd szobába nyílt, be van falazva, ugy, hogy alakjára nem ismerhetni.

Ha az egyszerű boltot és tömör, csaknem durva gerinceit tekintjük, alig kétkedhetünk XIV-ik századbéli eredetébe; másrészt

191. ábra.

pedig már azon körülmény is, hogy a két kamra oly szilárdan van beboltozva, valamint a korra nézve, nem csekély kiterjedése valószínűvé teszi, hogy a ház, melynek részét képezte, nem épen mindennapi volt, hanem már a kornak tisztességesebb épületei közé tartozott, s hogy így a hagyomány talán nem csalatkozik, midőn Nagy Lajosnak itt történt haláláról szól, habár ebből még nem következik, hogy a gyászos jelenet helyisége épen e kamrák egyikében történt; mert hiszen nem tudjuk, vajjon e háznak nem volt-e felső emelete? Végre megjegyzendő, hogy a két ház hajdan egy ház lehetett, és hogy kettőre csak később osztatott.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	1
Építészeti arányozás	5
A sorozat alkalmazása	9

G Y Ő R.

GYŐRI SZÉKESEGYHÁZ	13
AZ U. N. HEDERVÁRI KÁPOLNA	21
PÜSPÖKI KETTŐS KÁPOLNA	24
A FÖLD ALATTI FOLYÓSÓ	27

SOPRONY.

SZ. MIHÁLY ARKANGYAL TEMPLOMA	31
SZ. JAKAB KÁPOLNÁJA	43
A BENCZÉSEK SOPRONYI TEMPLOMA	47
A KÁPTALANHÁZ	66
SZ. JÁNOS TEMPLOMA (a bécsi utczában)	75
SZ. LÉLEK TEMPLOMA	76

POZSONY.

A POZSONYI VÁR	77
A POZSONYI VÁRNAK DÍSZ-KAPUJA	88
A FERENCZIEK POZSONYI TEMPLOMA	95
A templomnak leírása és arányai	99
A torony	103
SZ. JÁNOS EVANGELISTA KÁPOLNÁJA	106
Arányok	108
Alakzás	112
A POZSONYI SZ. MÁRTONHOZ CZÍMZETT KÁPTALANI, PLÉBÁNIAI ÉS KORONÁZÁSI TEMPLOM	117
Történeti vázlat	117
A pozsonyi domnak általános leírása	122
A domnak főarányai	126
Különsegek	128
Oltárok	129
Temetkezési helyek vagy síremlékek	129
Részletezés. (Nyugati rész)	130
Északi rész. A főkapu	134
Az észak-keleti díszes ajtó	139

	Lap
Sz. Anna kápolnája	143
Hosszhajó, (Északi és déli rész)	144
A hosszhajó-tám arányai	148
Keleti rész	150
A templom déli oldala	155
Nevezetesebb sírkövek a pozsonyi sz. Márton templomában	156
Az egyház pecsétje	161
Egyházi készlet. (Monstrancia)	162
Keresztelő medencze	164
A káptalan levéltára	168
A CLARISSÁK TEMPLOMA	168
SZ. KATALIN KÁPOLNÁJA	174
A POZSONYI VÁROSHÁZ	176
HÁZAK	190
DÍSZKUT	192

SZ.-GYÖRGY VÁROSNAK

PAROCHIALIS TEMPLOMA	193
Arányok	195
Sz.-györgyi és bazini György grófnak koporsója	196
Serédi Gáspár sírköve	198
Mordax és nejének sírtáblája	198

B A Z I N 200

Illesházy István siremléke	203
--------------------------------------	-----

M O D O R 204

NAGY-SZOMBAT (TYRNAU) 207

SZ. MIKLÓS TÁRSAS KÁPTALANI ÉS PAROCHIALIS EGYHÁZ	209
Arányok	211
Nevezetesebb siremlékek	214
A NAGY-SZOMBATI CLARISSÁK TEMPLOMA	216
A templom arányai és alakjai	218
SZ. ILONA TEMPLOMKÁJA	219
NAGY LAJOS KIRÁLY HALÁLOZÁSI HÁZA	221

DB Henszlmann, Imre
920 Magyarország műemlékei
H45
kot.2

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 27 17 09 017 4